

**GRAD
EREN
2711
v. 1
BUHR**

A 992,276

ՄԻՋԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ԴԱՐՈՒՑ

ՄԱՏԵՆ ԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՅԻՇԱՏԱԿ ՀՈԳԻՈՅ

ՄԻՔԱՅԷԼ ԱՂԱՅԻ ՃԷՊԷՃԵԱՆ

Zarbkanslian, ...

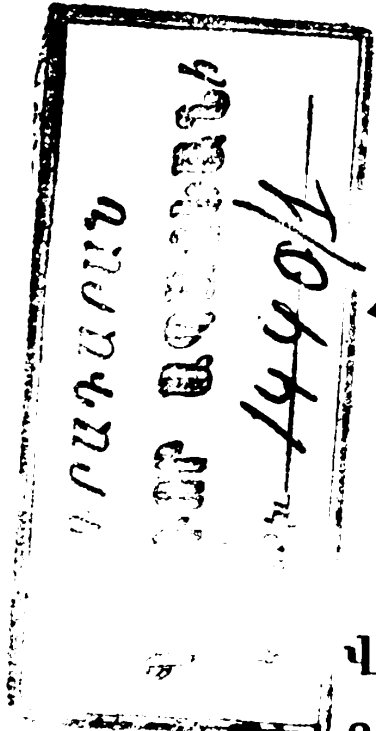
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Patru ...
ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ՄԻՋԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ԴԱՐՈՒՑ

ՅԱՐԵԻՄՈՒՏՍՍ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԱՑ ՀԱՄԱՐ

ՀԱՏՈՐ Ա.

Վ Ե Ն Ե Տ Ի Կ

Ս Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Տ Պ Ա Ր Ա Ն

1874

UNIVERSITY OF MICHIGAN LIBRARY

2013
2014
2015
2016
2017

07/15/11
2711
11199
21

Ա.

ԿԵԼՏԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՔ

Կ Ե Լ Տ Ք . — Ո Ս Ս Ի Ա Ն

Յունաց և Լատինացուց մատենագրութիւններն՝ իրենց փառաց լրմանը մէջ կը տեսնուին՝ ինչուան մեր ձեռքն հասած գեղեցիկ ու անմահ անուն երկասիրութեամբք: Նոյնը հարկ է զըրուցել նաև հեբրայական գայրութեանց համար: Առջիններուն մէջ՝ Իլիականը, քերթուածոց մէջ ամենէն գեղեցիկը, սկզբնաւորութիւն է այն բազմապատիկ գլուխ գործոց սեպուած յունական հանձարոյն արտագրութեանց, որոնց վրայ ինչուան հիմա իրաւամբ կը զարմանանք: Իսկ առ Հեբրայեցիս՝ Մենդոց գիրքը՝ պատմութեանց մէջ ամենէն մեծը և վսեմագոյնն է, և որ գեղեցիկ հանձարներու արգասալից հետազօտութեանց անսպառ աղբիւր մը եղած է: Նոյն իսկ հուովմէական գայրութիւնք, իրենց յունական մատենագրութեան ծառայական նմանութեանը մէջ, առջի բերան երկու քերթու մեզի կը ներկայացընեն, զՊլաւտոս և զՏերենտիոս, որոնք իրենց նախանձորդը չունեցան, բայց եթէ իրենց ասպա-

Generated on 2016-05-20 08:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

րեղէն դուրս եղած քերթուածանց մէջ՝ և որոնց հետևողք չէիլան: Այսպէս՝ հին դարուածանց յիշատակարանները քննելու ատեննիս, կարծես թէ անոնց մատուցական արևը առանց արշալուսի ծագած է, եթէ ներելի է այս նմանութիւնը բանեցնել, ու խաւարաբորբ մթութեան մը՝ մէկէն 'ի մէկ յաջորդեր է պայծառ լոյս մը: Այս ատուորութիւնը կ'ընեն մեր մտացը վրայ սուրբ դիրք: Մարդկային հանճարը այնպիսի շքեղութեամբ և մեծվայելչութեամբ կը փայլի անոր մէջ, որ յայանի կը ատենուի թէ աստուածային խօսք մը, գերմարդկային ոյժ մըն է անոր բերնով խօսող անոր՝ որ իր մէկ խօսքովը լոյսը ստեղծեց: Բայց նոյն բազը չէր կրնար ունենալ՝ միայն իր ազդեցութեանցը կարօտ՝ մարդկային հանճարը. այլ իրեն բնակարան եղող մարմնոյն պէս հարկ եղաւ որ անցնի կենաց ամէն պայմաններէն, մանկութենէ ու բազմավիշտ ու աշխատալից երկտասարդութենէ մը ետքը այրական հասակն ունենայ: Երկար ատեն երկրի վրայ քաշկըռտուած է, առանց կարենալու քայլել. ու կարգաւորեալ խօսք մը բացատրելէն առաջ՝ շատ անգամ թութոված ու անիմաստ և աննշան խօսքեր յօգած: Վասն զի յամբ կերպով զարգացած են այն բարեմասնութիւններն՝ որոնց բողբոջը դրած է Աստուած իր սրտին մէջ. իր չորս կողմը պատող խաւարը կամաց կամաց հալածական եղած է, և լուսոյ այլ և այլ փայլմունքներէն ետքը՝ արեգական պայծառութիւնը ատեն:

Ինչպէս որ ճշմարիտ է թէ յառաջագէմ աշխատանք մը կայ մարդկային մտաց վրայ, իրեն մանկութենէն մինչև 'ի հասուն հասակը, այսպէս ալ ժողովրդոց կեանքին մէջ՝ նկատմամբ իրենց զօրութեանը, հանճարոյն, դարուածանց և արուեստից: Տեպնք թէ 'ի Յունաստան՝ Համերոսէն շատ

Generated on 2016-05-20 08:02 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
 Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

առաջ, Որփէոսի՝ Լինոսի և անոնց նմանեացը ձեռքով արդէն մշակուած էր քերթողութիւնը. նոյնպէս և առ Հուովմոյեցիս՝ յառաջ քան զՊլաւտոս այլ և այլ քերթողական հանձարներ փորձեր էին՝ հասարակապետութեան զինուորական փառացը հաւասարորդ ընել նաև մատենագրական փառաց ճոխութիւնը: Բայց սրովհետև յոյն և լատին դպրութեանց այս նախնական յիշատակները ինչուան առ մեզ հասած չեն, — անշուշտ այնչափ յերկարակեաց ըլլալու փառաց արժանի չըլլալուն համար, — անոնց վրայ աւելորդ է խօսքերնիս երկնցընելը. մանաւանդ որ մեր ընթերցողաց արդէն ծանօթ են այն մատենագրութիւնք, որոնք իբրև կրկին աստեղք՝ մէկմէկուեալէ ծագելով՝ ընդհանուր աշխարհի վրայ տարածեցին իրենց ուսումնական լոյսը:

Մեր խօսքը՝ նոր և արդի մատենագրութեանց վրայ պիտի ըլլայ. ու պիտի նկատենք անոնց ծրնունդը, մեծնալը, փառաց ծայրն հասնիլը, ու եաքը ակարանալն ու նուազիլը, և ինչուան մահը, ինչպէս ու և իցէ կեանք ունեցող մը յաշխարհի: Երբ կը յիշատակենք թէ որչափ դարեր և ժողովուրդներ յոյն ու լատին լեզուն գործածեր են, ու երբ անոնց մտքին ու գրչին արդիւնք գեղեցիկ երկասիրութիւնները կը տեսնենք, կը զարմանանք թէ ինչպէս այս երկու լեզուները միայն գրքերու մէջ մնացեր են, և մարդկային խօսքը այն աստիճանի մոռացութեան մէջ ինկեր է. որովհետև արդի յունականը՝ Հոմերոսի լեզուն չէ, և ոչ ալ իտալացին՝ Վիրգիլիոսինը: Ասոր համար է անշուշտ որ այսօր անոնց ուսումը ընդհանուր է. մասնաւոր ազգի մը չվերաբերելով՝ բոլոր մարդկութեան կը վերաբերին: Այն լեզուներով շարագրուած երկասիրութիւններուն վրայ եղած իրաւացի զարմանքը՝ մոռացութենէ փրկեց զանոնք,

և մեծարանքն՝ երաշխաւորեց անոնց անեղծ ու անձեւնամերձ պահպանութիւնը: Բայց որչափ ալ խօսուած լեզու մը ըլլալէն դադրեցան, սակայն բոլորովին իրենց իշխանութիւնն ալ չկորսընցուցին. վասն զի արդի եւրոպական լեզուները անոնցմէ առաջ եկած են: Այն օտար ազգաց լեզուներուն հետ խառնուելով, այնչափ ազդեցութիւն ունեցան վրանին՝ որ անոնց նախնական յատկութիւններն կորսնցուցին, և սկզբնաւորութիւննին ալ անծանօթ մթութեան մը մէջ ձգեցին: Երբ վտակք կը հոսեն կու գան և գետին ջրերուն հետ կը խառնուին, անոր բնութիւնը կը փոխեն, առանց իրենց յատկութիւնը պահելու. այսպէս երբ երկու լեզու իրարու հետ կը խառնուին, մէկ լեզու մը ձեւացընելու համար, տկարը՝ զօրաւորագունին մէջ կը կորսուի, բայց անոր վրայ ալ այլ և այլ կերպարանափոխութեանց հետքերը կը ձգէ:

Այս խօսքիս ստուգութիւնը պիտի տեսնենք քիչ մը վերջը:

Տարակոյս չկայ թէ մարդկային ազգի որրանը՝ արևելեց մէջ է. և ոչ լոկ Մնունդք և Մսվսէս՝ իրենց աստուածաշունչ ազդեցութեամբը կը հաւատարմացընեն զայս, այլ նաև հին ժողովրդոց պատմութիւնները և նոր գիտութեանց անխոնջ և մանրախոյզ հետաքննութիւնք: Հոն ժողովուրդք աճելով՝ ի բազմութիւն, ու նեղուելով այն գաւառներուն մէջ՝ ուր բնութիւնը բաւական չէր լեցընելու իրենց պէտքը, ու միւս կողմանէ ալ՝ բացարձակ բռնաւորութեան մը չկարենալով հանդուրժել, արևելքէն ցրուեցան յարևմուտս՝ հիւսիսային ճամբով, վասն զի ծովերը արդէլք էին իրենց հարաւէն երթալու համար: Այս ազգերը՝ ալքաաութեամբ ու գիտութեամբ

նուստասցած, ուրիշ բան չէին բերեր իրենց հետ՝ բայց էթէ անստոյգ հաւատք մը, ու անկերպարան լեզու մը, որ տարբեր կլիմայի մը տակ՝ ու հակառակ կենաց սովորութիւններու մէջ՝ ՚ի հարկէ այլ և այլ փոփոխութիւններ պիտի կրեր: Այս պատճառաւ է հիւսիսային ժողովրդոց, ինչպէս կելտական ու տեւտոնեան լեզուաց, արեւելից այլ և այլ հին լեզուաց հետ ունեցած նմանութիւնը:

Այս ժողովուրդները հիւսիսոյ ամէն գաւառները ցրուեցան, և իրենց առջև արգելք դնողը՝ Ովկիանու անանցանելի պատուարը եղաւ: Բայց ոմանք հաւանական կը կարծեն էթէ քանի մը ժողովուրդք, որ ուրիշներէն աւելի յանդուգն էին, սառերու վրայէն՝ կամ մեզի անծանօթ ճամբաներէն կարեցին անցան՝ հին ու նոր աշխարհքը իրարմէ զատող նեղ անցքը, և էթէ ամերիկեան երկիրները այն ատենէն ունեցան իրենց հին բնակիչները: Սակայն մենք՝ առանց ուղեւոր յերկարէլ մեր խօսքը՝ շատ կամ քիչ անհաւանական են էթագրութեանց վրայ, կը հասնինք ոչ այնչափ հեռաւոր ժամանակի մը, ուստի կրնանք աւելի աղահոյս աչք մը ձգել, ու մարդկային հանձարոյն վաստակոցը՝ հաւասարմագոյն վկայութեանց հանդիպիլ:

Բրեւնտսի սուրը՝ արգէն երկար ատենէ ՚ի վեր Կելտ ազգին անունը դրոշմեր էր Կապիտոլինի որմոցը վրայ, երբ որ Յուլիոս Կեսար ուղեւորվ աւրապետել անոնց երկրին, տասը տարի կուռելէն ետքը յաղթեց, հաւասար անմահացընելով պարտեւոց քաջութիւնն և յաղթողին զինուորական հանձարը: Ի՞նչ կերպարանքի մէջ էին այն ատեն գարութիւնք՝ այս պատերազմասէր ժողովրդեան քով. — Յուլիոս Կեսար համառօտիւ մը կը նշանակէ իր Յիշատակարանացը մէջ:

1

1*

« Բոլոր Կելտաց աշխարհին մէջ, կ'ըսէ, երկու դասք մարդկան կը գտնուին, որ աւելի դատաւոր սեպուած են ու ազդեցութիւն ալ ունին. վասն զի բազմութիւնը գերիներու կարգն է, ինքիրմէ բանի մը չկարենալով համարձակիլ, ու ամենեւին խորհրդակցութե՛ն չկանչուելով: Շատերը պարտքի տակ, ու մեծերէն հարկերու և բանութեանց մէջ, իրենք զիրենք ազնուականաց գերի կ'ընծայեն, և որոնք տերանց՝ գերիներու վրայ ունեցած ամէն իրաւունքը կը գործածեն: Երկու նախա-մեծար դասակարգէն՝ մէկը դրուիդացն է ու մէկալը ասպետաց... Իրուիդք (արք կաղնեաց՝ ըստ կելտական բարբառոյ) պատերազմի չեն երթար, և ուրիշ Կելտաց վրայ դրուած հարկերը չեն վճարեր. զինուորական ծառայութենէ և ուրիշ ամէն ծանրութիւններէ ազատ են: Այս առանձնաշնորհութեանց պատճառաւ՝ կամովին կելտացիներէն շատերը անոնց հետ կը միանան, կամ իրենց սոցականաց ու մերձաւորաց ձեռքով կը խրկուին: Վաւանդեն թէ հոն շատ ոտանաւոր տաղեր կը սորվին, և ոմանք ինչուան քսան տարի այս նախնական կրթութեանց մէջ կ'անցընեն: Թոյլ տրուած չէ գրով անոնց ձեռքն աւանդել այս ոտանաւորներն, մինչդեռ հասարակաց և աւտնին շատ գործերու մէջ յունական տաւերը կը գործածեն: Ինծի կ'երևնայ թէ երկու պատճառկայ այս սովորութեանը. մէկը՝ արգիլել որ իրենց գիտութիւնը չտարածուի սամկին մէջ, և մէկալը՝ որ չըլլայ թէ իրենց աշակերտները վստահանալով առջևնին դրուած գրուածքին վրայ, անհոգ ըլլան իրենց յիշողութիւնը մշակելու... Արօնական կարծիք մը ունին, զոր ամէն բանէ աւելի կ'ուզեն պինդ պահել, թէ մահուրնէ ետքը ուրիշի մը մարմնայ մէջ կը փոխադրուին. այս կարծիքն է զիրենք մեծապէս քաջալերողը, և անով մահուան

երկիւղը կը հեռացընեն: Աստեղաց շարժմունքը, տիեզերաց ընդարձակութիւնը, երկրիս մեծութիւնը, իրաց բնութիւնը, անմահ աստուածոց զօրութիւնն ու կարողութիւնը, — ասոնք են իրենց հակաճառութեանց նիւթերը, զոր յորդուոց որդի կ'աւանդեն »:

Կեսարու Յիշատակարանաց այս հետաքրքրական հասուածը՝ երկու բան մեզի կը սորվեցընէ, և որոնք արժանաւոր են մտադրութեան. նախ թէ Կելտացիք՝ Հռովմայեցւոց աշխարհակալութենէն շատ առաջ լեզու մը և աղգային քերթութիւն ունէին, և թէ այս քերթութիւնը գրաւոր յիշատակարան մը չունի, որով կարելի ըլլայ վրան դատաստան մը ընել. իսկ լեզուն ըստոյգ կ'երևնայ որ ինչուան հիմա մնացած ըլլայ Ստորին Պրըթայնի ու Կալլեսի աշխարհին մէջ, ուր ժողովուրդք գրեթէ զերծ մնացած են օտար ազգաց հետ խառնուելէ, և ուր դեռ ևս կը գրտնուին գրուիդեան կրօնից քարէ արձաններ: Կ'իմանանք երկրորդ, թէ այս կրօնից հաւատալիքն ընդհանրապէս մեծ նմանութիւն ունէին՝ արևելեան շատ աղգաց վարդապետութեանցը հետ, և թէ հեթանոսութիւնը Կելտաց աշխարհին մէջ անշուշտ յոյն ալփաբետաց կիրառութեանը հետ մտած է, երբ Փոկէացի գաղթականութիւն մը եկաւ հաստատուելու Մասսիլիա քաղաքը. և այս ենթադրութեան հիմը անոր վրայ է, որ Գերմանացիք՝ որոնք միայն Հռենոս գետով կը բաժնուին ՚ի Կելտաց, հեթանոսութեան աստուածոց անուանցն անգամ անծանօթ էին, ու արևու, լուսնի և հրոյ միայն պաշտօն մատուցանելով, կը խորչէին այն ամէն քաղաքակրթութենէն՝ որ իրենց բարուցը կտրճութեանը կրնար մլասակար ըլլալ: Պատմութենէ գիտենք թէ Եւրոպայի ժողովրդոց մէջ իրենք միայն եղան որ Հռովմայեցւոց գիմակալելու փարքն ունեցան:

Խնայէս անծանօթ են մեզի Կելտաց մէջ սովորական եղած երգերը՝ հռովմէական ասպատակութենէն առաջ, սակայն զանազան վկայութիւնք կը հաւատարմացնեն թէ կելտացի բարդից մէջ որոնք հայրենեաց ու փառաց սիրովը վառուած՝ իրենց աստուածոց ու դիւցազանց յաղթութիւններն երգերով ու քնարի ձայնով կը հռչակէին, պիտի գտնուէին Պինդար մը, ու իրենց երկրին ու սովորութիւններուն համեմատ՝ Հոմերոս մը: Լուկանոս և Իրոգորոս սիկիլիացի կը վկայեն անոնց հռչակը. Արիստոտէլ և Իրոգլինէս լայերտացի՝ Կելտաց հին դրուիդները՝ իրենց գիտութեանց ընդարձակութեամբն և հնութեամբ համեմատելով Ասորեստանի քրմաց, Եգիպտոսի իղձերուն, Պարսից մոզերուն և Հնդկաց պրահմաներուն, կը համարձակեցնեն զմեզ կարծել թէ կելտացի բարդերն ալ, որ դրուիդաց աշակերտք էին, արժանաւորք կ'երևնային իրենց վարդապետացը:

Յաւալի է որ Լիկուրգոսի և Սոկրատայ նման՝ դրուիդք ալ գրութիւնը արգիլէր էին, որպէս զի օրինաց և գիտութեանց գաղտնիքը իրենցմէ դուրս չէլէ. որով իրենց քսան հազար առող խրատներէն՝ առող մը ինչուան առ մեզ հասած չէ:

Յունական մատենագրութեան պատմութիւնը կ'աւանդէ թէ Հոմերոսէն իրէք հարիւր ետքն ալ իր երգերը ամենուն բերանն էին, և անոնցմէ ժողվուելով ձևացան իր անմահական քերթուածները. Խնչպէս ուրեմն Կելտաց մէջ այդ նախնական բանաստեղծութիւնը այնպիսի մոռացութեան մը կը դատապարտուի, որ նուազ արձագանգն ալ ինչուան առ մեզ հասնելուն արգելք կ'ըլլայ: Կելտական մատենագրութեան այսպէս սպառնալու փձանալուն՝ այլ և այլ պատճառներ կրնանք մէջ բերել: Հռովմայեցիք հինգ հարիւր տարի իշխելով Կելտաց վրայ, գրեթէ հռովմէական գաւառ մը

դարձուցին զայն. դրուիդաց կրօնքը վերցուցին, որոնք այդ մատենագրութեան պահապան էին, ու պարտելոց վրայ դրին իրենց օրէնքը, կրօնքը, սովորութիւններն ու լեզուն: Հարկ ելաւ որ Կելտք ամէն տեսակ գերութեան տակ իյնան, հռովմէական տիրապետութիւնը ծանրացաւ վրանին. իրենց մտածութիւնն ու խօսքերը, հոգին ու մարմինը բգեշխից ու քաղաքապետներու բացարձակ իշխանասիրութեանը զոհ եղան. որոնք ինչուան իրենց պատերազմիկ ու կրօնական երգերն ալ արգիլեցին՝ որպէս զի չըլլայ թէ անոնցմով անկախութեան գաղափարներ արթննան մտքերնուէ մէջ: Տարակոյս չկայ որ այդպիսի բռնութեան մը առջև՝ ալ անկարելի էր Կելտաց՝ իրենց նախնեացմէ սորված յաղթութեան երգերով զմայլել: Շղթայից մէջ պարաւանդած գերին հարկ է որ լռէ, մինչև այն օրը՝ յորում իր սրահն վրէժինդրութեան ձայնը լսուի: Երկար, հինգ դարու լռութիւն մը եղաւ Կելտաց աշխարհին մէջ, հռովմէական տիրապետութեան ժամանակ. և երբ հիւսիսային բարբարոսք եկան ազատել զիրենք հռովմայեցոց լուծէն, ու կելտական մեծ ազգատոհմին հետ խառնուել, արգէն լուծ էին Սենայի ու Լուառի փանցը վրայ բարդերու երգերը, ու բոլորովին հեղձամղձուկ եղած Տեւտատեսի բագիններուն արիւնհալից աւերակացը տակ:

Սակայն Մեծին Բրիտանիոյ ծայրը, ուր հռովմէական ղէնքեր Կալէտոնիոյ ապառաժներուն հետ զարնուելով խորատակուեր էին, աներկիւզ ու պատերազմասէր սակաւաթիւ ժողովուրդ մը՝ ազատ մնացեր էր ի գերութենէ, և երկար դարերու մէջ՝ երկիւղած զգուշութեամբ ու խնամով պահպաներ էր իր Հոմերոսներուն և Որփէոսեանց քերթողական երգերը: 1760ին, Սկոտիոյ հիւսիսային կողմերը պահուած այս դարութիւնը, դեռ

անձանք էր Եւրոպիոյ ուրիշ մասերուն, երբ ցրտաորական աշխարհին զարմանք ու հիացումն պատճառեց՝ Սկոտլիոյ լեւներուն վրայէն ժողովուած ու երս կամ կռէլի լեզուէ թարգմանուած հին բանաստեղծութեանց հատուածները: Այս մեծ գիւտին հեղինակ է Մակբէրսըն անգղիացին, որ հարուստ վարձուորի մը օղակ էր, ու Ապերալնի արքունի դպրոցին մէջ իր ուսմանց ընթացքը կատարելէն ետքը, միտքը դրած էր վեց երգով քերթուած մը շարագրել, ու Լեւնաֆնակ (the Highlander) կոչել զայն: Բայց իր հանճարոյն անբաւականութիւնը տեսնելով, ետէ եղաւ Սկոտլիոյ լեւանց մէջ ասդիս անդին երգուած ու իրեն լսած տաղերը ժողովել, որոնց գեղեցկութեան և մասնաւոր յատկութեանցը վրայ զմայլած էր. ուստի զոնանք անգղիարէնի թարգմանեց, ու Եւրոպայի մէջ ըրած հռչակն ու ազդեցութիւնը այնչափ մեծ եղաւ որ հռչակաւորն Չէզարսթի իտալերէնի թարգմանելով, Հովերուսէն գերազանց սեպեց այն քերթուածը:

Ո՞վ էր այս սկոտլիացի Հովերուսը՝ որուն գոյութիւնը Մակբէրսընի ձեռքով յայտնուեցաւ: — Ոստիան անունը կու տային անոր, և հաւանականաբար Քրիստոսի երրորդ դարուն մէջ ապրած. որով տասներհինգ դար՝ Ֆինկալի երգողին փառքը՝ Սկոտլիոյ մառախլապատ երկիրներուն մէջ ծածկուած էր. ու երբ երեցաւ՝ այնչափ մեծ եղաւ իր պայծառութիւնը՝ որ ամենուն աչքը շրտացոլեցինչպէս արեգակը՝ որ յանկարծ կ'երևնայ զինքը մեզմէ ծածկող ամպերուն մէջէն: Անգղիացի բանադասք՝ կարծես թէ չկարենալով հանդուրժել Սկոտլիոյ այս փառացը, Ոստիանի գոյութիւնը ուրացան: Բայց չկրնալով ժխտել անոր ընծայուած երգերուն գեղեցկութիւնը, նոր քերթողի

Generated on 2016-05-20 08:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

մը գրուածք ուղեցին սեպել զայն. և որովհետև Մակեդոնացիք՝ ուրիշ ինքնադիր քերթուածի մը մէջ իր հանճարոյն և բուսականութեան չափը տուած էր, անկարելի էր զինքն հեղինակ համարել իր ձեռքովը և ջանքով հրատարակուած հին երգերուն: Անոր համար ուրիշ երևակայեալնոր քերթուածի մը գրչին արդիւնք ուղեցին սեպել և հռչակել այն տաղերը՝ որոնց կորովոյն, գեղեցկութեան ու բանաստեղծական լեզուին վրայ կ'ըսքանչանար բովանդակ Եւրոպա: Բայց եթէ անկարելի ուղեհանք ենթադրել որ երրորդ կամ չորրորդ դարու բարդ մը շարագրած ըլլայ այս քերթուածները, աւելի զարմանալի պիտի ըլլար եթէ նոր քերթուածի մը երկասիրութիւն ուղեհանք սեպել: Ենթադրենք թէ չորեքտասաներորդ դարու աննշան անձ մը՝ առաջին անգամ ծանօթացուցած ըլլայ ուսումնական աշխարհի Արատիոսի տաղերը կամ Վիրգիլիոսի Էնիականը. ո՞վ կրնայ կարծել թէ այդ աննշան անձը եղած ըլլայ նաև անոնց հեղինակը: Դժուարին է որ ո՞ր և իցէ գրուած չիրէ իր վրայ, կամ իր ամփոփած դաղափարներուն մէջ, կամ նկարագրած տեսարաններուն մէջ, կամ իրեն յատուկ սճովը՝ իր ծննդեան տեղն ու թուականը չնշանակէ: Ճարտար բանաքնին մը՝ իմաստուն հնագիտին պէս չկրնար խաբուել դրամի մը կամ հին շէնքի մը ժամանակին և սկզբնաւորութեանը վրայ: Տարակոյս չկայ որ գաղափարներ և իրաց բնութիւններ կան որ ամէն դարերու և աշխարհաց հաւասար կրնան վերաբերել. բայց կան ալ՝ որոնք սահմանեալ ժամանակ և տեղ ունին, և նմանութիւնը այնպէս չուտով և յայտնի կը յանդիմանուի, ինչպէս այն աւերակաց կեղծ նմանութիւնք՝ որոնցմով սովոր ենք վարդարել մեր պարտէզները: Թէ որ դժուարին է նորը ստեղծելը, անհամեմատ դժուարագոյն

է հինը ձևացընել. վասն զի ժամանակը իրեն պա-
հած է՝ մարդկային գործոց վրայ հնու(թեան այն
կնիքը տպաւորել, որով պատուական ու մեծա-
րելի կ'ըլլան մեր առջևը:

Հանձարոյ արտագրութեանցը մէջ թերևս ա-
մենէն աւելի Ոստիանի քերթուածներն են որ ի-
րենց ժամանակին ու տեղւոյն յայտարար կնիքը
վրանին կը կրեն: Համոզուելու համար՝ բաւական
է ուշի ուշով քննել անոնց ոգին, բնութիւնը,
գեղեցկութիւնն ու պակասութիւններն. և մա-
նաւանդ տեսնելը՝ թէ ինչպէս ճարտար գրիչներ
ջանացեր են իրեն հետեւիլ, և սակայն որչափ հե-
ռու մնացեր են իրմէ: Ան պատճառաւ է որ շատե-
րը ուզեր են Հոմերոսի մօտեցընել զՈստիան. չէ թէ
անոր համար որ Ոստիան գերազանց է քան զՀո-
մեր, այլ վասն զի Ա. քիլլեսի երգողին գեղեցկու-
թիւններն աւելի ընդհանուրի կը վերաբերին,
մինչդեռ Ֆինկալի երգչինը իրենց մասնաւոր և
որոշիչ յասկութիւններն ունին: Անկարելի է որ
Հոմերի լուսոյն ետեւէն գնացողը մուրրի. իսկ յՈս-
տիան՝ մարթ է կորսուիլ՝ փայլակներով լուսա-
ւորուած խաւարի մը մէջ: Հոն՝ վսեմը միշտ մօտ
է ծիծաղականին, ինչպէս իր հայրենեացը մէջ ալ՝
լեւը անգնդոց քովն է:

Բանաստեղծութիւնը՝ ամէն ազգերու և ամէն
լեզուի ձիրք է. բայց մեծ քերթողութիւնը, ինչ-
պէս կը հասկընան նախնիք, ոչ այնչափ յատուկ
է քաղաքակիրթ և հրահանգեալ ազգաց, որչափ
այն ժողովուրդներուն՝ որոնց անմշակ բնութիւնը
միայն կրից ձայնին կը հնազանդի: Վասն զի բար-
բարոսք այլաբանական լեզու մը ունին՝ որուն մէջ
է բանաստեղծութեան էութիւնը. նկարագրու-
թեամբ կը խօսին, վասն զի խօսքն իրենց կը պակ-
սի ուրիշ կերպով մտածութիւննին բացատրե-
լու համար, և որովհետեւ բնութենէ զատ ու-

րիչ դիրք մը չունին՝ որ միշտ իրենց առջևն է, այն բնութեան մէջ կը փնտռեն ու կը գտնեն իրենց զգացմունքը բացատրելուն միջոցը: Ասկէ կը հետեի, որ արտաքին բնութիւնը ամէն երկրի հաւասար չըլլալով, բանաստեղծութեան յատկութիւններն ալ ամէն ազգաց մէջ նման չէ: Սէրը, փառաց փափաքը՝ ամէն մարդիկներու հաւասար կրքեր են. բայց միջերկրէից մարդ մը նոյն լեզուով չբացատրեր, ինչպէս կը բացատրէ հիւսիսայինը: Զգացմունքը նոյն է, բայց զանոնք բացատրելուն եղանակը տարբեր: Այս է որ այլ և այլ ժողովրդոց մասենագրութեանը նախնական ու ազգային կերպարանք մը կու տայ, մինչքեռ այլք կարծես թէ դատաւարաուած են իրարու նմանողութեան, վասն զի իրենց երկրին ու կլիմային յատկութիւններն սովորական են անոնց հետ:

Վայրագ, պատերազմող ու անկիրթ ժողովուրդները, որոնք Գոթացիք կը կոչուին, և Սկանաինաւեան ցեղերէ առաջ կու գան, ունեցան իրենց սալ կոչուած քերթողքը և Վայս (wises) երգերը: Այս երգերուն բանաստեղծութիւնը թէպէտ դուժ է և անկանոն, սակայն զօրաւոր և կենդանի. յասուկ այնպիսի ժողովրդեան մը որ տգէտ էր, անգութ. և թշնամի ամենայն քաղաքակրթութեան. և որուն ամենամեծ հաճոյքն էր իր թշնամւոյն արիւնալից գանկովը դինի խմել ու արբենալ: Եթէ հիւսիսի այս ցեղերէն՝ Աալեսոնիոյ լերանց բնակչացը անցնինք՝ զարմանք կուգայ վրանիս տեսնելով թէ ինչպէս իրենց քերթուածոցը մէջ գործիլն ու փափկութիւնը կը յալթանակէ խժգժութեան և կատաղութեան: Նոյն է երկու ազգաց ալ կորովը, նոյն եռանդը. բայց մեծանձնութեան, քառասամաութեան և զիւցաղնութեան գաղափարներ, և փափկագոյն ու քաղ-

ցըր զգացմունքներ կաշկեան քերթուածոց վրայ ուրիշ գեղեցկութիւն մը կը փայլեցընեն, որ հիւսիսային ազգաց բանաստեղծութեանցը մէջ կը պակսի:

Ո՞րն է ասոր պատճառը: — Վասն զի Սկովտիոյ նախկին բնակիչք՝ կելտական ծագում ունին. ու պէտք չէ շփոթել Վելտերը՝ Գոթաց ու Տեւտոնեանց հետ, որ հիւսիսային Եւրոպիոյ մէջ կը բնակէին: Վելտոց մէջ, ինչպէս կեսարու խօսքերը ակնարկեցին, գրուիգները քուրմք էին, և բարդերն ալ քերթող: Այս բարդերուն պաշտօնն էր պատերազմուլաց քաջութիւններն երգել և պատուել անոնց յիշատակը. ուստի և երկրին մէջ մասնաւոր պատիւ ունէին: Հոմերական հագներգուաց պէս քաղքէ քաղք քալող երգեցիկներ չէին, այլ ամենէն մեծարուած անձինք, և գլխաւոր պաշտօնեայք՝ ի տէրութեան: Այս յարգն ու պատիւը՝ գրուիգաց կրօնին քրիստոնէական հաւատոց լուսոյն առջև իյնալէն շատ աւելի յերկարակեաց եղաւ: Ամէն թագաւոր և իշխանք՝ իրենց արքունեացը մէջ բարդ մը կը պահէին, որ տէրութեան ուրիշ գլխաւորներէն աւելի մեծապատիւ էր իր հանճարովը: Վասն զի անցեալ ժամանակաց դիւցազնական աւանդութեանց պահապանն էր: Իրերգերովը անոնց յիշատակը կը նորոգէր տօնից, ինչոյից ու մարտից մէջ, և ինչուան քաջարի պատերազմուլաց շիրմին վրայ. անոնց առաքինութեանցը և արչաւանաց այնպիսի փառք մը կու տար, զոր աւանդութիւնը դարէ դար կը մշանջենաւորէր: Վելտաց պատերազմողները մանկութենէ կը սորվէին անոնց երգերը. զանոնք երկրորդելը՝ խաղաղութեան կամ պատերազմաց մէջ՝ իրենց գլխաւոր զուարճութիւնն էր. ու Տինկալի արչաձանքն ու քաջագործութիւններն հանդիսացընելով, անոր նմանին

Generated on 2016-05-20 08:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

իրենց փառք կը սեպէին: Ասոր մէջն էր բանա-
ստեղծութեան գեղեցկագոյն յաղթանակը:

Անտարակոյս է թէ այս բարգերուն քերթո-
ղական գրուածները բազմաթիւ էին. բայց ան-
շուշտ գեղեցիկներն միայն և ընտրելագոյնք ազա-
տեցան 'ի մուսցութենէ, և Սկովաիոյ լերանցը
մէջ որդիէ որդի աւանդուեցան, մինչև որ Մակ-
բէրսն զանոնք հրատարակելով՝ անմահացուց. և
անոնց ամենուն համբաւը՝ Ոստիանի փառացը հետ
ձուլեցաւ, որն որ հաւանականաբար Քրիստոսի
երկրորդ դարուն վերջերը և երրորդին սկիզբն
ապրած է: Քերթուածներուն մէկուն մէջ՝ իր
հօրը Ֆինիալի մէկ յաղթութիւնը կը հռչակէ
Կարակուլի վրայ, որ անշուշտ Սեւերոս կայսեր
Կարակալը որդին է, որ 211ին ուղեւորվ Կալեատ-
նիոյ տիրել՝ յաղթուեցաւ:

Ոստիան լոկ բարդ մը չէր՝ իր երգերովը Իուլան-
տիոյ և Սկովաիոյ բնաչաց պատերազմական ե-
ռանդը վառող: Որդի էր Ֆինիալայ, թագաւորին
Մորվէնայ, որ իր ժամանակակից իշխանացը մէջ
ամենէն աւելի համբաւաւորն էր, և ինքն Ոստիան
կտրիճ և ահարկու պատերազմով մըն էր: Իր եր-
գերուն մտիկ ընտղները՝ անոր պատերազմին ալ
տեսած էին. և քնարը ձեռք չէր առնուր յաղ-
թութիւնը հռչակելու՝ բայց երբ թշնամեաց ա-
րեամբը կարմրացած սուրը մէկդի կը դնէր: Պա-
տերազմաց խռանը մէջ կը բորբոքէր իր հանձա-
րը, և մարտիկն եռանդը՝ քերթողին սրտին մէջ
կը թափանցէր: Ոստիանի հայրենեաց ու ժամա-
նակին բարքն ալ՝ մեծապէս նպաստաւոր էին 'ի
բանաստեղծութիւն: Ադահութիւն և հեշտու-
թիւնք, երկու մահառիթ թշնամիք ամէն աղ-
նուական և մեծ ձեռնարկութեանց, անծանօթ
էին հոն. կը թողունք ըսել որ լեռնաբնակ կեանքն
իր քաջայանդուզն համարձակութեամբն՝ աւելի
յարմար էր քերթողութեան:

Մարդկային ընկերութեանց պատմութեանը մէջ չորս մասնաւոր ժամանակ կը նկատենք: Մարդիկ որսորդութեամբ կը սկսին ապրիլ, ետքը հովուական կենաց կը պարապին. անոր հետևորդ է երկրագործութիւնը, և վերջապէս վաճառականութիւնն որ իր գանձերն ու ախտերը միանգամայն կը շռայլէ: Սկստիւթացիք առաջին վիճակին մէջ էին Ոստիանի ժամանակ. իրենց սիրելի պարապմունքն էին՝ պատերազմ և որս, երաժշտութիւնն և խնջոյք՝ իրենց գլխաւոր զուարճութիւնը: Համոզուած ըլլալով թէ մեռելոց հոգիները՝ իրենց քաղցրագոյն մխիթարութեանց մէկ մասը կը գանէին՝ յիշատակնին անմահացընող բարդերուն երգոցը մէջ, գլխաւոր փափաքնին էր այս պատուոյն արժանի ըլլալ ՚ի կեանս, որպէս զի կարենան ժառանգել զայն յետ մահու: Ժողովրդեան մը մէջ ուր բանաստեղծութիւնը այսչափ մշակուած էր ու յարդի, զարմանք չէ որ բնութենէ խորունկ զգացմանց աէր, ու այլ և այլ յուզմամբք և գորովալից քաղցր ու միանգամայն ախուր խանդաղատանօք լցուած սիրտ մը՝ այնպիսի խուժողուժ դարու մը մէջ՝ ապագայ և լուսաւորեալ դարուց զարմացմանը նիւթ այսպիսի գեղեցիկ քերթուած մը շարագրէ:

Սակայն պէտք չէ կարծել թէ գաղափարաց և դիպաց շրջանը այնչափ ընդարձակ ըլլայ: Քաջութիւնն և ոյժը պատերազմողաց գլխաւոր առաքինութիւններն են. և թէպէտ ճշմարիտ է որ իրենց զգացմունքն չեն զիրկ ՚ի փափկութենէ, սակայն օտար է անոնց բնաւորութենէն: Ար պարծենան իրենց արշաւանացը վրայ. կ'երգեն իրենց գովեստները. չնչին պատճառ մը առիթ կ'ըլլայ իրենց գժտութեան. և այդ հակառակութեան հետևանք է պատերազմը: Ար տեսնուին կանայք՝ բռնութեամբ հափափուած. և բոլոր ցեղ մը, ինչ-

~~~~~

պէս յաւուրս Հոմերոսի, ոտք ելլելով կը զինուորի այն անիրաւութեան վրէժխնդիր ըլլալու: Չանոնք պատերազմի գումարելու համար՝ ոչ փող ունին և ոչ թմբուկ, կամ քաջութիւն գրգռող ուրիշ որ և իցէ գործիք մը. երբ թշնամին կ'երևնայ՝ վահաններնուն կը զարնեն, ու ահաւոր խառնաձայն աղաղակաւ անոր վրայ կը դիմեն, և չէն զկայ առնուր՝ բայց եթէ երկու զլսաւորաց մենամարտութիւնը տեսնելու, և անով կը լմըննայ պատերազմը: Իրենց պատերազմաց խառնակութիւնը՝ յայտնապէս կը տեսնուի նաև բարգերուն երգոցը մէջ. փոյթ չէն ըներ կարգաւորութի՛ն ու կապ զնեւ իրենց քերթուածոց մասանցը մէջ. բաւական կը սեպեն արագասլաց և բուռն ոճ մը, յորում նըկարագրութիւնք և տեսարանք մէկմէկու յաջորդեն, ու վառեն բորբոքեն զեռանդն: Վարծես թէ Հոմերի կ'ուզեն նմանիլ բարուց և բնաւորութեանց նկարագրին մէջ. իսկ ՚ի շարագրութեան և յոճ՝ զՄովսէս, զԻսաւրիթ և զՆսայի իրենց գաղափար առած կը սեպուին: Աստուածաշունչ Կրոց ու Իլիականի ոճը կարծես թէ մերթ կու գան կը միաբանին Ոսիանի Կրոցը մէջ:

Ոսիանեան քերթութեանց երկու մեծ յատկութիւններն են գորով և վսեմութիւն: Պատմած գէպքերը, նկարագրած տեսարանները, տեսարանին մէջ երևեցուցած անձինքը՝ ազնուական ու խիստ յատկութիւն մը ունին, ծանր և մեծազայելուչ: Ընդարձակածաւալ մտախուզ մը որ կը ծածկէ զափուս ծովու, հեղեղ մը՝ որ մենացեալ հովտի մը մէջէն կը շառաչէ կ'անցնի, կայծակներէ և հողմերէ խորատկուած կաղնիք, խտտերով ծածկուած կարիճ պատերազմողի մը շերտը, — այսպիսի տեսարաններու մէջ զքեզ կը քաջընէ, այսպիսի նիւթեր աչքիդ առջև կը դնէ. և իր ճշգրիտ ու բնական նկարագրութիւնները

մերթ քաղցր և մերթ ահաւոր կերպով այնպիսի սպաւորութիւն մը կ'ընեն վրագ, որուն անկարելի է տեղիք չտալ: Ամէն բանէ աւելի սրտի հետ կը խօսի Ոստիան. և կ'իմանաս թէ անոր վառարանէն է՝ իր երևակայութեան բորբոքը: Իր բանաստեղծութիւնները՝ կրաշարժ և գորովալիր զգացմունք կ'ազդեն: Մերթ իր սոււած պատերազմունքը մէջ կը բերէ, մերթ իր սիրելին, երբեմն կորսնցուցած բարեկամները, որոնց յիշատակաւ կը բաբախէ սիրտը, և քնարը ձայն կ'առնու. « Ո՞րն է այդ ձայնը, կը գոչէ, որ Ոստիանի ականջքը կը հնչեցընէ, և կ'արթնցընէ իր սիրտը: — Մէջտեղը չեղող ժամանակին ձայնն է. իմ առջևէս կ'անցնի, և կը ցուցընէ մարդիկները և մարդկանց գործերը »: Այն աստէն կ'երգէ. և ինչ որ կը սեննէ, ինչ որ կը լսէ՝ կարծես թէ միւս անգամ կը նորոգուի իր սրտին մէջ: Քաջութիւնը՝ իր ամէն մեծութեամբն ու վեհանձնութեամբ, սէրը՝ իր բոլոր գորովութիւնն ու կրքովը, բարեկամութեան անոյշ քաղցրութիւնը, բնութեան ամէն սրտաշարժ և վսեմ՝ ազդեցութիւններն, իրարու կը յաջորդեն ինչպէս իր երգերուն՝ ասանկ ալ սրտին մէջ:

Որչափ ալ Ոստիանի ու Հոմերի դիւցազունքն իրարու չեն նմանիր, սակայն այս երկու քերթողաց կեանքին մէջ դժբաղդութեանց զարմանալի համաձայնութիւններ կան: Ոստիան կոյր էր, ինչպէս իրմէ առաջ Հոմեր, և ետքն ալ Միլզըն. սակայն այս երկու մեծ քերթողքն ալ տեղիք կուտան անշուշտ Ոստիանի Կարգոն կոչուած քերթութեան արևուն աղերսին, որուն նիւթն է տղու մը մահը՝ զոր հայրը անպիտութեամբ կը սպաննէ:

« Դու, կ'ըսէ, որ մեր գլխուն վրայ կը թաւալիս, և իմ հարցս վահանին նման բոլորակ ես,

ուսկինց կու գան քու ճառագայթներդ՝ ո՛վ արև,
 ուստի՛ քու յաւիտենական լոյսդ: Ար յառաջես՝
 քու մեծավայելուչ գեղովդ, և աստեղք՝ երկնից
 խորոցը մէջ կը ծածկեն ինքզինքնին, և լուսին՝
 թալկացեալ և ցուրտ՝ կ'ընկղմի յալիս արևմը-
 տից: Բայց դու, դու միայն ինքնաշարժ ես: Ո՛վ
 կրնայ քու ընթացիցդ ետևէն հասնիլ: Լերանց
 մայրիքը կ'իյնան, և լերինք անգամ կը կործանին
 ամաց ծանրութեանը տակ. Ովկիսն կը բարձրա-
 նայ ու կը խոնարհի, լուսինը կը կորսուի երկնից
 ընդարձակութեանը մէջ. դու միշտ նոյն ես, միշտ
 փայլեալ նովին պայծառութեամբ՝ քու յաւիտե-
 նական ընթացիցդ մէջ: Երբոր աշխարհ կը խա-
 ւարի մրրկօք, երբ կայծակունք կը շառաչեն, երբ
 կը սլանայ փայլակը, կ'երևնաս դու քու գեղեց-
 կութեանդ մէջ ամպերուն մէջէն, և կը ծիծաղիս
 մրրկաց վրայ... Աւա՛ղ, 'ի զուր է քու փայլք
 Ոստիանի համար, վասն զի քու ճառագայթներդ
 չտեսներ, թէպէտև ոսկեղէն գէսերդ ծածանին
 արևելից ամպերուն վրայ, թէպէտև քու լոյսդ
 դողդըղայ 'ի դրունս արևմտից... Բայց թերևս
 դու ալ ինծի պէս մէկ եղանակ մը ունիս ո՛վ արև,
 թերևս քու տարիներդ ալ ունենան իրենց վախ-
 ճանը: Թերևս ննջես դու ալ՝ քու ամպոցդ գըր-
 կացը մէջ, և չլսես առաւօտեան ձայնը»:

Հարկ չէ ըսելը թէ որպիսի գեղեցիկ և ազ-
 նուական են այս մտածութիւնները, մեծ ու սի-
 րելի պատկերներ, որ միանգամայն կը յիշեցնեն
 Հոմերի վսեմ պարզութիւնը, և մարգարէից սրտա-
 շարժ զգայունութիւնը: Կարելի՞ է արդեօք ըսել
 թէ Պինդար իր քնարին վրայ աւելի սրտազդե-
 ցիկ և վսեմագոյն խօսքեր գտած ըլլայ, քան որովք
 հնչեցընէլ կու տայ Ոստիան Ալբինոսի քնարը՝
 քաջին Մորարայ շիրմին վրայ: Լսենք մէյմը Հռի-
 նոսի ու Ալբինի մէջ եղած խօսակցութիւն մը:

ՀՌԻՆՈՍ . Հողմն ու անձրևը ցրուեցան . միջօրէն հանդարտ է , ամպք կը հերձանին երկնից մէջ , և արեգական լոյսը կը փախչի կանաչազարդ բլուրներուն վրայ : Լերան կարմրագոյն ջրերը վտակօրէն կը հոսեն հովտին քարերուն մէվէն : Ո՛վ վըտակ , քաղցր է քու մրմունջդ , այլ քաղցրագոյն իմ լաած ձայնս . Ալբինոսի ձայնն է , ներգաշնակութեան որդւոյն Ալբինոսի , որ կ'արտասուէ մեռելոց վրայ : Իր գլուխը խոնարհած է ամաց ծանրութեանը սակ , և աչքերը լեցուած են արտասուօք . . . Ո՛վ Ալբին , ինչո՞ւ կը թափառիս դու միայնակ այս լռիկ բլրակին վրայ . ինչո՞ւ տխրական երգեր կը յօրինես , նման հողմոյն՝ որ անտառին ծառոցը մէջէն կը չչէ , կամ իբրև զալիս՝ որ մենիկ ափանց հետ կու գան կը զարնուին :

ԱԼԲԻՆ . « Մեռելոց համար կը հոսին իմ արտասուքս , ով Հսինէ . իմ ձայնս՝ գերեզմանի բնակչաց համար կ'երգէ : Գու մեծ ես լերին վրայ , գեղեցիկ դաշտի որդւոցը մէջ . սակայն պիտի գայ օր մը՝ յորում Մորարի նման թաւալիս իյնաս : Տիուր արտասուողը պիտի նստի գերեզմանիդ վրայ , լեռները ալ զքեզ պիտի չճանաչեն , և ալեդդ՝ անօգուտ տարածուած պիտի մնայ քու տանդ մէջ :

« Քու ընթանալուդ տտեն , ո՛վ Մորար , արագագոյն էիր քան զայծեամն՝ ի վերայ լերին , ահաւոր՝ հրեղէն մեռէորայի մը պէս : Քու կառքդ՝ դեկտեմբերի մըրկի մը պէս էր . կը փայլէր սուրդ՝ ի պատերազմի , ինչպէս փայլակն՝ ի դաշտի , և քու ձայնդ կը լսուէր իբրև զմունչէլ հեղեղաց՝ անձրևէ ետքը , կամ իբրև զկայծակն որ կ'որոտայ հեռաւոր լերանց վրայ : Շատերը ինկան քու բազկէդ , սպառեցան հրով բարկութեան քոյ :

« Բայց երբ կը դառնայիր ի պատերազմէ , ո՛րչափ խաղաղ էր քու ճակատդ : Քու երեսդ ան-

ձրևէն ետքը երևցող արևու մը պէս էր, երեկոյն լուսթեանը մէջ երևցող լուսնի մը, լճին երեսին՝ հողմոց խաղաղելէն ետքը:

« Իսկ հիմա որչափ անձուկ է քու վայրդ, քանի տխուր քու բնակութիւնդ: Երեք քայլով կը չափեմ քու փոսդ, քուկին՝ որ այնչափ մեծ էիր երբեմն: Լուսերով պատած չորս քար՝ քեզմէ մնացած միակ յիշատակարանն է: Մառ մը որուն վրայ հազիւ քանի մը տերևներ կան, քանի մը խոտեր՝ որոնց դողդոջուն ցօլուններուն վրայէն սուլելով կ'անցնի հողմը, որսորդին աչքին կը ցուցնեն հզօրին Մորարայ գերեզմանը:

« Ո՛վ Մորար, որչափ ինկած ես դու. չունիս մայր որ զքեզ արտասուէ. չունիս գուսար՝ որ սիրոյ արցունք հեղու վրագ: Մեռաւ որ զքեզ ծնաւ, անկաւ Մորկլանի դուստրը:

« Ո՛վ է այն մարդը որ կը յենու իրեն գաւազանին վրայ, ո՞վ է նա որուն պլուխը սպիտակացեալ է հասակաւ, աչքերը կարմրացած արտասուօք, և ամէն մէկ քայլին կը դեգևի: Ո՛վ Մորար, քու հայրդ է, որ քեզմէ զատ որդի չունէր: Պատմեր էին իրեն արշաւանքդ պատերազմաց մէջ, թըշնամիները հալածական ցրուելդ. պատմեր էին քու ամէն փառքդ: Սակայն ինչո՞ւ ծածկեր էին ունեցած վէրքդ: Արտասուէ ո՞վ թշուառացեալ հայր Մորարայ, արտասուէ. սակայն որդիդ չիլտեր քու ձայնդ: Լսին է մեռելոց քունը, խորունկ իրենց հողեղէն անկողինը: Պիտի չլսէ քու ձայնդ, չարթըննայ՝ երբ զինքը կը կոչես: Ա՛հ, երբ պիտի ծագէ լոյսը գերեզմանին մէջ, ննջողին խմայրնելու համար թէ արթըննալու ատենը եկած է:

« Ոչձմբ մնա քաջագոյնդ քան զամենայն մարտիկ: Ի՞նչ որ կը յաղթանակէիր պատերազմի գաշտերուն վրայ, ալ մէյմըն ալ պիտի չտեսնես պատերազմի գաշտերը. անտառներուն մթու-

Թիւնը պիտի չփարատի քու զինուցդ փայլուն պողպատէն: Որդի չձգեցիր, բայց մեր երգերը պիտի պահէն քու անունդ. ապագայք՝ պիտի լսեն խօսիլ քու վրայ, պիտի լսեն Մորարի անկմանը խօսքը »:

Որչափ ալ բնագրին գեղեցկութենէն զուրկ է այս Թարգմանութիւնը, սակայն անկարելի է այս պիտի բանաստեղծական հատուածի մը մէջ չինկատել մտածմանց, զգայման և բացատրութեան գեղեցկութիւն, և որոնք մեծապէս սպաւորութիւն կ'ընեն ընթերցողին վրայ: Արտաքին հին մատենագրութեան մէջ չենք կրնար գտնել ասոր նման եղերերգութիւն մը, որ այսչափ ցաւալին ազդեցութիւն ընէ սրտերնուս վրայ. միայն մարգարէից երգերուն մէջ է՝ յորս մարդկային ցաւը վսեմագոյն ու աւելի սրտաշարժ կերպարանք կ'առնու: Տարակոյս չկայ որ կաշիք քերթութիւնն ալ ունի իր Թերութիւնները, ինչպէս մըթութիւն մը գաղափարաց մէջ և միակերպութիւն մը՝ ի նկարագիրս և ի բացատրութիւնս. բայց այդ նախնական անհարթութիւնը կ'անհետանայ զօրաւոր, մեծ և սրտաշարժ գեղեցկութեանցը մէջ: Սկզբնական դպրութեան մը գեղեցկութիւնը անոր մէջ է, զոր արուեստը յղիած և կոկած չէ իր կանոններովը, և միայն բնական պերճութեամբը, կորովով և փափկութեամբ կը ներկայանայ մեղի: Այսպէս ճանապարհորդ մը հարուստ քաղաքաց և արգասալից դաշտերու վրայ զարմանալէն ետքը, ախորժ հաճութեամբ կը դիտէ ապառաժ տեղուանք, անմերձենալի անտառներ, յորս բնութիւնը արարչին ձեռքէն ելած կերպարանաց մէջ կը տեսնուի իրեն:

Սկովաիոյ և Իռլանտայի պէս երկիր մը չկայ՝ որ քերթողի մը սիրտը ծանր մտածութեամբ զբաղեցընէ, և հաւասար կերպով խորունկ յուզ-

մոռնիք մը և քաղցր մեղամաղձութիւն չազդէ: Չոր և գունաթափ դաշաեր, թանձր ու միգապատ օգ մը, անջերմ՝ ու յաճախ անլոյս արև, հսկայ լեռներ՝ գահաւանդներով և ապառաժներով լի, մըշտընչենաւոր ձիւներ, անթափանց անառներ՝ զորս երևակայութիւնը բնակութիւն կը համարի կեղծ էակաց, այս ամէնը՝ ախուր ու վայրենի բընութիւն մը կը կազմեն, որ իրեն ախրութեանը մէջ ալ յափշտակիչ գեղեցկութիւն մը ունի:

Իւլանտիոյ և Սկովաիոյ բնակչաց կրօնքն ալ իրեն վարդապետութիւններովը ալ աւելի կը յաճախէր բնութեան ազգած ախրութիւնը: Ասլէտտնիացիք և Աելաական սերունդ ունեցող ուրիշ ազգեր՝ իրենց վարդապետութեանց և համոզմանց հիմն կը սեպեն երկրորդ կեանքի մը սկզբունքը: Ար համարին թէ խաղաղական կենաց մէջ է բարեբաստութիւնը. բայց բնութիւնը ստեղծած չէ զմարդ այս խաղաղութիւնը վայելելու, այլ ընդհակառակն անդադար նեղութիւններ քաշելու այս կենացս մէջ. ուստի յանդգնութեամբ կը շահատակէին՝ ի վառնգս ու կը ծիծաղէին մահուան վրայ, ապահով ըլլալով թէ լաւագոյն կենաց մէջ իրենց խոստացուած վարձքը և ակնկալեալ բարեբաստութիւնը ձեռք պիտի ձգէին:

Այն ատեն բանաստեղծութիւնը կը կատարէր իր ազնուական պարտքը. կրօնական ու ազգային զգացմունքներ կ'արթնցընէր, կը խրախուսէր յառաքինութիւն, ի փառս և ի պատերազմիկ արշաւանս: Մեռելոց ստուերները՝ բարդերու ձեռքով կ'իմացընէին մարդկանց բազդին կամ ճակատագրին կամքը, ու իրենց բնակութիւն ելող անծանօթ աշխարհէն լուրեր կը բերէին: Այս ստուերները ներկայ էին տօնից և պատերազմաց. կը լսեցընէին իրենց ձայնը մրրկաց մէջէն, ու ամպերու վրայ կը նստէին՝ մարդկանց ցուցընելու

Համար շոգեղէն բնակութիւնը և միգամած հանդերձքը՝ որ մահուընէն ետքը կը սպասեն իրենց: Անոնց համար բնութիւնն իսկ լեցուն էր խոհական պատճառներով: Տերևոց շրջիւնը, բոցերու ճարճատիլը, կայծականց գոռալը, թռչնոց թռիչքն ու երգերը, երազք և տեսիլք, իրենց աչքին առջևը սովորական, կամ անտարբեր երևոյթներ չէին: Օգնութեան կը կանչէին մրրկաց աստուածը, յաւիտենական լուութեան աստուածը, ցաւոց պատգամաւոր աստուածը և յաւիտենական սառուցաց աստուածը, և վայրենի բնութեան և ամսրամած երկնքի մը տակ բնակողները այն բնական երևոյթներուն առջև տրամագին ահիւ կը խուճապէին. վասն զի մեծամեծ դիպաց նշանակ կը համարէին: Այս աւելորդապաշտութիւնները այնպէս արմատացած էին Սկովաիոյ, Իւլանտայի ու Կալլէսի բնակչաց սրտին մէջ, որ քրիստոնէութիւնն անգամ իրեն աստուածային լուսովը չկրցաւ բոլորովին անհետ ընել երկար ժամանակ:

Բարդերու բանաստեղծութեանց վրայ ըրած համառօտ տեսութիւննիս չենք կրնար լմընցընել, առանց մեր ընթերցողաց աչքին առջև գնելու պզտի քերթուած մը, զոր մարթ է Հոմերական գրոց հաաուած մը սեպել: Խօսողը ինքն Ոստիան է որ իր որդւոյն մահը կը պաամէ:

« Ինչո՞ւ կուգաս իմ ցաւոցս վէրքը բանալու, որդիդ Ալբինեայ: Ինչո՞ւ կը հարցընես թէ ինչպէս կորսուեցաւ Ոսկար: Իմ արցունքս քօղ մը կը սարածեն աչքիս վրայ. սակայն յիշատակը կը փայլի սրտիս մէջ... Ի՛նչպէս կրնամ դիւցազինն ախուր մահը պատմել: Իշխանդ պատերազմողաց, Ոսկար որդեակ իմ, ս'լ մէյմըն ալ զքեզ պիտի չտեսնեմ:

« Խաւարեցաւ նա, ինչպէս լուսինը մրրկաց

մէջ, ինչպէս արեւը իր ընթացիցը մէջ՝ երբ ամայե-
րը կը բարձրանան ծովուց ընդարձակածաւալ
գրկէն, երբ սեաւ մրրիկք կը ծածկեն Արտաննի-
տերոյ ժայռից պատառատուն գագաթունքը...
Իսկ ես Մորվէնի հինաւուրց մայրեացը նման կը
զգամ չորնալս ու կորսուիլս: Հողմունք կոտոր-
տեցին իմ ճիւղերս, հիւսիսոյ քամիներուն թևե-
րովը սասանեցայ: Իշխանդ պատերազմողաց, Ու
կայր որդեակ իմ, ալ մէյժն ալ զքեզ պիտի չը-
տեսնեմ:

« Բարեկամութեամբ միացած էին Դերմիդ և
Ոսկար: Մէկ էին սրտով, միաբան պատերազմի
կ'երթային, իրենց սուսերացը նման զօրաւոր էր
նաև բարեկամութիւննին: մահը անոնց հետ կը
քաշէր պատերազմի դաշտաց մէջ. կը թաւալէին
թշնամուտն վրայ՝ ինչպէս երկու ժայռեր որ կը
զատուին Արաուինի գագաթանց վրայէն. իրենց
սուսերքը՝ ամենէն աւելի զօրաւորաց արեամբը
ներկուած էին. պատերազմողք կը սասանէին ա-
նոնց անուանէն: Ո՞վ Դերմիդէն աւելի կրնար հա-
ւասարիլ Ոսկարայ. ո՞վ Ոսկարէն զսա կրնար
հաւասարիլ Դերմիդեայ:

« Զարկին սպաննեցին զզօրաւորն Դարկոյ 'ի
պատերազմի. զԴարկոյ՝ որ մինչև այն ատեն ան-
յաղթ էր: Իր գուսարը գեղեցիկ էր իբրև զառա-
ւօս, քաղցր իբրև զճառագայթս լուսնի. իր աչ-
քերը երկու աստեղաց նման կը փալփլէին, գար-
նան զեփիւռի պէս էր շունչը, իր գիրկը ծածա-
նեալ գաշախ մը վրայ նոր ընկած ձեան նման:
Պատերազմողք տեսան զինքը և սիրեցին. անոնց
սրտերը միացան այն գեղանուտն հետ. թէ մէկը
և թէ մէկալը սիրեցին զինքը ինչպէս իրենց փառ-
քը, երկուքն ալ կը փափաքէին ժառանգել զնա
կամ մեռնիլ: Սակայն գեղեցիկն աչքը Ոսկարայ
վրայ սեւեռած էր. Ոսկար իր սրախն սիրելին էր:

նչ ևս յիշեց իր հօրը արիւնը, այն արիւնը Թափող ձեռքը սիրեց:

« Որդիդ Ոստիանայ, ըսաւ Դերմիդ, կը սիրեմ այդ դուստրը. բայց անոր աչքը քու վրագ է, և Դերմիդեայ այս ցաւը անգարմանելի է: Եկու Ոսկար, զարկ իմ սիրաս, քու սրովդ մխլթարէ զիս բարեկամ իմ:

— « Ո՛վ որդիդ Մորնեայ, իմ սուրս երբէք պիտի չներկանի Դերմիդեայ արեամբը:

— « Եւ ո՛վ կայ արժանի իմ արիւնս հեղու, ո՛վ Ոսկար: Ա՛հ, իմ կեանքս աննշան կերպով չլմըննայ: Միայն Ոսկարայ ձեռքովը պիտի մեռնիմ ես: Պատուով իջո զիս ՚ի գերեզման, և փառաւոր ըլլայ իմ մահս:

— « Դերմիդ, առ քու սուրդ. քու զէնքերդ գործածէ որդիդ Մորնեայ: Իյնամ ես ալ քեզի հետ, Դերմիդեայ ձեռքէն հանգիպի իմ մահս ալ:

« Ու կուռեցան լերանց զառիվայրիցը վրայ, հեղեղաց դեաերուն քով. արեամբ ներկուռեցան անառաջ վտակները, արիւն կը հոսէր ժայռերուն լուիցը վրայէն: Սիրելին Դերմիդ յաղթուռեցաւ. ինկաւ ու կը ժպտէր մեռնելուն առէն:

« Կորեանր դու, որդիդ Մորնեայ, ու կորեար Ոսկարայ ձեռքով: Դերմիդ, աննկուհի ՚ի պատերազմի, այսպէս պիտի մեռնէիր դու... Ոսկար եկաւ իր գեղանի սիրելոյն քով. որ տեսաւ անոր արամուծիւնը, ու հարցուց. « Ինչէ՞ն առաջ կու գայ այդ ախրուծիւնդ, որդիդ Ոստիանայ. ո՞ր ամպ աարածեցաւ քու զօրաւոր սրտիդ վրայ:

— « Հռչակաւոր էր իմ անունս յաղեղնաձգութեան, ո՛վ դուստրդ Իարկոյի, ու կորուսի այդ համբաւը: Քաջին Կորմիտայ վահանը՝ զոր սպանի ՚ի պատերազմի, կախուած է լերան զառիվայրին վրայի ծառէն: Ընդունայն անցուցի բոլոր օրս, իմ նետերս անբաւական եղան ՚ի ծակել զայն:

— « Թող ինձ, սրգիդ Ոստիանայ, Թող որ փորձեմ Դարկոյի դասեր յաջողակութիւնը. իմ ձեռքերս վարժ են յաղեղն, և հօրս աչքին հաճոյական իմ ճարտարութիւնս:

« Ու կը հասնի նա. սիրողը կը ծածկուի վահանին ետև. կ'անցնի նեար ու Ոսկարայ սիրտը կը ծակէ:

— « Օրհնեալ այն աղեղը, օրհնեալ այն ձեռքը ուստի մեկնեցաւ այս նեար: Ուրախութեամբ կ'իյնամ մահուան գիրկը: Եւ ո՛վ Դարկոյի դասերէն աւելի արժանաւոր էր Ոսկարայ կեանքը վերջնէլու: Տարածէ զիս հողուն վրայ, ո՛վ գեղեցիկդ իմ. տարածէ զիս Դերմիդեայ քովը:

— « Ո՛վ Ոսկար, իմ երակացս մէջ կը զգամ հզօրին Դարկոյի արիւնն ու սիրտը. անահաբէկ՝ կրնամ ես ալ մեռնիլ: Ահաւասիկ իմ ցաւոցս դարմանը... Ու միեց իր գեղեցիկ ծոցին մէջ Ոսկարայ սուրը. ինկաւ, հառաչեց ու մեռաւ:

« Լերան զառիվայրին վրայ կը հանդչին անոնք. մայրուոյ մը անհաւասար ու շարժուն ստուերը կը ծածկէ անոնց շիրիմը: Յաճախ անախաճոյճ գրեզմանին չորս կողմը պատող մարգագետնին վերայ՝ Թեթևոտն հաւք կու գան կերակուր և հանգիստ փնտռելու, երբ միջօրէին ջերմութեամբը կը խանձոտին դաշտք, և լռութիւն կը պատէ զանտառս »:

Ոստիանի այս քերթութիւնը, ու սիրուհւոյն անձնասպանութիւնը Թերևս աւելի մեզի մերձաւոր ժամանակաց կիրք և սովորութիւն սեզնայ մէկը ենթադրել, և որ անծանօթ պէտք էին ըլլալ սկովտացի բարդին ժամանակացը և սրտին. վասն զի որչափ ալ բարեբաստութիւն կը սեպէին սիրելուոյ մը ձեռքէն մահ ընդունիլը՝ այնչափ ալ անծանօթ էր իրենց անձնասպանութիւնը: Գէթ ուրիշ նման օրինակ մը չենք կրնար գտնել նախնի

կատելիք քերթուածեանց մէջ: Ինչ ալ ըլլայ, հնու-
 թեան վրայ սքանչացողներուն կը հարցընենք թէ
 արդեօք Որեսաի և Պիւլադեայ բարեկամութիւ-
 նը, Պիրամեայ ու Թիսպէի մահը այնչափ սրա-
 շարժ ու գորովալից են, ինչպէս այս պզտի քեր-
 թուածը. ու Ոսկարայ իր սիրելչոյն ձեռքէն
 մեռնիլ ուզելը, ու անով բարեկամի մը մահուան
 պատուհասը փնտռելը՝ դիւցազնական է քան զա-
 մենայն զոհ, սրատշարժ քան զամենայն քաւու-
 թիւն:

Բայց ինչպէս կ'ըլլայ որ այսպիսի պարզ ու
 վսեմ գեղեցկութիւններ ունենայ գիտութեանց,
 արուեստից, դպրութեանց ու ինչուան ամենազ-
 դի քաղաքակրթութեանց անհմուտ քերթող մը:
 Ահաւասիկ անոր պատճառը:

Ընկերական կենեց մանկութեանը մէջ՝ մար-
 դիկ իրարմէ հեռու և մենուկ ու անապասա աե-
 սարաններու մէջ կ'ապրէին, ուր միայն բնու-
 թեան գեղեցկութիւնները կրնային վրանին ազ-
 դել ու սիրելի ըլլալ անոնց: Յաճախ նոր ու տար-
 օրինակ առարկաներու կը հանդիպին, որ իրենց
 զարմանք կ'ազդէ, ուստի և անոր լեզուովը և
 ազդեցութեամբ կը խօսին ու գործեն. և որով-
 հետև իրենց ամէն զգացմունքը լի են կորովով ու
 ճշմարիտ, ուստի և կենդանի գոյներով ու նկա-
 րագրական բացատրութեամբ կը ստորագրեն:
 Այս պատճառաւ է որ մարդկային հանճարոյ
 առաջին արդիւնքը՝ նուագաւոր քերթուածներ
 են, վասն զի երգով ու բանաստեղծութեամբ մի-
 այն կրնային զօրաւոր ազդեցութիւն մը ունենալ
 ունկնդրաց երևակայութեանը ու մտքին վրայ, և
 բերանացի աւանդութեամբ ազդէ ազգ աւանդել:
 Ասկէց է որ ամէն ազգաց հնութեանը մէջ քեր-
 թուածներ կը գտնուին. և ինչպէս ամէն ժողո-
 վուրդք իրենց սկզբնաւորելուն ատեն ընդհան-

րապէս նման պէտքեր՝ և նման կրքեր կ'ունենան, ուստի և այլ և այլ ազգաց նախնական բանաստեղծութիւնները գրեթէ իրարու նման ոճ և բացարուծեան եղանակ ունին, ու շատ կամ քիչ տարբերութիւննին՝ զանոնք երգող քերթողաց հանձարոյն արգիւնքը կամ թերութիւնն է: Այսպէս թէպէտ Իլիականը գերիվերոյ է քան զամենայն քերթուած, վասն զի Հոմերոս աննման հանձար է ամենայն քերթողաց մեջ. բայց այս գերազանցութիւնը արգելք չըլլար Ոսսիանի ու Հոմերոսի քերթուածոց նմանութեանը՝ մեր վերը նշանակած աեսութեանց համեմատ:

Կելտ քերթութեան Կալետոնեան այս յիշատակարանները՝ զորս բերանացի աւանդութիւններէ հաւաքելով հրատարակեց Մակբէրսըն, հաւանական կ'երեցընեն թէ Կալլիոյ կելտ բարգերը Սկովաիացոյ պէս՝ իրենց քերթողական հանձարոյն հաւաստիք՝ նման երկասիրութիւններ ձգած պիտի ըլլան. բայց հռովմէական բացարձակ ինքնօրինութիւնը՝ Կալլիացոյ հին ազգութեան և լեզուին հետ զանոնք ալ փճացուցեր է: Մեր խօսքը կը հաւատարմացընեն քանի մը հատուածներ, որոնց վրայ ուրիշ տեղ առիթ պիտի ունենանք համառօտիւ յիշատակութիւն մը ընել:

ՍԿԱՆՏԻՆԱԻԵԱՆ ՔԵՐԹՈՒԹԻՒՆՔ

ՕՏԷՆ. — Ս Ք Ա Լ Տ Ք

Մեր ընթերցողաց կաշետոնիոյ շերտնց վրայ
 առաջնորդեցինք, ուր բարդից երգերը լսելի կ'ըլ-
 լային. փոփոխակի կերպով լսեցինք Ֆինկաւայ
 որդւոյն Ոստիանայ զօրաւոր ու փափուկ ձայնը,
 որ իր անուընդ տուաւ Սկովաիոյ և Իւլանաոյի
 հին բնակչաց քերթութեանը: Անցնինք հիմա
 հիւսիսոյ ծովերը, ու պիտի գտնենք այն գաւառ-
 ներուն մէջ, որ հիմա կը ձեւացընեն զՏանիմալք,
 զՇոււետ, զհիւսիսային Ռուսիա և Իւլանա կըզ-
 զւոյն մէջ՝ բազմաթիւ ժողովուրդ մը Սկիւթիոյ
 ճախիճներէն ելած, և որ կամաց կամաց իր եր-
 կար ու բազմաթիւ գաղթականութիւններն բո-
 լոր Եւրոպիոյ վրայ տարածեց, Սեաւ ծովէն
 մինչև Սպանիոյ ծայրերը, և որոնց հետ միացան
 Իտալիոյ և Կելտաց ծովափանցը վրայ եգիպտա-
 կան ու փիւնիկեցի գաղթականութիւնք՝ անոնց
 դպրութիւն, արուեստ ու վաճառականութիւն
 սորվեցընելու: Հիւսիսային կողմերը բնակող ազ-
 գերը երկար ատեն անձանօթ մնացին այն քաղա.

քակրթութեանը որ յԵգիպտոսէ անցաւ 'ի Յունաստան, 'ի Յունաց յԻտալիա, յԻտալիոյ յարեմսակողմն Եւրոպայի: Բայց առանց հաղորդ ըլլալու միջերկրեայ ժողովրդոց մտաւորական շարժմանը, հիւսիսային բնակիչք իրենք իրենց ու հանձարնուն վստահացած, անբեր երկրի մը մէջ ու սառնապատ կլիմայի տակ, մէգերու և ձեանց մէջ՝ քանաստեղծութեան ծաղկըներ երևցուցին, որք իրենց ախուր գոյնովն ու տարօրինակ հոսովն ալ՝ բոլորովին անմասն չեն 'ի փափկութենէ և 'ի գեղոյ: Անոր համար կ'արժէ որ համառօտ տեսութիւն մը ընենք վրանին:

Երկար դարեր երէք գլխաւոր կրօնք կար տիրապետող՝ Եւրոպայի այն աշխարհներուն մէջ ուր հիմա քրիստոնէութիւնը տարածուած է: Ասոնց մէջ առաջինն էր Հոմերի ու Վիրգիլեայ յոյն և հռովմէական դիցաբանութիւնը, որն որ մարդկային բնութեան ամէն կերպարանքն ունի, ու նախնի ժամանակաց պատմութեանը ծնունդ է, քերթողաց երևակայութեամբը գեղեցկացած, ու զարմանահրաշք սիրով ժողովրդոց դիւրահաւանութեամբն կայկայուած: Երկրորդը՝ դրուիդաց կրօնքն էր, որուն վրայ նախընթաց գլխոյն՝ մէջ խօսեցանք, և իրեն հետևողներն ունեցաւ Վելտաց աշխարհին, մեծին Բրիտանիոյ և Իռլանտայի մէջ. իսկ երրորդն էր Օտինեան կրօնքը, որ հեթանոսական դիցաբանութենէն ալ յերկարակեաց եղաւ, և իր աէրութիւնը ընդարձակեց հիւսիսային Քերմանիոյ, Սկանտինաւիոյ և Սկիւթացոց ընդարձակ գաւառներուն մէջ: Ումանք կը համարին թէ արևելքէն եկած է այս կրօնքը այն գաղթականաց ձեռքով որ եկան Եւրոպայի հիւսիսակողմը իրենց բնակութիւնը հաստատելու, և թէ տեղւոյն ու կլիմային համեմատ կերպարանափոխութիւններ կրած ըլլայ: Իսկ

հիմա բոլորովին կորսուած պիտի ըլլար՝ եթէ մասամբ իրեն պահպանութիւնը չգտնէինք սկանտինաւեան հին քերթուլաց երգերուն մէջ, ու Ստէնի կրօնից հետաքննական յիշատակարան մը նայող էտտա գրոց մէջ:

Այս գիրքը հիւսիսային ժողովրդոց հին կրօնիցը պատմութիւնը կը բովանդակէ, ժԱ դարուն մէջ Իմաստունն կոչուած Սեմուէլու-Սիկֆիսըն Իսլանտացի քերթուլին ջանքովը հաւաքուած: Քրիստոնէութեան Իսլանտիա մանեւէն գրեթէ յիսուն տարի ետքը շարագրուած է այս գիրքը ոտանաւոր սողերով: Նրկու դար անցնելէն ետքը ուրիշ Իսլանտացի մը, Շնորրոյ-Սթուրէսըն, նոյն անուամբ՝ բայց արձակ լեզուով սկանտինաւեան աւանդութեանց տեւի կատարեալ պատմութիւն մը շարագրեց: Անոնց մէջ ամփոփուած առասպելներուն վրայ չխօսած՝ հարկ է որ համառօտ յիշատակութիւն մը ընենք՝ այն պատմական անցից՝ որոնց մէջ է այն առասպելաց հաստատութիւնը: Այս տեսութիւնը մեծապէս հարկաւոր է հիւսիսային բանաստեղծութեանց խելամուտ ըլլալու համար, և զոր կրնանք հիմն սեպել ուսման քերթութեանց. ինչպէս հարաւային բանաստեղծութեանց հիմն է դասական (classique) մատենագրութիւնը:

Հնովմէական պատմութենէ գիտենք Կիմերացի կոչուած հիւսիսային ազգաց հռչակաւոր արշաւանքը, որ ասպատակեցին յիսալիա, և որոց բնաջննջ սպառմամբը անմահացաւ Մարիոս: Սկանտինաւիա՝ ուստի այս վայրագ վաշտերը ելած էին, ինքն ալ ունեցաւ փոխարէն հռովմէական արշաւանաց բռնութիւնը: Վասն զի Քրիստոսէ 70 տարի աւաջ՝ Հնովմայեցւոց Միջրդատայ վրայ ըրած յաղթանակները՝ Պոնտոսի հզօր թագաւորին դաշնակիցները ահուգողի մէջ

ձգելով, անոնցմէ մէկը Սիկկա՝ հիւսիսային գաւառաց մէջ ուզէց փնտռել այն ապահովութիւնը զոր իր հայրենի երկրին մէջ չէր կրցած գտնել: Բայց ՚ի Սկիւթաց աշխարհը պանդխտելով Օտէն կոչեց ինքզինքը, որ գերագոյն աստուծոյ մը անուն էր, որպէս զի դիւրաւ կարող ըլլայ ժողովրդոց մեծարանքն ստանալ, որոնց վրայ կ'ուզէր տիրապետել: Օտէն իր գրոշուն տակ ժողոված ըլլալով իր երկրին երիտասարդութիւնը, Սեաւ ծովուն հիւսիսային-արեւմտեան կողմերը վազեց, և Ռուսիոյ այլ և այլ ժողովրդոց վրայ իշխելով իր որդւոցը մէկը թագաւոր դրաւ վրանին. անկէ անցաւ ՚ի Սաքսոնիա, տիրեց ու բաժնեց որդւոցը մէջ, և որոնց սերունդ կը սեպուին հիմակուան Գերմանիոյ շատ իշխանական տոհմերը: Անկէ վերջը սկսաւ Օտէն Հոլթթայնի ճամբով Սկանաիւնաւիա անցնիլ, անցաւ ՚ի Տիոնիա և հոն կառուց Օտէնսէ քաղաքը, որ ինչուան հիմա իր անուամբը կը կոչուի: Նուաճեց զՏանիմարք, ու հոն թագաւոր դրաւ իր Շիոլտ որդին. ետքը տիրեց Շուետաց, ուր իշխեց Ինկ, Օտէնի միւս որդին. Նորուեկիա շնաղանդեցաւ Սամուկայ՝ որ հզօր աշխարհակալին որդւոցը մէկն էր: Այսպէս շարունակելով իր աշխարհակալութիւնը ՚ի միջինն Եւրոպէ՝ կրնար, կ'ըսեն, իր Փրիկկա կնկանէն ունեցած երեսուն որդւոցը ամէն մէկուն առանձին թագաւորութիւն մը տալ. բայց մահը արգելք եղաւ իր յալթանակացը: Նրբ իմացաւ մահուան մերձենալը, իր յալթած ժողովրդոց աւարներովը զարդարուած անկողնոյն չորս կողմը ժողվէց իր բարեկամներն ու բաղդին ընկերակիցները. ու ամենուն աչքին առջև առաւ իր նիզակին ծայրը, ու անով իր կուրծքին վրայի բոլորաձև ինը վէրք բացաւ, ու ետքը իր մորթին վրայ՝ սրովը այլ և այլ խորհրդաւոր նշաններ գծեց:

Այս ցաւալից գործողութեանց ասեն՝ և ոչ իսկ դոյզն հետք մը կը տեսնուէր այլայլութեան երեսին վրայ կամ խօսքերուն մէջ, և մեռնելու ասենը իմացուց թէ՛ ի Սկիւթիա կ'երթար՝ աստուածներուն հետ յաւիտենական խնջոյից սեղանակից ըլլալու:

Զարմանք չէ որ Օտէնի կեանքը ու անոր նորօրինակ մահը խորունկ տպաւորութիւն մը ըրած ըլլայ այն վայրենի ժողովրդոց վրայ. ուստի և փութացին աստուածացընել այն մարդը որ իրենց վրայ այսպիսի մեծ իշխանութիւն մը բանեցուցեր էր: — Օտէնի պատմութիւնը ճանչնալն էս ետքը, լսենք այն առասպելը զոր Էտտա գրոց քերթող հեղինակը կը պատմէ:

Նուեաաց թագաւոր մը Կիլիկէ կոչուած, տեսնելով այն ահը զոր իր պատերազմասէր ժողովրդոցը կ'աղդէին Օտէնի հետ եկող կտրիճները, համարեցաւ թէ աստուածային կարողութեան մը աէր են անոնք. և ապահով ըլլալու համար գնաց յԱսկար (յօթեան աստուածոց) ծերունւոյ մը կերպարանքով ու Կանկէր անունը կրելով: Հասաւ արքունեացը դուռը, և տարին զինքը երեք աթուոց առջև՝ որոնց վրայ երեք հոգի նստած էին. Կիլիկէ կը հարցընէ անոնց աստուածոց բնութեան և ձեռակերտաց վրայ, աշխարհի կազմութեան և իր բնակչացը, տիեզերաց վիճակին, զանիկայ սպառող հրոյն, անոր կրկին նորագութեանը, և վերջապէս արգարոց երանաւէտ վիճակին ու չարաց յաւիտենական թշուառութեանը վրայ: Ահաւասիկ աստուածոց սուած պատասխանները.

« Դարուց արշալուսոյն մէջ ոչ ծով կար, ոչ ամփունք և ոչ զեփիւռք. ու անկարելի էր երկրէս վար նայիլ ու երկնքէն վեր: Բոլորը ընդարձակ անդունդ մըն էր առանց խոտոյ և առանց սերմա.

նեոյ. արևը արքունիք չունէր. աստեղք չէին ճանչնար իրենց բնակութիւնը, լուսինը անգէտ էր իր կարողութեանը: Այն ատեններն լուսաւոր, հրայրեաց, բոցակէզ աշխարհ մը կար՝ հարաւային կողմը, և այն աշխարհէն անդադար կը վազէին դէպ ՚ի հիւսիսային անդունդը հեղեղք հրեղէնք, որ իրենց աղբիւրէն հեռանալով՝ իյնալու ատեննին կը սրաղէին, և սառնամանեօք կը լեցընէին բոլոր անդունդը: Այսպէս կամաց կամաց անդունդը լեցուեցաւ. բայց մէջը թեթև ու անշարժ օդ մը կար, և անկէ սառուցեալ շոգիներ վեր կ'ելլէին: Այն ատեն ջերմագին շունչ մը եկաւ ՚ի հարաւոյ, հալեցուց այն շոգիները, ու ջրոյ կենդանոյ կաթիլներ ձևացուց, ուսկից ծնան Իմեր հսկայն և Էտուժա կովը, որուն ըստիւնքներէն կաթի չորս աղբիւրներ կը վազէին և հսկային կերակուր կ'ըլլային: Իսկ կովը իր սնունդը կ'առնուր աղով ծածկուած քարերը ու ձերմակ սառոյցները լլկելով: Առջև օրն որ լզեց այս քարերը, անկէ մարդու մազերը երևցան, երկրորդ օրը գլուխը, երրորդին ամբողջ մարմինը՝ որ Բորոյ հայրը եղաւ: Իմեր հսկայէն ալ ծներ էր հրակայից ցեղ մը, և Բորա անոնցմէ մէկուն դստերը հետ ամուսնանալով՝ երեք որդիք ունեցաւ. և էին Օտէն, Վիլ և Վէ: Այս երեք եղբարքը սպաննեցին զԻմեր հսկայն, և անոր արիւնէն ձևացուցին զծով և զգետս, անոր մարմնէն զերկիր, ոսկորներէն լեւները, յատամանց զժայռս, և գլխուն դանկէն զկամարն երկնային: Այսպէս աշխարհի տէր ըլլալով, ուզեցին ինամութիւն ընել Իմեր հսկային սերունդ եղող դստերաց և օրիորդաց հետ: Նոյն հսկայն դուստր մը ունեցաւ՝ զոր կոչեց Գիշեր. որ ամուսնանալով աստուածազարմ Տակլինկէրի հետ, այն միութենէն ծնաւ Օրը: Այն ատեն Օտէն առաւ զԳիշեր և զՏիւ, ու դրաւ

ՎԱՆՏԻՆԱԻՅԱՆ ՔԵՐԹՈՒԹԻՒՆՔ

մէջ. տուաւ անոնց երկու ձի և երկու
որ մէկմէկու ետևէն աշխարհիս շրջանը ը-
Առաջ գիշերը եկաւ իր Հռիմփաքս (Սառ-
աշ) երիվարին վրայ. ամէն առաւօտ իր ըն-
ւ. յգքը լմնցընելէն ետքը Հռիմփաքս բերնէն ե-
լած փրփուրովը կ'ուռոգէ զերկիր: Տուրնջեան ե-
րիվարը Աքրիմփաքս (Լուսաբաշ) կը կոչուէր, և
իր բաշէն ելած կրակովը կը լուսաւորէ զերկիր և
զերկինս »:

Էստա յիշատակութիւն կ'ընէ ուրիշ աստուա-
ծոց, զորս կը կոչէ Թոր, Լըք, Պալատեր, Տիւր,
և Հերմոգ: Թոր՝ Ստէնի որդին զօրաւորագոյն է
յաստուածս և ՚ի մարգիկ. արքունեացը մէջ հինգ
հարիւր քառասուն սրահներ կան, երկու ցուլք
կը ձգեն իր կառքը՝ երբ հսկայից աշխարհին մէջ
ուզենայ շրջագայիլ: Ահաւասիկ ինչ որ իրեն հան-
գիւղեցաւ մէկ օր մը: Գիշերը կը մօտենար. Թոր
և իրեն ընկերակիցքը ապաւինի տեղ մը կը փըն-
տուէին հանդէլու համար. կը գանեն ատեն մը՝ զոր
հսկայի մը կը համարին, կը մանեն սենեակ մը ու
կը ննջեն: Երկրորդ օրը Թոր ահաւոր մեծու-
թեամբ մարդ մը կը տեսնէ իր տանը քով. « Ես
Աքրիմէր հսկայն եմ, կ'ըսէ, և գիտեմ թէ դու
ես աստուածն Թոր. բայց ես կարօտ չեմ քեզի
հարցընելու, վասն զի դու առեր ես իմ ձեռ-
նոցս »: Այն միջոցին հսկայն ձեռքը կ'երկնցընէ
առնելու զայն, և Թոր կ'իմանայ թէ այն ատեն
կարծածը՝ ուր առջի գիշեր ինքն ու ընկերակիցքը
հանգէր էին, ուրիշ բան չէ բայց եթէ հսկային
ձեռնոցը, ու պառկած սենեակը անոր մէկ մասը:
Երկրորդ գիշերը, երբ Աքրիմէր խորունկ քունի
մէջ է, Թոր կ'աւնու իր լախար ու սասաիկ ուժ-
գնութեամբ կը զարնէ երեսին: Ար զարթնու
հսկայն իր քնէն, ու ձեռքը երեսին վրայ տանե-
լով, « Նայեցէք, կ'ըսէ, չըլլայ թէ ծառին վրայ

Generated on 2016-05-20 08:52 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

Թռչունն մը Թառած ըլլայ. ինծի անանկ կու գայ
Թէ երեսիս վրայ անոր մէկ փեռուրը ինկաւ » :

Բալաէր, Օսէնի երկրորդ որդին, բարեաց աւ
տուած է. իրեն Թշնամի է Լոք աստուածը, զոր
ամբաստանող զից և նէնփափործ կը կոչէին : Փարբանա
հակային որդին է Լոք, գեղեցիկ ու բարեկազմ,
բայց նենգաւոր ու խաբեբայ : Երեք որդիք ունե-
ցաւ Անգերբոա (հրեշտակ արեւոյց) հակայէն,
զՔայլ Փէնրիս, զՕճն մեծ և զՄաս (Հէլա) : Երբ
նենգուԹեամբ սպաննեց Լոք զԲալաէր, միւս աս-
տուածներն այնչափ զայրացան որ անոնց բար-
կուԹենէն խալըսելու համար՝ ձկան կերպարանք
մաւ Լոք ու ծածկեց ինքզինքը ջուրերու մէջ :
Այն ատեն աստուածները ուսկանով մը բռնե-
ցին զԼոք, ու ապառաժի մը կապելով՝ անոր գըլ-
խուն վրայէն օձ մը կախեցին, որուն Թոյնը շիԹ
առ շիԹ կ'իյնայ երեսին վրայ. ու իր ցաւագին
աղաղակին ձայնէն երկիրս կը շարժի, և ասիկայ
է մարդկանց երկրաշարժ կոչածը : Լոք՝ պիտի կե-
նայ հոն շլԹայից մէջ մինչև 'ի կատարած աչ-
խարհի :

Տիւր աստուածը՝ դից խմբին մէջ ամենէն ա-
ւելի յանդուգն է ու աներկիւղ. իրեն կը դիմեն
պատերազմաց մէջ ու յալԹուԹիւն կու տայ :
Հերմոդ, Օսէնի միւս որդին, արագաշարժու-
Թեան աստուածն է : Կ'իջնէ 'ի դժոխս, Թախան-
ձեւ զՄաս, որպէս զի 'ի կեանս դարձրնէ իր Բալ-
աէր եղբայրը : Կը հաւանի Մաս, միայն այս պայ-
մանը դնելով որ ամենայն շնչաւոր ու անշունչ ա-
րարածք Բալաէրի մահը արատաւեն, ու անկէ
ջրհեղեղ կ'ըլլայ երկրիս վրայ : Միայն հարցուկ
պառաւ մը, Թոք կոչուած, չուզելով արատաւել,
դահեց Մաս իր աւարը և Բալաէր դժոխոց մէջ
մնաց :

Մինչև հոս՝ մարդուս և իր կենակցին ստեղծ-

մանը վրայ բան մը չենք գտներ աւանդուած : Ահաւասիկ ինչ որ այս նկատմամբ ալ կը զրուցէ Էտտա : Օր մը երբ աստուածք ծովուն ափանցը վրայ շրջագայելու ելած էին , ջրոց վրայ երկու փայտի կտոր տեսան որ կը տատանէին . աւին և անկէ ձևացուցին զայր և զկին , ուստի առաջ եկաւ մարդկային ազգը : Այս փայտի կտորները մարդիկ ըլլալով , անմահական հոգի մը սենեցան , ու այս կետեքէս հեռացած տակնին՝ առաքինիները ու քաջերը Օտէնի Վալհալա կոչուած արքունիքը կը մտնեն . իսկ չարերն ու վատերը առջի բերան անցաւոր դժոխքի մը մէջ կ'ընկղմին , որ Մահուան Թագաւորութիւնն է : Մահուան արքունիքն են Տափնապ և Սով . ծառաները Սպասել և Իանգտղութիւն . դրանք սեամբ՝ Գահաճէժ , անկողինն ալ Նիհարութիւն : Անկէ սերիչ բնակութիւն մը կ'անցնին որուն դռները դէպ 'ի հիւսիս դարձած են : Հոն գիակունք և օձեր . հոն ամէն կողմանէ կը վազեն դաւնութեան Թոյներ , և հեղեղք կը քաշկրուեն կը տանին զստերգմունս , զգողս և զմոլորեցուցիչս : Սեաւ վիշապ մը անդադար կը քալէ , և հոն արգելուած պարտաւորնէ . բուն մարմնովը կը սնանի :

Իսկ երբ հասնի այն մեծ օրը որ այգ աստուածոց և օր հրայրեաց կիզման աշխարհի կը կոչուի , այն օրուան մէջ պատահելիք զիպուածները այսպէս կը նշանակէ Վոլստա , հիւսիսի սիբիլայ մը : Մեծ ձմեռ մը պիտի ըլլայ , և ձիւնը աշխարհիս չորս կողմերէն պիտի Թօթափի : Անմիաբանութիւնը պիտի տիրէ արեգակուտի վրայ . եղբարք պիտի սպաննեն զիրար . հարք՝ իրենց որդիքը , որդիք իրենց հայրերը : Հսկայն կառքի մը վրայ նստած կը հասնի յարևելից . ծովը կ'ուռնու , ու մեծ Օձը ալիքները կը բարձրացնէ ու անոնց մէջ մուկիւն կը Թաւալի : Արծիւը ազազակաւ կը լափէ մեռե-

լոց մտորմինները: Գեշ հոգիներուն բանակը արեւելքէն կը հասնի աստուածոց նաւերովը. Լոք անոնց կ'առաջնորդէ, և նախընթաց կարապետ է իրենց Գայլն Փէնրիս: Սուբաուր, հրեղէն հոգւոց սեաւ իշխանը, կ'երեւնայ 'ի հարաւոյ բոցերուն մէջէն. աստուածոց սուրերը կը փայլին իբրև զարեգակն: Սասանած ժայռերը կը կործանին կ'իյնան շառաչմամբ. հսկայք կը թափառին ցաւագին, և մարդիկ երամովին մահուան ճամբաներուն մէջէն կ'երթան: Ար պատառին երկինք: Առգայ այն ատեն Օտէն՝ Գայլ Փէնրիսի հետ կռուելու. Փրիկկայի փեսայն կը յաղթուի: Օտէնի կարիճորդին կը փութայ կը հասնի հօրը մահուան վրէժը խնդրելու. կը զարնուի հսկային հետ, ու իր սրովը կը պատէ անոր սիրտը: Արեգակը կը խաւարի, ծովը կը զեղանի յերկիր, աստեղք կ'անհետանան, կրակը մոլեգին կը մրցի, ու իր բոցերը կ'ելլեն կը բարձրանան մինչև յերկինս: Այն ատեն ալիքներուն մէջէն նոր ու կանաչազարդ երկիր մը դուրս կ'ելլէ. ջուրերը կը քաշուին, արծիւը համարձակ կը ճախրէ, ու լերանց գագաթին վրայէն ձկներ կը բռնէ. դաշաք կը պողաբերեն անմշակ, և չարիք ու աղէտք կ'անհետանան յաշխարհէ: Բալաէր և իր եղբայրը կը գաննան Օտէնի արքունեաց մէջ բնակելու, ոսկեղէն յարկաց աակ: Հոն բարիները պիտի բնակին, և մշանջենաւոր ու անսպառ պիտի ըլլայ իրենց երանութիւնը:

Ասոնք են Սկանտինաւեան դիցախօսութեան դիւաւոր կէտերը. բայց հոն չեն բովանդակուիր ժողովրդային կրօնական կարծիքներն, զորս հաւաքուած կը տեսնենք Էսաայի գրոց մէջ: Բայ 'ի երկոտասան մեծ աստուածներէն ու նոյնաթիւ մեծ աստուածուհիներէն, բազմաթիւ երկրորդական աստուածներ ու գերբնական արարած-

ներ կան, ինչպէս հսկայք և գաճաճք, և որոնք մեծ գեր մը կը բռնեն սկանալինաւեան քերթու-
թեանց մէջ: Մաս մը աւտապէշնէր, որոնք ան-
շուշտ պատմական աղբիւրէ մը յառաջ եկած են,
հիւսիսային ազգաց գիցաբանութիւնը կը կազմեն,
որ թէպէտ աւելի ողջախոհ է, բայց նուազ հան-
ճարաւոր հարաւային բնակչոց աստուածխօսու-
թենէն. կը տեսնուի որ յունական և Իտալիոյ ա-
րուեստը և ախորժակը անծանօթ էր հիւսիսային
գաւառաց բարբարոս բնակիչներուն. նման այն
բուսոց որ իրենց ծննդեանը կլիմայէն հեռու չեն
կրնար ապրիլ, ասանկ ալ արուեստն ու ախոր-
ժակը Եւրոպիոյ հարաւային գեղեցիկ երկնից
տակ ծնած, ոչ երբէք կրցեր են բոլորովին վար-
ժիլ հիւսիսական կլիմայից:

Այսպէս հիւսիսային ժողովրդոց մատենագրու-
թիւնը՝ հարաւայնոց պէս՝ քրիստոնէութենէ ա-
ռաջ անոճ և անյարիր աստուածածնութեան մը
ազգեցութեան տակն էր, զոր սքալաից երևա-
կայութիւնն ու հաճոյքը աւարածեցին արևելեան
հին կրօնից վրայ, և զոր Եւրոպիոյ հիւսիսային և
հարաւային կողմերը բերին հին ասիական գաղ-
թականութիւնք: Բայց ինչպէս ուրիշ տեղուանք,
ասանկ ալ հոն, քաղաքակրթութեան ամենա-
մեծ սատարող մը եղաւ բանաստեղծութիւնը. և
օրէնսգիր իշխանք անոր ձեւնատուութեանը գի-
մեցին ժողովրդոց ախաերը ուղղելու, իմաստա-
սիրութեան, փառաց և առաքինութեան սկզբ-
բունքները ազգելու: Խօսքերնիս կը հաւատար-
մացընէ Հալաճառ կամ Պերագոյն խօսք կոչուած
բարոյական գիրքը, որ Օտէնի կ'ընծայուի: Հիւ-
սիսոյ այս Սողոմոնը այնպիսի բարոյականի խրատ-
ներ կ'աւանդէ, որ կարծես թէ Յաւիտենական
Իմաստութեան թելագրութեամբը գրուած են:
Պրեթէ հարիւր քսան հատուածէ կը բաղկա-

նայ այս գիրքը, և սկանսինաւեան ազգին ամբողջ բարոյականը կ'ամփոփէ. կրնանք ըսել ամէն ազգաց, վասն զի անփոփոխ ու յաւիտենական են, ինչպէս այն գերագոյն Տէրը՝ որ զանոնք գրողմամբ է մարգուս սրտին մէջ: Անոնցմէ մէկ քանին միայն յիշատակելով գոհ ըլլանք:

« Մարդկանց համար այնչափ փնասակար բան չկայ՝ ինչպէս չափազանց կիրառութիւն գարեջրոյ: Մարդ որչափ խմէ, այնչափ աւելի խելքը կը կորսնցընէ: Մոռացութեան թռչունը կ'երգէ արբելոց առջև, և իրենց հոգին կը ծածկէ իրենցմէ:

« Թէ որ սուտ բարեկամի մը այցելութեան պիտի երթաս, ծամածուռ ճամբաներէն գնա. իսկ եթէ ճշմարիտ բարեկամի մը, շիտակ ճամբան բռնէ:

« Արիտասարդութեանս ատեն շատ ճամբորդութիւններ ըրի. երբ ընկեր մը կը գանէի՝ ինծի անանկ կու գար թէ մեծ հարստութիւն մը գտած ըլլամ: Մարդուս ուրախութիւնը մարդն է:

« Զոհն լեր չափաւորութեամբ, խոհական առանց երկչոտութեան. ետևէ մ'իյնար փնտռել քու ճակատագիրդ եթէ կ'ուզես հանգիստ քուն ըլլալ:

« Մարդս պէտք է որ մտածէ, բայց մտածմունքն ալ արժան է որ չափաւոր ըլլան. շատ բան գիտցողին սրտին մէջ՝ յաճախ չիմտներ ուրախութիւն:

« Անկէ աւելի գծնդակագոյն հիւանդութիւն չկայ, քան ինչպէս մէկի մը որ անհոգ ըլլայ իր վէճակին վրայ:

« Ա՛լ լաւ է զուրիշը շողոքորթել՝ քան ինքզինքը:

« Հարստութիւնները կ'անցնին, հօտք կը կորնչին, բարեկամք կը մեռնին. պիտի մեռնինք մենք ալ. միայն բան մը կայ անմահ. սլատուական կենաց յիշատակը:

՝ « Օրուան գեղեցկութիւնը լմըննալէն ետքը դու վէ, օրիորդը ամուսնանալէն ետքը, արամբի կիներ՝ մահուընէն ետքը, սուրը՝ փորձելէդ վերջը, սառոյցքը՝ անցնելէդ ետքը » :

Երբոր քերթողութիւնը արժանի կ'երևնայ իր բարձր պաշտամանը, լուսաւորելով զմարդիկ և լաւագոյն ընելով անոնց վիճակը, հազիւ կը հանդիպի որ քերթողը պատիւ չգտնէ: Ուստի պէտք չէ զարմանալ տեսնելով թէ ինչպէս սկանախնաւիացի սքալա քերթողք պատուոյ ու յարգանաց մէջ էին բոլոր հիւսիսային գաւառաց մէջ: Թագաւորէն ետքը իրենցն էր ամենէն մեծ պատիւը. ու գոհ չըլլալով կարիճ պատերազմողաց շահատակութիւնները երդելով, կ'ուզէին հաղորդ ըլլալ նաև փառացը՝ պատերազմի վտանգաց մէջ անոնց նման զիմադրաւելով: Ոչ իր քնարը և ոչ սուրը երբէք կը ձգէր սքալար. մարտից խառնուրդին մէջ՝ վահանին վրայ քանդակուած վարդէն կը ճանչցուէր. ու Տիրաէի նման կը խրախուսէր զանոնք երգով և օրինակաւ:

Սակայն Օսէնի կրօնքը պիտի անհետանար, ու իրեն հետ սքալաից հին քերթողութիւնը: Անընտրող ախորժակը՝ գէշ մշակուած՝ արգաւանդահող գաշաերը փճացընող որոման պէս՝ տարածուեցաւ Եւրոպիոյ հիւսիսային և հարաւային կողմերը: Ալ անկէ ետքը իրաց անուանքը սկսան չտալ, ուրիշ անուամբ զանոնք կոչելով. զերկինս՝ Ժածիոյն Լերանց, Գոան աբուու, մեծ ճանապարհ ասպեղաց. զերկիրս՝ ամաց շրջանին վրայ Գարուհերդնաս մը, զկրակ՝ Եզբայր կողմոց, Բնամի անպատուաց, զօսկի՝ Կաթն Ասփոծոյ, զծով՝ Ճափանի երկրի, և այլն: Քերթողութեան համար այն եղաւ՝ ինչ որ ՚ի նկարչութեան հնոց մէջ արուեստաւոր մը ըրեր էր, Աստղկան պատկերը ոսկեզէն պատմութեաններով ծածկելով. « Ձեռ կրցած գեղեցիկ շինել, անոր

համար հարուստ շիներ էս» ըսաւ իրեն Չէւ-
քսիս: Ասանկ եղաւ Սկանաինաւեան քերթու-
թեան վիճակը Յաէնի պաշտամանց անկմանէն
ետքը:

Վասն զի այն ատեն վիսպական բանաստեղծու-
թեան տեղ յաջորդեցին հասարակ պատմու-
թիւններ (Sagas), որոնք երկրին աւանդութիւն-
ներն են. իրիկունները կը պատմուին ինչպէս զի-
նուորին վրանին տակ, ասանկ ալ երկրագործին
հիւղին մէջ, ու գերդաստանի նուիրական ժա-
ւանգութեան մը պէս անփոփոխ ցեղէ ցեղ կ'անց-
նին: Աւելի Իսլանտիոյ մէջ յարգի են այս պատ-
մութիւնները, և պատճառն ալ յայտնի է. աշ-
խարհքէն զատուած մենաւորը՝ շատ անգամ իրեն
անցելոյն յիշատակներովը կ'ապրի. նոյնը կրնանք
ըսել նաև այս կղզւոյս համար՝ որ ծովերով բաժ-
նուած է մարդկանց հազորդակցութենէ: Հոն
տեղի ժողովուրդը, կերպով մը օտար ու անծա-
նօթ ուրիշ ժողովրդոցը, պանծանօք կը յիշատակէ
այն ժամանակները յորս հիւսիսային ծովերուն
վրայ կը տիրէր, և այն փառաւոր ատեններն իրեն
միտքը ձգող պատմութիւններն՝ դեռ ևս կենդանի
են իր յիշատակին մէջ: Իսլանտի մէջ օրիորդ մը
չէս գտներ որ բերնուց չգիտնայ՝ Սկանաինաւիոյ
ամենէն հուշակաւոր բարդին, Տանիրմարքի՝ Լոա-
պրոք Ռենեար թագաւորին վարքը, որուն ամ-
բողջ կեանքը Ոգիսականի նման գիւցազներգու-
թիւն մըն է: Այս վէպը՝ ծերունւոյն Լոապրոքի
մահուան երգովը կը լմննայ. և թագաւորը մե-
ւեր էր օձերու խածուածքէն՝ որովք Անգլիոյ ար-
քայն լեցընել տուեր էր բանար: Իր անցեալ աշ-
խարհակալութիւնները և ներկայ աղէտքը մէջ
բերելէն ետքը՝ կը դռչէ Ռենեար:

« Կռուեցանք մեք սուրերով: Ասլանկայ որդի-
քը քիչ ատենէն իրենց զէնքերուն ձայնով պիտի

խօսնուծիւնը իրեն կը յանձնէ, ուր իրեն քաջու-
 թիւնը ուզելով պատուել՝ թագաւորի անունով
 կը մեծարուի: Իշխանք՝ Կեղոյն վրայ զարմանալով
 հարսնուծեան խնդրեցին զինքը. բայց օրիորդը
 յայտնեց թէ անոր պիտի նուիրէ իր ձեռքը որ ի-
 րեն յաղթող ըլլայ՝ ի մարտի: Շատ կարիճներ
 պատերազմեցան հետը և ինկան մահուամբ: Վեր-
 ջապէս գտնուեցաւ մէկը որ դերի բռնեց զօրիոր-
 զը: Այն ատեն դարձաւ իր հօրը քով, ու սա-
 ղաւարան ու զէնքերը անոր քով ձգելով, Ինծի
 յանձնած իշխանուծիւնդ նորէն քեզի կը դարձը-
 նեմ, ըսաւ. կը հրաժարի՞մ այն փառքէն՝ որուն
 ետեւէն ինկած էի, ու ահա նորէն կը դառնամ ի՞մ
 կանացի բնուծեանս:

Հիւսիմարի վէպը՝ սկտնախնաւեան քերթուա-
 ծոց մէջ սակաւագիւտ քայցր ու գորովալիւր նիւթ
 մը կը բովանդակէ: Հիւսիմար պատերազմի դաշտին
 մէջ իյնալով՝ հառաչանայ շունչը կը պակսի, կե-
 նաց պակտելուն վրայ ունեցած ցաւը չիկրնար
 բացատրել. մատանի մը կը հանէ մատէն, ու բա-
 րեկամի մը յանձնելով կ'աղաչէ որ իր խօսեցելոյն
 տանի: Բարեկամը մէկէնիմէկ կը սլանայ, կը գըտ-
 նէ զԻնկէպորկ, ու աւանց բերնէն խօսք մը հա-
 նելու իրեն կը յանձնէ զմատանին: Իժբաղդ օ-
 րիորդը կը նայի վրան, կը ճանչնայ ու մէկէն կ'իյ-
 նայ կը մեռնի:

Իսլանտացի մը, Մակնուսէն, Իսլանտի, Նո-
 րուեկիոյ ու Տանիմարքի հին սքալտիցը նոյն ծա-
 ուայուծիւնն ըրաւ՝ ինչ որ Մակբերսըն Իսլանտի
 ու Սկոտլանդ բարդերուն. ծանօթացուց զանոնք
 իմաստունն Յերոպիոյ՝ որ յուհական և լասին
 դպրուծեանց ուսմանը զբաղած, կարծես թէ
 չէր ուզեր համոզուիլ թէ այն հնուծեան ուս-
 մանէն գուրս և անկից բոլորովին անկախ դարու-
 թիւն մը կրնար ըլլալ:

ԲՐԵՏՈՆԵԱՆ ՔԵՐԹՈՒԹԻՒՆՔ

ԲՐԵՏՈՆ ՔԵՐԹՈՂՔ

Մինչդեռ քրիստոնէութեան երրորդ դարուն մէջ մեծին Բրիտանիոյ և Սկոտլանիոյ հիւսիսակողմը Կալէտոնեան բարդերու երգերովը կը հնչէր, մինչդեռ կաէլիք քերթութիւնը կը հռչակէր Պինկալի յաղթանակը ու Հուովմայեցւոց խորակուիլը, Կալլիա՝ որ ոչ անոնց ծովերուն, ոչ ժայռիցը, ոչ անտառներուն և ոչ սառնամանեաց պաշտպանութիւնն ունէր, աշխարհակալ պետութեան բռնն լծոյն տակ կը հեծէր. ու իր անկախութիւնը կորսնցընելէն ետքը՝ կարծես թէ այնչափ փոյթ չէր ըներ օրինացը, լեզուին, բարուց և կրօնիցը կորստեան վրայ: Հին անտառները՝ որ իրենց հովանեաւը կը ծածկէին զրուիդեան պաշտամանց արիւնալից զոհերը՝ պրետորաց կացնին տակ իյնէլով, բազմամարդ քաղաքներ կամ արխուր անապատներ կը դառնային: Մեծամեծ ժայռերը՝ զորս կարծես թէ գերբնական ոյժ մը երկնից կամարացը տակ կախեր էր, և որոնք ահանատես եղեր էին այնչափ ահաւոր խորհրդոյ

կատարմանը, իրենք միայն անտեղիտալի և անդի-
մադարձ կը մնային արատքին բռնութեան և զի-
նուց առջև: Ամենայն ինչ կը կործանէր կ'իյնար
հռովմէական զօրութեան առջև, որն որ 'ի փո-
խարէն՝ անոնց գերութիւնը սփոփելու համար
նկուն եղած ժողովրդոց մէջ կը մայրնէր իր ա-
րուեստներն, դպրութիւնքը, օրէնքն ու քաղա-
քակրթութիւնը: Պաշտաններ, սաճարներ կը
բարձրանային քաղաքաց մէջ, ու Յունաստանէն
և յԻտալիոյ բերուած մարմարեայ ու պղնձի ար-
ձաններով կը զարդարուէին: Քարէ ու շաղախէ
կամուրջներ արագաստ՝ և խորանդունդ գետի մը
երկու ափունքը իրարու հետ կը միացնէին, ու
ամէն կողմ ընդարձակ կրանիտեայ ճամբաներ՝
յաղթական կառքերու համար գիւրին և անկոր-
ծան ճամբաներ կը պատրաստէին. հարուստ
պարտէզներ՝ զուարթատեսիլ և ակնահաճոյ հո-
վիտները կը զարդարէին: Այսպիսի ակնախաիզ
գեղեցկութիւններով կամաց կամաց սպաւականու-
թիւնը կը սկսէր ճարակիլ 'ի Կալլիա, և Կելտաց
վաղեմի ժողովուրդը թմրեցընել իր թունովը:
Քիչ անձինք գանուեցան որ հայրենեաց այս ան-
արժան գերութեանը վրայ զայրանալով՝ ազա-
տութեան ճարը մտածեցին: Սակրովիրի, Վին-
տէքսի, Կիվիլիայ և Սաբինոսի ձեռնարկութիւնք՝
աւելի այդ մասնաւոր անձանց արութիւնն հա-
ւատարմացուցին, քան թէ իրենց օգնական չե-
ղող ու զանոնք կայսերաց վրէժխնդրութեան ձեռ-
քը մատնող ժողովրդեան կարճութիւնը: Այս-
պէս ամենայն ինչ հռովմէական եղաւ 'ի Կալլիա,
և նոյն իսկ կելտացի վաղեմի ընտանեաց անուան-
քը լատին կերպարանափոխութիւններ կրեցին,
ու բոլորովին անձանօթ մնալու համար շատ ժա-
մանակի կարօտութիւն չեղաւ: Սակայն Հռով-
մայեցի ալ դաւնալով, Կալլիա իր ամէն փառքէն

Generated on 2016-05-20 09:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

բողորովին չմերկացաւ. զէնք և դպրութիւնք շատ անգամ յազթական դափնիներով զինքը պսակեցին. բայց պատերազմելուն ատեն՝ հռովմէական դրօշուն տակ կը կռուէր, ու երգերուն մէջ Վիր-զիլի լեզուն կը գործածէր: Իեռ նոր Հռովմայ հասարակապետութեան հետ մէկ մարմին եղած էին, երբ Աիկերոն ծերակուտին մէջ կ'ըսէր. « Չենք կրնար Աելտաց, մեր դաշնակցացը, քաջութիւնն, արութիւնը և հաստատամտութիւնը անյիշատակ թողուլ. իրենք հռովմէական պետութեան ոյժն են, անոր մեծութեան զարդը »:

Ինչպէս 'ի զէնս, ասանկ ալ դպրութեանց մէջ նշանաւոր երևցան Աալիացիք: Այլ և այլ քերթողք, որոնց վրայ կը սքանչանար Հռովմ, ինչպէս Վարրոն և Աալոս, Աելտաց աշխարհին ծընունդն էին. և անուանի կատակագուսանն, Հռովմայ թատերաց զարդը և հաճոյքը, զոր Աիկերոն իրեն բարեկամը կը կոչէր, Հոսսկիոս, Աելտացի էր:

Ստեպան այս գլխոյն մէջ մեր դիտմունքէն դուրս է այն Աելտաց վրայ խօսիլ, որոնք իրենց նոր տեսարցը հնազանդելով, թողուցին իրենց հարցը լեզուն, ու առ երկիւղի կամ փառասիրութեան՝ Հռովմայեցի դարձան: Իարձընէնք աչուընիս Աելտաց աշխարհին այն մասին վրայ որ կը ձգուի կը տարածուի դէպ 'ի ծով, իբրև երկրաւոր աշխարհակալութիւն մը Ովկիանոսի մէջ: Այս գաւառը երբեմն Արմորիկէ կոչուած ու յետոյ Պրըթայն, Հիւսիսոյ գաւառաց վիճակին մէջ է, ընդ Ֆինիսթէր և ընդ Մորպիհան: Հոն հռովմէական բանակներ՝ ինզախելու կ'ահաբեկէին: Այն վայրենի գաւառաց ալքատութիւնը՝ գրգիռ մը չէր կրնար ըլլալ իրենց ընչաքաղցութեանը, ու բնակչաց յամառ դիմադարձութիւնը՝ տարակուսելի կ'ընէր իրենց վնասը յաջողութիւնը. ուստի և

մտադիւր իրենց անկախ ազատութեանը և խուժ-
 դուժ լեզուին մէջ կը ձգէին այնպիսի ժողովուրդ-
 մը՝ զոր անարժան կը համարէին քաղաքակրթու-
 թեան բարեացը և գերութեան պատուոյն: Այս
 խուժդուժ լեզուն՝ Կելտական բարբառն էր, որ
 անարատ մնաց հռովմէական խառնուրդէ և գաղ-
 ղիացի լեզուին ազդեցութենէն, ու ցայսօր կը
 լսուի հնոյն Արմորիկէի դաշտացը մէջ, այնպէս
 անփոփոխ՝ ինչպէս իր Քառնաք ժայռերը՝ որոնց
 վրայ կելտական արիւնը կը թափուէր երբեմն՝
 մոլեգնակրօն դրուիդաց կացնին տակ: Այս լե-
 զուն է կելտ-պրըթոն (celte-breton) կոչուածը,
 որ նոյն իսկ Քաղղիացոց շատին անծանօթ և ան-
 իմանալի է: Լուդովիկեան դարուն անուանի հան-
 ճարներն անգամ ու բանասէրք՝ զարմանք ցըցու-
 ցին երբ դիպուածով անոնց մէկ ազգային երգը
 լսեցին:

Արջափ հաճոյական եզաւ իրենց այդ զարման-
 քը երբոր իմացան թէ ոչ միայն անեղծ մնացեր
 էր այդ լեզուն, այլ նաև աւանգապահ դողար,
 խանդաղատական և զօրաւոր քերթութեան մը,
 վիպական տաղերու և երգոց հաւասարապէս
 յարմարութիւն ունեցող լեզու մը: Այն, հին
 դրուիդաց աշակերտք կենդանի են պրըթոն եր-
 գողաց վրայ, և ոչ երբէք բարդից երգերուն ձայ-
 նը լռած է Թրէկուէի, Լէոնի ու Քուսուայլի
 ժայռից վրայ ու անասուացը մէջ: Մինչեւ ցայսօր
 նոյն դաւառաց աղքատները անէ տուն, եկեղե-
 ցեաց ծառատունկին տակ, գերեզմանաց քարե-
 ռուն վրայ երկրին երիտասարդաց կը կրկնեն այն
 երգերը՝ զորս իրենց մանկութեան ատենը սորվե-
 ցան, ու անանկով պատմական աւանդութիւննե-
 րը իբրև անգիր յիշատակարաններ դարէ դար
 կ'անցնին. և Պրըթայնի հիմակուան երգերը ար-
 ձագանգ են անոնց՝ որ Քրիստոսի չորրորդ դա-

րուն, կամ անկէ շատ աւելի առաջ կ'երգեցուէին:

Երբոր Սաքսոնք 'ի մեծն Բրիտանիա արշաւելով՝ վառնտեցին զբարդս, անոնք ալ յԱրմորիկէ եկան ապաւինի տեղ փնտուելու: Անոնց նշանաւորացը մէջէն երկու հոգի, Թալիէսէն և Հիվաունիոն, արմորիկեցի իշխանի մը, Յուգիկաէլ, փառաւոր յաջողութիւնները գուշակելով՝ անոր պաշտպանութեան տակ մտան: Բայց բարդերուն մէջ սամենէն աւելի հռչակաւորը, որուն յիշատակը պահած է ժողովրդական աւանդութիւնը, Կուինաիլան կոչուածն է, որուն ժամանակը քրիստոնէութենէ գրեթէ 1000 տարի առաջ կ'իյնայ: Բազմաթիւ երգեր յօրինեց՝ հին կելտացի բարդից սճովը, և զանոնք յարգարէութիւնս կուչեց: Ինչուան հիմա Արմորիկէի գիւղականք մեծարանօք կը յիշեն իր անունը:

Բրետոնեան շատ հին երգերուն ժամանակը՝ անոնց պարունակած իմաստներէն կը հասկըցուի: Կան այնպիսի երգեր որ չորրորդ դարուն մէջ յօրինուած են, վասն զի դրուիդաց կրօնին և քրիստոնէութեան իրարու հետ հակառակամարտ մըրցմանը յիշատակութիւնը կ'ընեն: Այն ժամանակաց բարդերը՝ կաշիք կրօնից հետևողք էին. ու երբ քրիստոնէութիւնը ընդունեցան՝ դեռ երկար ատեն քրիստոնէական վարդապետութեանց հետ անկորուստ պահեցին նաև դրուիդաց սկզբունքները: Հոգիներ և գաճաճք՝ մեծ դեր մը ունին հին բրետոնեան քերթութեանց մէջ: Քերթողք չեն տարակուսիր անոնց գոյութեանը վրայ. մանաւանդ թէ միջնորդ կը սեպեն ընդ աստուած և ընդ մարդիկ, և այսպիսի աւելորդապաշտութիւնները բնակչաց մտքէն արմատաքի խլելու համար՝ երկար ատեն աշխատած է քրիստոնէութիւնը: Ինչուան հիմա կը գտնուին 'ի Պրըթայն, անձաւ-

ներ, աղբիւրներ ու ժայռեր, զորս ոգիներու բնակութիւն կամ ախորժած վայրերը կ'ենթադրէ ռամիկ տգիտութիւնը:

Որչափ անտարակոյս է թէ Բրետոնեան ժողովրդային բանաստեղծութեան երգերը՝ միշտ ժամանակակից չեն այն դիպաց զորս կ'աւանդեն, բայց Էլլիանի Ժանփամակ կոչուած երգին ասելը ստոյգ է. վասն զի պատմութենէ գիտելիք նոյն սրածութեան վեցերորդ դարուն մէջ հանգիպիլը: Ահաւասիկ Պրըթայնի մէջ այս հռչակաւոր երգին լաւ իտեւամտութեանը հարկաւոր դէպքը, զոր մէջ կը բերենք.

« Թողութեան օր մըն էր, կ'ըսէ յիշատակագիրը, Էլլիան քաղաքաւանին մէջ: Երիտասարդատաղձագործ մը դրսէն հոն եկած ըլլալով, սեռաւ որ գետին ափանցը վրայ գեղեցիկ ու սպիտակահանդերձ կին մը նստած էր, ու ձեռքը գաւազան մը ունէր: Երիտասարդին ազաչեց որ զինքը գետէն անդին անցընէ: Սիրով յանձն առաւ անիկայ, ու իր հետը եղած երիվարաց մեկուն վրայ նստեցընելով, անցուց միւս կողմը:

« Այն ատենք աիկինը դարձաւ ու Ո՛վ երիտասարդ, ըսաւ, չես գիտեր թէ զով անցուցիր քու հետդ. վասն զի ես ժանտամահն եմ: Բոլոր Պրըթայնի մէջէն պիտի անցնիմ: Ով որ գաւազանէս զարնուի, պիտի իյնայ մեռնի»:

Աս սրածութեան կոտորածը առիթ եղած է հետեւեալ երգին շարագրութեանը.

« Լանկոլէնի ու Տաուէի մէջ տեղը՝ սուրբ բարդ մը կայ: Ասիկայ Տաուէի բնակչացն ըսաւ. Ամէն օր պատարագ մը մտաուցանել սուէք ձեր եկեղեցւոյն մէջ: Փանաամահը Էլլիանէն մեկնեցաւ, բայց ոչ առանց աւարի. հետը եօթը հազար ու հարիւր հոգիէն ալ աւելի տարաւ: Էլլիանի երկիրը ինչաւ մահը, ու երկու հոգիէ զաւամէնքը

մեռան. միայն վաթսուհի տարուան պառաւ մը
ազատեցաւ ու իր որդին, վասն զի իր ուսոցը վը-
րայ կրեր էր զժանտամահն:

« Ելլիանի հասարակաց հրապարակին մէջ հըն-
ձեշու խոտ կը գտնուի, բաց 'ի կառքին անցած
նեղ ճամբէն՝ որ մեռեալքը հողուն աակ կը տանի:

« Ո՛րչափ խստասիրտ պիտի ըլլար Ելլիանի
խեղճ երկրին վրայ չարտասուողը. երբ մեռելնե-
րով լեցուն տասնըութը կառքեր գերեզմանա-
տան դրանը քով կը տեսնէր, և ուրիշ տասնըութը
կառք ալ որ ետ կը դառնային:

« Ինը աղաք կային մէկ տան մէջ. մէկ գերեզ-
ման մը ծածկեց զանոնք: Խեղճ մայրը զիրենք
կը քաշկըռաէր կը տանէր. իսկ հայրերնին սու-
լեղով ետևէն կ'երթար. ցաւոցը սասակութենէն
խելքը կորուսէր էր:

« Մայրերնին կը հառաչէր, կը թախանձէր
զՍտուած. հողունի ու մարմնով տակնուվրայ
եղած էր. Թաղեցէք, կ'ըսէր, իմ ինն որդիքս:

« Ինը որդիք ստացայ. և ահա մահը եկաւ իմ
գուռս, ու յափշտակեց առաւ զանոնք ինծմէ.
ալ այսուհետև չունիմ մէկը որ ինծի կաթիլ մը
ջուր տայ:

« Գերեզմանատունը լեցուեցաւ մինչև դուռը.
եկեղեցին լեցուն է մինչև իր աստիճանները. բոլոր
դաշտը օրհնելու է դիակունքը թաղելու համար:

« Կաղնի մը կը տեսնեմ գերեզմանատան մօտ.
Ճերմակ լաթի կտոր մը անոր բարձանցը վրայ:
Ժանտամահը զամէնքն առաւ տարաւ »:

Ընթերցողը կը գիտէ թէ որչափ քիչ բառ բա-
ւական եղած են բրետոն քերթողին՝ այն ահա-
ւոր պատկերը ստորագրելու համար: Սակայն
կրնանք ըսել թէ հին քերթողաց զօրաւոր երևա-
կայութիւնը ասոր նման սրտաշարժ և զգայուն
տաղ մը քիչ անգամ արտագրած է:

Բրետոնեան բանաստեղծութիւնը միայն պատմական երգեր չբովանդակեր, այլ նաև կրօնական ու սիրոյ վերաբերեալ տաղեր. բայց մանաւանդ գողար ու բնական վէպեր: Իրենց ազգային երգը, երբ անկախութիւննին Քաղղիոյ թագաւորաց փառասիրութեանը դէմ պաշտպանեցին, չքնադ գեղեցկութիւններ կ'ամփոփէ՝ և արժանի է զանիկայ ազգող հայրենեաց սիրոյն: Եւ թէպէտ հիմա նոյն առիթը չունենան, ստիպյն դեռ մուցուած չէ մէջերնին այն երգը, և շատ տնակներու և հիւղերու մէջ կ'երգըցուի Լաց-Պրից ասպետին ու իր ծառային մէջ եղած խօսակցութիւնը:

« Տէր իմ սիրեցեալ, ըսէ ինձի. ուրեմն քեզի հետ պիտի չիջնամ պատերազմի դաշար: »

— « Բայց ինչ պիտի զրուցէ քու խեղճ մայրդ, երբ մէյմըն ալ քու գեղդ չգառնաս: Թէ որ քու արիւնովդ ներկանի հողը, ո՞վ պիտի կարող ըլլայ դարման տանիլ անոր ցաւոցը: »

— « Երգուեալ յԱստուած, ո՞վ տէր իմ, եթէ կը սիրես զիս թող որ պատերազմի երթամ: Քաղղիացիներէն չեմ վախնար. սիրտս հաստատուն է ու սուրս սրուած: Ուր որ դու կ'երթաս, ես ալ հոն եմ. ուր դու կը պատերազմիս՝ զիս քովդ մարտակից պիտի գտնես »:

Ու ճամբայ կ'ելլեն. և ահա կը հանդիպի իրենց ահապնասաստ ասպետն Լուանիէզ: Կ'աղաղակէ ծառայն.

« Ահաւասիկ կու գայ կը հասնի Լուանիէզ բազմաթիւ բանակաւ, որ շտգանակաց անառը կը մտնեն. մեծ նեղութիւն պիտի քաշենք, տէր իմ, զմեզ պաշտպանելու համար: »

— « Անոնց թիւը այն ատեն պիտի հասկընաս՝ երբ իմ սուրս զարնէ կոտորէ զթշնամին: Հապա, զարկ քու սուրդ իմ սրոյս, ու գիմենք անոնց ընդառաջ »:

Այսպիսի են ընդհանրապէս Բրետտոնեան քերթուածք, որոնց գեղեցկութիւնը և ոճը հասկըցընելու համար միայն մէկ քանի օրինակ մէջ բերինք: Տարակոյս չկայ որ հին և նոր ու իմաստուն աշխարհի զարմանքն ու յարգը յաճախող սյլ և այլ քանաստեղծութիւններէն շատ վար են. սակայն անուրանալի է դարձեալ որ իրենց իսկատիպ գեղը և վայելչութիւնը ունին. և ասոր մէջ է բրետոն քերթողաց յարգը, առանց փնտռելու անոնց քով Հոմերի, Որասեայ, Պինդարու և Տիբուլտոսի գեղեցիկ ու բարձրաթուիչ հանճարը:

ԲՈՄԱՆ ԼԵԶՈՒ Ի ԳԱՂՂԻՍ

ԲՈՄԱՆ ԼԵԶՈՒ

Ինչպէս մարդկային լեզուներ, ասանկ ալ ժողովրդոց լեզուներ կան. և անոնց սկզբնաւորութիւնը այնպիսի որոշիչ յատկութիւններ ունի՝ որ դարերով անգամ անեղծ և անապական կը մնան: Այսպէս լատին, սոքսոնիական ու գաղղիարէն լեզուք՝ յայանապէս լատինականէն առաջ կու գան. բայց ինչպէս ընտանեաց մէջ կը հանդիպի որ օտար արիւն մը՝ գլխաւոր ցեղին արեանը հետ խառնուելով, այն խառնուերդով անոր կարուստը կ'արգելու, ասանկ ալ այլ և այլ լեզուք հռովմայեցի լեզուին հետ ձուլուելով, զանազան կերպարանափոխութիւններ տուին անոր, ու անանկով ձևացան նոր լեզուները: Այս փոխակերպութիւնը հաւանականաբար այն ատեն սկսաւ Կալլիայի մէջ երբոր հիւսիսային պատերազմողաց գունդերը արշաւեցին Հռովմայ կայսերութեան վրայ, մինչդեռ անիկայ իր իշխանութեան տակ ձգած էր Եւրոպիոյ հարաւային ու հիւսիսական գաւառները: Այս գաւառները ցրուե-

դան մինչև եւրոպական ցամաքին վերջին ծայրը, և երբ իրենց օտար արիւնը՝ կելտ-հռովմէական արեան հետ սկսաւ խառնուիլ, խուժդուժ լեզունին ալ լատինականին հետ ձուլեցաւ, որն որ գոթացի ու փրանկ ցեղերուն նախկին արշաւանացը ժամանակ՝ սովորական լեզու դարձած էր 'ի Կալլիա: Պասմութենէ գիտենք թէ գոթացի ցեղերը Եւրոպիոյ հարաւակողմը իջնելով տիրեցին այն գաւառներուն որոնք այսօր կը կազմեն զիտալիա, զհարաւակողմն Գալլիոյ և զՍպանիա. իսկ փրանկ ցեղերը իրենց բնակութիւնը Լուառի հիւսիսային կողմը հաստատեցին: Այն ատենէն այս գետը պատուարմը ելաւ որ արեւմտեան Եւրոպան երկու ազգի մէջ բաժնեց. Գոթք հարաւակողմը բռնեցին, իսկ հիւսիսայինը Փրանկք: Այս բաժանմանէն յառաջ եկաւ յայսկոյս Լուառի և յայնկոյս բնակող ժողովրդոց լեզուին էական զանազանութիւնը, և զանոնք խօսող ժողովուրդները քրիստոնէական հաւատքէն զատ ուրիշ միութեան կապ մը չունէին, որն որ առանց դժուարութեան ծաւալեցաւ Հռովմէական կայսերութեան կելտական դաւառաց մէջ: Քաղաքակրթութիւնը՝ զօրաւորագոյն քան զզէն, յաղթանակեց պարտողաց բարբարոսութեանը վրայ. Հռովմայեցւոց ձեռքով մանկելով 'ի Կալլիա՝ մեծամեծ ճգունքէ ետքը՝ իր հեշտ լծոյն տակ նրւաճեց նաև զՓրանկս. սակայն չկրցաւ արգիլել արիւնալից պատերազմներ ու ահաւոր դաւաճանութիւններ՝ որոնք տիրուր անշքութեան մէջ ձգեցին Կլովիսեան զարմին գիսապանծ իշխանաց թագաւորութիւնները:

Անշուշտ մեծ պատիւ մը ունեցած պիտի չըլլան դարութիւնք այն թագաւորաց արքունեացը մէջ՝ որոնք կարգալ անգամ չէին գիտեր, և որոնք բոլոր գիտութիւնը կը բովանդակուէր աւելի խո-

Generated on 2016-05-20 09:45 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

րամանկ ըլլալ՝ երբ չէին կրնար աւելի քաջագոյն ըլլալ: Քրիստոնէական կրօնից մեծ բարեքներէն ու փառքերէն մէկն ալ այն է որ կրցաւ իշխել այսպիսի ազէտ ու բարբարոս իշխանաց վրայ, ու անանկով յարգի ու պատուական ընել անոնց առջև զդպրութիւնս, երբ բողոքովն արգելական էին անոնք վանքերու և մենաստանաց մէջ: Երկիւղած զգուշութեամբ պահուեցաւ հոն լատին լեզուն՝ չէ թէ միայն աղօթից ու եկեղեցւոյ երգերուն մէջ, այլ նաև սրբոց վարքերուն և ուրիշ այլ և այլ հոգևորական գրուածոց մէջ, զորս միանձունք փութաջան էին՝ ի գրել՝ ոչ այնչափ իրենց անձին մատենագրական համբաւ մը ստանալու համար, որչափ կարևոր և օգտակար ծառայութիւն մը ընելու իրենց միաբանակցացը: Այս պատճառաւ ալ էր որ քիչ անգամ այնպիսի գրուածները վանքերէն դուրս կ'ելլէին:

Այս մատենագրաց մէջ ամենէն աւելի նշանաւոր ելաւ մէկը թէ իր հանձարովը և թէ շարագրած գրքին կարևորութեամբը: Այլայ ու գործակից այնպիսի դէպքի մը, որուն արիւնալից տեսարաններովը լեցուեցաւ բոլոր վեցերորդ դարը, սուրբն Գրիգոր՝ Թուր քաղաքին արքեպիսկոպոսը, ուղեց անոր պատմութիւնը աւանդել Լիւիոսի ու Աիկերոնի լեզուովը: Փրանկաց եկեղեցական պաշտօնակներ մեծ կարևորութիւն ունի իբրև պատմական գրուածք մը՝ ամէն եւրոպական ազգերու, բայց մանաւանդ Փաղղկացւոց համար. վասն զի անանց անոր իրենց միապետական իշխանութեան որրանը՝ անթափանց մթութեան մը մէջ պիտի մնար:

Աւելի իբրև մատենագիր յարգ ունի Գրիգոր: Լատիոնի լեզուն կը գործածէ ինչպէս ըսինք. բայց աւելորդ է ըսելնիս՝ թէ ոչ Տակիտոսի ճշգրութիւնը և ոչ Տիտոսի Լիւեայ ճարտարախօս աւատա-

բանութիւնը կրնանք փնտռել իրեն վրայ. սակայն ճշմարտախօս և անկեղծ ժամանակագրի մը ամէն կարևոր հանգամանքն ունի: Իսկ եթէ իբրև քահանայ մը ուզենանք զինքը նկատել, անկարելի է որ մեր վրայ մեծապէս ազդեցութիւն չընեն իր գերադոյն առաքինութիւններն ու նուիրական քաջասրտութիւնը, որովք ինչուան եպիսկոպոսական աստիճանի բարձրացաւ:

Իժուարին՝ բայց փառաւոր էր այն գործը՝ զոր վեցերորդ դարուն մէջ վրան առած էր քրիստոնէայ քահանայն: Մարդկային ազգը՝ գերմանացի աշխարհակալաց անգութ ու արիւնարբու կրկը մասնուած, վատ թուլութեան մէջ ինկող կեւտաց ախտերէն ալ ինքզինքը պաշտպանելու կարողութիւնը չունէր: Քրիստոնէութիւնը միայն կարող եղաւ փրկել զինքը՝ իր քահանայից ազդեցութեամբը, որոնք անձնանուէր քաջութեամբ գիտցան բարձրացրնել իսաչ մը՝ տերանց սուրբութիւն և գերեաց կուրծքին մէջ: Ի՞նչ պիտի ըլլային ուկարն և ընկճեալը՝ եթէ Եկեղեցին չբանար իր սրբավայրքը զանոնք պաշտպանելու և պահպանելու համար: Քանի անգամ քահանայից ձեռքի իսաչը՝ անգութ Սիկամբրեանց կայիններուն առջև նոյն ազդեցութիւնն ըրաւ՝ ինչ որ հովուութեան մը սրինգը Ատախլայ սրոյն դէմ: Ո՛րչափ մեծ էր այն քաջասիրտ առաքելոց փառքը՝ որ բարբարոսութենէ փրկեցին զԵւրոպէ իրենց արեանը գնով զոր շատ անգամ մտադիւր հեղին սուրբ սեղաններուն աստիճանաց վրայ, վասն զի հաւատարիմ ուզեցին մնալ Աստուծոյ օրինացը ու մարգասիրութեան ձայնին: Այս փառացը արժանաւոր է սուրբ հայրապետն Թուրի, որ հաւասար գործածեց զքաջութիւն և զառաքինութիւն իր գրուածոցը և գործոցը մէջ, և որուն մեր ժամանակաց արհամարհոտ իմաստասիրու-

Թիւնը չի կրցաւ ուրիշ Թերուծիւն մը գտնել, բայց Թէ պատմած հրաշքներուն հաւատք ընծայելը: Ձինքը անմեղադիր ընելու համար՝ բաւական է յիշեցընելը Թէ ինչ որ այսօր մեզի անակնկալ կամ գիպուածոյ արգասիք կ'երևնան, հնոց բարեպաշտուծիւնը անոնց ամենուն մէջ՝ գերբնական ազդեցուծիւն մը, աստուածային կամքը կը նկատէր. « Այն ժամանակաց քրիստոնեայ ընկերուծեան համար, կ'ըսէ Գրիգորի կենսապատումներէն մէկը, մարդկուծեան մեծ հանելուկին՝ միակ խօսքն էր Աստուած. ամէն բան իրմով կը մեկնուէր, ամէն բան անոր քով կը լմըննար. ինչպէս մեզի նման լուսաւորեալ ընկերուծեան մըն ալ՝ բոլոր երջանկուծիւնը բանի մը չհաւատալուն մէջ է, և ամէն բան շահագիտուծեան և ոչնչի վերածելուն »: Ո՞վ կը տարակուսի Թէ որուն է պատրանքը:

Փրեզեկեր, որ եօթներորդ գարուն մէջ կ'ապրէր, Գրիգորի Տուրեցոյ սկսած աշխատանքը շարունակեց. բայց իր երկասիրուծիւնը՝ որ հինգ գիրք կը բաժնուի, միայն ամփոփած պատմական յիշատակարաններուն համար յարգի է: Իբրև մատենագիր, ամենեկին նշանակուծիւն մը չունի, և կրնանք դիւրաւ կտրել այն միջոցը՝ որ կը բաժնէ զմեզ մեծէն Կարողսէ, առաց ցաւ մը զգալու այն մոռացման համար՝ որուն գատապարտուած են մերովիկեան գարուց մատենագիրք:

Բայց մէկէնիմէկ նոր լոյս մը կը ծագի արևմտից մէջ: Փրանկաց Թագաւորուծիւնը կը վիճակէր Թոռին Ուան Կարողսի, որն որ Փուաթիէի դաշտացը մէջ արգիլէր էր ոչ միայն Սպանիոյ տէր Սարակինոսաց յաղթանակները, այլ նաև իսլամուծեան արշաւանքը որ Ապտէրահման խալիֆային ամէն յաղթուծիւններէն աւելի փնասակարագոյն պիտի ըլլար քաղաքակրթուծեան:

Այս նոր Կարողութիւնը աւելի փառաւոր անուան մը արժանի պիտի ըլլար, 'ի վեր քան իւր նախահասարակը, և միայն յաղթութիւնը պիտի չտար իրեն այդ անուանը: Թագաւորաց փառքը՝ բողբոջին իրենց զինուցը վրայ չէ. Ատաիւլայ ու Ալարիկոսի աշխարհակալութիւնները մեր աչքին առջև մեծ նշանակութիւն մը չունին, և հազիւ անտարբեր ակնարկ մը պիտի ձգէինք մեծին Կարողութիւնը: Թագաւորութեանը վրայ՝ եթէ այն մեծ հանճարը ուրիշ արդիւնք մը ունեցած չըլլար, բայց ընդարձակէլ Գաղղիոյ սահմանները, և իր յաղթական ճակատին վրայ արևելեան կայսերաց պսակը դնել: Տարակոյս չկայ որ Աեպինոսի որդւոյն մեծ բաղդ մը եղաւ ասիկայ. բայց իր ճշմարիտ փառքը՝ այն դեռ խուժադուժ ժամանակաց մէջ հասկընալն է թէ իրեն ժողովրդոցը ընելք ամենէն մեծ բարիքը՝ անոնց քաղաքակրթութեան պարգևը տալն է, և թէ այն քաղաքականութիւնը ուրիշ կերպով չէր կրնար առաջ գալ՝ բայց քրիստոնէական կրօնից յաղթանակելովը ու գիտութեանց և դպրութեանց մշակութեամբը: Ու կը տեսնենք որ այս մեծ և փրկարար գործոյն կը նուիրէ այն ժամանակը զոր ազատ կը թողուր իրեն հիւսիսի ու հարաւային բարբարոսաց անխոնջ պատերազմները: Իտալիա ըրած մէկ ճանապարհորդութեանը ատեն՝ Փարմա քաղքին մէջ ընդարձակ գիտութեամբը համբաւաւոր եղած անձի մը հանգիպեցաւ, ու ամէն հնարք բանեցընելով իրեն որսաց զիմաստունն Ալկուին՝ որ Նորքի արքեպիսկոպոսին մատենապետն էր: Փրանկիոյ թագաւորը այս վաստակը ամբողջ թագաւորութենէ մը նախամեծար կը համարէր. ու անկէ ետքը իմաստասէր սաքսոնին բնակութիւնը մեծին Կարողութիւնը արքունիքն էր:

Հոն կ'ըլլային այն զարմանալի խօսակցութիւն.

ներն՝ ուր մեծ կայսրը իւր հանձարը լուսաւորելով գիտութեանց ճառագայթներովը, իմաստնոյն Ալկուինի կը հաղորդէր իր ընդարձակ մտածութիւններն ու գեղեցիկ խորհուրդները, և իր Էկինհարտ ատենագրին, — այն ժամանակաց ամենէն ընտիր և ճոխաբան գրչին — կը թելադրէր իր անմահական Գլխակարգութիւնները (Capitulaires) որոնք հիմունք պիտի ըլլային կայսերութեան քաղաքակրթութեանը և քրիստոսական կրօնից յալթանակին: Անձամբ այցելութիւն կ'ընէր եկեղեցեաց և վանորէից, կը հսկէր եկեղեցական բարեկարգութեան ու ժողովրդեան բարուց պահպանութեանը. ամէն կողմ գտած սուրբ գրոց գրչագիր օրինակները կը ժողվէր, ու ինքը կը նախագահէր՝ սուրբ տաւերը եկամուտնորութիւններէն մաքրելու համար. և այս վախճանաւ Յունաստանէն ու Ասորեստանէն այլ և այլ իմաստուն անձինք ժողվեց: Արօնից օգուտը մտածելովը միայն գոհ չըլլար. ազգային շահն ալ կը փնտռէ, և իր հրամանաւը կը գաղափարուին ու այլ և այլ մատենագրանաց մէջ կը գրուին՝ յոյն և իտալական ընտիր գրչագրաց քով, սուրբ գրոց և հոգեշահ մատեաններու հետ Փրանկաց ու Գերմանիոյ պատերազմական ազգային երգերուն հաւաքումները, և որոնց կորուստը անդարմանելիցաւ մըն է միջին դարու դարութեանց: Սակայն ասով ալ գոհ չըլլար. մեծին Կարոլոսի հրամանաւը եկեղեցիք և վանորայք բազմաթիւ դպրոցներ կը բանան ժողովրդական դաստիարակութեան համար. Տէրիէրի և Կորբիոյ մէջ եղած դպրոցները նշանաւոր եղան. բայց ամենէն աւելի համբուււորը՝ իր արքունի տանը մէջ հաստատած վարժարանն էր, և որ այս պատճառաւ Բալզակինեան (արքունական) կոչուեցաւ: Հոն կը ժողվուէին անոնք ամէնքն որ իրենց համբաւովը

Generated on 2016-05-20 09:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

ու գիտութեամբ՝ կայսեր մատգրութեանը ար-
ժանաւոր կ'երևնային. ու հոն ինքը Թագաւո-
րը՝ ոչ ևս հզօր և ահեղ մեծն Կարողոսն էր, այլ
Դաւիթ կը կոչէր ինքզինքը, Ալկուինոսի անունն
էր Փլակկոս, Անդիլբերգի՝ Հոմերոս: Հոն Պե-
արոս Փիղացի և Կլեմէս Սկովտացի՝ կայսեր տը-
ղուն ու դասերը քով կը նստէին, վասն զի կը փա-
փաքէր որ գիտութեանց լոյսը ամենէն առաջ իր
ընտանեացը մէջ ծաւալի: Այն գումարմանց մէջ
այլ և այլ վիճաբանական տեսութիւններ կ'ը-
լային քերականական, հռետորական, իմաստասի-
րական, կրօնից, գիտութեանց ու բանաստեղծու-
թեան վերաբերեալ նիւթոց վրայ: Մեծն Կարողոս
իրեն նուաստութիւն չէր սեպեր այն գումար-
մանց ներկայ ըլլալ. և թէպէտ իր սուսեր կրէլու-
սորված ձեռքը՝ դժուարաւ կը վարժէր մատենա-
գրի արուեստին, սակայն գեղեցիկ հանճարովի ու
զօրաւոր յիշողութեամբ՝ անինամ մնացած դաս-
տիարակութեան մը վրէժը կը պահանջէր: Այդ
վախճանաւ իր կորսուցած ժամանակը դարմա-
նելու համար՝ կերակրոյ ժամանակ նախնի Հարց
ու իրմէն առաջ ելող անուանի Թագաւորաց վար-
քը ընթեռնուլ կու տար: Սրբոյն Աւգոստինոսի
Յաղագս բազմին Աստուծոյ գիրքը իր ամենէն աւելի
սիրած մատենանն էր, և զոր երբէք քովէն չէր
հեռացընէր:

Մեծին Կարողոսի 'հաստատած արքունական
ճեմարանին երկասիրութիւններէն բան մը ձե-
ռուընիս հասած չէ, բայց 'ի գրքէ մը՝ որով կ'իմա-
ցուի թէ նոյն ժամանակին մատենագիրք որչափ
յառաջադէմ եղած են Աւգոստեան դարուն գե-
ղեցիկ լատինաբանութեանը հետեւելու: Այս
գիրքը մեծին Կարողոսի վարքն էր, զոր իր դրան
երէցը կամ մատենապետ-քարտուղարն էին
հարա գրած է:

Փրանկիոյ մէջ մինչև այն ատենը՝ միակ գրաւորական բարբառ, լատին լեզուն էր. և մեծն Կարոլոս առաջինն եղաւ որ հրամայեց աշխարհիկ լեզուաւ ազգային երգերը գրի վրայ առնուլ ու պահել: Ո՞րն էր մեծին Կարոլոսի ժամանակ գործածական աշխարհիկ լեզուն: Մէջտեղը գրաւոր յիշատակարան մը չկայ: Սակայն տարակոյս չկայ թէ այդ լեզուն բաւական կարեւորութիւն մը արդէն սկսած էր ստանալ. վասն զի յիսուն տարի ետքը լատինականէն աւելի նախամեծար սեպուեցաւ, ու անով հաւատարմութեան երգմունք մը կնքեցին Կարոլոս Ճաղատ և Գերմանիկ Լուդովիկոս ՚ի Սթրազպուրկ (842): Այս պատմական յիշատակարանը, որ թ գարու ժամանակագրէ մը հանուած է, առջի և հնագոյն յիշատակարանն է բոման լեզուի, ուստի առաջ եկած է այսօրուան գաղղիարէն լեզուն: Հետաքննական է զայն մեր ընթերցողաց աչքին տակ գնել:

« Pro Deu amur, et pro christian poble et nostre commun salvement, d'est di en avant, en quant Deus saver et poder me donet, si salvaraieu cest meon fradre Karle, et en adjuda et en caduna cosa, si cum om per dreit son fradre salvar deit, in o quid mi altresi fazet. Et ab Lodher nul plaid nunquam prindrai qui meon vol cest meon fradre Karle in damne sit.

Այսինքն

« Վասն սիրոյն Աստուծոյ և քրիստոնեայ ժողովրդեան և մերոյ հասարակաց ապահովութեան, այս օրու ընէ ետքը, ցորչափ Աստուած ինծի գիտութիւն և կարողութիւն շնորհէ, նեցուկ պիտի ըլլամ իմ Կարոլոս եղբօրս, և յամենայնի օգնական, ինչպէս արդար է նեցուկ ըլլալ եղբօր, այս

պայմանաւ որ ինքն ալ նոյնպէս վարուի իմ հետս :
Եւ Լոթարիոսին հետ այնպիսի գաշնագրութիւն մը չընեմ երբէք գիտութեամբ, որ Կարոլոս եղբորս փրասակար ըլլայ » :

Այս կերպարանքն ունէր գաղղիական լեզուն իններորդ դարու մէջ. անձեւ ու անկանոն լեզու մը, 'ի լատինէ 'ի գաղղիական անցք մը՝ յորում դեռ իշխող էր առջինը, բայց արագ փոխակերպութեան մը ամէն նշանակները վրան կրելով: Լեզուաց շփոթութիւնը՝ ազգաց խառնուրդին հետեւանք եղաւ, և ինչպէս երկար տարիներ հարկաւոր եղան արդի ազգաց մէջ անսնուած տարբերութիւնները հաստատելու, ասանկ ալ նոր լեզուք իրենց մասնաւոր յատկութիւններն ունենալու համար երկայն ժամանակաց կարօտ եղան :

Մեծն Կարոլոս մահուանը անկողնէն տեսեր էր հիւսիսայնոց արշաւանաց առաջին փորձերը արգաւանդահատ ու քաղցրագոյն կլիմայ և աւարառութեան յագուրդ սուտղ Գաղղիոյ երկիրներուն վրայ, ու արտասուեր էր իր յաջորդացը վրայ՝ գիտնալով թէ իր հաստատած ընդարձակածաւալ իշխանութեան բեռը պիտի չկարենային վերցնել: Իր վախը թափելու համար շատ ժամանակի պէտք չեղաւ: Հիւսիսէն Սկանաինաւիոյ ժողովուրդք ու հարաւակողմէն Սարակինոսք կարծես թէ խօսքը մէկ ըրին: Մեծին Կարոլոսի բարձրացուցած շէնքը նապալելու. ու ինչուան երկրին ներսերը մտնելով հոն նոր հաւատք, նոր լեզու մը և նոր բանաստեղծութիւն մտուցին: Սքալոք՝ գաղղիացի արուվերներու հատայի աւելորդապաշտութիւնները սորվեցուցին, և արաբացի պատմիչք՝ իրենց օրինաց գրքին հրաշապատում երազները: Քրիստոնէութիւնը հազիւ կրցաւ հիւսիսի և արեւելից առասպելաց մուտքը դժուարութեամբ արգելուլ. քերթողք

եկեղեցւոյ մտիկ չընելով՝ ընդունեցան զանոնք, ու իրենց գրուածներուն մէջ գործածելով՝ ռամիկ ժողովրդեան մասցը վրայ մեծ ազդեցութիւն ունեցան:

Իններորդ և տասներորդ դարերը կրկին ընկըլմեր էին Վրացիա այն բարբարոսութեան մէջ՝ ուստի փրկեր էր զնա Կարոլոս մեծն. և զարմանալի չէր այս բանս այնպիսի աշխարհի մը համար՝ որ ամէն կողմանէ նշաւակ էր թշնամեաց արշաւանացը, և ուր թագաւորք փոխանակ ամբողջ ազգին ապահովութիւնը մտածելու, իրենց բերդերուն մէջ անձնական ապահովութիւն մը կը փնտռէին: Այսպիսի անկարգութեան մը մէջ կատարուեր էր մեր յիշատակած լեզուի յեղափոխութիւնը. լեզուն ալ բոլորովին կերպարանափոխ եղեր էր մասնաւոր կերպով մը Վրացիոյ հիւսիսակողմը՝ նորման բարբառներու հետ խառնուրդին պատճառաւ, որն որ գաղղիացի բոման կամ բոման վալլոն (roman wallon) կը կոչուի: Բայց Լուառէն անդին ուր Նորմանացիք չկրցան մտնել, բոման լեզուն քիչ կամ բոլորովին անփոփոխ մնաց, և շուտով մը հաստատուն սկզբանց վրայ հիմնուելով, ԺԲ դարէն ետքը սկսաւ պայծառանալ: Սակայն այս բոման կամ Դրոլանսալ լեզուն չորս դար փայլէլէն ետքը, իր սկզբնական գեղեցկութիւնը կորսնցընելով, խառնուեցաւ այլ և այլ ռամիկ (patois) բարբառներու հետ, որոնք ցայսօր Վրացիոյ հարաւային կողմերը կը գործածուին: Իսկ բոման-վալլոն լեզուն բազմապատիկ արձակ և ոտանաւոր գրուածներ առաջ բերելէն ետքը՝ գաղղիական բուն լեզուն եղաւ:

Այս գրուածոց մէջ մէկը՝ ամենէն աւելի հնագոյն կ'երևնայ: Մետասաներորդ դարու մատենագիր մը, որուն անունը անծանօթ մնացած է, մեծին Կարոլոսի վարուց նոր սլամութիւն մը

չարագրեց, և անոր վաւերականութեան յարգ տալու համար աշխատասիրութիւն հրատարակեց զայն Տիւրքէն կամ Տիւրքէն կարծեցեալ Հռեմսի արքեպիսկոպոսի մը, որ ժամանակակից էր պատմուած գիպուածներուն: Մեծին Կարողոսի այս կենսագրութիւնը բոլորովին աննման է Էկինհարտի գրուածին, ու այնպիսի աւանդութիւններով ձեւացած ուր առանց կարգի և առանց ախորժակի խառնուած են իրարու հետ ճշմարիտն ու սուտը, նուիրականն ու արտաքինը, և ուր իրարու հետ կը շփոթին մարգարէք և թովիչք, սուրբք և հսկայք, հրեշտակք և ոգիք: Մեծին Կարողոսի ուղևորութիւն մը ընել կու տայ 'ի Կոստանդնուպոլիս և պանդխտութիւն մը յԵրուսաղէմ, և զանազան աշխարհակալութիւններ և յաղթանակներ անհաւատից վրայ: Որչափ ալ պատմական ստուգութենէ հեռու են ասոնք, սակայն ժամանակ մը եղաւ յորում 'ի Քաղզիա և յԱնգղիա հաւատարիմ կարծուեցան: Տիւրքէնի ժամանակագրութիւնը որ առաջ լատին լեզուով գրուած էր, աշխարհիկ լեզուի թարգմանուեցաւ, և ժամանակին քերթողքը անկէ նիւթ քաղեցին իրենց այլ և այլ բանաստեղծութեանցը, բովանդակութեան, առասպելաց, պատմութեանց, և որոնք իրեք դար բաւական պատիւ ու մեծարանք գտան:

Անգղիա այն ատենէն սկսեր էր նախանձորդերենալ Քաղզիոյ՝ ուստի ինքն ալ ուղեց Փրանկիոյ պէս իր արքունի վիպասանութիւնն ունենալ: Այս նախանձորդութեան հեռանքն էր, որով յորդորուեցան մեծին Կարողոսի և իր արքունական կաճաւորդաց դէմ հանել՝ զանուանի թագաւորն Արթուս և Սեղան-բոլորի ասպետները: Երկոտասաներորդ դարուն սկիզբները՝ Օքսֆորտի իմաստուն սարկաւազ մը, Ուալթըր

կոչուած՝ Գաղղիա ճանապարհորդելուն ատեն Արմորիկեանց երկրէն կ'անցնէր, հոն սաորին-բրե-տանեան լեզուով գրուած ժամանակագրութիւն մը, զոր Բրո-պոս Բրի-փանիոյ կը կոչէին, իրեն հե-տաքննութիւնը շարժելով, օրինակ մը ձեռք ձգեց անկէ, ու հետը Անգղիա տանելով Ժոֆրուա Ար-թիւր ար Մոնմութ կոչուած գիտուն կելտացւոյ մը հաղորդեց. անիկայ ալ թարգմանեց զայն ՚ի լատին: Այս գրուածիս համբաւը մէկէնիմէկ տա-րածուեցաւ բոլոր Անգղիոյ մէջ, վասն զի բրետ-նեան թագաւորաց պատմութիւնը կ'ընէր, անոնց սկզբնաւորութիւնը հանելով մինչև ՚ի Տրոյիացին Բրուտոս, որ իր հայրենեաց կործանմանէն ետքը եկեր էր բրիտանական կայսերութիւնն հաստա-տելու, ինչպէս Էնիաս հիմներ էր հռովմէականը: Ինչպէս մեծին Կարոլոսի կենսագրութիւնը, ա-սանկ ալ այս գրուածքս այլ և այլ քերթուածոց և վիպասանութեանց առիթ տուած է:

Մինչդեռ ասպետական երգերով և քերթուած-ներով զբաղած ու զուարթացած են թագաւորք և իշխանք, և ահա յուսահատութեան աղաղակ մը կը լսուի, պանդխտաց և ուխտաւորաց ձայնը՝ զորս կը հաշածեն և կը գերեն արևելքի խաղի-Քայք: Այս ձայնը՝ ճարտարխօսութեան գեղեց-կութիւնն ու շնորհքը կը յափշտակէ կ'առնէ լա-տին լեզուէն, ու գաղղիականին կը փոխանցէ: Անուանին Պետրոս անապատական՝ որ քրիստո-նեայ ժողովուրդները քրգուեց ու յորդորեց, և քաշեց տարաւ զանոնք իրեն հետ՝ Քրիստոսի գե-րեզմանը փրկելու, և Ուրբանոս Բ քահանայա-պետ՝ որ ընկերակից և խրախուսող եղաւ աննշան միանձին այս մեծ գործոյն մէջ. այս երկու ան-ձինքը՝ որոց զօրաւոր խօսքերը այնչափ աչքերէ արտասուք թափել տուին, քաջութիւններ գրը-գուեցին և արթնցուցին, բազուկներ զինեցին, կըր-

նային այնպիսի եռանդով մը վառել հաւասարապէս իշխանաց և ժողովրդոց, հարուստին և աղքատին սիրտը, եթէ աշխարհիկ լեզուով չխօսէին. — ժողովրդեան խօսած և հասկըցած լեզուովը:

Ճշմարիտ ճարտարախօսութիւնը կրից ծնունդ է. և քիչ անգամ կիրքը այսպիսի ազնուական շարժիչ մը, ասանկ նուիրական պատճառ մը, այսպիսի սրբազան նպատակ մը կ'ունենայ: Ի՞նչ պէս էր Պետրոս անապատականին ճարտարախօսութիւնը: Մանօթ է մեզի միայն այն ազդեցութեամբը զոր ինչուան գիւղականաց հիւղերուն մէջ ունեցաւ, և իրեն ձայնէն խրախուսուած գէնքի դիմող ուխտաւորաց բազմութենէն: Միայն Աւրբանոս Ի՛ յորդորական խօսքերը մինչև առ մեզ հասած են, և որուն քանի մը հատուածները կ'ուզենք մէջ բերել:

Ազդափառ եկեղեցւոյ գլխաւոր քահանայապետը Օվէանիոյ Քլէրմոն քաղաքին մէջ է: Հոն հրաւիրուէր էին իշխաններ և պարոնայք իրենց թիկնապահներովն ու զինուորներով. հոն եպիսկոպոսունք և եկեղեցւոյ հաշակաւոր վարդապետք. հոն դարձեալ անհամար բազմութիւն քաղաքացեաց և գիւղականաց զորս Քաղղիոյ ամէն կողմերէն իրեն հետը բերէր էր Պետրոս անապատական, և որոնք արգէն մեծ և ահաւոր բանակի մը կերպարանք ունէին: Քաղաքին մեծ հրապարակին մէջ բարձր աթոռ մը դրուած էր, ու անոր վրայ բազմած սրբազան քահանայապետը. քովը անապատականն Պետրոս, բոլոր Քաղղիոյ ծանօթ անձը, իր խոշոր և ուխտաւորի ըզգեստովը. բոկոսն, մէջքը չուան մը, ձեռքն ալ փայտէ խաչելութիւն մը: Ինքը նախ կը սկսի խօսիլ. կը պատմէ ինչ որ սուրբ երկրին մէջ տեսած էր, ու տեսեր էր շղթայիւք ծանրացած քրիստո-

« Աւանդ մեզ, որդեակք իմ և եղբարք. վայ որ այսպիսի թշուառութեան օրերու մէջ կ'ապրինք: Միթէ անոր համար Աստուծոյ արհամարհած ժամանակին հասանք, որպէս զի սրբոյ քաղաքին թշուառութիւնը տեսնենք, ու երբ անիկայ թըշնամեաց ձեռք մասնուած է՝ մենք 'ի խաղաղութեան ապրինք: Արտասուենք մեր մեղքերը, վասն զի անոնք մեզի դէմ զինուորեցին աստուածային բարկութիւնը. արտասուենք, բայց մեր արտասուքը աւազի վրայ ցանուած սերմանք չըլլան, այլ մեր զոջման կրակովը՝ նուիրական պատերազմը բորբոքի... Մեր եղբարցը սէրը խրախուսէ զմեզ 'ի պատերազմ, և մահուընէ աւելի զօրաւոր ըլլայ քրիստոնեայ ժողովրդեան թշնամեացը դէմ... »

« Պատերազմողք, որ ինծի մտիկ կ'ընէք, որ ընդունայն պատճառանքներ կը փնտռէք մարտի, ուրախ եղէք, վասն զի ահաւասիկ օրինաւոր պատերազմ մը: Ատենը եկաւ ցուցնելու թէ արդեօք ճշմարիտ քաջութեամբ վառուած է ձեր սիրտը. ժամանակը եկաւ խաղաղութեան մէջ գործած ամէն բռնութիւննիդ քաւելու, անօրէնութեամբ աղտեղացած ամէն յաղթանակնիդ սրբելու: Դուք որ շատ անգամ՝ ահարկութիւն եղաք ձեր քաղաքակցացը և անարգ շահու մը համար վաճառեցիք ձեր բազուկը ուրիշ մոլեգնութեանը, մակաբեանց սրովը գացէք պաշտպանելու Իսրայելի տունը, զայգի աեաւն զօրութեանց: Մարդկանց դէմ եղած անիրաւութեանց վրէժ խնդրել չէ ձեր գործը, այլ Աստուծոյ. քաղաք մը կամ բերդ մը առնուլ չէ, այլ փրկողի մը արեամբը նուիրական սրբավայրքը փրկել... Թէ որ յաղթանակելու ըլլաք, երկնից օրհնութիւնը և Աստուծոյ թաղաւորութիւնները ձեզի բաժին պիտի ըլլան. իսկ եթէ նուաճիք, սակայն ձերն է փառքը՝

մեանիլ իյնալ հոն ուր ձեզի համար ընկաւ մեռաւ Քրիստոս. և ձեր սուրբ զինուորութեանը մէջ զձեզ աեանող Աստուածը՝ զձեզ պիտի չմոռնայ: Վաս խանդաղատանք, արտաքին զգացմունքներ չարգելուն չբռնեն զձեզ ձեր սուներուն մէջ: Զինուորք Աստուծոյ կենդանւոյ, միայն Սիոնի հեծուածիւնները լսելի ըլլան ձեզի. խորտակեցէք ամէն երկրաւոր կապերը և յիշեցէք միշտ Քրիստոսի աեառն խօսքը. — Ով որ կը սիրէ իր հայրը կամ իր մայրը ինծմէ աւելի, ինծի արժանի չէ: Ով որ կը ձգէ իր սուներ կամ իր հայրը կամ մայրը կամ կիներ և զաւկները և իր ժառանգութիւնը իմ անուանս համար, հարիւրապատիկ պիտի առնու և յաւիտենական վարձքը ժառանգէ »:

Քրիստոսի առաքելոյն այս ճարտարախօս լեզուովը՝ ամենուն սիրար սուրբ եռանդեամբ մը լեցուեցաւ. դրօշք կը ծածանէին, սուսերք կը շողային, և անհամար բազմութեան միաձայն և միախուռն ձայնը ինչուան երկինք կը քարձրանար. « Աստուած է որ կ'ուզէ. Աստուած կ'ուզէ »:

« Այո՛, Աստուած է որ կ'ուզէ, — վրայ բերաւ քահանայապետը. և ահա կը աեանէք դուք այսօր փրկչին խօսքին կատարումը թէ Ուր որ երկու կամ երեք ժողովուած են յանուն իմ, հոն անոնց մէջն եմ ես: Ինքն է որ ձեզի ազգեց այն խօսքը զոր կը լսեմ. այն խօսքը ըլլայ ձեր պատերազմի աղաղակը »:

Ետքը Պետրոսի անապատաւորին ձեռքի խաչը անոնց ցուցնելով, աղաղակեց.

« Ինքն Յիսուս Քրիստոս է որ կ'ելլէ իր գերեզմանէն, ու այս սուրբ խաչը ձեզի կը ցուցնէ. անկէկայ նշանակ ըլլայ՝ բարձրացած ազգերու մէջ, և Խորայելի ցրուած օրգիքը ժողովէ: Արեցէք զայն ձեր ուսոցը և ձեր կուրծքին վրայ. փայլի ձեր

Երբոր մեծն Կարոլոս իր իշխանական գաւազանին տակ միացուց Կելտաց աշխարհին հիւսիսաքնակ և հարաւային ժողովուրդներն, Էկլին հարտ նոյն Թագաւորին յիշատակին նուիրած գրուածիւնը լատին լեզուով շարագրելուն պատճառ կը բերէ՝ ըման լեզուի կատարեալ տեղեկութիւն չունենալը. որով կը հասկըցուի թէ լատինականը դեռ որչափ ալ գրաւոր լեզու սեպուած էր, բայց մեծին Կարոլոսի արքունեաց սովորական լեզու ըլլալէն դադրած էր: Իսկ երբ կայսերուածիւնը Պարզամիան Լուգովիկոսի այլ և այլ որդուցը մէջ բաժնուեցաւ, փրանկ Թագաւորաց արքունիքն՝ որ ինչուան նոյն ատեն Էզ-լա-շաբէլ էր, փոխագրուելով՝ ի Փարիզ, որ թէոսիս կեան ու ըման լեզուները խօսող գաւառաց սահմանակից էր, երրորդ լեզու մըն ալ ձևացաւ հոն. այսինքն հիւսիսային բարբառներուն արշաւանքով կերպարանափոխ եղած ըման բարբառը: Այս լեզուն՝ որ Լուառ գետին հիւսիսակողմը բնակող ժողովրդոց սովորական եղաւ՝ լանկ փ'ուալ (langue d'oil) կոչուեցաւ, որովհետև նոյն երկիրներուն բնակիչք oui (այո) բառը ուալ (oil) կը հնչէին. իսկ հարաւային բնակիչք՝ ըման լեզուն իր զտուածեանը մէջ պահեցին, և որովհետև անոնք ալ նոյն oui բառը oc կը հնչէին, ուստի և խօսած բարբառնին լանկ փ'ոպ (langue d'oc) կոչուեցաւ: Ասանկով Գաղղիա երկուքի բաժնուեցաւ իր լեզուովը. Լանկտոքի կամ բուն գաղղիականի գաւառ, և Լանկտուալի կամ գաւառային լեզուի:

Այս նախնական բարբառներու քննութեան պարասող քանի մը գաղղիացի արդի բանասէրք կը կարծեն թէ ըման լեզուն լատինականի աղաւաղութենէն առաջ եկած է. որ նախ աշխարհիկ կամ գեղջուկ ըման ու ետքն ալ լանկտոք գաւառ,

ռական (provençale) եղեր է, որով գաղղիական լեզուին բուն աղբիւրը կամ մայրը. և թէ նոյն պէս իրմէ առաջ եկած են իտալական, սպանիացի ու փորթոգալ լեզուները: Ասանկով հարաւային Եւրոպիոյ ամէն լեզուներուն ծագումը ըստ ման լեզուէ առաջ եկած կը համարին:

Իսկ այլք կ'ենթադրեն թէ իտալացի, սպանիական և հիւսիսային Քաղղիոյ բարբառներն առաջ եկած են այն գաւառներուն մէջ իրենց բընականութիւնն հաստատող այլև այլ ժողովրդոց լեզուին լատինականի հետ խառնուրդէն. և թէ ասոնց ամենուն աղբիւրը լատինն է, առանց ըստան լեզուի հեպ վերաբերութիւն մը ունենալու: Երկու կարծիքն ալ ինչպէս իրենց պատճառներն՝ ասանկ ալ հետևողքն ունին: Բայց չափազանց կարևորութիւն և ազդեցութիւն մը տալ կ'ենթադրուի ըստան լեզուին, մինչդեռ ոչ իր դիրքն և ոչ ալ այն լեզուով գրի առնուած երկասիրութիւնք արժանի չեն ցուցնելը այն պատուոյն. իսկ լատինականը՝ հռովմէական աշխարհակալութեամբ ընտանի եղած և քրիստոնէութեան ժամանակն ալ պահպանուած, և երկար ատեն միայն գրաւոր լեզու մը սեպուած ըլլալով, հարկաւ մեծ և տևական ազդեցութիւն մը պիտի ունենար: Նոյն բացարձակ իշխանութիւնը միայն այն ատեն կորսնցուց, երբոր այլ և այլ գաւառական բարբառներու հետ ձուլուելով, և անոնք կամաց կամաց կատարելագործուելով՝ Եւրոպայի հիւսիսային և հարաւային գաւառաց լեզուները եղան: Այս լեզուներէն մէկն էր նաև ըստանը, որ ուրիշ իրեն նման լեզուաց բազմը չունենալով, միայն գաւառական (patois) բարբառ մնաց ժողովրդեան լեզուին մէջ, և զանազան կերպարանափոխութիւններ ալ կրեց. և այն բարբառով յօրինուած և մինչև առ մեզ հասած են հագներգուաց (troubadours) երգերը:

Հարաւային Քաղղիոյ մէջ՝ գեղեցիկ երկնքի մը ու բարեխառն կլիմայի տակ սկզբնաւորած ու ծաղկած է իրենց ազգային ու ժողովրդական բանաստեղծութիւնը հագներգուաց ձեռքով՝ որոնք մեծ պատիւ ունէին ազատաց, իշխանաց և ինչուան թագաւորաց առջև. և շատ անգամ՝ սոսկական անձինք միայն իրենց քերթողական հանձարովը՝ ամենէն ազնուական իշխանաց հաւասար կամ երբեմն ինչուան անոնց վրայ ալ ազդեցութիւն ունէին: Իրենց երգոցը գլխաւոր նիւթերն էին սէր և փառք. և միջին դարուց պատմութենէն գիտենք թէ որչափ մեծ մասն ունէին մարդկային սրտի այս երկու գլխաւոր կրքերը նոյն ատենի արքունեաց և իշխանազանց քով. անով է որ հագներգուք կը փնտուռէին, կը սիրուէին ու առատապէս կը վարձատրուէին: Այսպիսի մեծարանաց հետեանք էր որ քերթողաց թիւը շատնայ. և ասանկ ալ եղաւ ՚ի հարաւակողմանս Քաղղիոյ՝ գարլովինկեան վերջին թագաւորաց ժամանակ: Սակայն քերթողաց թուոյն աւաւելութիւնը՝ չկրցաւ անոնց երգերուն ասպարէզը ընդարձակել. նիւթը միշտ նոյն նեղ ու ամփոփ սահմանին մէջ մնալով, երգերն ալ սկսան ոչ միայն իրարու նման՝ այլ ինչուան ասղակալի ալ ըլլալ: Վասն զի որչափ ալ սէրն ու փառքը ամէն ատենուան և դարուց բանաստեղծներուն քնարացը գլխաւոր շարժառիթներէն մէկն եղած են, սակայն ոչ երբէք անոր բացարձակ և անհրաժեշտ սեպուած նիւթը, ինչպէս յայնմ ժամանակի և այն երկիրներուն մէջ որոց վրայ կը խօսինք:

Իրաւամբ զրուցուած է այն խօսքը թէ սլ որ նոյն դարուց մէջ ապրող գաւառական բանաստեղծի մը սիրոյ երգ մը կարգացած է՝ կրնայ ենթադրել թէ ամենն ալ կարգացած ըլլայ. այնչափ իրարու կը նմանին: Ասմ այն է որ կիւրքը

որոց իշխանք և թագաւորք կ'առաջնորդէին: Հին Յունաստանի պարծանք Տիրտէոս և Պինդար՝ թերևս չեն կրցած այնպիսի եռանդեամբ լի ու բանաստեղծական պատերազմիկ տաղեր երգել ինչ որ միջին դարուց հագներգուաց մէջ նշանաւորներէն մէկն Գուլիելմ Տրսէնկրէկորի: Լսելու արժանաւոր են հեռեւեալ քանի մը տողերը՝ զորս պատերազմի դաշաաց մէջ յօրինած կ'երևնայ.

« Քանի սիրելի է ինձ պասեքատօնը, որ մեր դաշտերը տերևներով ու ծաղիօք կը զարգարէ: Քանի քաղցր թռչնոց անոյշ դայլայլիկը, երբ անտառներն իրենց երգերովը կը հնչեցընեն: Բայց որչափ աւելի դեղեցիկ է այս դաշտաց տեսարանը՝ վրաններով ու տաղաւարներով ծածկուած: Ո՛րչափ կը վառի բորբոքի քաջութիւնս՝ երբ իրենց երիվարաց վրայ կը տեսնեմ ասպետները՝ զինուզարգու պատերազմի պատրաստուած:

« Սիրելի է ինձ տեսնել զիրենք՝ երբ դիմացնէն փախստական կը հալածեն ամբողջ ժողովուրդ մը՝ իրենց ծանրագին ստացուածքներովն. կը սիրեմ տեսնել խուռն դունդերը՝ որ փախստէից ետեւէն ինկած են. այլ կրկնապատիկ կ'ըլլայ ուրախութիւնս՝ երբ կը տեսնեմ զիրենք որ ամենէն զօրաւոր բերդերը պաշարած են. երբ կը լսեմ անոնց բարձրաբերձ պարսպաց ահագին շառաչմամբ յերկիր կործանիչը:

« Բայց մանաւանդ կը սիրեմ տեսնել նախայարձակ այն կտրիճ իշխանը որ երիվարին վրայ աշտանակելով՝ կը վազէ յառաջ և չդիտեր թէ ինչ է վախը: Իր կարճութեամբը կը վառէ կը բորբոքէ ձեռքին տակ եղող զինուորաց սիրար. խառնուրդը կը սկսի, ամէնքն եռանդեամբ կը փութան հետեիլ իրեն. և զինուորին յարգը այն ատեն ուրիշ բանի վրայ չէ՝ այլ ընդունած և տուած հարուածներուն:

« Արդէն պատերազմի դաշտը լեցուած է սուրերով, գոյնզգոյն սաղաւարտներով, կտոր կտոր ջախջախած փայլուն վահաններով: Ամէն մէկ զինուոր՝ ուրիշներէն վար չմնալու եռանդեամբ կը կռուի: Մարգերուն վրայ (Թափառած կը քալեն մեռելոց ու վիրաւոր անկելոց երիվարները. պատերազմը ալ աւելի կը սաստկանայ. հեծեալը չորս կողմանէ գլուխներէ ու բազուկներէ պաշարած կը տեսնէ ինքզինքը. պարտութեան ամօթէն աւելի նախամեծար կ'ընտրէ զմահ:

« Երբ կը լսեմ ձիերուն վրնջիւնը կանաչազարդ դաշտերուն վրայ, երբ ամէն կողմանէ օգնութիւն խնդրելու ձայնը կը լսեմ. երբ մեծերն ու պզտիկներ իրենց մարմնովը կը ծածկեն երկիրը, երբ կիսամեռ դիակամբք կը լեցուին փոսերը. ու գեղարդանց հարուածներուն լայն վէրքերը պատուոյ զոհերը կը ցուցնեն »:

Վայրիկ մը կանկ առնունք այն բերդին առջև՝ որուն վրայ կը ծածանի Հենրիկոս վեցերորդի կայսերական դրօշը, և զոր կը պահպանեն զնուորք՝ կարծես (Թէ բանտապետի պաշտօն վարելուն վրայ ամօթապարտք: Ո՞վ է այն ստուար ու բարձրաբերձ պարսպաց մեջարգելուող գերին: Մէկը չի ճանչնար զինքը՝ բերդին գլխաւորէն զատ, որ անոր հետ խօսելու ատենը՝ ամենայն յարգանք կը ցուցնէ, ու իբրև (Թագաւոր մը կը պատուէ: Իրիկուան մը դէմ երբոր պանդուխտի կերպարանքով Աւստրիոյ Լէոբոլտ իշխանին երկիրներէն կ'անցնէր, բռնուելով Գերմանիոյ կայսեր յանձնուեցաւ: Ամենադառն գերութեան մը մեջ արդէն երկու ձմեռ անցուցած է. և կարծելով (Թէ իր ամէն բարեկամներէն երեսի վրայ ձգուած է, իր ցաւոցը ժամերուն հետևեալ տողերով կ'ողբայ անոնց ապերախտութիւնը.

« Ի՞նչ պէտք ունի ընդունայն ցիտութեան՝ իր

վիշտերը պատմել ուզող կալանաւոր մը. միայն թշուառութիւնը արժան է որ թելադրէ անոր խօսքերը: Բարեկամներ ունեցայ. այլ աւանդ, մուսան զմեզ իրարու հետ միացնող երգման սուրբ կապանքը: Արդեօք չէ՞ն գիտեր թէ երկու ձմեռուրնէ 'ի վեր' Հռիփարտ թագաւորը շղթայից մէջ կը հեծէ:

« Չէ՞ն գիտեր արդեօք իմ տոհմիկ ազատագլ-
գիքս՝ թէ զիրենք նեղութենէ խալըսելու համար՝
բաց եղան միշտ իմ գանձերս: Ոչ մասնիչ և ոչ
ստերդումն կը համարիմ զիրենք: Այլ ինչ ըրին
ինծի դէմ եղած անիրաւութեանց վրէժը խնդրե-
լու համար: Արդեօք չէ՞ն գիտեր թէ երկու ձմե-
ռուրնէ 'ի վեր' Հռիփարտ թագաւորը շղթայից մէջ
կը հեծէ:

« Գերեալը՝ չունի բարեկամ երկրիս վրայ: Ի՞նչ
պիտի ըսեն Անգղիոյ տոհմիկ իշխանքը, երբ քա-
շածներուս լուրը ականջնին հասնի: Փրկանացս
յոյսը ձեր վրայ դրած եմ: Բայց որչափ պիտի
կարմրին յամօթոյ ձեր ճակատներն՝ երբ լսելու
ըլլաք թէ երկու ձմեռուրնէ 'ի վեր' Հռիփարտ թա-
գաւորը շղթայից մէջ է:

« Դժնդակ է ինձ այս վշտերէս ընկձիլ: Գաղ-
ղիոյ թագաւորը ալ կրնայ յագենալ իր ինծի դէմ
ունեցած ատելութեամբը: Բայց կ'ըսեն թէ իմ
ձախորդութիւններէս շարժած՝ վրէժս խնդրելու
համար կ'ուզէ իր փառքը դնել: Իր պատուոյն
համար կ'ուզէի հաւատալ: Բայց արդեօք չգիտեր
թէ երկու ձմեռուրնէ 'ի վեր' Հռիփարտ թագա-
ւորը շղթայից մէջ կը հեծէ:

« Անողոք թշնամիք, որոնց ուրախութիւն են
իմ վշտերս՝ սուրը ձեռուրնիդ կը սպասէք որ զիս
տեսնէք. սակայն վախցէք որ չըլլայ թէ այն ա-
տեն դադրի ձեր պարծանքը: Գաղղիոյ և Անգղիոյ
սիրուն հագներգուք, ձեր երգերովը սփոփեցէք

իմ վշտերս: Մի մոռնաք թէ երկու ձմեռուընէ 'ի վեր Հուիքարս թագաւորը շվթայից տակ կը հեծէ »:

Բանաին տառապանաց և առանձնութեան մէջ յօրիներ է Հուիքարս այս երգը: Չգայուն սիրտ, մեծվայելչութիւն և հանձար հաւասարապէս կը տեսնուի անոր մէջ, և իրաւամբք ցաւալի ընել կու տայ որ միւս երգերը հասած չեն առ մեզ, մանաւանդ 'ի Պաղեստին շարագրածներն 'ի պատիւ Մարգարիակ թագուհւոյն:

Երկոստասան ու երեքստասաներորդ դարուց մէջ ծաղկած էր նաև փերթոլիան ճրգանքը (tenson, jeu-parti), որն որ երկու հագներգուաց մէջ կ'ըլլար այլ և այլ նիւթերու վրայ, ու ետքը հանդիսին գլխաւորք յալթողը կը պսակէին կամ կը վարձատրէին: Նիւթը հանդիսականք կ'առաջարկէին ու քերթողաց պարտքն էր նոյն նիւթին վրայ յանպատրաստից հինգ հինգ տուն քերթուած մը յօրինել, ու դատաստանը՝ ինչպէս ըսինք, իրենց ունկնդրացը ձգել:

Որչափ ալ թէ այսպիսի և թէ վերը յիշուած երգերուն մէջ՝ հագներգուաց բարոյականը թոյլ էր, սակայն ամէնքն ալ կրօնից եռանդով վառուած անձինք էին ընդհանրապէս: Խաչակրաց եռանդը խրախուսելուն մէջ՝ կարևոր մաս մըն ալ իրենց կը վերաբերի. մանաւանդ թէ շատք ալ՝ հաւասարապէս ճարտար երեցան թէ 'ի քնար և թէ 'ի զէնս:

Ե.

ԼԱՏԻՆ ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ Ի ԳԱՂՂԻԱ

ՄԻՋԻՆ ԴԱՐՈՒՑ ՄԵՋ

ԱԲԵԼԱՐԴ, Ս. ԲԵՌԵԱՐԴ, ԳԵՐՍՈՆ

Որչափ ալ գաղղիական լեզուն անոյշ փափկութիւն մը և միանգամայն կորով սկսեր էր ստանալ, բայց ժԲ, ժԳ և ժԴ դարու ց գերագոյն հանճարները և իմաստունք՝ դեռ շատ հեռու էին զայն գրաւորական լեզու մը ենթագրելէն, այլ պարզապէս խոշոր գործի մը՝ զոր կրնային գործածել երգիչք և հագներգուք և աննշան քերթողք՝ մարդկային կրից զառածանքը երգելու՝ ինչպէս զսէր և զփառս, և թէ անկարելի էր անոր կիրառութեամբը գոհ ըլլալ եկեղեցեաց և համալսարանաց մէջ՝ կրօնական կամ իմաստասիրական բարձր խնդրոց վրայ խօսելու կամ վիճելու համար. միայն լատինականը՝ լուրջ ու ազնուական բարբառ մը կ'երևնար իրենց, և ամենաշարմար այդպիսի նիւթերու: Ուստի Միջին դարու ց մատենագրութիւնը, մինչև ցչորեքսասաներորդ դար, երկու իրարմէ որիչ դասակար-

գուժեան կրնայ բաժնուել. լատինական դպրու-
թիւն՝ յորում կ'ամփոփուին վարդապետականը,
իմաստասիրութիւն, գիտութիւն և գրեթէ բոլոր
ընդհանուր պատմութիւն. և գաղղիական դպրու-
թիւն՝ որ կը բովանդակէ բանաստեղծութեան
այլ և այլ տեսակները և ժամանակագրական
գրուածներ:

Այս երկրորդ տեսակին վրայ չլսուած, համա-
ռօտիւ նկատելի լատինական դպրութիւնը, որուն
կենդրոնը ոչ ևս 'ի Հռովմ է. վասն զի քրիստո-
նէսութեան մայրաքաղաքին Բարբարոսաց իշխա-
նութեան տակ իյնալէն ետքը, դպրութիւնք բռ-
նութենէ անհանգիստ, ապաւինի անդորրութիւն
մը փնտռեցին Գաղղիոյ, Գերմանիոյ և Անգլիոյ
մենաստանաց և դպրոցաց մէջ:

Անոնց մէջ սկսաւ լատին լեզուին վերանորո-
գութիւնը: Լատինը՝ եկեղեցւոյ և համալսարա-
նաց լեզու է: Մեծին Կարոլոսի իր էքս քաղա-
քին մէջ երգած երգերը, բարեպաշտօն Հոբերտ
Թագաւորին շարագրածները՝ ամէնն ալ լատին
լեզուով են: Սակայն այդ քերթութեանց մէջ
Վիրգիլի և Որատեայ հրաշալի լեզուն պէտք չէ
փնտռել: Էջոուի մը հոգին՝ լեզուին սւամանը հետ
չփոխանցիր. այլ ծառի մը կը նմանի որ իր ծաղ-
կընէրը՝ բնութեան իրեն աուած հողին վրայ, ի-
րեն յատուկ արեգական տակ կու տայ. իսկ երբ
օտար հողի մը վրայ փոխադրես, կրնայ դեռ ևս
ապրիլ, բայց իր ծաղկընէրը նոյն հոտը չունին և
ոչ ալ նոյն համեղութիւնը իր պտուղները: Որ և
իցէ մատենագիր չկրնար երբէք լեզուի մը ճշմա-
րիտ ոգւոյն տէր ըլլալ, եթէ անոր աւաջին ձայ-
ները որրանին միջէն թոթոված չըլլայ: Անոր հա-
մար պէտք չէ զարմանալ եթէ միջին դարուց մէջ
գաղղիացի ճարտարախօսաց և մատենագրաց գործ-
ածած լատին լեզուն՝ չունի այն կորովն ու գե-

ղեցկուծիւնը, որ կը փայլէ Վիրգիլի, Որասեայ, Տակիտոսի, Լիւիոսի և Կիկերոնի գրոցը մէջ: Ուստի լատինագիր գաղղիացի մատենագրաց երկասիրութեանց վրայ քննութիւն ընելու ասեննիս՝ աւելի մատածութիւն քան թէ լեզու և ոճ պէտք է փնտռենք:

Գրիգորի Տուրեցւոյ յաջորգող պատմաբանք և ժամանակագիրք, ինչպէս Փրեդեկեր, Էկինհարտ, Ոգերիկ Վիտալ, Էմօէն և այլք, լատին լեզուն գործածեցին: Մեծին Կարոլոսի ժամանակակից դպրութիւնք, բաց 'ի քանի մը երգերէ, լատին լեզուով էին: Իմաստունն Գերպեր, որ առաջ աղքատ հովիւ մըն էր, ու ետքը թագաւորաց դաստիարակ ու ինչուան սրբոյն Պետրոսի յաջորդն եղաւ՝ քահանայապետական աթոռոյն վըրայ, և խորունկ չափագէտ, հմուտ աստեղաբան, ճարտար մեքենագէտ և հզօր աստուածախօս էր, ինքն ալ լատին լեզուն կը գործածէր, և նշանաւոր եղած էր ոճոյ գեղեցկութեամբն ու ճշգրութեամբը: Սակայն լատինականութեան պայծառագոյն փայլը 'ի Գաղղիա հեռեւեալ դարուն մէջ էր, երբ մի և նոյն ժամանակի մէջ երեւցան երկու անձինք՝ որոնց հանձարը բոլոր աշխարհի մէջ մեծ եղաւ: Այս երկու անձինքն էին Աբելարդ և սուրբն Բեռնարդոս, և որոնց մեծ անուանց քով կրնանք աւելցընել նաև Սուգերի և Պետրոսի Երանելոյ անուանքը:

Այս չորս անձինքը՝ այնպիսի լուրջ ծանրութեան կնիք մը ապաւորեցին ժի դարուն վրայ, որ բոլորովին կը հակառակէր երգչաց և հագներգուաց ըրած ազգեցութեանը: Երբ բերդերը ուրախ և զուարթարար երգոց ձայներով կը հնչէին, 'ի նմին ժամանակի աստուածաբանութեան և իմաստասիրութեան վարժարանք խորունկ և ընդարձակ ուսմանց կը պարապէին, և ուր անվեր-

Ջանալի հակաճառութեանց նիւթ էին կրօնի, բարոյականի, արամաբանութեան և ամենայն մարդկային գիտութեանց վերաբերեալ խնդիրներ:

Երկոստասաներորդ գարուն սկիզբը՝ վիճաբանական խնդիր մը բոլոր իմաստուն աշխարհը կը յուզէր: Ասիկայ էրականաց և անոնականաց խնդիրն էր: Իրականք՝ որոց առաջնորդ էր անուանին Քուլիեւմու Տըշամբոյ՝ կը պահանջէին թէ ընդհանուր գաղափարները իրաց և ոչ անուանց մէջ են. իսկ անուանականք՝ որ Քամբիէյնի Ռոսըլէնի կը հետեւէին, հակառակը կը պնդէին: Ամբողջ հինգ տարի գրեթէ ամէն օր դպրոցաց խիստ և անվերջանալի հակաճառութեանցը նիւթ էր այս խնդիրը, ուսուցիչք և աշակերտք դաշաերու և ընդարձակ հրապարակաց մէջ կը ժողվուէին իրենց պատճառաբանութեանց ոյժը և միանգամայն հագագներնուն ու ձայնին կարողութիւնը ցուցնելու:

Վէճը լմընցած չէր՝ երբ ասպարիզին մէջ նոր ասիոյեան մըն ալ երևցաւ, Նանթի չորս կողմի գեղերուն մէկուն մէջէն: Երկուքին ալ պատճառաբանութիւնները լսեց. ու առջի բերան աշակերտ, ետքը իր վարդապետացը դատաւոր բազմեցաւ, ու երրորդ կարծիք մը հաստատելով՝ սկըսաւ անոնց հետ կռուիլ: Ինչուան իր ժամանակներն անծանօթ եղած ճարտարիտութեամբ մը հաստատեց՝ թէ ընդհանուր գաղափարը՝ մասցըմբունմունք մըն է. սակայն խօսքէ աւելի ու գործէ պակաս: Թէպէտ յուզուած խնդիրը լուծելու համար անբաւական էր այս գրութիւնը, բայց նոր ուսուցիչը այնպիսի զօրաւոր, անգիմադարձ և անխաով կերպով հաստատեց, որ բոլոր ժամանակին երիտասարդութիւնը զարմացուց և իրեն հետևող ըրաւ: Քուլիեւմու Տըշամբոյ և Ռոսըլէն՝ յաղթուեցան նորահասակ Աբելարդէն. —

ասիկայ էր իրենց հակառակորդին անուշը: Ա՛լ անկէ ետքը կրնար Աբելարդ Փարիզի դպրոցաց վրայ իշխել. սակայն իր փափաքը՝ յաղթութենէն աւելի պատերազմն է: Յաղթեց իր իմաստասիրութեան վարդապետացը. սակայն Անսելմոսի Լատնացոյ՝ սատուածաբանական ուսմանց մէջ ունեցած համբաւը, ղիմք կը նեղէր: Ինչպէս առաջիններուն, ասանկ ալ Անսելմոսի վարժարանը մտաւ Աբելարդ՝ իբրև պարզ աշակերտ մը. ու քիչ ատենէն հետը վիճաբանելով, սուրբ գրոց մէկ խօսքին վրայ ըրած ճարտարափոս յանպատրաստից խօսակցութեամբը յաղթութեան փառքը ստացաւ:

Սակայն ամբարտաւանութիւն և սէր, մարդկային մտաց այս երկու ժայռերը, իրարու հետ կը միաբանէին այն գեղեցիկ հանճարը կորսնցընելու: Իր բարեկամաց ու ժամանակակցաց մէկը՝ Տուլք, հետևեալ խօսքերով կ'իմացընէ թէ ինչպէս մեծ և ընդհանուր էր իր համբաւը ուսումնական աշխարհի մէջ. « Այն ատեն, — ասանկ կը գրէր առ Աբելարդ, — ընդհանուր աշխարհի փառք մը կը յիմարեցընէր զքեզ, և մէկուն մտքէն չէր կրնար անցնիլ թէ օր պիտի գայ յորում բաղդին արկածիցը նշաւակ ըլլաս: Հռովմ՝ քեզի կը խրկէր իր որդիքը հրահանգուելու համար. ժողովուրդք խուռն կը գիմէին առ քեզ, զորս կը ձգէր քու պայծառ հանճարդ, շնորհագեղ ճարտարխօսութիւնդ, բայց մանաւանդ գերազանց գիտութիւնդ. կը վազէին կը գիմէին առ քեզ՝ իբրև սու վճիտ և մաքուր աղբիւր իմաստասիրութեան, իրենց ծարուր յագեցընելու համար »:

Բայց ինչո՞ւ համար այս բաղմամբիւ աշակերտք որ խուռն կը գիմեն առ նա՝ ի Գալլիոյ, յԱնգղիոյ, ի Գերմանիոյ և յԻտալիոյ, անուանի վարդապետին ուսմանցը և գիտութեանց աշակերտէ:

լու, անոր խօսքերը նուազ ճարտասան կը գտնեն, գաղափարաց առատութիւնը պակասած, պատճառաբանութեանց ոյժը սկարացած: Վասն զի ալ միայն դպրոցական և կրօնական վէճերու փափաքը չեն իրեն միտքը գրաւողը. կենացը ճամբուն մէջ նորահաս օրիորդ մը ելաւ իր դիմացը, որուն գեղը՝ ամենէն աւելի տկար հրապոյրք մըն է իմաստուն ուսուցչին համար: Հելլիզ, Տիւլպեր քահանային քեւորդին, ինքն Աբելարդ կը վկայէ, — « վերջին չէր իր սեւին մէջ գեղեցկութեամբը, այլ առաջին իր գիտութեամբը »: Հազիւ քսան տարուան, արդէն հմուտ էր յոյն, լատին և հերայեցի լեզուաց: Անոր տարօրինակ հմտութիւնը բաւական չսեպեց մօրեղբայրը. ուզեց որ փիլիսոփայականին ուսումն ալ ընէ՝ անուանի վարդապետին խնամոցը տակ:

Մեր նիւթէն դուրս է Հելլիզեայ ու Աբելարդի ցաւալի սիրոյն պատմութիւնը: Բայց այս սէրը՝ երկու ամուսնաց իրարմէ բաժնուէլէն ետքը՝ առիթ տուաւ այլ և այլ թղթակցութեանց, որ մտատենագրական նկատմամբ նշանաւոր կրնան սեպուիլ: Յոյն և լատին հնութեանց մէջ այս թղթաց նման գրուածի մը չենք հանդիպիր, յորս Հելլիզեայ գորովախառն ու փափուկ զգացմունքը և սիրոյն պատկերները կ'անդրադառնան. քրիստոնեայ Սափփով մըն է: այս տարբերութեամբ որ Փատնի սիրուհին բոլոր Յունաստանէն լուռելու համար կ'երգէ, իսկ Հելլիզ միայն իր ամուսնոյն համար. Սափփովայ կիւքը արդարացընելու չքմեղանք՝ զինքն արհամարհող ապաշնորհին գեղեցկութիւնն էր. իսկ Հելլիզ ընդհակառակն Աբելարդի վրայ ամէն բանէ առաջ կը սիրէ հոգւոյն մեծութիւնը, մտացը լոյսը, սրտին ազնուականութիւնը՝ գիտութեամբն, ճարտարիստութեամբ և հանճարով գեղեցիկ է նա իրեն հա-

մար. աւելի հպարտ՝ քան երջանիկ է իր սիրովը: Ուստի երբոր Հոգւոյն մխիթարչի կոչուած մե- նաստանին որմունքը՝ երկու սրտերը իրարմէ կը բաժնեն, Հելիզի սէրը՝ ալ աւելի խանդաղակաթ կ'ըլլայ: Ո՛րչափ կը խռովի, ո՛րչափ կը արամի՝ միայն յիշատակաւ որ չըլլայ թէ Աբելարդ զինքը մոռցած ըլլայ: Այն ասէն գրիչը ձեռք կ'առնու, ու լատին լեզուէն աւելի նախամեծար ընտրելով աշխարհիկ բարբառը, վասն զի աւելի լաւ կը բացատրէ իր սրտին զգացմունքները, « Կարդա- ցի, կը գրէ առ նա, կրած հալածանքներդ, քեզի սպառնացուած վտանգները, և քու ցաւոցդ նը- կարագիրը՝ կրկին յուզեցին իմ սրտիս ցաւերը: Քու թուղթդ գրուած է նեղեալ բարեկամ մը սփոփելու համար. բայց արդեօք յիշատակ մը, մխիթարութիւն մըն ալ ինծի պարտրկան չէ՞ս: Ո՛վ քեզի պէս քաջածանօթ է սուրբերէն գրուած ճառերուն հրահանգելու, քաջալերելու և մխի- թարելու համար զառաքինի կանայս: Կ'ենթա- գրէս արդեօք որ կարող ըլլամ արհամարհել քու թղթերդ և յորդորանքդ:... Ի՞նչ էս իմ ամէն ա- ղէտիցս պատճառը. դու միայն կրնաս զիս վշտացը նեղ, ուրախացընեղ և մխիթարել... Ի՞նչէ Աս- տուած որ քեզմէ ուրիշ բան չէի ուզեր՝ բայց զքեզ... Աս ալ միայն քու վրագ կը մտածէի, Աբելարդ. բայց բոլոր աշխարհի հետ մեկտեղ:... Ո՛ր թագաւոր ո՞ր իմաստասէր ունեցան երբէք քու համբաւդ: Թագաւորութիւններ և մեծա- մեծ քաղաքներ իրարմէ կը յափշտակէին զքեզ: Երբ հասարակաց հրապարակները երևնայիր, ա- մենուն աչքը քեզի կը գառնար... Այն ատենը ամենուն նախանձը կը շարժէի, իսկ այսօր անոնց արտասոււացը առիթ էմ: Ի՞նչ ուզեցիր, և քեզի ամուսնացայ. դու խորհուրդ տուիր՝ ու քեզմէ հեռացայ. դու ստիպեցիր՝ ու վանքի մը մէջ ինք-

զինքս արդիւնցի . և սակայն , Աբեւարդ , հիմա աւանց յիշատակի մը , առանց քու վրագ խօսքի մը զիս կը ձգես » :

Տարակոյս չկայ որ ճշմարիտ , խորունկ ու խանդաղատական զգացմանց բացատրութիւններ են ասոնք . ու եթէ Հելոիզի թղթերը կարգաւով հրատարակեն մը երևցընելու ընդունայն ջանք կը տեսնենք , պէտք չէ ստգտանել իր սիրար կամ հանձարը . այլ ժամանակը յորում կը գրէր , և թերևս այն անձը որուն իր նամակները կ'ուզէր : Քիտնալով թէ միայն իր գիտութեամբն ու հանձարով կրնայ անոր հաճոյանալ , իր սրտին եռանդուն զգացմանցը հաստատութիւնն՝ գրսէն բերած վկայութեանց և ընտիր խօսքերու մէջ կը փնտռէ , իրեն օգնական կ'առնու զՈվիգիոս և զսուրբն Հերոնիմոս , զՍենեկա և զսուրբն Ագոստինոս , և կը ջանայ անանկով իր ամուսնոյն սիրար գորովել : Սակայն ճիշտ աւելի սրտաշարժ է ու խանդաղատական՝ երբ միայն սրտին թելագրութեանցը կ'անսայ իր գրիչը :

Բոլորովին ուրիշ կերպարանք ու յատկութիւն ունին Աբեւարդի պատասխանները . փոխանակ շարժելու և յուզելու՝ կը ցրտացընեն ու գրեթէ կը սառուցանեն զսիրտ : Գրեթէ միշտ աստուածաբան մը , քահանայ մը , սրբոյն Կելտասի վանից աւաջնորդն է՝ որ Հոգւոյն սրբոյ մենաստանին աբբասուհւոյն կը գրէ . — ոչ երբէք Աբեւարդն է որ կը գրէ առ Հելոիզ : Չունի գորով և ոչ արցունք մը . հազիւ քանի մը մաղթանք այն կնոջ համար՝ որուն աղէտիցը պատճառն էր . կարծես թէ մարդկային տկարութիւնը իրեն համար չէ . ոչ ևս Հելոիզի փեսայն է , այլ քահանայ մը . և քահանայն չունի այնպիսի մեծ պարարկանութիւն մը՝ ինչպէս հաւատարիմ ըլլալ Աստուծոյ : Կրած թշուառութիւններէն ու քաշած հալա-

ծանփներէն ճանճրացած, ինքզինքը նորէն աստուածաբանական հակաճառութեանց ասպարիզին մէջ ձգեց Աբելարդ. ինչպէս խղճմտանքով անհանգիստ և հպարտութեամբ մոլորած անձանց կը հանդիպի, իրեն անձին դէմ ելլելէն ետքը՝ Աստուծոյ դէմ ալ ասպտամբեցաւ: Զունենալով այն հոգեկան սէրը՝ որով միայն կարելի է շահել ըզսիրտ, ետևէ եղաւ բռնութեամբ վանական անկարգութիւնները վերցընել, և անանկով իրեն դէմ գրգռելով Յկեղեցւոյ ուխտին ատելութիւնը, ինչուան հերետիկոսութեան մէջ ընկաւ:

Այն ատենն էր յորում կ'երևնար մեծ և նշանաւոր անձ մը, եկեղեցւոյ խաղաղութիւնն ու միութիւնը շնորհելու՝ Անակլետոսի հերձուածը խափանելով: Անիկայ էր որ այս ճարտասան ու զօրաւոր խօսքերը կը գրէր.

« Հազիւ թէ առիւծին կոկորդէն խալըսեցանք, և ահա վրանիս վիշապ մը վազեց. և ցաւ է ինձ տեսնելը՝ որ այնպիսւոյն գրուածները ամէն տեղ կը ցրուին, ու ինչուան հասարակաց հրապարակներուն վրայ կը կարգացուին: Խաւարը յաջորդեց լուսոյ, քաղաքներ ու գեղեր լեցուած են իր մոլորութիւններովը. թոյնը այնպիսի ճարտարութեամբ մը պատրաստուած՝ որ ամէնքը իբրև հաճոյական ըմպելիք, այնպէս անով կ'արբենան: Նոր աւետարան մը, նոր հաւատք մը կը սահմանուի. առաքինութեանց և ախտից վրայ՝ բարոյականին սկզբունքներովը չեն խօսիր, և ոչ ալ հաւատոյ կանոնը՝ խորհրդոց մէջ: Ամենայն ինչ տակնուվրայ եղած, ամենայն ինչ ընդդիմամարտ ինչուան հիմա գործածուածին և մեզի համար ընդունելի եղածին: Այս նոր գայթակղութեան պատճառն է Պետրոս Աբելարդ, որ նոր Գողիաթի մը պէս զինու զարգու զինուորած՝ մեր դիմացը կ'ելլէ, իրեն օգնական ունենալով զԱռնալք Պրեչիացի »:

Ո՞վ էր այն մատենագիրը որ ընդհանուր քրիստոնէութեան առջև իբրև հերետիկոս կ'ամբաստանէր սրբոյն Կեղտասի վանաց առաջնորդը: — Սուրբն Բեռնարդոս, Քլէրվայ վանաց հաշականուն հիմնագիրը, երրորդ խաչակրութեան ճարտասան քարոզիչը, անխոնջ հակառակորդ ամենայն հերձուածոց, խստակրօն նորոգիչ միանձնական կարգաց. սոսկական քահանայ մը զոր թագաւորք միջնորդ և հաշտարար կ'առնուին իրենց գթտութեանցը և հակառակութեանցը մէջ, զոր եկեղեցւոյ լուսաւոր սիւն մը կը սեպէին քահանայապետք և իրմէ խորհուրդ կը հարցընէին, որուն առջևը ժողովուրդք կը խոնարհէին՝ իրեն հանդերձիցը հպելու և օրհնութիւնն առնելու համար: Ոչ ոք իրեն հաւասար ազդեցութիւն մը ունեցաւ իր դարուն մէջ: Իր ճարտարախօսութեամբը համոզեց զԼուդովիկոս Է թագաւոր նոր խաչակրութիւն մը հանելու անհաւատից դէմ, որուն շատ հակառակեցաւ արքային գլխաւոր պաշտօնէայն Սիւզեր: Իսկ երբ Քրիստոսի անունը և խաչը կրող զինուորներ՝ իրենց անհրահանգութեամբն ու զեղծ վարքովը, ձախողեցան իրենց արշաւանացը մէջ, և ամէնքն զԲեռնարդոս կը սեպէին քրիստոնէութեան այս աղէտից պատճառը, ինքն ասանկ կը գրէր առ Հռովմայ քահանայապետն. « Խաղաղութիւն քարոզեցինք, և չկայ անդորրութիւն. միթէ մեր ըրածը յանդգնութիւն մըն էր: Միթէ ձեր հրամաններուն չհնազանդեցանք, մանաւանդ թէ ձեզմով Աստուծոյ: Բայց իմ հոգս չէ որ զիս կը գատապարտեն՝ անոնք որ բարւոյն՝ չար կ'ըսեն, լոյսը խաւարի տեղ կը սեպեն ու խաւարը լուսոյ: Ինչ ալ որ հանդիպի, աւելի կ'ուզեմ որ ինծի դէմ քրթմնջեն քան թէ Աստուծոյ »:

Աբելարդ՝ Սուասոն քաղաքին մէջ գումարուած

ժողովքին դիմաց դատապարտուեր էր իր Ներսիսիւն աստուածաբանական կոչուած գրքին համար. բայց իր ազդեցութեան տակ եղող բազմաթիւ երիտասարդք խուսն կը դիմէին իր խօսքերն ու վարդապետութիւնները լսելու: Այն ատեն Քլէրվոյի աբբայն տեսնելով թէ Արիոսի, Պելագիոսի ու Նեստորի մոլորութիւնները կը նորոգուին, ամէն եռանդ և փոյթ ցըցուց եկեղեցւոյ սպառնացող հերետիկոսութեան առաքելոյն դէմ կուուելու համար: Այլ և այլ նամակներով Հռովմայ քահանայապետին ու գաղղիացի եպիսկոպոսաց եռանդը արծարծեց. և վերջապէս հրաման ընդունեցաւ որ Սան քաղաքին մէջ նոր ժողովք մը գումարուի, որուն ինքն իսկ թագաւորն Լուդովիկոս կրտսեր ներկայ պիտի ըլլար: Սահմանուած օրը՝ Աբելարդ վիճելէն հրաժարեցաւ, ու թող տուաւ որ զինքը դատապարտեն: Այն բաւական չէ. լսելով թէ Իննովկենաիոս Բ ժողովոյն վճիռը հաստատեր էր, Քլիւնի աբբային՝ Պետրոսի Երանելոյն առջև իր մոլորութեանցը յետս կոչումն ըրաւ խոնարհաբար:

Սուրբն Բեռնարդոս գրկատարած ընդունեցաւ զղջացեալ մեղաւորը. անկեղծ հաշտութիւն մը իրարու հետ միաբանեց այս երկու նախանձորդ հանճարները, որոնք այնչափ պայծառացուցին երկոտասաներորդ դարը: Կը զարմանանք ու կը յարգենք Քլէրվոյի աբբային զօրաւոր ճարտար-խօսութիւնը և խստակրօն վարքը. սակայն իրեն պակասութիւններովն ալ չենք կրնար բոլորովին անդոսնել Հոգւոյն սրբոյ վանից անուանի ու թըշուառ հիմնադիրը: Եւ սով կրնայ զինքը դատապարտել՝ Պետրոսի Երանելոյ այս առդերը կարգալէն ետքը, որ վկայ էր Աբելարդի կենաց վերջին օրերուն, և որ այսպէս կը գրէր Աբելարդի վրայ.

« Երբէք չեմ յիշեր որ կենացս մէջ այնչափ բարեպաշտ և խոնարհ անձ մը տեսած ըլլամ: Միշտ կը կարդար, յաճախ կ'աղօթէր և ոչ երբէք կը խօսէր: Հասակը, պահեցողութիւնք և աղօթք աւելցուցին իրեն հիւանդութիւնները. ծանր խօթութիւն մըն ալ մարեց իր ոյժը ապրիլի 21^{ին} (1142) վաթսուներեք տարուան հասակին »:

Այսպէս մեռաւ խոնարհութեան և բարեպաշտութեան մէջ այն անձը՝ որուն հանձարը մոլորեր էր հպարտութեամբ: Ծանր խրատ մը ամէն ժամանակաց մտածողներուն համար:

Աբելարդ և սուրբն Բեռնարդ լատին լեզուով գրեցին: Եթէ աշխարհիկ լեզուն ուզենային գործածել, տարակոյս չկայ որ այն զօրաւոր հանձարներուն գրչին տակ մեծ յառաջադիմութիւն և բարգաւաճանք պիտի ունենար: Սակայն առիթք եղան այն մտաւորական շարժման որ ԺԲ դարուն մէջ ընդհանուր եղաւ բոլոր Եւրոպայի մէջ. իսկ գաղղիական լեզուի նկատմամբ արգիւնք մը չունեցան. մանաւանդ թէ կրնանք ըսել որ անոր շուտով բարգաւաճանացը արգելք եղան: Այսպէս դպրոցաց, մենաստանաց, համալսարանաց և եկեղեցեաց մէջ դեռ երկար առէն նախագահութիւնը մնաց լատին լեզուին:

Նոյն խորհրդածութիւնները մտքերնիս կու գան՝ երբ աչուընիս գրքի մը վրայ կանկ կ'առնու, որուն դեռ անծանօթ հեղինակը այնչափ բարձրացած է՝ որչափ իր աւանդած խրատները՝ Քրիստոսի վարդապետութեանցը կը մօտենան: Տոնթընէլ կ'ըսէ. « Նմանութեան գիրքը մարդկանց ձեռքէն ելած ամենէն գեղեցիկ գրուածն է. որովհետև Աւետարանը մարդկային գործ չէ »: Այս գովեստը, որչափ ալ չափազանց երևնայ, բոլոր քրիստոնէայ աշխարհին միաձայն հաւանութեանը վրայ հիմնուած է: Անոր համար ան-

ցեալ և մեր ժամանակաց հմուտք ամէն ջանք ըրին այն անձիս անունը գտնելու, որ Թերևս իւր իսկ առանց գիտնալուն՝ բարոյականի, ճշմարտութեան, իմաստութեան, ճարտարխօսութեան և ախորժակի գանձարան մը աւանդեր է յետագայից: Ոմանք կը համարին Թէ ինքն իսկ հեղինակն ուզած է անծանօթ մնալ, և Թէ այն վախճանաւ կը զըռուցէ գրոցը մէջ Թէ « Մի փնտուեր ով ըսեր է ասիկայ, այլ զուրցածը քննէ »: Գրեթէ ամէն լեզու Թարգմանուած է այս գիրքը. մինչև յարաբացի լեզու Թարգմանել տուած է զայն Մարոքի կայսր մը, և իր օրինաց գրքին հաւասար մեծարած: Եւ յիրաւի, ամէն ժողովուրդս և ամէն ժամանակաց գիրք մըն է, Թէպէտև քրիստոսական կրօնից ազգեցութեան տակ գրուած:

Նմանութիւնը աւելի վշտացեալ սրտերու յարմար գիրք մըն է. նոր ժամանակաց Յովբայ գիրքն է. անոր համար առջի բերան Ներսէս Տիկաբուսեան գիրք կը կոչուէր: Այն մարդուն որ իր ակընկալութեանց կործանմանը վրայ կը հառաչէ, ընչից կորստեանը, բարեկամաց երեսդարձութեանը, իւր սրտին ամենէն աւելի սիրելեաց հեռաւորութեան կամ մահուանը վրայ, պիտի խրատ տանք որ Նմանութեան գիրքը կարգայ. հոն պիտի գտնէ ոչ միայն իր վշտացը սփոփումը, հապանակ անոնց սիրով համբերելու քաջասրտութիւնը. չէ Թէ Թշուառութեան անպգայութիւն մը, այլ կրելու համակերպութիւն. և այն ատեն աղքատութիւնը այնչափ դառն պիտի չերևնայ, ցաւը ոչ այնչափ անհանգուրժելի, հիւանդութիւնը ոչ այնչափ դժուարատար և մահն իսկ ոչ այնչափ ահարեկիչ: Այն հրաշալի գրքին ամէն մէկ երեսը կարծես Թէ աստուածային բալասան մըն է՝ որ կը մեղմացընէ ցաւերը և շուտով վերաց սպիներն անգամ կ'անհետացընէ: Ո՛րչափ զգօն

և իմաստուն խրատներ պիտի գտնէ այն որ պատուոյ, բաղրի և փառաց վտանգաւոր ասպարիզին մէջ ինքզինքը նետած է: Հոն պիտի տեսնէ թէ հարստութիւն, իշխանութիւնք և հաճոյք կորուտական մեծութիւններ են, և թէ անմտութիւն է այնպիսի արագ անցնող բանի մը զոհել յաւատենականը:

Աւելորդ կը սեպենք երկար խօսիլ այնպիսի գրքի մը վրայ որ ամենուն ձեռքն է, և որուն իմաստները ամենուն սրտին վրայ կ'ազդեն. գրքի մը զոր թիւրէն, Վիլլար և Գաթինա իրենց հետ պատերազմի դաշար կը ասնէին և յալթութեանց մէջ անոր վրայ կը խորհրդածէին, և որուն վրայ մեծն Գուռնէյլ զարմանալով ոտանաւորի դարձուց:

Երկար ատեն այս դերազանց գրքին հեղինակ կարծուեցաւ սրբոյն Աւգոստինոսի ուխտէն միանձն մը, Թովմաս Գեմբացի կոչուած, որ հնգետասաներորդ դարուն մէջ կ'ապրէր: Բայց ետքի հետազօտութիւնք և քննութիւնք կը հաւատարմացընեն թէ Փարիզու Համալսարանին մեծ ատենասէտ՝ Յովհաննէս Շարլիէ Գերսոնն է հեղինակ, որ Ամենաբրիստոնեայ վարդապետ կը կոչուէր, և արժանապէս ներկայացուց Գաղղիոյ եկեղեցին Կոստանդիա ու Պալ քաղաքաց ժողովներուն մէջ, և սրարգ քոհանայութեանը ժամանակ համարձակեցաւ բեմին վրայէն Օւլէանի դքսին գովեստն ընել, զոր Պուրկոյնի դուքսը սպաննել տուէր էր: Այս քաջութեան և առաքինի գործոյն համար տքսորի դատասարաուեցաւ. և կ'աւանդեն թէ այն առանձնութեանը մէջ գրած ըլլայ այս դերազանց և անմահական գրուածը: Իր վերջի տարիներուն մէջ՝ կենաց օրինակը գրոցը մէջ աւանդուած խրատուց համաձայնեցընելով, հրաժարեցաւ իր ամէն պատիւներէն ու փառքէն:

ու Լիոն քաղաքին մէջ մանր տղայքը սորվեցընելու կը զբաղէր: Այն խոնարհ պաշտամանցը մէջ վրայ հասաւ մահը (1429), կենաց եօթանասուն տարուան հասակին: Չորս դարէն աւելի անցած է անկէ ետքը, և աղքատ տղայոց խոնարհ դատարակը, մարդկութեան խրատիչն է. Աստուծոմէ ետքը՝ քրիստոնէութիւնը ամէն օր իրմէ կ'ընդունի իր օգտակար հրահանգները և քաղցրագոյն մխիթարութիւնները:

ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԳ — ԺԴ ԴԱՐ)

ՎԻԼ-ՀԱՐՏՈՒԷՆ, ԺՈՒԱՆՎԻԼ, ՖՐՈՒԱՍԱՐ,
ՔՐԻՍԹԻՆ ՏԸ ՓԻՋԱՆ

Խաչակիրք՝ քրիստոնեայ հռետորաց ճարտարախօսութիւն և քերթողաց բանաստեղծութիւն ազգէլէն զատ, նոր փառք մը պիտի տային գաղղիական դպրութեանց, լատինականէն՝ պատմական լեզու ըլլալու արտօնութիւնը վերցընելով: Սուրբ երկրին համար տրուած պատերազմաց բոլոր ժամանակագրութիւնք լատին լեզուն կը գործածէին, եթէ երեքսասաներորդ դարուն մէջ բացուած իտալերութեանց ժամանակ չգրտնուէր Ժօֆրուա առ Վիլ-Հարտուէն, Շամփայնի մարաջախար, որ այն աւելի ասպետական քան թէ կրօնական արշաւանաց ամենազան դիպուածոց ականատես վկայ ըլլալով, ուզեց ինչուան իր առեւնը ժամանակագրաց արհամարհ գաղղիական լեզուովը զանոնք գրի աւանդել: Այս պատմական գեղեցիկ յիշատակարանը, ոչ ինչ նուազ

արդիւնք ունի նաև մտականագրական նկատմամբ : Ուրիշներն ալ գրի վրայ առեր էին՝ խեղճ լատինականով ու կցկաուր սուտ և ճշմարիտ աւանդութիւններէ քաղելով՝ այն նշանաւոր խաչակրութեան գէպքերը, որով Քաղղիոյ գաւառաց ասպետք՝ իշխաններ ու ինչուան արևելից կայսերք եղան, բայց անոնցմէ ոչ ոք Վիլ-Հարտուէնի պէս ստուգապատում և ականատես վկայ է : Վասն զի կը տեսնենք որ ինքն է Վենետիոյ հասարակապետութեան դեսպանութեամբ գնացողներէն մէկը, նաւեր խնդրելու համար. ինքը Տանտոլոյ դքսին առջև խօսողը . Խաչակրաց Կոստանդնուպոլսոյ վրայ ըրած արշաւանաց ատեն՝ նախայարձակ ախոյեաններէն մէկը . « Ես ալ, կ'ըսէ, իմ փառքս ունիմ այն դիպուածոց մէջ՝ որոնց պատմութիւնը կ'ընեմ, և յաղթողաց մէջ բաժնուած երկրական աւարին : Ես վկայ էի՝ երբ Տըանտրի կամը Պոտուէն և Մոնֆէրրայի մարգիզը Պոնիֆաս՝ իրարու հետ կը հակառակէին Կոստանդնուպոլսոյ արքունական աթուոյն իրաւանցը վրայ, և որ Պոտուէնի ընտրութեամբը լմրնցաւ . այն երկու նախանձորգաց մէջ եղած հաշտութիւնը, որով նոր կայսերութեան անկումը ուշացաւ, իմ ձեռքովս կատարուեցաւ : Անդրիանուպոլսոյ աղետալի պատերազմէն ետքը՝ բանակին վտանգաւոր յետադարձը ես կարգի գրի . ու Քսենոփոնի պէս ուղեցի մեր զինուոց յաջողութեան կամ՝ ձախողելուն պատմութիւնը գրել . . . Բայց չէ . ես չէի գրողը . վասն զի գրելու համար այնչափ իմաստուն չէի . և իմ ձեռքս՝ որ աւելի յաջողակ էր՝ ի կրել զսուր և զգեղարգն, գրիչ բռնել չէր գիտեր . այլ բերնուց ուրիշի զրուցեցի որ գրեն . և իմ ագիտութիւնս ալ՝ երոշխաւորութիւն մըն է անկեղծութեանս . մտքէս չանցաւ ոճով բան մը շարագրել, վասն զի իմաստանոց

այդ արուեստը ինծի անծանօթ է: Այլ տեսածս ու լսածս պարզ և անկեղծ կերպով պատմեցի. ինչ որ ինծի զրուցեցին, կամ ինչ որ անձամբ գործեցի. վասն զի ապահովագոյն վկայութիւնը աչքինն է, և անձնգովութիւնը աղէկ բան մը չէ: Թէ որ իմ պատմութիւնս, որ ամէն զարգէ թափուր է, կենդանի և աշխոյժ երևնայ, և քաջ ասպետի մը անկեղծութիւնը երևցնէ, պատճառը՝ իմ ամէն բանէ առաջ ասպետ մը ըլլալս է: Երանելի կը համարիմ ինքզինքս որ գովութեան արժանի գործերը գովեցի. չմուսայ այն պարոններէն մէկը՝ որոնք փառքով ծածկուեցան, և պարծանօք անոնց անուանքը յիշատակեցի իմ պատմութեանս մէջ. ինչպէս որ մեռելոց անուանքը քարեղէն արձաններու վրայ կը նշանակենք, որպէս զի յետագայից աւանդուին: Յոյն պատերազմողներուն անունները չյիշելուս պատճառը՝ զանոնք չճանչնալս և ճանչնալ չուզելս է: Թէ որ մէկը զիս մեղադրէ որ պատերազմի աղէտքները չեմ նշանակած, ու յաղթութեան փառացը մէջ միայն ուրախութեան արցունքներու զերեմ թափել, քաջութիւնն է զիս իւրախուսողը՝ և արաստուելու ժամանակ չունենալս. չեմ գիտեր գործով մեր ձախորդութեանցը վրայ. և փոխանակ հառաչելու մեր աղէտից վրայ և անանկով ժամանակս կորսնցնելու, չոն կ'աւարտեմ իմ գիրքս, որպէս զի կարենամ սուրս առնուլ և վրէժ խնդրել»:

Այսպիսի է Վիլ-Հարտուէնի լեզուն և գրութեան ոճը. և ոչ հուսազ փառք է իրեն գաղղիարէն լեզուն դործածող ժամանակագրաց մէջ առաջին ըլլալը, թէպէտև դեռ անկերպարան ըլլայ այդ բարբառը:

Իրեն հայրենակից, Նամփոյնի գաւառէն էր նաև Ժուանվիլ, սրբոյն Լուդովիկոսի բարեկամն

ու պատմագիրը: Շաշոն-սիւր-Մարնը գաւառին մէջի Ժոււանվիլ բերդը ծնած էր 1223ին, ու Փրո վանսի ու Թրուայի արքունեացը մէջ՝ հռչակաւոր Շամփայնի գուքս Թիպոյի խնամոյցը աակ սկսաւ Ժոււանվիլ այն կրթութիւնն և հանճարը, որով աակն անցնելէն ետքը համբաւաւոր պիտի ըլլար Գաղղիոյ արքունեացը մէջ: Արդէն Փիլիպպոսի Աւգոստեայ օրովը քերթուածոյ և ասպետակա նին ախորժակը սկսեր էր մանել այն արքունեաց մէջ. Լուգովիկոս Թ ու զէց աւելի լուրջ և գրաւորական յատկութիւն մը աալ անոր: Իր Թագաւորութեանը ժամանակէն կրնանք սեպել ճշմարիտ քաղաքականութեան սկզբնաւորելը՝ ի Գաղղիա, որն որ ընկերական յարաբերութեանց անկեղծութեան և դիւրութեան վրայ կը հասաատուի: Լուգովիկոս Թ ոչ միայն սուրբ Թագաւոր մըն էր, այլ նաև մեծ և նշանաւոր անձ մը: Իր լուսաւոր և ձեռնաու իշխանութեանը ժամանակ՝ Գաղղիոյ մէջ քաղաքարաց նոր կարգաւորութիւն և լեզուի կատարելութեամբ մը կը սկսէր: Վասն զի անկէ ետքը գաղղիական լեզուն բարբարոս և խուժգուժ բարբառ մը չէ. Թիպոյի, Ժոււանվիլի և նոյն իսկ Լուգովիկոս Թի ձեռքով այն նախապետութեան իրաւունքը կը սկսի ստանալ, զոր ժամանակ անցնելէն ետքը բոլոր եւրոպական լեզուաց վրայ պիտի բանեցընէ:

Երբոր սուրբն Լուգովիկոս իր բարեպաշտ ատուածսիրութեանը արգիւնք ուխտ մը կատարելու համար՝ արքունական վերարկուին վրայ մտադիւր սիրով ուխտաւորի իաջը գրաւ, իր քովը կանչէց բոլոր Թագաւորութեան ազնուականները: Այն աակնն էր՝ որ կրօնքէն աւելի, փառաց, յաջողութեան ու պատուոյ սէրը, իր հարցը բերդէն հանէց զերիտասարդ սենեջալն Շամփայնի զԺոււանվիլ, հաղորդ ըլլալ այն արշաւանացը՝ օ.

Generated on 2016-05-20 10:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

րուն պատմագիր պիտի ըլլար: Ոչ առանց գորովայ և տրամուլթեան՝ Նըմիտոնի աբբային ձեռքէն պանդուխաներուն յատուկ զգեստքը ու նշանակները ընդունեցաւ: Իր հայրենական բերդին առջևէն անցնելուն ատեն՝ ուր թողուցեր էր իր կիներն և զաւկըները, չհամարձակեցաւ երեսը դարձընել « սրպէս զիջըլայ թէ, — ինքը կը պաամէ, — սիրաը գորովի իր դեղեցիկ բնակարանը և սիրելի զաւկըները թողուն վրայ »:

Այո՛, դառն էր իրեն թողուլ այն խաղաղ կեանքը, ու ծովերէն անցնելով՝ Պաղեստինի մէջ զնոսորական ու պատերազմի դժուարին կենցաղը վարել: Բայց ամենեւին չդեղւեցաւ. մանաւանդ թէ ազնուականութեան ցեղին համեմատ չըլլալով ունեցած հարստութիւնը, ստիպուեցաւ գրաւի դնել իր ամէն ստացուածքը և ինչուան բնակութեան բերդը, և այնպէս ճամբայ ելլել:

Ժուանվիլի յիշատակարանները ինչ օգտակարութիւն կրնան ունենալ պատմական ու մտանադրական նկատմամբ՝ մեր դարուս համար: Համառօտիւ մը նշանակենք:

Երկար արշաւանքէ մը ետքը այնպիսի երկրի մը մէջ, ուր թերևս նուազ վտանգաւորագոյնն է թշնամւոյն սուրը, գլխաւորներէն մէկը որ մօտէն տեսած է այն ամէն վտանգները, և իր ազատութիւնը՝ աստուածային նախախնամութեան մասնաւոր շնորհք մը կը համարի, կը մանէ իր տունը՝ ուր ընտանիքը զինքը մէյմըն ալ տեսնելու յոյս չունէին: Երբ իրեններուն գորովալի խանդալատանքը և որդոցը ուրախութիւնը կը տեսնէ, կարծես թէ իր երկար բացակայութեան ամէն աղէտքը կը մոռնայ. և որչափ մեծ է ամենուն փափաքը որ իր բերնէն լսեն տեսած տեղերուն ստորագրութիւնները և իրեն կեանքը վտանգի մէջ գնող ծանր դէպքերուն պաամութիւնը, այն-

Generated on 2016-05-20 10:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
 Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

չափ ալ ինքը՝ կարիճ պատերազմողը պէտք մը կ'իմանայ տեղնիտեղը պատմել բարեկամացն ու սիրելէացը ինչ որ տեսեր էր, զրուցեր և գործեր: Անկեղծ, ճշգրտախօս և բնական ոճ մը կը գործածէ Ժուանվիլ իր այս պատմութեանը մէջ. ընտանեացն ու բարեկամաց առջև ոչ ստելու և ոչ աւելորդ զարդերով իր խօսքերը պաճուճելու պէտք մը ունի: Զինուորական անձ մը, գրութեան արուեստը անծանօթ է իրեն. հին պատմչաց գրուածներէն սորված չէ՝ թէ ինչ կերպով պատմական նշանաւոր դիպուածները կը ստորագրուին. և ոչ ալ դիտէ թէ որդիսի ծանր խրատներ կը նկատէ իմաստասիրութիւնը՝ պատճառներն ու արդիւնքը իրարու հետ միացընող յարաբերութեանց մէջ: Բայց այն արուեստով, զոր հարկ չէ սորվիլ, վասն զի բնական է, տեսածը կը ցուցընէ, լսածը կը պատմէ, զգացածը գիմացինին ալ զգալ կու տայ: Իր ունկնդիրքը՝ կարծես թէ իրեն հետ կը կրեն, և հաւատար կ'ուրախանան. իրեն հետ պատերազմի խառնուրդներուն մէջ կը նետուին, սովու, ծարաւոյ և ամենայն ազիտից կը դիմանան:

Երկար ատենէ 'ի վեր մեռած էր Լուգովիկոս, մանաւանդ թէ անոր որդւոյն մահուընէն ետքն ալ ձեռք զարկաւ Ժուանվիլ իր յիշատակարանները գրելու. ուստի և չողոքորթութիւն չենք կրնար սեպել այն հրաշալի նկարագիրը՝ որով կը ստորագրէ սուրբ Թագաւորին առաքինութիւնները, և որոնց հետևող չուզէց ըլլալ Փիլիպպոս Գեղեցիկ: Նոյն անկեղծութիւնը գործածեց ծերունի սենեջալը՝ եպիսկոպոսաց և ծիրանաւորաց առջև, վկայելով Թագաւորին առաքինութիւնները, որուն երեսունըջորս տարի զարմացոյն ու բարեկամը եղեր էր:

Վիլ-Հարաուէն և Ժուանվիլ ազգային լեզուով

Գաղղիոյ պատմութիւն գրելու օրինակը տալով, ալ անկէ ետքը ժամանակագիրք, որչափ ալ հրմուտ ըլլային լատին լեզուի, պէտք էր որ աշխարհիկ լեզուն գործածէին ապագայից համար սահմանուած դիպուածները աւանդելու: Պատմութիւնը՝ դիպաց պարզ յիշատակութեամբը չձեւանար. այլ խնամքով կը ժողվէ աշխարհիս տեսարանին վրայ երևցող գերասաններուն ամէն մէկ խօսքը: Բնականաբար՝ հաւատարիմ ըլլալու համար անոնց լեզուն ալ գործածելու է, իրենց ծանօթ չեղող կերպարանաց մէջ չխոթելով Ուստի ինչպէս պատմական հաւատարմութիւնը, ասանկ ալ լեզուի ճշգրտախօսութիւնը հարկաւոր է. և պատմչի մը գլխաւոր պարտքերէն մէկն ալ կարելի եղած չափին մէջ պահելն է՝ իր դիւցազանցը խօսքերուն ճշմարիտ և ստոյգ յատկութիւնները:

Այս պարտքը՝ շատ պատմիչներէ աւելի լաւ ճանչցաւ գաղղիացի քերթող մը, Յովհաննէս Ֆրուասար, աննշան արուեստաւորի մը զաւակ, որ 1337ին Վալանսիէն քաղաքը ծնաւ: Հաւանական կ'երևնայ թէ իր ոտանաւորները ոչ միայն իր անունը մնուացութենէ փրկեցին, այլ նաև իր բաղդն ալ շինելու մեծապէս սատար եղան. վասն զի այն ատեններն՝ թէպէտ մէկը աղքատ ու ապստոհմ ըլլար, եթէ իր մէկ քանի քերթուածներովը ժամանակին մեծամեծաց և տիկնայց առջև համբաւ և շնորհք ստանար, բաւական ճոխութիւն դիզելէն զատ՝ կրնար նաև նշանաւոր դիրք մը ունենալ ընկերութեան մէջ: Իրենց քրնարաց ձայնին առջև հաւասար բաց էին արքունիք, իշխանազանց բերդերը և պարոններուն տուները:

Ֆրուասարի հայրը կ'ուզէր որ տղան եկեղեցական ըլլայ: Որչափ ալ իրեն բերմանցը և ախորժակին հակառակ կը տեսնէր այդ վեճակը, չկր-

ցաւ հօրն և ազգականաց կամացը դէմ կենալ, ու քահանայական աստիճանը ընդունելով, ինչուան կանոնիկոս և ուրիշ պատուաւոր վիճակներ ալ ունեցաւ: Սակայն միջին դարուց զբաղմանցը և պարապմանց մէջ՝ ինքն Ֆրուասար ալ կը խոստովանի թէ աւելի անուշով եկեղեցական մըն էր: Բուն իր կոչումը պատմագրութիւնն էր. և բարեբաստ գտնուեցաւ անով որ Նամուրի Ռոբերդ իշխանը իրեն ձեռնկալու և Մեկենաս գտաւ: Ասիկայ երիտասարդ քերթողին վրայ մասնաւոր յարմարութիւն մը տեսնելով պատմութիւն գրելու, խրախուսեց որ Գաղղիոյ և Անգլիոյ մէջ եղած յաճախ և անդադարելի պատերազմներուն պատմութիւնը շարագրէ: Սիրով յանձն առաւ Ֆրուասար, և թէպէտ ստուգախօս և ծանր պատմագրի մը ամէն հանգամանքը չունենայ, զոր ոչ իրեն գիտութիւնը և ոչ ժամանակը կը ներէր, սակայն քիչ գրիչ կը գտնուի որ անոր զբօսեցընող և սիրալիր ոճը բանեցընէ: Այսպէս էրք Կարոլոս հինգերորդի խանդաղասական մահուան նկարագիրը կ'ընէ, էրք Քալէի քաղաքացւոց զարմանալի անձնանուիրութիւնը կը պատմէ, կամ Անգուլեմ Պետրոսի անողորմ բռնութիւնները, Յովհաննէս Թապաւորին ազնուական գերութիւնը, Կալէսի իշխանին ասպետական մարգասիրութիւնը, Տիւքէսլէնի արութիւնը կամ Սեաւ իշխանին քաջագործութիւնները, Ֆրուասար ընթերցողին սիրաւ կը գրաւէ, իրեն բնական զուրցուածքովը և գեղեցիկ ոճովը:

Ֆրուասարի ժամանակագրութիւնները կը բովանդակեն այն ամէն և կարևոր անցքերը՝ որոնք Եւրոպայի մեծ ազգերը տակնուվրայ ըրին գրեթէ ամբողջ չորեքտասաներորդ դարը (1322-1400): Պատմագիր է այն արիւնալից պատերազմին որ Գաղղիոյ և Անգլիոյ մէջ գրգռուեցաւ Գաղղիոյ

Generated on 2016-05-20 10:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

արքունի գահուն յաջորդութեանը պատճառաւ ,
 և որ Աստուծոյ կողմանէ խրկուած օրիորդի մը
 հրաշալի միջամտութեամբը վախճան առաւ :

Կարօլոս հինգերորդի թագաւորութեան պատ-
 մութիւնն ալ կ'ընէ Տրուասար . բայց աւելի իրեն
 ժամանակաց ընդհանուր դէպքերը կը ստորագրէ
 քան թէ թագաւորին յատուկ կեանքը : Սակայն
 քիչ իշխան կայ՝ որուն վարքը այնչափ արժանի ըլ-
 լայ մտադրութեան և քննութեան , ինչպէս Կա-
 րօլոսի , որ Գաղլիոյ գլուխն էր՝ երբ Տիւքէսէն
 անոր բազուկն էր : Կին մարդ մը , և ինչուան այն
 առեն մէկը չէր եղած իր սեռէն որ պատմութիւն
 գրելու ձեռք վարնէ , համարձակեցաւ այս բար-
 ձրութեան : Այս կ'ինն էր Քրիսթին տը Փիզան ,
 որ իրեն գրոցը նիւթ առեր էր Կարօլոս Ե զգօն
 թագաւորին կենացը պատմութիւնը :

Ազգաւ գաղղիացի չէր Քրիսթին , այլ Թովմաս
 տը Փիզան պոլսնիացւոյ մը դուստր , որ չորեք-
 տասաներորդ դարուն մէջ Իտալիոյ ամենէն աւելի
 նշանաւոր աստեղագէտներէն մէկը կը սեպուէր :

Այն ժամանակներն աստեղագէտք՝ կարևոր
 անձինք կը համարուէին . թագաւորաց արքու-
 նեացը մէջ իրենց բնակութիւնն ունէին , և իշ-
 խանք ամէն առթի մէջ խնամքով իրենցմէ խոր-
 հուրդ հարցընէին : Այն աւելորդապաշտութիւ-
 նը՝ որով չիւք իրենց մտածութիւններուն և գոր-
 ծերուն յաջողութիւնը թռչնոց թռիչքին , կեն-
 դանեաց փորոտեացը , հարցուկներուն ազգեցու-
 թեանց մէջ կը փնտռէին , միջին դարուց մէջ ալ
 երկնային շարժմունքն էին իրենց հետազօտու-
 թեանց պատճառը . ինչպէս գիսաւորի մը երևնա-
 լը , մոլորակի մը անցքը , և այլն : Տարակոյս չկայ
 որ հնութեան վրայ յառաջագիմութիւն մըն էր
 ասիկայ . և դէպ'ի երկինք նայող աչքը աւելի մօտ
 է ճշմարտութեան՝ քան զայն որ կենդանեաց ա-

խոնդանայր մէջ զայն կը փնտռէ : Որչափ ալ տար-
օրինակ է աստեղտոյ ազդեցութեան վրայ եղած
աւելորդապաշտութիւնը, ուսկից առակ եղած է
ըսելը թէ մարդս յաջող կամ ձախող, երջանիկ
կամ թշուառ աստղի մը տակ ծնած է, սակայն
յայտնի է որ չորեքտասաներորդ դարուն մէջ այս
գուշակութեանց հաւատացողք բազմաթիւ էին .
և այն անձը որ կը յաջողէր հաւատարմացընել
թէ այն երկնային գիրքը կարդալու և ասպայն
գուշակելու կարողութիւնն ունի, ոչ միայն ռամիկ
ժողովրդեան, այլ նաև մեծամեծաց, իշխանաց և
թագաւորաց առջև յարգ ու պատիւ ունէր :
Այնչափ շատ էր նոյն դարուն մէջ աստեղագի-
տութեան հետևողաց արուած մեծարանքը, որ
ժամանակակից գրիչ մը կը վկայէ թէ ոչ միայն
աշխարհական, ալ նոյն իսկ եկեղեցւոյ աւագու-
թիւնը առանց անոնց հրամանին կամ ընտրու-
թեան որ և իցէ դուրսի ձեռք չէր զարնէր . չէին
կրնար, կ'ըսէ, ոչ բերդեր շինել, ոչ եկեղեցւոյ շի-
նութեան ձեռնարկել, ոչ պատերազմ սկսիլ և
կամ ճանապարհորդութեան ելլել, առանց կան-
խաւ իրենցմէ խորհուրդ հարցընելու :

Զարմանալ պէտք չէ ուրեմն որ Կարողոս Ե
թագաւորն ալ թէպէտ զգօն և խոհական իշխան
մը, ներքին և արտաքին տարածայնութիւններէ
և պատերազմներէ նեղուած՝ աստեղագիտաց
խորհրդոց և թելադրութեանը կը դիմէ : Անոր
համար իր արքունիքը կանչեց զանուանի աստե-
ղագէտն զԹովմաս ար Փիզան, որ 1368ին Գաղ-
ղիա գալով ներկայացաւ թագաւորին իր կնոջը և
դստերը հետ, որ այն ատեն հաղիւ հինգ տա-
րուան էր : Կարողոս Ե սիրալիւ ընդունելութիւն
մը ընելով մանուկ օրիորդին՝ չէր կրնար կարծել
թէ օր մը անոր ձեռքով պիտի աւանդուին ապա-
գայից իր իմաստութեան և առաքինութեան գե-
ղեցիկ յիշատակարաններն :

Քրիստինէ տասնըջորս տարուան հասակին շնորհալի դէմք ունէր, թագաւորին պաշտպանու-
թիւնը և մասնաւոր ախորժակ մը գրականու-
թեան, լրատնական լեզուի ալ կատարեալ հմուտ-
թիւն: Ուստի և թագաւորական նստարի մը
հետ ամուսնացաւ: Բայց անիկայ քանի մը տա-
րիէն ետքը մեռնելով, երէք զաւակով և պարտքի
տակ ձգեց զՔրիստինէ: Յուսահատութեան մէջ
ինկաւ խելճը. վասն զի չէր գիտեր թէ ինչ կեր-
պով պահէ և անուցանէ իր զաւկըները և վերա-
հաս թշուառութենէ իսալըսէ. մանաւանդ որ ի-
րեն բարեկամ իմաստուն թագաւորը մեռած էր,
և իրեն յաջորդը զինքը չէր ճանչնար: Իր ամէն
ստացուածքը կորսնցուցած, միայն քերթուղա-
կան հանձարը և մայրենի քաջասրտութիւնը քո-
վը մնացեր էր: Ուղեց որ իր ոտանաւորներովը՝
զորս հաճոյիցը և ժամանակ անցընելու համար շա-
րագրած էր, պահէ իր ընտանիքը. ընծայելով զա-
նոնք այն մեծամեծներուն որ ոսկւով կը վճարէին
քերթուղաց հսկումները: Բայց այս բանիս հա-
մար՝ հարկ էր որ այնուհետև իր կեանքը զրկման,
առանձնութեան և աշխատանքի կեանք մը ըլլայ.
կանթեղի մը աղօտ լուսով, վառարանի մը կիս-
արծարծ կրակին քով՝ հաստորներ գրելու զբաղի:

Սկսաւ ցուցեր և երգեր շարագրել, և անոնց
մէկ հաւաքումը Պուրկոյնի դքսին, Յանդուգն
Փիլիպպոսի ընծայեց. ան ալ փոխարէն անոր որ-
դոցը մէկը իրեն քով առաւ: Երկրորդ հաստոր
մըն ալ շարագրեց երգոց, և Պերրի դքսին ներ-
կայացընելով, երկու հարիւր վահանագրոշմ ըս-
տակ ընդունեցաւ: Վերջապէս 1403 տարւոյն
առաջին օրը իբրև կաղընդէք՝ Պուրկոյնի դքսին
նուիրեց իր Փոփոխութեան Բաղտի ըսուած գիրքը: Իչ-
խանը այն աստիճանի զարմացաւ այս գրուածքին
մէջ երևցած Քրիստինէի հանձարոյն և գիտու-

Թեանը վրայ, որ Կարողոս Նի կենսագրութիւնը շարագրելու հոգը յանձնեց իրեն: Մէկէնիմէկ ձեռք զարկաւ այն գործոյն. պէտք եղած նիւթերը և վաւերականները մասակարարուեցան, և հրաման եղաւ իրեն որ կարենայ ազատ վերաբերութիւն ունենալ այն ամէն անձանց հետ որ կրնան լուսաւորել զինքը պատմելու նիւթոցը նկատմամբ:

Երեք մասի բաժնուած է այս գիրքը. առջինին մէջ՝ որ Աղնա-ախանո-ւթի-ն Կաթն-նէ-ն կը կոչուի, իջխանին դաստիարակութիւնը, անոր կենցաղավարութեան և առաքինութեանց նկարագիրը կ'ընէ: Երկրորդը՝ Աղնա-ախան-ւթի-ն սուրբ-նէ-ն, Կարողոս հինգերորդի Թագաւորութեան ժամանակ տրուած զանազան պատերազմաց պատմութիւնն է: Իսկ երրորդը Աղնա-ախան-ւթի-ն իմաստ-նէ-ն, յորում իր խօսքերէն և գործերէն կը ցուցնէ թէ այն հաշակաւոր Թագաւորին վայրապար զգօն և իմաստուն անունը չտրուեցաւ:

Քիչ պատմական գրուած կայ որ ասոր չափ հետաքննական ըլլայ, մանաւանդ երբ չմտնանք թէ չորեքասաներորդ դարու մէջ ապրած կնոջ մը զարմանալի հմտութեանը արդիւնք է: Աւելորդ է ըսել թէ իր ժամանակին Թերութեանցը կնիքն ալ վրան ստաւորած կը ցուցնէ. արտաքոյ կարգի հմտութիւն և գիտութիւն ուզելով երեցընել, որով պատմագրի հանձարը կը տկարացընէ: Իսոյց երբ զիպուածոց կարեւորութիւնը մոռցընել կու տայ իրեն իմաստուն երեւալու փափաքը, այն ատեն ազնուական ու սիրալիր պարզութիւն մը կը գործածէ ոճոյ, որ իրեն հնութեամբն ալ հաճոյական է ու գեղեցիկ: Օրինակի համար՝ հատուած մը մէջ բերեմք յորում Թագաւորին մահը կը պատմէ.

« Երբ հասաւ կիրակի առաւօտ, իրեն վախճա-

նին օրը, կանչել առաւ իր առջևը տէրութեան ամէն պարոնները, եպիսկոպոսներն, խորհրդականներն ու ատենադպիրը. ու հետերնին այնպիսի սրտաշարժ կերպով խօսեցաւ, որ զամէնքը շարժեց յարտասուս... Ետքը Յիսուսի Քրիստոսի փշեղէն պսակը ուզեց, զոր բերաւ առ նա Փարիզի եպիսկոպոսը. սրբոյն Դիանեսիոսի աբբայն ալ թագաւորաց պսակման թագը: Փշեղէն պսակը մեծ յարգանօք, ջերմեռանդութեամբ և արտասուօք ընդունեցաւ. ու հրամայեց որ իր առջևը դնեն. իսկ օծման թագը՝ ոտքին տակ: Յետոյ փշեայ սուրբ պսակին վրայ նայելով՝ սկսաւ այսպէս աղօթել. Ո՛վ պսակ պատուական, թագ փրկութեան մերոյ. որչափ քաղցր ու գերազանց է այն գոհութիւնը զոր դու կ'ազդես, վասն զի քեզմով կատարուեցաւ մեր փրկագործութեան խորհուրդը. քաւիչ ըլլայ ինծի այն արիւնը որով դու ուռգուեցար: Այսպէս յերկար եռանդեամբ աղօթեց:

« Ետքը արքունի պսակին դարձընելով իր խօսքը, հառաչեց. Ո՛վ արքունական թագ Քաղվիոյ, որչափ պատուական ես և անարգ. պատուական՝ երբ արգարութեան խորհուրդը նկատենք, որ ամփոփուած է 'ի քեզ. բայց անարգ և արհամարհ, որովհետեւ զքեզ իրենց ուսոցը վրայ կրողներուն անթիւ նեղութիւն, տագնապ, վիշտ, մարմնոյ՝ խղճի և սրտի անձկութիւն կը պատճառես. զորս եթէ ազէկ խորհրդածելու ըլլային, աւելի յանձն պիտի առնուին աղմի մէջ զքեզ նետել քան թէ իրենց գլխուն վրայ դնել: Այս և այսպիսի խօսքեր այնպիսի հաւատքով, եռանդեամբ և երախտադէտ սրտով խօսեցաւ, որ ամէն հոն գանուողները կարեկցութեան և յարտասուս շարժեց »:

Ըսինք նախ՝ թէ Քրիստինէ պատմագրութեան

ձեռք չզարկած, բանաստեղծութեան ետևէ ել-
 ղեր էր: Կարողութի կենսագրութիւնն շարագրե-
 լէն ետքը, որուն համար գրեթէ ամբողջ տարի
 մը անցուց, նորէն քերթողութեան ետևէ եզաւ,
 անոր մէջ գտնուելով իր կենացը քողար և զօրա-
 ւոր միտիթարութիւնը: Կերևնայ թէ ոչ միայն
 հաճոյք կ'իմանար, այլ մեծ զիւրութիւն ալ ու-
 նէր տաղերգելու: Վասն զի բազմութիւն են իր
 բանաստեղծական մանր երկասիրութիւնները և
 այլաբանական քերթուածները: Բայց ասոնց մէջ,
 ամենէն նշանաւոր կրնան սեպուիլ Փոփոխութեան
 Բողոքի զոր վերն ալ յիշատակեցինք, և Ճանապարհ
 է Խառնուած քերթողահօր Տանթէի հետևիլ,
 կուսակաւան սիբիլայէ մը առաջնորդուելով:

Է.

ԳԵՐՄԱՆՍԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԳ—ԺԶ ԴԱՐ)

ՆԻԷՊԷԼՈՒՆԿԷՆ ԵՐԳԻ, ՀԱՆՍ-ՍԱՔՍԻ ՔԵՐԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Միջին դարուց մէջ Գաղղիայէն ետքը՝ Գերմանիոյ վրայ կը դառնայ մեր գլխաւոր մտադրութիւնը: Քաղաքական ու մտաւեճագրական կապ մը կարծես թէ զանոնք իրարու հետ միացուցած է մինչև այն օրը յորում կայսերական պատկը Սպանիոյ թագաւորի մը ժառանգութիւն կ'ըլլայ: Գաղղիական ու գերմանացի ազգաց մէջ՝ թէ պէտեւ ծագման միաբանութիւն չկայ, այլ գրեթէ մերձաւոր ազգախառնութիւն մը: Երկար ժամանակ մի և նոյն արքունի գաւազանի տակ միաբանած, նոյնպիսի քաղաքական կեանք մը ունեցան. և միջին դարուց ամենէն նշանաւոր անձը, մեծն Կարոլոս, հաւասարապէս երկու ազգին ալ կը վերաբերէր:

Իսոյց երբ իրեն ձեռքով հաստատուած ընդարձակ կայսերութիւնը այլ և այլ մասունք բաժ-

նուեցաւ, Հռենոս գետը պատուար մը եղաւ երկու ժողովրդոց մէջ. յորոց մէկը դաշնակից ըլլալով հարաւային ազգաց՝ իրենին նման անուշոց անոնց լեզուին խոշորութիւնը, և քաղաքակրթութեան ճամբուն մէջ մանող ազգաց մէջ առաջինը եղաւ. իսկ միւսը աւելի սերտ միաբանութիւն մը պահելով հիւսիսային ժողովրդոց հետ, հաւատարիմ մնաց տեւտոնեան լեզուին: Բայց այս բաժանումն արդէլք չեղաւ որ երկար ատեն ետքն ալ իրարու հաշտ աչքով նային Փրանկներն ու Քերմանք, և երբ ասպետութեան կարգերը Հռենոսէն ասդիս սկսան, մէկէնիմէկ գետէն անդին անցնելով՝ Քերմանիոյ ամէն կողմերը սարածուեցան: Տրուերաց դպրութիւնը, որ ասպետական բարուց նկարագիրն է, հիւսիսական աւելորդապաշտութեանց մէջ շուտով գտաւ իր տարբերքը, որոնք թէպէտ քրիստոնէութեան ազգած գեղեցկութիւնը չունէին, այլ շատ աւելի առատութեամբ: Բայց քրիստոնէութեան կրօնքն ալ մըտցընելով իր երկրին մէջ, երկար ատեն ասորիինակ միաբանութեան մը օրինակ ընծայեց Քրիստոսի կրօնից խիստ ու գերագոյն ճշմարտութեանցը՝ Սաէնի պաշտամանց անյարիր վարդապետութեանց հետ: Միջին դարուց մէջ բանաստեղծութիւնը չէլոք երկիր մը սեպուած էր, ուր ամենայն հին և նոր կրօնական կարծիք կրցան անդիմագարձ ապրիլ: Տարակոյս չկայ որ խելացի գործ մը չէր՝ այսպէս առակը ճշմարտութեան հետ միաբանելը. սակայն այդ իմաստութիւնը դժուարին էր փնտռել այնպիսի ժամանակի մը մէջ ու բարբարոսութենէ գեռ նոր դուրս ելլող ժողովրդեան մը վրայ, զոր հաղիւ դժուարաւ կրնանք գտնել աւելի քաղաքակրթ ազգաց և դարերու մէջ: Միջին դարը՝ նման գիւրահաւան տղու մը, առանց գիտնալու և հասկընալու ամէն բանի կը հաւա-

Generated on 2016-05-20 10:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

տար՝ ինչ որ զարմանալի և գերբնական կ'երևնար . բայց այս զուարթարար ու հեշտացուցիչ առասպելախօսութեանց ատենն ալ՝ եկեղեցին չէր դադրեր իր ձայնը լսեցընելէն . ու իրեն զօրաւոր խօսքովն ու ականարկութեամբ հիմնայատակ քան դուած այն ախորժական ստութեանց աւերակները՝ միայն դպրութեանց յիշատակարաններուն մէջ կը պահուին :

Քերմանական բանաստեղծութիւնը՝ սկանաինաւեան և ասպետային քերթութեանց ծնունդ է . թէ մէկին և թէ մէկալին հետքը միջին դարու ամէն գերմանական երկասիրութեանց մէջ կը տեսնուին , և մանաւանդ Նիէպելունկէնի կոչուած երգերուն մէջ (Nibelungen-lied) որ Քերմանիոյ հին քերթութեանցը մէջ հաշակաւորագոյն են : Անոնց մէջ կը տեսնուին այն ազգային երգոց մնացորդքը , որ արդի ժողովրդոց նախնական ժամանակագրութիւնքը կը սեպուին , և զորս Կարոլոս մեծն իր ընդարձակ պետութեանը ամէն սահմաններուն մէջ ինամով փնտռել ու հաւաքել տուած էր , բայց դժբաղդաբար ինչուան մեր ձեռքը չհասան . անոնց մէջ կը պահուին անցեալ ժամանակաց ժողովրդական աւանդութիւնները , յորս կեղծիք և պատմութիւն իրարու հետ կը խառնուին և կը շփոթին . հոն մեզի կը ներկայանայ գերմանական սերնդոց դիւցազնը՝ անուանին Սիկուրգ կամ Սիկֆրիտ , որուն անունը հիւսիսային Քերմանիոյ գրեթէ ամէն վիպացը մէջ կը յիշատակուի :

Ստորին գաւառաց թագաւորներուն մէկուն որդին էր Սիկֆրիտ : Երիտասարդական հասակէն պատերազմաց մէջ կարգէ դուրս արիութիւն մը ցըցուցեր էր : Բաւական չէր սեպած պատերազմի դաշտերուն վրայի յաղթութիւններն . այլ իբրև նոր Հերակլէս մը՝ երկիրները անապատ դարձը-

նող գազաններէն կը մաքրէր, և ամէնքը կ'օրհնէին իր արշաւանքն և անուընդ: Օր մը վիշապի մը հանդիպելով կը սպաննէ զայն: Վիշապին արիւնը զմարդ անխոց պահելու կարողութիւնն ունէր, ուստի Սիկֆրիտ բոլոր մարմնովը ինքզինքը այն արեան մէջ թաթախեց: Իժբաղգաբար կաղնիի սերև մը կպած ըլլալով կռնըկին վրայ՝ արեան զօրութիւնը այն սեղւոյն վրայ իր ազգեցութիւնը չունեցաւ, ու կռնըկէն վերք մը ընդունելու վիճակին մէջ մնաց Սիկֆրիտ: Բայց տակաւ իրեն հոգը չէր, վասն զի թշնամին իրեն երեսը միշտ պիտի տեսնէր և ոչ երբեք վատաբար փախուստը: Սիկֆրիտ, ինչպէս ամէն դիւցազունք, իրեն խիստ անձուկ սեպեց հայրենի ժառանգութիւնը, ուստի նոր թագաւորութեան մը՝ ի խնդիր ելաւ. և իր քաջութեամբը քիչ ատենէն ժառանգեց Նիէպէլունկի իշխանաց ընդարձակ գաւառները: Այս իշխանք՝ կարգէ դուրս և անհաւատալի արժէք ունեցող գանձ մը ունէին, ու անոր պահպանութիւնը հսկայից ու թզուկներու յանձնած էին: Սիկֆրիտ ամենուն յաղթելով՝ աէր և իշխան եղաւ Նիէպէլունկի իշխանաց գանձուն և երկիրներուն: Գանձատան մէջ ոսկիէ և ակունքէ շատ աւելի արժէք ունեցող հարստութիւններ կային. դիւցազնը՝ որ գրեթէ անխոց էր, սուր մը գտաւ հոն, որ աննկուն կ'ընէր անով զինուորած ձեռքը. մոգական մատանի մը՝ որ զամէնքն իրեն հրեանազանդեցընելու կարողութիւն կը շնորհէր, և սեաւ վերարկու մը որ զանիկայ հագնողը անընկճելի կ'ընէր: Զարմանալի է յիրաւի որ միջին դարո՞ւց քերթողք ալ, հնոց պէս՝ գերմարդկային արտօնութիւններ կու տան իրենց դիւցազանցը և անոնց շահատակութեանցը. և մոգական զօրութեամբ մը զանոնք անխոց և աննկուն ենթագրելով, անոնց քաջութեան և ձախողակաց մէջ հաս.

տատուն արիութեան արդիւնքը իրենցմէ կը վեր-
ցընեն: Սակայն այդ դիւրահաւանութեան դա-
րերուն մէջ՝ եթէ քերթողը աւանդութեան իրեն
սուած բնաւորութիւնը իր դիւցազնէն վերցընէր,
չէ թէ միայն անոր փառքը չէր աւելցընէր, այլ
նաև իր համբաւը և ժողովրդականութիւնը կը
կորսնցընէր:

Սիկֆրիտի երիտասարդութեան հասակին դէպ-
քերը և իր առջի քաջագործութիւններն Նիէպէ-
լունկի քերթողական երգոց մէջ նշանակուած
չեն, այլ ուրիշ ազգային երգերուն մէջ որ թերևս
ժամանակաւ անոնց մասն էին: Քերթուածին
սկիզբը՝ արդէն ժառանգ կը տեսնենք զինքը այն
ամէն բարեմասնութեանց՝ որովք յաջողեցաւ իրեն
Նիէպէլունկի երկիրը ժառանգել. բայց իր սլա-
մութեան շարունակութիւնը, ինչպէս որ քեր-
թութեան մէջ կ'աւանդուի, միացեալ է իր երի-
տասարդութեանը և առաջին արշաւանացը հետ:

« Նորահաս օրիորդ մը կը մեծնար 'ի Պուրկոյն.
երկրիս վրայ գանուողներուն մէջ ամենէն աւելի
գեղեցիկներէն մէկն էր. և կը կոչէին զինքը Գրիէմ-
հիլա Վորմսցի: Այնչափ գեղեցիկ էր որ շատ պա-
տերազմողներ կեանքերնին կորսնցուցեր էին՝ ի-
րեն սիրոյն արժանի ըլլալու համար »: Բայց 'ի
մեծ աղէտս իր արքունական եղբորը, Վունթերի
արքային Պուրկոյնի, այն նշանաւոր գեղեցկու-
թիւնը՝ ամուրի կեանքը ամուսնութենէ նախա-
մեծար կը համարէր: Իր գեղոյն և առաքինու-
թեանց համբաւը Սիկֆրիտի հօրը՝ Սիգիսմունտ
Թագաւորին արքունիքը հասաւ: Երիտասարդ
դիւցազնը ուրիշ փափաք մը չունէր՝ բայց միայն
զԳրիէմհիլա տեսնել. իմացուց հօրը թէ հոն կ'ու-
զէ երթալ. նա ալ գեղեցիկ զինուորական հա-
գուսաներ ու կառքեր ու երկվարներ պարգևեց
որդւոյն, որպէս զի կարենայ իրեն վիճակին հա-

մեմատ փառքով երևնալ Պուրկոյնի արքունեաց մէջ. իրեն ուղեկից են բազմաթիւ իշխաններ, գիւպակէ և ոսկեղէն զգեստներով զարդարուած: Եօթն օր ճամբայ ընելէն ետքը կը հասնին ՚ի Վորմս. և ծանօթանալու համար՝ Սիկֆրիտ կ'առաջարկէ Կունթերի որ սուսերամարտ խաղի ելլէ իրեն դէմ, ու յաղթողին վարձք սահմանուի մէկ կողմանէ Պուրկոյնի թագաւորութիւնը ու միւսէն ալ Ստորին նահանգաց երկիրը: Այս առաջարկութիւնը ընդունելի չեղաւ. բայց Կունթէր միտքը գրաւ իր երիտասարդ հիւրին փառաւոր ընդունելութիւն մը ընել: Հանդէսներ ու խաղեր այլ և այլ օրեր իրարու կը յաջորդէին: Սիկֆրիտ միշտ յաղթական, միայն իր փառացը վըայ կը մտածէ. և փառքը անոր համար սիրելի է իրեն, վասն զի անով պիտի ճանչցուի օրիորդէն՝ զոր կը փափաքի տեսնել. բայց իր ամէն ջանքն ու հետամտութիւնները գեռ անարգիւն են: Պարապ տեղ կը փնտռէ զանիկայ Կունթերի արքունեաց օրիորդացն ու ազնուական տիկնայց մէջ: Սակայն չգիտեր թէ պատուհանի մը ետև ծածկուած սիրալիր աչքով մը կը նկատէ զինքն Գրիէմհիլա, կը գիտէ անոր քաջագործութիւններն, և իր քօղովը կ'ուզէ ծածկել սրտին յուզմունքն ու պարտութեանը ամօթը. վասն զի կը սիրէ, ինք որ քիչ առաջ կը պարծենար թէ ոչ երբէք պիտի սիրէ. կը սիրէ՝ առանց տարակուսելու թէ այն սիրոյն ծածուկ նպատակն է այն ազնուական երիտասարդը, որուն անունը գեռ անծանօթ է իրեն:

Բուն իսկ քերթողին խօսքերը մէջ բերենք.

« Արքունի տիկնայց մէջ մէկը՝ մէկին մէկալին կը հարցընէ թէ ո՞վ է այն անձնեայ, գեղազէմ և զօրաւոր երիտասարդը: Հազար բերան մէկէն պատասխան կու տան. — Անիկայ է Սիկֆրիտ, Ստորին նահանգաց թագաւորին քաջ, զուար-

Generated on 2016-05-20 10:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

Թագէմ՝ և ազնուական որդին: Յալթոյ է նա ամեն ասպետական խաղերուն մէջ, բայց իր բոլոր մտածմունքը այն նորահաս օրիորդին վրայ է՝ զոր կը սիրէ առանց տեսնելու: Իր սրտին տիրուհին ալ՝ կ'սխորժի գովել սրտին փառանեացը մէջ՝ երկտասարդ օտարականին գեղեցկութիւնը: Երբոր գաւթին մէջ կը նետէ դուրսը իր նետը կամ գեղարդը, և ասպետք ու հանդիսատեսք մէկմէկու վրայ կ'ելեն զինքը տեսնելու համար, Գրիէմհիլտ յափշտակուած կը դիտէ զինքն իր պատուհանէն, և ալ անկէ ետքը արքունի դուստրը ուրիշ ուրախութիւն մը չճանչնար: Այլ եթէ կարենար գիտնալ թէ կը տեսնէր զինքն անիկայ՝ որուն խորհրդովը լեցուած է իր միտքը, և եթէ իր աչքերը մէկ անգամ մը կարենային զինքը տեսնել, բոլոր աշխարհք անկէ աւելի մեծ երջանկութիւն մը պիտի կարող չըլար ընծայել իրեն: Սակայն անոր միտքը գրաւող խորհուրդները զուարթարար չէին: Աւաղ, կ'ըսէր, երբ պիտի կարող ըլլամ տեսնել իմ աչքովս անոր ազնուական անձը զոր կ'ուզեմ միշտ սիրել: Ո՛րչափ տխուր է և չարատանջ այն մտածութիւնը թէ մէկմէկու դեռ անծանօթ ենք »:

Երկու սիրելեաց բարեբաստութեամբը՝ պատերազմ մը կը բացուի Պուրկոյնի ու Սաքսոնիոյ մէջ: Կունթերի բանակին մէջ կը պատերազմի Սիկֆրիտ, իր ձեռքովը գերի կը բռնէ Սաքսի թագաւորը, և փոխարէն իր քաջութեանը ուրիշ վարձք չուզէր բայց եթէ արժանի ըլլալ թագաւորին քրոջը ներկայանալու պատուոյն՝ որուն արքունի թագը փրկէր էր: Ահաւասիկ այս առաջին տեսութեան ստորագրութիւնը.

« Սիրալիր նորահաս օրիորդը երևեցաւ առաւօտեան վարդամասն լուսոյն պէս՝ երբոր գիշերոյ տխուր ամպերուն մէջէն կը փայլէ: Այն ա-

տեն շատ պատերազմող կարիճներ սրտերնուն վրայ ելող ծանր վիշտ մը թօթափեցին: Տեսաւ զինքը Սիկֆրիտ, և իմացաւ թէ վշտաց ժամանակն ալ անցած է: Զինքը տեսնելուն՝ ուրախութիւն և տրամուլթիւն միանգամայն եկան հասան իր վրայ. — Անխորհուրդ յանդգնութիւն մըն է, ըսաւ, զինքը սիրելս. բայց զինքը չսիրելէս աւելի փափաքելի է ինձ մահը: Այս մտածութիւնը կարմրացուց իր թալկացեալ երեսը: Երբ նորահաս օրիորդը տեսաւ որ երիտասարդը չէր համարձակեր խօսիլ, կարմրելով մը այսպէս զրուցեց. — « Ողջամբ գալուստդ, ազնիւդ Սիկֆրիտ, քաջ և հաւատարիմ ասպետ: Այս խօսքերուն, դիւցազնին սիրար սկսաւ բաբախել, արիւնը արագագոյն շրջան մը ընել իր երակացը մէջ: Խոնարհեցաւ անոր, ու ձեռքը սեղմելով, ուրախ և բարեբաստ օրիորդին հետ կը քալէր, փոփոխակի գորովալից աչքեր մեկմեկու վրայ ձգելով: Սակայն որչափ խորունկ էր իրենց սէրը, այնչափ ալ մտքուր իրենց խորհուրդները. սէր և պատիւ՝ անբաժան էր անոնց սրտէն »:

Այն միջոցներուն Կունթէր թագաւորն ալ առանց ճանչնալու կը սիրէ հիւսիսային աշխարհաց թագուհի մը, համբաւաւոր իրեն ուժովը և քաջութեամբ: Բայց Պրունհիլտ, — ասիկայ է իշխանուհւոյն անունը, — անոր միայն կ'ուզէ ամուսին ըլլալ որ պատերազմական հրահանգաց մէջ իրմէն աւելի ուժով և զօրաւոր երեւայ. և դժնգակ պայման մը կը դնէ որ յաղթուողին գլուխը պիտի կտրել տայ: Արդէն շատ դիւցազունք նկուն եղեր էին այն վասնդաւոր ձեռնարկութեան մէջ: Կունթէր աւելի սիրահար քան թէ քաջ, Սիկֆրիտի իր քոյրը կը խոստանայ ի. թէ կարող ըլլայ յաղթական երեւալ գոռոզն Պրունհիլտի վրայ: Ուրախութեամբ կ'ընդունի Սիկ-

Ֆրիա այն առաջարկութիւնը, և երկու իշխաններն, հետերնին ունենալով զվայրագն և զհնարագիւտ Հակըն որ քերթուածին մէջ յիշատակուած գլխաւոր անձերուն մէկն է, ահաւոր ամազոնին բնակութեան բերդը գնացին: « Երբ զանոնք տեսաւ, կ'ըսէ քերթողը, Պրունհիլա զինու զարգու վառուած՝ պատերազմի դաշտին մէջ ներկայացաւ իրենց, իբրև թէ թագաւորի մը արքունի պսակը կամ կեանքը վերցնելու վրայ ըլլայ խնդիրը: Իր վրայի զգեստը, սակեղէն օղակներով հիւսուած, այնպիսի ճարտարութեամբ շինուած է՝ որ երբէք մահկանացու մը չկրնար զայն ծակել: Ուսոցը վրայ լիբէական առիւծի մը մորթը ձգուած է, հարուստ և սակիէ վերջաւորօք զարդարուած. գեղեցիկ ակունքներով բոլորովին ծածկուած են իր զգեստներն ու զէնքերը: Բայց այն ամէն հարստութիւնն ու ճոխութիւնը կ'ընդունայնանան իրեն գեղեցկութեանն առջև »:

Արպիսի մեծ ու գժուարին փորձի մը դատարարուած է արքայն Կունթէր: Նեա ու նիզակ նեաելու, խրամներէն ցատքելու անցնելու արուեստին մէջ ամօթով պիտի յաղթուի՝ ի Պրունհիլա սայ: Բայց մեծանձնն Սիկֆրիա, որ իբրև իր բարեկամին հպատակը կը ներկայանայ, զինքն աներևոյթ ընող վերարկուն վրան կ'առնու, Կունթէրի առջև կը կենայ. սակայն ինքն է նեաը նեասողը, ինքը նիզակ շարժողը, ու խրամներէն ցատքող անցնողը՝ իր բարեկամը գիրկը բռնած: Պրունհիլա պարտութիւն կը խոստովանի, և յանձնառու կ'ըլլայ Վորմս քաղաքը գալ Կունթէրի հետ ամուսնանալու համար: Սիկֆրիաի և Գրիէմհիլաի ամուսնութիւնը՝ Կունթէրի և Պրունհիլաի ամուսնութեան հետ մէկ օրուան մէջ կը կատարուի: Իլեցագնը՝ իր արքունի հարսը՝ հօրը պալատը կը բերէ. ան ալ իրեն կը յանձնէ թագը ու Նիկայէլունկի հաշակաւոր գանձը:

Հոս կը լմրնայ քերթուածին առաջին մասը , որ հաճոյական ու գեղեցիկ նախերգանք մը կրնայ սեպուել այն տխուր և ահաւոր դէպքերուն որ քիչ ետքը պիտի պատահէին :

Սիկֆրիա և Գրիէմհիլա իրենց ամուսնութենէն ետքը տասը տարի բարեբաստ կեանք մը անցուցին . և իրենց փոխադարձ խանդաղատանքը ալ աւելի շատցաւ զաւկի մը ծննդեամբ : Սակայն հանդէս մը կը պատրաստուի Կուռթերի արքունեացը մէջ , որուն խրոխտն Պրունհիլա չէ կրցած տալ այն երջանկութիւնը՝ զոր կը վայելէ Գրիէմհիլաի կենակիցը : Անոր բարեբաստութիւնը՝ նեղութիւն ու տագնապ մըն է Պուրկոյնի թագուհւոյն . և որովհետեւ զՍիկֆրիա իր փեսային հպատակներէն մէկը կը սեպէ , կը հրաւիրէ զիրենք հանդիսի մը , չէ թէ զանոնք պատուասիրելու՝ այլ մանաւանդ թէ խոնարհեցընելու ակնկալութեամբ : Ամէն բանէ առաջ ուզեց գետին զարնել իր գեղանի նախանձորդը՝ իր ուժոյն գերազանցութեամբ : Սիկֆրիա և Գրիէմհիլա առանց կասկածելու Պուրկոյնի արքունիքը կ'երթան . բայց հասած չհասած՝ մէկէն կռիւր կը սկսի երկու թագուհիներու մէջ : Երկուքն ալ իրենց փեսային իրարու վրայ ունեցած գերազանցութեանը վրայ կը պնդեն , և անանկով կ'ուզեն յաղթանակել նախանձորդին վրայ : Եկեղեցւոյ դրանը քով կը հանդիպին իրարու . խնդիր կ'ելլէ թէ ով առաջ ներս պիտի մտնէ . սաստիկ կռիւ մը կը ծագի մէջերնին , և զիրար նախատական և արհամարհալից խօսքերով կը թշնամանեն . վերջապէս Գրիէմհիլա չկարենալով դիմանալ , կը յայտնէ անոր պատրանքը , և թէ իր սիրելի Սիկֆրիան էր իրեն յաղթողը և ոչ Կուռթեր : Աս որ կը լսէ , գոռոզն Պրունհիլաի սրտին ցաւոցը ալ չափը կ'անցնի . միայն Սիկֆրիաի արիւնը , որ իրեն յաղ-

Թեց և զինքը խաբեց, կրնայ այս արհամարհանաց հախաատինքը իրմէ վերցընել. ուստի վայրագ Հակընէն կը խնդրէ անոր մահը... Սակայն այս գիւցազնը անյաղթելի է և անխոց. ինչ պիտի կարենայ ընել անոր դէմ Հակընի սուրը: — Հոս քերթողը գեղեցիկ գիւտի մը կը դիմէ: Նենգաւորն Հակըն կ'երթայ առ Գրիէմհիլա, և իրեն առաջուց կ'իմացընէ Պուրկոյնի Թագուհւոյն վրէժխնդիր խորհուրդները: Գրիէմհիլա անոր այս կարծեցեալ անձնանուիրութենէն խաբուելով, և գիտնալով թէ Հակըն իր ամուսնոյն պիտի ընկերէ Սաքսոնաց դէմ արուած պատերազմի մը, արտասուօք կ'աղաչէ իրեն. « Ա՛հ, կ'ըսէ, հսկէ իմ սիրելւոյս վրայ. պահապան եղիւր իրեն, վասն զի կարծուածին պէս՝ բոլորովին անխոցելի չէ: Վասն զի երբ ինքզինքը Թաթախեց այն վիշապին արեանը մէջ, որով ամէն վերքէ ազատ պիտի ըլլար իր մարմինը, կաղամախի մեծ տերև մը ինկաւ իր երկու ուսոցը մէջ, և այն տերևին ինկած տեղէն կրնայ գեղարգը ճամբայ մը գտնել վերք մը բանալու համար: Այն վտանգաւոր տեղը զգեստին վրայ խաչ մը նշան դրած եմ. ուստի զգոյշ եղիւր իրեն վրայ »: Խեղճը չէր գիտեր թէ մասնիչն Հակըն պիտի զգուշանար, բայց Պրուհիլաի վրէժը խնդրելու համար: Այսպէս Գրիէմհիլաի սէրն ու խանդաղատանքը՝ իր ամուսնոյն կորստեանը պատճառ պիտի ըլլար. և ուղեւոր կարծեցեալ վտանգէ մը զինքը խալըսել, բուն և իրական վտանգի մէջ պիտի ձգէր:

Տարակոյս չկայ որ ասիկայ Թատերական հանդոյց ու յարմարութիւն մըն է. և երբ քանի մը օրէն ետքը որոց ժամանակ՝ մահաուիթ վերքով մը կը զարնուի ՚ի Հակընէ, հարկ չէ ըսել թէ ինչ յուսահատութեան մէջ կ'իյնայ Թշուառն Գրիէմհիլա, և որպիսի վրէժխնդրութեան փափա-

քով կը վառի անոր սիրտը: Բայց ի՞նչ կրնայ ընել իր ցաւը: Անօրնական, աննեցուկ և առանց պաշտպանի աչքին առջև կը տեսնէ նաև Սիկֆրիաի գանձուցը կողոպտուելը. ու երբ կը ժառանգեն զանոնք, իր փեսային սպանողքը Նիէպէլունկի դիւցազունք կը կոչուին: Նոյն խակ իր եղբայրը երեսէ կը ձգէ զինքը իր յուսահատութեան և արտասուտացը մէջ: Իր օրերն ու գիշերները՝ սիրելի ամուսնոյն գերեզմանին քով կ'անցընէ: Հոն կուգայ կը գանէ զինքը Էյէլ անուն թագաւորին մէկ պատգամաւորը, զոր ոմանք նոյն կը համարին հուշակաւորն Ատտիլայ հետ: Գրիէմֆիլաի գեղեցկութեան համբաւը հասած է մինչև առ նա, ուստի այն իշխանուհւոյն հետ կ'ուզէ ամուսնանալ: Գրիէմֆիլա՝ իր սիրելւոյն Սիկֆրիաի յիշատակը միտքը բերելով, առջի բերան կը հրաժարի. բայց երբ իրեն հասկըցընեն թէ միայն ան միջոցը մնացած է իրեն վրէժխնդրութեան, Էյէլի առաջարկութիւնը կ'ընդունի և Հունգարիոյ թագուհի կ'ըլլայ:

Ա՛լ մօտ է արիւնալից աղէտքը, որով Նիէպէլունկի քերթուածը կը լմըննայ: Գրիէմֆիլա՝ բացարձակ տէր ըլլալով Էյէլի կամօցը՝ Աունթէրը և անոր իշխաններն փառաւոր կոչուելի մը կը հրաւիրէ իր արքունիքը: Սիրալիր ու բարեկամական է հրաւէրը. և թագուհւոյն ամենեին կասկած չտալու համար, բոլորովին անտարբերութիւն մը կը ցուցընէ իր առջի ամուսնոյն վրայ, և թէ երկրորդ հարսանեաց վայելիցը մէջ գտած է իր բարեբաստութիւնը: Հակըն ոչ միայն քաջ, այլ նաև նախասես, սարսապ տեղ կը ջանայ արդէլուլ զթագաւորն Աունթէր՝ Էյէլի արքունիքը երթալէն: Նիէպէլունկի դիւցազունքը ճամբայ կ'ելեն՝ Հաենասի ջուրերուն մէջ պահելով իրենց գանձը, և երգուըննալով որ մէկու մը

Եյայանեն ուր պահած ըլլալին: Ճամբուն վրայ
 այլ և այլ տխուր նախազգեցութիւններ կը նշա-
 նակէ անոնց Հակըն, և թէ ինչպէս գէշ բաղքի մը
 յայտարար են անոնք: Բայց անոնք առանց իրեն
 ականջ կախելու՝ կը շարունակեն ճամբանին, և
 կը հասնին Էցէլի արքունիքը, ուր թագուհին սի-
 րալիր և անկեղծ ընդունելութիւն մը կ'ընէ ա-
 նոնց. միայն Հակըն՝ խղճէն նեղուած, անմասն է
 իր ընկերակցացը ապահովութենէն. ուստի և ի-
 րեն խորհրդոցը անսալով, արքունի կոչնոց՝ իրենց
 պատերազմական զէնքերովը կ'երթան: Խաղերը
 կը սկսին. Հակըն որ կը գուշակէր թագուհւոյն
 խորհուրդը, կ'ուզէ գէթ սուղի նստեցընել իր
 վրէժխնդրութիւնը. ուստի ձեռքի սուրովը կը զար-
 նէ ու կը սպաննէ Քրիէմհիլտի և Էցէլի սղտի ար-
 զան: Հոն արքունեաց մէջ սոսկալի կոտորած մը
 կը սկսի, որուն արհաւիրացը սատրագրութիւնը
 քիչ պատերազմներու մէջ կրնայ տեսնուիլ: Կո-
 տորածը բոլոր գիշերը կը անէ. Նիէպէլունկները
 առիժաբար իրենք զիրենք կը պաշտպանեն, ու
 եօթն հազար հոգի կը մեռցընեն Էցէլի պատերազ-
 մակիցներէն. անոնց դիակուկը պատուհաննե-
 րէն դուրս կը նետեն, և կարծես թէ կ'ուզեն դէմ
 դնել թշնամւոյն՝ որ ամէն կողմանէ զիրենք նեղը
 կը ձգէ: Բայց նոր տեսակ մահ մը կը սպառնայ
 իրենց. Քրիէմհիլտ կրակ տալ կու տայ սրահին.
 անոնք արեամբ կը մարեն այն կրակը, ու արեամբ
 կ'անցընեն իրենց ծարուր: Վերջապէս թիւը կը
 յաղթանակէ քաջութեան, և Նիէպէլունկի աս-
 պեաներէն ուրիշ մարդ չիմնար՝ բայց եթէ թա-
 դաւորն Կունթէր և Հակըն, որոնք կ'իյնան յոգ-
 նած՝ բայց ոչ յաղթուած: Կը գտնեն զանոնք մե-
 ռելոց մէջ, և շղթայակապ կը բերեն առ թագու-
 հին: Քրիէմհիլտ կը հարցընէ առ Հակըն թէ ո՛ւր
 պահէր է Նիէպէլունկներուն գանձը: Կարիճ՝ պա-

տերազմողը պատասխան կու տայ թէ երգումը՝
 րաժ է չչայտնելու՝ քանի որ իր ընկերակիցներէն
 մէկը կենդանի է: Կրկնեց թագուհին. « Ես հիմա
 խալըսեմ զքեզ քու երգմանէդ » . ու մէկէնիմէկ
 կտրել տուաւ իր եղբօրը Կուռնթէրի գլուխը, ու
 Հակընի ներկայացրնելով, « Հիմա, ըսաւ, կրնաս
 խօսիլ: — Հիմա պատասխանեց ասպետը, ոչ ոք
 գիտէ թէ ո՛ւր է գանձը՝ բաց 'ի ինծմէ և յԱստու-
 ծոյ: Ետևէ եղևր որ Աստուծմէ իմանաս, վասն զի
 ես ոչ երբէք պիտի զրուցեմ քեզի »: Թագուհին
 կատղած՝ անոր սիրտը խօթեց Սիկֆրիտի սուրբ
 զոր սպաննելէն ետքը առեր էր իրմէ Հակըն:

Գրիէմհիլտի վրէժխնդրութիւնը կատարուե-
 ցաւ: Բայց այն ատեն որ կը յաղթանակէ, աս-
 պետաց մէկը զայրանալով՝ այնչափ ազիտից հա-
 մար, որոնց գլխաւորն պատճառն էր, կը սպաննէ
 զինքը Էցէլի աչքին առջևը, որ ամենևին դէմ
 չկենար. և կը մնայ միայն արտասուելու համար
 այն քաջ պատերազմողներն որ մեռան:

Ասոնք են գլխաւոր տեսարանները այս նշանա-
 ւոր քերթութեան, յորում պատմական անցքերը
 այնչափ այլայլութիւններ կրած և բնականէ գուրս
 դիպաց հետ խառն են, որ անկարելի է որոշ կեր-
 պով սահմանել անոնց ժամանակը: Ոմանք, ինչ-
 պէս վերը ըսինք, կ'ենթագրեն թէ Էցէլ թագա-
 ւորը՝ ահաւորն Ատտիլաս ըլլայ, և թէ այս քեր-
 թուածը ակնարկութիւն մը ըլլայ Սուասոնի պա-
 տերազմին որուն առջևը արգիլուեցաւ Հոնաց ա-
 հեղ թագաւորը: Սակայն Էցէլ՝ այս քերթուա-
 ծին մէջ շատ խեղճ վիճակի մը մէջ ստորապրուած
 է. անանկ որ և ոչ իսկ սուրը կրնայ քաշել նա-
 խասանաց վրէժ խնդրելու համար, և թող կու
 տայ որ նոյն իսկ իր արքունեացը մէջ ամէնքը
 զինքն անպատուհաս նախասեն: Ի՞նչպէս այս-
 պիտի անձի մը վրայ կրնանք նկատել Ատտիլասայ

պատմական մեծ կերպարանքը, որ իր ժամանակին անցիցը վրայ այնչափ ահաւոր հետքեր ձգած է:

Բայց եթէ պատմական ստուգութիւնը կը պահար Նիէպէլուէնի քերթուածին, չկայ մատենագրական յիշատակարան մը որ այնպիսի ճշմարիտ գաղափարներ տայ և այնպիսի ճիշդ գոյներու տակ հեռաւոր ժամանակաց բարքն ու սովորութիւնները ստորագրէ: Բնաւորութիւնք կենդանի և ստոյգ կերպով նկարուած են: Մասնաւոր մտադրութեան արժանաւոր է Հակընի նկարագիրը, որ զարմանալի կերպով կը միայնէ իր վրայ այլ և այլ իրարու հակառակամարտ բնաւորութիւններ. ինչպէս իմաստնոյ մը խոհականութիւնը, գիւցազին մը քաջութիւնը, և սուազակի մը անզգամութիւնը: Միանգամայն Ոգիսեւս մըն է, Աքիլէս և Թերսիտէս:

Քերթուածին այլ և այլ տեսարանները ճարտարութեամբ մտածուած և ճշմարիտ հանճարով կարգի դրուած են. տեղ տեղ կատակերգական կտորներ ալ կան, որոնք բնական են. բայց տեսարանին ընդհանուր երևոյթը ախուր է և ահաւոր. միայն արիւն կը շնչէ. և սպանութեան և կոտորածի տեսարանները՝ որոնցմով քերթուածը կը լմըննայ, այնպէս խիստ են և դժնդակ, որ արհաւրաց ախուր ազդեցութիւն մը կ'ընեն ընթերցողին վրայ: Եւ եթէ փափաքելի էր որ քերթուածին ամբողջութեանը մէջ աւելի արուեստ գտնուէր, սակայն պէտք է խոստովանիլ թէ եռանդուն երևակայութեան և ուժով վրձնի տէր է հեղինակը, այդպիսի մեծ պատկերներ իրենց բնական գոյնովը ստորագրելու յարմար:

Քրեթէ հինգ դար՝ Քերմանիոյ մէջ անծանօթ մնաց այս քերթութիւնը. վասն զի հաւանական կ'երևնայ թէ երէքտասաներորդ դարուն մէջ Քերմանացիք ունեցած ըլլան իրենց այս Իլիականը:

Ուրիշ զանազան ասպետական քերթուածներ, ինչպէս Իւ-յաւանց գիրքը, Արկած+ Տիէլ-բիւայ և Արտունի+ Ապրիլայ կոչուածները յայանապէս կը ցուցնեն թէ Գերմանացիք Սուապեան իշխանաց ցեղին ատեն պահեցին բանաստեղծութեան արտօմակը: Ասոր մէկ գլխաւոր պատճառն ալ խաչակրութեանց պատճառաւ Գերմանիոյ և Քաղղիոյ մէջ եղած յարաբերութեանց շատութիւնն էր: Սուրբ երկրին ճամբուն վրայ իրարու կը հանդիպէին՝ որ այն ատեն ընդհանուր քրիստոնէից միութեանը ատեն էր. ճամբուն նեղութիւնը կը մոռնային հայրենիքնին յիշեցնող երգերով. Գերմանիոյ միւնէսթէրները պատերազմի դաշտաց մէջ՝ եղբոր պէս էին Քաղղիոյ հարաւային Բրոպարներու և հիւսիսի Բրոպերներու և զգացմանց այս միաբանութենէն, մտածութեանց և բարուց փոփոխ յարաբերութիւններէն առաջ եկաւ՝ որ ասպետական քերթութիւնը մինչև 'ի հնգեաասաներորդ դար, գրեթէ նոյն կերպարանքն ունեցաւ Եւրոպայի ամէն ժողովրդոց մէջ:

Ինչպէս 'ի Քաղղիա, ասանկ ալ Գերմանիոյ մէջ, թագաւորք և իշխանք սիրողք եղան և խրախուսիչք դարութեանց. բայց քիչ ատենէն իրենց նախանձորդ և ուսուցիչներ գանելով հասարակ ու գիւղական անձանց մէջէն, մտադիւր հրաժարեցան այն փառքէն, ու կրկին զինուորական հրահանգաց պարապեցան՝ ուր եթէ յաղթուէին ալ, իրենց հաւասար անձէն կ'ընդունէին այդ պարտութիւնը: Ուստի հնգեաասաներորդ դարէն առաջ քերթողութիւնը ձգուեցաւ արուեստաւորաց, վարսավիրայներու, դարբիններու, կոշկահարներու, որոնք Երգիչք կ'անուանէին (Meister saenger): Ասոնք իրենց կծու և արհամարհուաւ լեզուովը՝ անոր բնութիւնը փոխեցին.

ու ան յայնուհետև աստետական չմնալով, քաղաքային ու անովաւելի ժողովրդական կերպարանք մը առաւ: Թէպէտև բաղմաթիւ էին այս քերթողքը, և իրենց գրուածները քիչ շատ մտադրութեան արժանաւոր, բայց մենք գոհ ըլլանք անոնցմէ ամենէն հուշակաւորը նշանակելով:

Ասիկայ Նուրիմպերկի կօչկակար մըն էր Հա՛.ս-Սաքս կոչուած: Հայրը որ դերձակ մըն էր՝ մանկու թեան ատենէն զինքը ձրիավարժ դարոց մը դրած էր, ուր՝ ինչպէս ինքն իսկ կ'ըսէ իր քերթուածոց մէկուն մէջ, խիստ չափաւոր դաստիարակութիւն մը ընդունեցաւ: Հազիւ թէ քիչ մը յոյն և լատին լեզուաց հմտութիւն ունեցեր էր, հայրը մէկէնմէկ կօչկակարի մը քով դրաւ զինքը. բայց ոստայնանկ մը՝ որ միանգամայն երգիչ էր, սորվեցուց սրտանւոյն բանաստեղծութեան արուեստը. որով սկսաւ քիչ ատենէն պատերու վրայ այլ և այլ քերթուածներ շարագրել:

Կօչկակարի քով աշակերտութեան տարիները լմընցընէլէն ետքը՝ ճամբորդութեան ելաւ գերմանացի գործաւորաց սովորութեան համեմատ: Սաքս կը խոստովանի թէ իր ճամբորդութեանը մէջ ամէն ջանք ըրաւ քերթողութեան արուեստին մէջ կատարելագործելու: Ա՛ երևնայ թէ ան կէ ետքն ալ իր գլխաւոր պարտաւորութիւնն այն եղած է. վասն զի իր եօթանասունևեօթներորդ տարուան հասակին ուղեւորվ 'ի մի հաւաքել իր ամէն գրաւորական արդիւնքը, ատեաւ որ անոնք երեսուն մեծ հասորներ ձեւացուցեր էին, ամէնքն իր ձեռքովը գրուած: Ասոնց մէջ էին չորս հազար երկու հարիւր երգեր, երկու հարիւր ութը թատերական քերթութիւններ, հազար եօթը հարիւր առակներ, վէպեր. վաթսուներեք կրօնական, պատերազմի և սիրոյ երգեր. բոլորը մէկտեղ վեց հազար քառասունըութը կտոր, ընդ

մեծ և ընդ փոքր: Այս թիւը՝ Հանսի գրեւոր գիւրութիւնը կը յայտնէ, բայց ոչ նոյնպէս և հանճարոյն զգրութիւնը. և իրաւի, որչափ ալ ընդհանրապէս քերթողական հանճար և ախորժակ մը տեսնուի իր ամէն գրուածոցը մէջ, սակայն զանազան թերութիւններ ալ ունի, իր ժամանակաց սովորութիւններն ու բաբբը տալով ոչ միայն հնութեան դիւցազանցը, այլ նաև սրբոց և հրեշտակաց:

Սաքս՝ Լուտերի վարդապետութեանց եռանդուն ջատագոյններէն մէկն եղաւ, ու կրօնից նորոգութիւնն ընել ուզող անձին վրայ յաղթական քերթուած մը շարագրեց Սիսակն Վիլհելմուէրի կոչուած. բայց հազիւ քսան տարի անցեր էր վրան, ալ անոր վարդապետութեանցը տևական ըլլալուն չէր հաւատար, ու անոր վերահաս կործանման վտանգը կը գուշակէր: Կենացը վերջի տարիները կրօնական ու քաղաքական վէճերէ բոլորովին ձեռք քաշելով, ինքզինքը թատերական քերթութեանց տուաւ: Կերևոյ թէ անոնք բաւական մտադրութեան արժանաւոր երկասիրութիւններ սեպուած պիտի ըլլան. որովհետև անուանին Կեթէ ուզեց նմանիլ անոնց և թատեր զուոյ հանդիսացրիւ սալ:

Ը.

ՍՊԱՆԻԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԲ ԴԱՐ)

ՍԻՏԻ ՔԵՐԹՈՒԱԾԸ ԵՒ ՐՈՄԱՆՍԵՐԸ

Հռովմէական ինքնակալութեան իշխանութեաւ նը տակն ինկող ազգաց մէջ՝ իր տերանցը լեզուն ընդունողներուն մէջ ամենէն աւելի յօժարակամ երեցաւ Սպանիա. ուր ուրիշ լեզու ծանօթ չէր երբ 409ին հոն արշաւեցին Սուեք, Ալանք, Վանգալք և Վիսիգոթք: Ս.յս վերջինները՝ որ հիւսիսական ազգաց մէջ ամենէն աւելի լուսաւորեալ կամ նուազ բարբարոս էին, իբերական թերակղզիէն իրենց հին դաշնակիցները վաճնտեցին, և միայն տեսաք մնալով երկրին՝ հռովմէական ժողովրդեան հետ խառնուեցան ու քրիստոնէական կրօնքն ընդունեցան. և երբ 710ին Սպանիա նշաւակ եղաւ Արաբացւոց արշաւանացը, երկրին մէջ ոչ Հռովմայեցի մնացեր էր և ոչ Գոթք, այլ միայն Սպանիացիք:

Սպանիական լեզուն՝ լատինականին հիւսիսային բարբառներու հետ խառնուրդէն առաջ

եկած է. արաբացին ալեաքը այլ և այլ բառերով ճոխացուց, և առանց լեզուին հոգւոյն վրայ փոփոխութիւն մը ընելու՝ իր հագագային հնչմունքը դրաւ վրան: Այսպէս սպանիականը հազորդ է լատին, գոթական ու արաբացի բարբառներուն. բայց զինքը գործածող մարդկանց պէս գոռոզ, ոչ երբէք յանձնառու եղեր է օտար օրէնքի մը տակ մանեւ. և ինչպէս լեզուն, ասանկ ալ մասենադրութիւնը ազգային եղած է միշտ, թէպէտև գաղղկական ու իտալական մատենագրութենէն ետքը փայլած:

Սակայն երկար ու գժնդակ եղան իր ճգունքը արաբական բռնութեան և ազդեցութեանց դէմ: Քրիստոնէական հաւատք ու կասախլեան գոռոզութիւնը Քսերէսի ձախորդութենէն ետքը ապաւինեցան լեւներու մէջ. և սպանիական բանաստեղծութիւնը արգասիք է այն երկար և արիւնուշտ կռուոյն՝ որ Մաւրիտանացոց սպառսպուռ հալածմամբը վերջացաւ: Այս պատճառաւ ալ է որ բոլորովին ազգային ու ասպետական է իրենց քերթութիւնը:

Միջին դարուց մէջ՝ ի Փաղղիա, ի Քերմանիա և յԱնգղիա երեցած քերթողներէն հռչակուած դիւցազունքը՝ աւելի առասպելաց քան թէ պատմութեան կը վերաբերին. և եթէ իրենց անուանքը իրական անձինք կը յիշեցնեն, այլ իրենց քաջագործութիւններն երևակայական, կամ այն աստիճանի կերպարանափոխ եղած՝ որ իրենց պատմական յատկութիւնն ու արժէքը կորսնցուցեր են: Սակայն ասոնց թուոյն մէջէն դուրս է կասախլեան դիւցազնն Սիւ: Քերթողք իրեն անձին համար զարմանալի դէպքեր ստեղծագործելու կարօտ չեն. արդէն գտած են զանոնք պատմութեան մէջ, և իրենց երևակայութիւնը՝ առանց հնարելու, ընտրութիւն միտյն պիտի ընէ քեր-

Թողական ազդեցութեամբ լեցուն վարքի մը նշանաւոր դէպքերուն: Ուստի պէտք չէ զարմանալ եթէ սպանիական հին քերթութեան ամբողջութիւնը բովանդակուած տեսնենք Սիւայ փառացն ընծայուած երգերուն մէջ:

Վերեւնայ թէ Տոն Ռոտարիկ աէ Պիվարի վարքը՝ մահուանէն քիչ աարի ետքը գրուած է՝ իր մահմէտական երկու ծառայիցը ձեռքով. և թէ այս ժամանակագրութենէն քաղուած են քերթուածը, ումանսները և ողբերգութիւնք՝ որոնց ինքը գիւցազնն ու գլխաւոր անձն է: Քերթուածը սասանաւոր վիպասանութիւն մըն է իր վերջին յաղթութեանցը, և Վարիոնի իշխանազուններէն ընդունած արհամարհանաց վրէժխնդրութեանը, որոնց հետ ամուսնացուցեր էր իր դստերքը:

Վամ այն է որ քերթուածին սկզբնաւորութիւնը պակաս է, կամ թէ քերթողին գիտմունքն եղած է իր գիւցազնին ծերութիւնը երգել, այս ստոյգ է որ իր վսթսունեւջորս տարուան հասակին կը ներկայանայ մեղ Սիւա:

Ալփոնսոս թագաւորին քով ըրած ծառայութեանցը փոխարէն ապերախտութիւն տեսնելով ու իր հրամանաւը աքսորուած, Ռոտարիկ արասուալից աչքով կը հեռանայ իր հարցը բնակութիւն եզող բերդէն, ու Պուրկոս քաղաքէն կ'անցնի, հեան ունենալով քանի մը բարեկամներ՝ որ հաւատարիմ մնացեր էին իրեն թշուառութեանը մէջ ալ: Պուրկոսի բնակիչներն անոր աղէտքը տեսնելով՝ կ'արատասուեն վրան, բայց ոչ ոք չհամարձակիր տանը դուռը բանալ, վախնալով Ալփոնսոսի բարկութենէն. ու բաւական կը սպեն հառաչելն և ըսելը. « Ո՛վ Աստուած, ինչո՞ւ այս բարի հպատակին աղէկ տէր մը չտուիր »: Սիւա ախրութեամբ կը շարունակէ իր ընթացքը մինչև ի սահմանածայրս Մաւրիտանացուց. և

Ճամբուն վրայ կ'ուղէ հրաժեշտի ողջոյնը սուշ Քիմենէսի և իր աղջկանցը, որոնք սրբոյն Պետրոսի աբբայարանը առանձնացած էին: Կը գրկէ զանոնք խանդաղաատնօք, ու « Ա՛հ, Քիմենէս, կ'ըսէ, կը սիրեմ զձեզ, ինչպէս կը սիրեմ իմ հոգիս: Կը տեսնէք որ հարկ է բաժնուիլ իրարմէ. սէտք է որ հեռանամ, և դուք մնաք հոս: Լսէ՛ Աստուած իմ աղօթիցս, և միւսանգամ դառնամ հոս իմ դստերքս ամուսնացընելու համար. տայ ինձ բարեբաստութիւն և քանի մը օրուան կեանք »:

Չենք ուզեր յերկարել մեր խօսքը Սիտի Մաւրիտանացոց դէմ տուած պատերազմներովը, իրեն հետ միաբանող երեքհարիւր ասպետաց գլուխ և առաջնորդ կենալով: Ամէն յաղթութիւններէ ետքը՝ իր յաղթանակին նուէրը կը մատուցանէ Ալփոնսոս Թագաւորին: Բայց իրեն յաջողութիւններն՝ քրիստոնեայ իշխանաց նախանձը կը գրգռեն. Հասյմոնա Բ՝ Պարչէլլանի կոմսը, կը խրախուսէ իրեն դէմ ու կը յաղթուի. Սիա՝ որ միշտ մեծանձն է, բաւական կը սեպէ տնոր սուրն աւնելը, և կենացը կը խնայէ. անկէ կ'երթայ Վալէնցհիայի Թագաւորութիւնը կը գրուէ, և քիչ ատենէն հոն բերել կու տայ ըզՔիմենէս և իր դստերքը: Մարոքի Թագաւորը յիսուն հազար պատերազմող հեան աւած՝ կու գայ զինքն հալածելու. բայց ծերունին Սիա փոյթ չընէր ու չվախնար Թշնամեաց Թուոյն առաւելութիւնը տեսնելով. « Գոհութիւն Աստուծոյ, կ'ըսէ, իմ ամենէն աւելի սիրելի ստացուածքս քովս են: Սուրովս Վալէնցհիայի տիրեցի, ու ալ ասկէ ետքը իմ Ժառանգութիւնս է. մահը միայն կըրնայ աւնուլ զայն ինձմէ: Իմ հետս են դստերքս և կինս. երկրաւոր հաճոյք եկան գտան զիս ծովուց ափանցը վրայ: Պիտի հագնիմ իմ զէնքերս,

և պիտի չստիպուիմ հանել զանոնք: Իմ աղջիկներս ու իմ կինս պիտի տեսնեն պատերազմիլս. պիտի տեսնեն թէ ինչպէս օրուան հացը կը վաստակուի »:

Սակայն իր կինն ու դստերքը Ալբադարի ամենէն աւելի բարձր աշտարակի մը վրայէն կը տեսնէին Մաւրիտանացոց վրանները.

« Ի՞նչ են անոնք, կ'աղաղակեն: Ա՛հ, փրկէ զքեզ Աստուած, ո՛վ Սիա »:

Պատասխան կու տայ ծերունի պատերազմողը.
« Ամենեւին հոգ մ'ընէք: Մեծ ու զարմանալի հարստութիւններ են անոնք որ մեր ձեռքը պիտի իյնան: Եկաք դուք իմ քովս, և մեր դստերաց ամուսնութեանը համար՝ հարսանեաց նուէրներ կը բերեն: Ո՛վ կին, կեցիր այս արքունեաց մէջ. մի հեռանար այս աշտարակէն. մի վախնար՝ երբ իմ պատերազմիլս կը տեսնես. Աստուծոյ օգնական շնորհքով՝ աւելի սիրտ պիտի առնում, վասն զի ձեզի համար պիտի պատերազմիմ »:

Այս տեսարանը՝ տարակոյս չկայ որ չիկրնար բազմաառուիլ Իլիականին մէջի Հեկտորի և Անդրոմաքեայ վերջին հրաժեշտին հետ. սակայն կը յիշեցընէ զնոյն կասախլեան դիւցազին ազնուական ու սրտաշարժ լեզուն: Երկու պատերազմողքն ալ մի և նոյն գորովն ունին, փեսայի և հօր. բայց որչափ մեծ աղգեցութիւն կ'ընէ բարուց տարբերութիւնը՝ զգացմունքնին բացատրելու եղանակին մէջ: Հեկտոր իր վերջի հրաժեշտի ողջոյնին առեն՝ տխուր է և ծանր. կ'աղաչէ Անդրոմաքեայ որ զաւկին հետ տունը դառնայ. կը վախէ որ չըլլայ թէ անոր տեսլեամբը տկարանայ իր քաջութիւնը: Իսկ Ռուտրիկ ընդհակառակն լի է վստահութեամբ. անոնց տեսութեամբը ալ աւելի կորով և կարճութիւն կ'իմանայ: Մէկը հեթանոս դիւցազն մըն է՝ ճակատագրէն հալածուած.

իսկ միւսը՝ Աստուծոյ վրայ իր յոյսը դնող քրիստոնեայ ասպետ մը:

Սիա՝ Մարտի թագաւորին հետ արիւնհասէզ պատերազմ մը տալով, մեծ աւար մը ձեռք կը ձգէ. և երկու մասն բաժնելով, մէկը իր դստերացը կու տայ, իսկ միւսն Ալլիոնոս թագաւորին: Թագաւորը սիրով կ'ընդունի, և կ'ուզէ առջի բաբեկամուծիւնը նորոգել հետը. միայն պայման մը դնելով որ Սիա իր երկու դստերքը Վարիոնի կոմսին որդւոցը, Տիէկոյի ու Ֆերրանտի հետ ամուսնացընէ: Դժկամակութեամբ յանձնառու կ'ըլլայ Ռոարիկ: Հարսանեաց համար արուած հանդիսից և կոչնոց ժամանակ՝ շղթայաղերժ առիւծ մը հոն սրահը կը մտնէ: Երկու կոմսերը ուրիշ բան չեն մտածեր բայց եթէ փախստեամբ ինքզինքնին ապրեցընէ. մինչդեռ Սիա կը բռնէ առիւծը և իր պահապանացը ձեռքը կու տայ: Ռոարիկ՝ աչքին առջև ունենալով փեսայիցը վատութիւնը, յաւօք կը աեսնէ դստերացը այնպիսի անարժան ամուսնաց հետ իրմէ հեռանալը. արխուր նախազգեցութիւններ կը արամեցընեն իր ու Քիմենեսի սիրտը. ու դժբաղդաբար՝ պիտի չխաբուէին:

Հազիւ թէ Կորբեսի կազնեացը անտառը կը հասնին, « որուն ճիւղերը, կ'ըսէ քերթողը, ամպերուն հետ կը խաւնուին », Կարիոնի իշխանազունքը իրենցմէ առաջ կը խրկեն հեռերնին եզող ծառաները ու իրենք մինակ կը մնան Էլլիրա և Սոլ աիկնանց հետ... Քանի մեծ կ'ըլլայ այդ թըշուառ կանանց յուսահատութիւնը երբ կ'իմանան թէ հոն անտառին մէջ պիտի ձգուին իրենք, որս այն անբան կենդանիներուն՝ որոնց մանչիւնը կը լսեն: Սակայն քիչ է այս նախատինքը. մերկացընել կու տան զանոնք և կը պատրաստուին իրենց ձիերուն խորագաններովը ծեծել զիրենք:

Ընդունայն տեղ ծնկան վրայ եկած կ'ազաղակեն․
 « Յանուն երկնից՝ որովհետև մեր հօրը ձեզի տը-
 ւած սուրերը կը կրէք, կտրեցէք մեր գլուխը․
 զայս կը խնդրենք ձեզմէ, 'ի փոխարէն մեր ըրած
 բարեացը․ բայց այդպիսի ամօթալի պատժով մի
 պատուհասէք զմեզ: Ձերն է արհամարհանքը,
 եթէ զմեծ ծեծելու ըլլաք »:

Կարիոնի իշխանազունքը ամենեին ականջ չկա-
 խեցին ոչ անոնց աղաչանացը և ոչ ալ արտասուաց-
 այլ կը գանէին զանոնք, մինչև որ արիւննին կը
 կայլակէր, ու կիսամեռ կը թողուին: Իրենց այն
 վիճակին մէջ՝ կը գանէ զօրիորդս անոնց ազգա-
 կաններէն մէկը Տէտէզ-Մունող, և անոնց հօրը
 քով զիրենք կը տանի: Հարկ չէ ըսել թէ որչափ
 սաստիկ կ'ըլլայ Սիտի բարկութիւնը: Չէ թէ լոկ
 ահաւոր վրէժխնդրութիւն մը, այլ արժանաւոր
 հատուցում մըն ալ պէտք է: Կաստիլիոյ թագա-
 ւորութեան խորհրդական իշխանները կը ժող-
 վուին 'ի Թուլեայ, և ճոն հարիւր ասպետով կը
 ներկայանայ Սիտ: Արքայէն գատաւորներ կը
 խնդրէ՝ որպէս զի իր ու Կարիոնի իշխանազանց
 գատաստանը տեսնեն արգարութեամբ: Թագա-
 ւորը իրեն խնդիրքը կը շնորհէ․ և երբ ամէնքը կը
 սպասէին թէ ինչ հատուցումնք պիտի ուզէ իր
 դատերաց ելած նախատանացը, ինքն ամենեին
 խօսքը չըրսւ անոնց եղած արհամարհանացը․ մի-
 այն խնդրեց որ իր դասերքը ետ խրկողները՝ դար-
 ձընեն նաև երկու սուրը և երէք հազար արծա-
 թի դահեկանները՝ զոր ընդունէր էին իրմէ: Իշ-
 խանազունքը ուրախութեամբ կը հնազանդին, և
 կը կարծեն թէ անով խալըսեցան: Այն ատեն
 Սիտ ոտք կ'եւայ, և թագաւորին դաւնալով
 կ'ըսէ․

« Տէր արքայ, շնորհակալեմ քեզմէ․ բայց չեմ
 կրնար մոռնալ ինձի եղած ամենէն մեծ նախա-

տինքը : Մտիկ ըրէ ինծի քու բոլոր արքունեօքդ ,
 և իրաւունք տուր իմ ցաւոցս : Կարիօնի իշխանա-
 զունքը՝ որ այնպէս անարժան կերպով զիս ան-
 պատիւ ըրին , չեն կրնար զիս գոհ ընել բայց եթէ
 պատերազմով մը : Ըսէք ինծի պայազատք , ինչ
 կերպով զձեզ նախատեցի... Վալէնտինա քաղա-
 քին մէջ տուի ձեզի իմ դատերքս մեծ պատիւնե-
 րով ու հարստութեամբ : Թէ որ դուք զանոնք
 չէիք սիրեր , ո՛վ մտանիչք , ինչո՞ւ վերուցիք զանոնք
 քաղաքէն՝ ուր այնչափ պատիւ ունէին : Ինչո՞ւ
 Կորբեսի անատուին մէջ մինակ ձգեցիք , վայրենի
 գազանաց ու գիշատիչ թռչնոց որս : Նախատին-
 քը՝ որոնցմով զանոնք նախատեցիք , ձեր գլխուն
 վրայ կը ծանրանայ : Թող արքունի իշխանք դա-
 տեն՝ թէ արդեօք պարտըկան էք դուք ինծի հա-
 սուցման » :

Կարսիա կոմսը , իշխանազանց բարեկամը , ոտք
 կ'ելէ ու կ'ըսէ .

« Սպանիոյ ամենէն աւելի ընտիր թագաւորին
 արդարութեանը կը բողոքեմ : Սիտ եկաւ մտաւ
 այս արքունիքը , ու մորուքը աճեցընելով կարծեց
 վախ և ահարկութիւն ձգել ամենուն վրայ . բայց
 Կարիօնի որդիքը այնպէս ազնուատոհմ են , որ
 անոր դատերքը իրենց արժանաւոր հարսն չտե-
 սան . անոր համար իրաւունք ունէին զանոնք ե-
 րեսի վրայ ձգելու . ու հօրերնուն Ռոտրիկի գան-
 գատներն ամենեւին արժէք մը չունին մեր առ-
 ջևը » :

Այն ատեն Քամփէատոր ձեռքն առնլով իր
 երկայն մորուքը , աղաղակեց . « Երկայն է իմ
 մորուքս , վասն զի այդպէս հաճոյ է ինձի . բայց
 քանի որ կ'ապրիմ , ոչ ոք՝ մաւրիտանացի կամ
 քրիստոնեայ , համարձակեցաւ ձեռք երկնցընել
 անոր : Բայց դու , ո՛վ կոմս , չունիս այդ պար-
 ծանքը . վասն զի Կապրայի բերդին մէջ՝ ոչ միայն

ինձի, հապա նաև մանկանց տղայոց արհամարհանք էիր և խաղալիկ »: Ետքը Փերոյ Պէրմուէզի դառնալով, որ իր ազգականն էր և լուռ կը կենար, « Խօսէ, ըսաւ, ով քաջ. ինչո՞ւ համար կը լռես: Անոնք իմ դստերքս են, բայց քու ալ քեռորդիքդ: Երբոր զիս կը նախատեն, քեզի համար ալ այնչափ ապտակներ են: Եթէ իրենց պատասխան տամ, ալ աւիթ պիտի չունենաս պատերազմելու »:

Այս հրաւերներն ու խրախուսանքը այնչափ ճշգրտանման են՝ ուր կարծես թէ քերթողը սասածը կը պատմէ, լսածը կ'երկրորդէ: Այսպէս պէտք էր որ խօսեր ու գործեր ծերունին Սիա: Արդի քերթող մը զինքն իսկ ասպարէզին մէջ պիտի խօթէր իր ու դստերացը պատիւը ինդրելու համար. պիտի հանդիսացընէր զքաջ ծերունին որ իր հակառակորդացը դէմ կը կուռի, ու այն ահաւոր սուբուլը՝ որով այնչափ անգամ պատերազմի դաշտաց մէջ յաղթանակած էր Մաւրիտանացոց վրայ, պիտի պատուհասեր Ասրիոնի իշխանազանց հպարտութիւնն ու նենգութիւնը: Թերևս այս յարմարութիւնն աւելի թատերական՝ կամ մանաւանդ քերթողական ըլլար. բայց ճշմարիտ չէր ըլլար, և քերթուածը՝ իրեն պատմական անկեղծութիւնը կը կորսնցընէր, յորում է իր գլխաւոր գեղեցկութիւնը: Արնանք ըսել որ այս ոտանաւոր ժամանակագրութեան հեղինակը գրեթէ բան մը ինքիրմէ ստեղծած չէ. աւելի պատմիչ մըն է քան թէ քերթող: Այնպիսի կերպով մը անսարաններն ու անձինքը կը ներկայացընէ՝ որ իրենց ստուգութեանը վրայ չես կրնար տարակուսիլ:

Սիա կ'ընտրէ իր ախոյեաններն. պատերազմը բաց դաշտի մը մէջ ու թագաւորին ներկայութեամբը պիտի ըլլայ. « Նշանը տրուածին պէս,

Սիաի ախոյեաններն առաջ կու գան՝ առ պայազատս Կարիոնի. անոնք ալ իրենց կողմանէ Սիաի ախոյենից դէմ կ'ելլեն: Ամէն մէկը իր քաջութիւնը կ'ուզէ ցուցնել. կը դրկեն իրենց վահանները, սրտերնուսն վրայ կը գնեն, կը խոնարհեցնեն իրենց գեղարդունքը, կը զարնեն մտրակով իրենց երկվարները, և երկիր կը դողայ անոնց արագ ընթացիցը աակ: Արդէն իրենք մէկմէկուհետ խառնուած են. վրանին նայողը զանոնք արդէն մեռած կը համարի »:

Կռիւր կը յերկարի գեղարդեամբ և սրով. բայց վերջապէս Սիաի ախոյեանքը յաղթող կ'ելլեն, և Ալփոնսոս թագաւոր կը հռչակէ անոնց քաջութիւնը: Պատերազմին կենդանի և աշխոյժ նկարագրէն ետքը, քերթողը այսպէս կը լմընցընէ.

« Մեծամեծ ուրախութիւններ և հանգէսներ կատարուեցան Վալէնսիա քաղաքին մէջ՝ Սիաի ախոյենից ստացած փառացն համար: Ռույ-Տիազ (Սիա) ձեռքը մորուացը տանելով, « Գոհութիւն, ըսաւ, թագաւորին երկնից. իմ դստերացս վրէժը ինդրուեցաւ: Հիմա որ Կարիոնի ժառանգութիւնը կը ձգեն, կրնամ առանց շիկնելու ամուսնացընել զանոնք՝ որու որ ուղեմ »: Եւ յիրաւի, Սիաի դստերքը Արակոնի և Նաւարրայի պայազատաց հետ ամուսնացան, և ասանկով աւելցուցին անոր փառքն՝ որ աւելի յաջող օրուան մը մէջ ծնած էր:

Անշուշտ մեր յիշատակած քանի մը հատուածներէն ալ պիտի նկատեն ընթերցողք թէ կատարեալ քերթուած մը չէ Սիա: Բայց անոր յարգը հասկընալու համար՝ ժամանակին սրտովն ու գաղափարներով պէտք է դատել, բոլորովին մէկդի գնելով արդի բանաստեղծութեան վրայ ունեցած մեր գաղափարը:

Եթէ այս դիտողութիւնը հարկաւոր է երկար

քերթուածեան մը համար, որուն մէջ քիչ շատ կարգաբանութիւն և շարամանութիւն կայ, ևս առաւել այն բանաստեղծական շարագրածոց որոնք թէպէտև նոյն անձին կը վերաբերին, այլ հաւասար միութեան կապ մը չունին: Խօսքերնիս սպանիական ռոմանսներ շարագրողաց համար է, որոնք ընդհանուր անուամբ Վէրա Սիբի կը կոչուին: Բուն ընդարձակ քերթուածէն աւելի ժողովրդականութիւն մը ստացած են ասոնք, վասն զի երգեցուելու համար յօրինուած են. մայրերը կը սորվեցընէին զանոնք իրենց զաւակացը, ու մէկ կողմանէ ալ խօսելու կը վարժեցընէին զիրենք. զինուորք թշնամւոյն դէմ գնացած ասեմնին զանոնք կ'երգէին: Ո՞վ էր այս ռոմանսներուն հեղինակը: Կրնանք ըսել թէ բովանդակ Սպանիա: Ոչ ոք 'ի քերթուղաց իր անունը չգրաւ անոնց վրայ. երկրին մէջ ծնան, ինչպէս պտուղ մը իր հողոյն վրայ: Երկար ատեն բոլոր Սպանիոյ մէջ երգեցուելէն ետքը, Յովհաննէս Էսքոպար անունով մէկը զանոնք 'ի մի հաւաքեց, և որոնք եօթանասուն են թուով. բայց անշուշտ այլ և այլ ուրիշ երգեր ալ պիտի ըլլան անոնցմէ դուրս մնացած: Ինչուան առ մեզ հասածները, և որոնք հաւանականաբար այլ և այլ ժամանակ յօրինուած են « քաջի ասպետին Սիտայ Քամփէաաոր » պատմութիւնը կը կազմեն: Ընթերցողաց գաղափար մը տալու համար՝ անոնցմէ մէկ քանին մէջ բերենք: Պատուական ականց նման են ասոնք զորս շփեւէն ու մաքրելէն զգուշանալու է. կամ հին մետաղներու՝ որոնց ժանգն անգամ սրբելէն վախնալու է. որպէս զի չըլլայ թէ իրենց բուն յարգը կորսնցընեն:

« Մարդկանց մէջ մէկը չկար Տիէկոյի պէս արխուր: Գիշեր ցորեկ ուրիշ բան չունէր՝ բայց եթէ իր տանը եղած նախատանաց վրայ խորհրդածել:

Լայնէզի գերդաստանը հարուստ էր և հին, և ուրիշ ընտանեաց հետ ըրած ինամուլթեամբը զօրացած: Ա'իմանայ թէ իր ոյժը բաւական չէ 'ի վրէժինդրուլթիւն, թէ իր երկար տարիները կը քշեն կը տանին զինքն 'ի շիրիմ. և իր թշնամին, Ասամաս, պանծանօք կը քալէ քաղքին մէջ, և չկայ մէկը որ համարձակի անոր ճանապարհը արգելուլ: Զիկրնար ոչ քնանալ, ոչ ուտել, ոչ աչքը գետնէն վեր վերցընել, կամ իր տանը սեամբ կոխել, կամ բարեկամացը հետ խօսիլ, ու անոնցմէ մխիթարուլթիւն ընդունիլ, վախնալով որ չըլլայ թէ իր անպատիւ շնչովը զանոնք ցամաքեցընէ:

« Ա'երջապէս Տիէկոյ իր համր ցաւոց շղթայն կը խզէ կը թօթափէ: Կը կանչէ իր որդիքն, ու առանց յայտնելու անոնց իրեն եղած նախատինքը, կը բռնէ անոնց ձեռքերը, ու այնպէս պնդապէս կը կապկրպէ զանոնք, որ արտասուօք իրմէ շնորհք կը խնդրեն: Իր յոյսը կորսնցընելու վրայ էր, երբոր իր կրտսերագոյն որդւոյն Ռոսարիկին ձեռքերը կապել ուզած ատենը, իր չյուսացածը տեսաւ անոր վրայ: Երիտասարդը բարկացայտ վագրի մը նման աչուրներով հօրը դիմացն ելաւ, ու « Ի՞նչ մոռցեր ես, ըսաւ, թէ զիս ազատագրի մը ըրած ես. սակայն ես ոչ երբէք կրնամ մոռնալ թէ իմ հայրս ես: Առանց ասոր՝ այս քեզի երկնցած բազուկը սուր մը կը դառնար, քու աղեացդ մէջ այս նախատանաց հատուցմունքը խրնդրելու համար »:

« Ուրախուլթեան արտասուօք լեցուեցան ծերունւոյն աչքերը. աղաղակեց. — Ի՞նչ ես, Ռոսարիկ, դու ես իմ որդեակս. քու բարկուլթիւնդ ինձի խաղաղուլթիւն կու տայ, քու ցասումդ կը հանդարտեցընէ իմ ցաւերս: Այդ բազուկը պէտք չէ որ քու հօրդ դէմ վերցընես. այլ այն անօրինին դէմ որ անպատիւ ըրաւ մեր տունը: — Ո՛ւր

Generated on 2016-05-20 10:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

է անհիւայ... Այս եղաւ Ռոտրիկի պատասխանը, և ժամանակ չտուաւ հօրը իր եղած նախատինքը պատմելու:

« Ռոտրիկ կը հանդիպի ամբարտաւան թշնամւոյն արքունեաց հրապարակին մէջ. և այնպիսի ծածուկ կերպով մը, որ ուրիշը չկարենայ լսել, կը մօտենայ անոր ու կ'ըսէ. « Գիտէիր արդեօք, ազնուակահոգ Աոսմաս, թէ ես Տիէկոյի որդին եմ, երբ անոր պատկառելի երեսին վրայ տարիք քու ձեռքդ: Գիտէիր թէ Տիէկոյ սերունդ էր Լայնէզ Քալվոյի, և թէ իր ընտանեաց պատուանշանը երբէք անպատիւ եղած չէր: Գիտէիր թէ Տիէկոյի ըրած նախատինքդ՝ անկարելի էր որ անպատու հաս մնայ՝ քանի որ ես իր որդին կենդանի եմ»: — « Իսկ դու, պատասխան տուաւ իրեն ամբարտաւանն Աոսմաս, գիտէս արդեօք թէ ի՞նչ է կենաց կէսը»: — « Այո, գիտեմ. պատասխանեց Ռոտրիկ. կենաց կէսը տրուած է վեհանձն մարդիկը պատուելու համար, իսկ միւս կէսը ամբարտաւանները պատուհասելու, և իրենց արեամբը՝ մեզի ըրած նախատինքնին սրբելու համար»: Այս ըսաւ, ու իր բարկացայտ աչքերը կոմսին վրայ դարձուց: « Ի՞նչ կ'ուզես ինձմէ » հարցուց Աոսմաս: — « Գլուխդ, վասն զի խոստացեր եմ»: — « Ձէ, որդեակ. եկեր ես դու ստահակ ծառայի մը պէս գանակոծ ըլլալու համար »:

« Ի՞նչ եղած պիտի ըլլայ Ռոտրիկ այս խօսքը լսած ատենը »:

Ձենք կրնար սպանիացի վիպասանից՝ պատմական հաւատարմութեամբ մէջ բերած իրենց ազգային դիւցազնին փառաւոր կենացը այլ և այլ մասունքը մէջ բերել: Բայց անհնար է մեզի զանց ընել անոր վերջին պատերազմին նկարագիրը:

« Տարիքով յոգնած, այնչափ պատերազմներով յոգնած, բայց լի փառօք, փմացաւ Սիտ թէ

Պուքար իրեն դէմ կը վաղէ ահաւոր զօրութեամբ և երեսուն թագաւորաց ընկերակցութեամբ, իր մէն վալէնսիա քաղաքն առնելու համար:

« Սիա՛ երբոր կը պատրաստուէր անոր դէմն երթալու, այսպէս խօսեցաւ Քիմենէի հետ:

« Եթէ մահառիթ վէրքերով զարնուած՝ պատերազմի դաշտին վրայ իյնամ, պատրաստել տուր իմ գերեզմանն Քարտենա քաղաքին սրբոյն Պետրոսի սեղանին առջև. բայց ամէն բանէ աւելի զգոյշ եղիր, Քիմենէ, որ չըլլայ թէ Մաւրիտանայիք երկիւղի կամ տկարութեան նշանակ մը տեսնան վրագ: Ու երբ իմ մարմնոյս վրայ հանգստեան մաղթանքները կը կարգացունին, միւս կողմանէ պատերազմողները զէջի կանչէ, որպէս զի չըլլայ թէ թշնամեացնոր քաջութեան մը առիթ տայ, և իրենց յաղթութիւնը չվտաճացնէ:

« Ո՛վ դուսարդ իմ Դիսոնա, ինչուան գերեզմանիս մէջ ալ իմ սուրս ձեռքէս մի՛ վերցընէր. որպէս զի չըլլայ թէ անարժան մարդու մը ձեռքն իյնայ: Եթէ Աստուած այնպէս հրամայէ, եթէ կը տեսնես դու զԲաբելեկա՛ որ պատերազմի դաշտէն կը դառնայ՝ առանց զիս իր կռնակն ունենալու, բարեկամութեամբ բաց անոր առջև տանը դուռը. ինամէ զնա, Քիմենէ. վասն զի անիկայ որ հաւատարմութեամբ կը ծառայէ ատրոջը իր կենացը մէջ, արժանի է վարձուց անոր մահուընէն ետքն ալ:

« Օգնէ ինձ, Քիմենէ, օգնէ որ իմ զինուորական զէջերս հագնիմ. կը տեսնեմ ահաւասիկ որ արշաւը կը կարմրի երկնից վրայ, և այս օրը՝ իմ կենացս և մահուանս օրը պիտի որոշէ: Տուր ինձ, սէր իմ, տուր քու օրհնութիւնդ, և ասոյ ինձ Աստուած որ քեզմով կարենամ անարաս պահել իրմէ ընդունած բարիքս »:

« Այսպէս խօսեցաւ Սիա. ու հազիւ կրցաւ

դժուարութեամբ իր Բաբելեկա երիվարին վրայ աշտանակել: Ազնիւ կենդանին՝ տեսնելով իր տիրոջը արամութիւնը, ինքն ալ արամութեամբ կը խոնարհեցընէր իր գլուխը յերկիր »:

Այս սեսարանին քով, որուն գեղեցկութեանը վրայ հարկ չէ խօսքերնիա երկնցընէլ, գնենք Սիախ մահուանը նկարագիրը: Կարծես թէ Իլիականին ու Ոգիսականին երգերը՝ իրենց արժանաւոր նախանձորդ մը գաած են սպանիական քերթողին վրայ:

« Դրօշներ, հին ու պատուական դրօշներ, որ յաճախ ընկերեցիք Սիախ պատերազմաց մէջ, և յաղթանակաւ դարձաք իրեն հետ, շարժեցէք հառաչանօք օդուն մէջ. վասն զի ձայն ու լեզու, վասն զի արտասուք կը պակսին ձեզի: Կը փակուին հիմա իր աչուըները, ու վերջին անգամ մըն է որ զձեզ կը տեսնէ: Ողջոյն ձեզ, ծաղկազարդ լերինք Թէրուէլայ ու Ալպարազանայ, վրկայք իրեն անմահական փառացը, իր բարեբաստութեանը և քաջութեանը: Ողջոյն ձեզ գեղազուարթ բլրակք, ու անոնց ստորոտներուն առջև տարածուած ծովեր: Ա՛հ, մահը ամէն բան կը ծածկէ մեզմէ, ամէն բանէ զմեզ կը մերկացընէ կը թօթափէ: Ի՞նչ ըսաւ զօրաւորն և քաջ Սիա, տարածուած իր անկողնոյն վրայ. ի՞նչ եղաւ իրեն երկաթի ձայնը... Հազիւ կը լսուի թէ վերջին անգամ մըն ալ կ'ուզէ տեսնել իր Բաբելեկա բարեկամը:

« Եկաւ Բաբելեկա: Անիկայ որ այնչափ պատերազմաց մէջ դիւցաղին զինուցը ընկերակից եղեր էր, երբ տեսաւ այն հին դրօշներն՝ զորոնք կը ճանչնար, և որոնք երբեմն կը ծածանէին օդուն մէջ, հիմա տարածուած մահուան անկողնի մը վրայ, և անոնց տակն իր բարեկամը, իմացաւ թէ իր փառաց ընթացքը լմընցած է: Կեցաւ հոն՝ ա-

չուրները բացած, բայց համր և անշարժ՝ գառան մը պէս: Քիմենէ լուռ նստած է. և Սիտ՝ անոր ձեռքը կը սեղմէ... Բայց դրօշներուն շարժմունքը ակաւելի կ'ուժոյնայ, բլուրներուն վրայէն շնչած հովը՝ բաց պատուհաններուն մէջէն կ'անցնի... Եւ ահա յանկարծ հողմունք և դրօշ կը լուեն... և Սիտ կը նիրհէ... Հիմա գոչեցէք փողք և տաւիղք... ձեր արձագանգաց ձայները խափանեն զարտասուս և զհառաչանս: Ինքն Սիտ է որ հրամայեց. դուք պիտի ընկերէք նիրհեալ դիւցազնն հոգւոյն »:

Այնպիսի բանաստեղծական գեղեցկութիւններ են ասոնք, որոնց յարգը ամէն դարք պէտք է հաւասարապէս զգան և իմանան:

Թ.

ԻՏԱԼԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԴ ԴԱՐ)

Տ Ա Ն Թ Է

Իտալական քերթուածիւնը՝ յունականին ըսկիզբն ունեցած է գերագոյն գրուածքով մը ծանօթանալով ուսումնական աշխարհի: Տանթէի Արքուածային Կաթալերգո-Բի-նը (Divina Commedia) այնպէս է իտալացւոց համար՝ ինչ որ հին Յունաց Հոմերոսի Իլիականը: Խօսքերնիս հաւատարմացընելու համար հարկ է որ քննութեան աչք մը ձգենք թէ ինչ վիճակի մէջ էին իտալական լեզուն և գպրութիւնը Տանթէի ժամանակներէն առաջ:

Իտալիա՝ Հռովմէական կայսերութեան անկմամբ՝ անժառանգ մնացած իր քաղաքական մեծութենէն ու գրաւորական փառքէն, գրեթէ բոլորովին աննշան պիտի մնար Յւրոպիոյ մէջ առանց քրիստոնէութեան, որուն մայրաքաղաք եղաւ Հռովմ:

Իտալական ազգը՝ մերթ պզտի իշխանութիւններու և մերթ մանր հասարակապետութեանց բաժնուած, երկար ատեն դադրեր էր այն համազգութիւնը երկցընելէն, որով կը զանազանուին մեծամեծ ժողովուրդներ: Այս իշխանութիւններն ու հասարակապետութիւնները գրեթէ միշտ իրարու հետ կռուով, և երբեմն նաև ընտանի պատերազմներով նեղուած, բոլորովին իրենց քաղաքական շահուցը զբաղած՝ ուսումնական փառքերնուն վրայ մտածելու ժամանակ չունէին: Նորմանտացի ասպետաց յԱպուլիա ըրած արշաւանքէն ետքը, և Սիկիլիոյ թագաւորաց Արաբացւոց ըրած հիւրընկալ մեծարանքովը՝ դպրութիւնք և արուեստք կրկին երկցան այս երկրին մէջ՝ իբրև արտասահմանք՝ զորս օտար ձեռք մը նորէն իրենց հայրենի երկիրը կ'առաջնորդէ: Սարակինոսք, հարկ է խոստովանիլ, այն ատեն Եւրոպայի ամենէն աւելի լուսաւորեալ և ուսումնական ժողովուրդն էին: Երբոր Փրեզերիկոս Բ կայսրը՝ նորմանտացի թագաւորաց յաջորդեց, ոչ միայն իր զինուորներն, այլ նաև դատաւորներն, քաղաքապետներն ու տէրութեան պաշտօնեայքն անոնցմէ ընտրեց առաւ. և սիկիլիացի ժողովուրդը, իր նոր վեհապետին օրինակին հետևելով, մասնաւոր սէր մը ձգեց անոնց արուեստիցը, գիտութեանց և քաղաքականութեան ու բանաստեղծութեան, որոնք իրեն նորանոր հաճոյից պատճառ կրնային ըլլալ:

Երկար ատենէ՛ ի վեր լատին բարբառը յԻտալիա սովորական ըլլալէն դադրած էր: Նոր աշխարհիկ լեզու մը ձևացած էր, և որովհետև ընդհանրապէս կանայք կը գործածէին այն լեզուն, հարկ էր որ էրիկ մարդիկ ալ անոնց իմանալի ըլլալու համար անոր կիրառութեամբը վարուին: Բայց այս նոր բարբառը՝ ոչ մասնաւոր սկզբունք

և ոչ ալ հաստատուն կանոն մը ունենալով, ամէն քաղքի մէջ զանազան կերպարանք ընդունած էր, և անկարելի էր գրաւորական լեզու մը ընել զայն: Ուստի իտալացի գրագէտք դեռ լատին լեզուն կը գործածէին. և Պրունէթթոյ Լաթինի, որ Տանթէի սուսուցիչն եղաւ, ուզելով աշխարհիկ լեզուով գրել, աւելի յանձն առաւ գաղղիականը գործածել, քան թէ իր երկրին խոշոր և անկանոն բարբառը:

Սակայն այս լեզուն սկսեր էր մաքրուիլ ու կանոնի տակ մտնել. և Իտալիոյ այլ և այլ գաւառական բարբառներուն մէջէն ընտրելագոյն մը կ'երենար, արբունական լեզու մը՝ ինչպէս իրենք կը կոչէին, որ եւրոպական ընդհանուր մատենագրութեանց մէջ նշանաւոր տեղ մը պիտի գրաւէր: Բայց ինչուան այն ատենը գաղղիական լեզուն նախամեծար սեպուած էր « Իր հաճոյական և դիւրին ըլլալուն համար — ինչպէս կ'ըսէ Տանթէ, — և որովհետեւ աշխարհիկ լեզուով գրուած շատ բան կը բովանդակէ, Յունաց և Հռովմայեցւոց քաջագործութեամբք լեցուն գրքեր, Արտոսի երկար գրուածները և ուրիշ այլ և այլ պատմական և ուսումնական երկասիրութիւններ »:

Բայց եթէ նոյն իսկ Տանթէի վկայութեանն համեմատ՝ գաղղիական բարբառը այնչափ նախամեծար էր յԻտալիա երեքասաներորդ դարուն մէջ, սակայն քերթող մը պիտի անհետ ընէր զայն՝ նոր լեզու մը ձևացընելով. և այս քերթողն էր նա ինքն Տանթէ:

1304ին ատեն Հռովմայ քահանայապետական իշխանութեան ու կայսերութեան մէջ տրուած արիւնուուշտ պատերազմաց ժամանակ, զոր կարգէ Գուրս կարճութեամբ կը պաշտպանէին Իտալիոյ ժողովուրդքը՝ Կուելփեանց ու Կիպելեանց դրօշուն տակ, կայսերական կառավարութեան

ամէն կուսակիցքը վաճառուեր էին 'ի Փլորեն-
տիոյ: Աքսորեալ կիպելին մը, երկար ժամանակ
Իտալիոյ այլ և այլ քաղաքները թափառելէն
ետքը, եկաւ 'ի Փարիզ: Երիտասարդութեանը
ժամանակ իմաստասիրական ու աստուածաբա-
նական գիտութեանց ետեւէ կ'ըլլար: Հետաքննու-
թեան համար օր մը Սորբոնի վարդապետաց հա-
մախմբութեան կաճառը կը մտնէ, և կը տեսնէ
զանոնք երեքսուսաներորդ դարուն դպրոցական
ու իմաստասիրական գիտութեանց՝ շատ անգամ
ընդունայն ու բուն հակաճառութեամբք զբա-
ղած: Երիտասարդ օտարականը փափաք մը կ'ի-
մանայ սրտէն անոնց հետ վէճի մտնել, որուն հետ
կամ ինչ նիւթի վրայ ալ ըլլայ: Մէկէն անոնցմէ
տասնըչորս հոգի նախայարձակ կ'ըլլան՝ անոր
յանդուգն առաջարկութիւնը պատուհասելու:
Կուռին դատաւորները՝ նիւթերը կ'որոշեն: Օտա-
րականը թող կու տայ որ իր տասնուչորս հակա-
ռակորդքը խօսին նախ. ու երբ անոնց ճարտար-
խօսութիւնը կը սպառի, նախ ամենուն մէկէն
պատասխան կու տայ. ետքը առանձինն անոնց
առարկութեանցը պատասխանելով, չէ թէ միայն
իր ձեռնարկութեանց թուովն և ուժով զանոնք
կը յաղթահարէ, այլ նաև իր զօրաւոր խօսքե-
րովն: Ամէնքն միաձայն կը դրուատեն զերիտա-
սարդ իտալացին, որուն բուն և միանգամայն
տխուր կերպարանքը ամէնուն սիրաւ կը գործվէ,
ու հետաքրքրութիւննին կը շարժէ: Վարդապե-
տաց մէջ ամենէն նշանաւորը՝ Սէկիէ կոչուած,
կու գայ կը համբուրէ զինքը, և կը խնդրէ որ ինք-
զինքը ճանչցնէ իրմէ յաղթուողներուն, որպէս
զի, կ'ըսէ, իրենց պարտութեանը վրայ կարենան
մխիթարուիլ:

Օտարականը՝ որ արդէն իր երիտասարդու-
թեան կեանքը ստորագրեր էր Նու իէան* (Vita

nuova) կոչուած գրուածքին մէջ, դժուարութիւն մը չունէր մէկէն իր ունկնդիրքը գոհ ընելու: Ուստի այսպէս սկսաւ պատմել իր վարքը.

« Տուրանթէ Ալիկիէռի է իմ անունս, բայց իտալիոյ մէջ սովորական եղած համառօտագրութեամբը՝ Տանթէ կը կոչեն զիս: Փլորենտիոյ ազնուական ընտանեաց մը սերունդ եմ. և երկինք՝ որուն հրամանաւը ծնած եմ՝ ի 1265, դատապարտած է զիս կուսակցութեան գերի եղող ժողովրդոց յուզեալ կեանքին: Ձեր Գաղղիոյ երկրին մէջ՝ կուսակցութիւնք իրարու հետ կը կռուին՝ բայց առանց մէկզմէկ ատելու. իսկ առմեզ՝ թէ կ'ատեն զիրար և թէ կը սպաննեն: Առաքինութիւններէ աւելի ատելութիւնք խնամքով կը շարունակուին ընտանեաց մէջ: Կուսակցութեան հոգին՝ միշտ եզերանց կ'առաջնորդէ. միայն հայրենասիրութիւնն է մեծամեծ քաղաքացիներ կազմողը: Քաղաքականութեան մէջ՝ մարդս հազիւ երբէք ազատ է՝ իր խղճին թելագրութեանցը անսալու. այլ միշտ՝ կամ գերի է իր կրիցը կամ խաղալիկ դիպուածոց: Եւ ահա անոր մէկ օրինակն ալ ես եմ: Կուելփեան ծնած, պարագաները զիս Կիպելեան ըրին: Իմ երկրիս ծառայելու փափաքը՝ յորդորամիտ ըրաւ զիս այնպիսի պաշտաման մը ետեւէ ըլլալ, զոր պահանջելու իրաւունք կու տայ իմ հասակս ու եռանդս: Զինուոր, դեսպան ու Փլորենտիոյ գլխաւոր դատաւորաց մէկը ըլլալէս ետքը, տեսայ որ իմ կուսակցութիւնս ապերախտութեամբ փոխարինեց իմ ծառայութիւններս. վասն զի կուսակցութիւնք ապերախտ են անոնց դէմ որ ամէն բանէ առաջ իրենց հայրենիքը կը սիրեն: Կիպելեանք՝ որոնց հետ միաբան պատերազմեր էի, մոռցան իմ ծառայութիւններս՝ երբ անոնց յիշեցուցի թէ անկարելի էր որ Փլորենտիա օտար տիրոջ մը ծառայէ. ուս.

տի նախ աքսորուեցայ, ու ետքը ողջ ողջ այրուե-
լու դատապարտուեցայ՝ եթէ երբէք յաղթական
կուսակցութեան ձեռքն իյնալու ըլլայի: Մեր-
ժուած իմ բարեկամներէս, հարկ եղաւ որ թըչ-
նամեացս քով ապաւինիմ: Բայց վերջը ետ կե-
ցայ այս փառասիրութենէն որ իմ ամէն աղէտիցս
պատճառ եղած էր, և անկէ ետքը ուրիշ բան մը
չեմ բայց եթէ աքսորեալ մը: Ասանկ եղած է իմ
քաղաքական կեանքս, որ ինծի ցաւալի օգուտ մը
ըրած է՝ զմարդիկ ճանչնալու: Սակայն այսպիսի
դպրութեանց սրբազայրի մը մէջ՝ միայն իմ մա-
տենագրական կենացս վրայ հարկ է որ խօսիմ
ձեզի հետ. թերևս անով միայն Տանթէի անունն
իրեն հետ չմեռնի:

« Իմ երիտասարդութեանս առաջին պարապ-
մունքն եղան՝ բանաստեղծական, պատմական ու
աստուածաբանական ուսմունք: Բայց եթէ եկե-
ղեցոյ Հարց ու մեր ժամանակի վարդապետնե-
րուն մէջ կարող եղայ գանել ճարտար ուսուցիչ-
ներ՝ աստուածաբանականին վտանգաւոր ու զը-
ժուարին ճամբաներուն մէջ առաջնորդուելու,
սակայն երեցաւ ինծի որ սրատմութեան, և մա-
նաւանդ բանաստեղծութեան մէջ՝ հնուծիւնը
միայն կրնար նմանողութեան գաղափարներ և
հետեւելու օրինակներ ընծայել ինծի: Այնչափ
աւելի շրջոյց զիս այս լոյսը, որչափ ծանր էր
այն խաւարը՝ որուն մէջ կ'ապրէի: Տարակոյս
չկայ որ կը զուարթացընէին զիս տրուվերք և
հագներգութիւնք՝ իրենց երգոցը անուշութեամբն և
փափկութեամբ. բայց երբոր անոնք մէկդի թող-
լով ձեռքս կ'առնուի զՀոմեր և զՎիրգիլ, Պինդա-
րոսի և Որասիոսի տաղերը, ու բանաստեղծու-
թեան այն ամէն գանձերը՝ զոր յոյն և լատինա-
կան հնուծիւնը մեզի աւանդ ձգած է, կը խոս-
տովանիմ թէ իմ միտքս ուրիշ լուսով մը կը լու-

սաւորուէր, ու սիրաս ուրիշ եռանդեամբ կը բորբոքէր: Իմ խորհուրդքս կ'ախորժէին այն մեծ մարդկանց հետևող ըլլալ. մերթ այն բարձր գաւառներն՝ ուր կը հանգչի իրենց հանճարը, և մերթ այն երկրին վրայ՝ ուր երբեմն յանձն կ'առնուն իջնել, մարդկութեան գաղտնիքը մեզի իմացընելու համար: Կը բաղդատէի իմ խօսած լեզուիս անստուգութիւնն ու աղքատութիւնը՝ Կիկերոնի ու Դեմոսթենի խօսած լեզուներուն հարստութեանն ու վսեմութեանը հետ, և այսպէս վեր ելլելով՝ մինչև այն աստուածային լեզուն՝ զոր յայտնեց Աստուած մարդուն, և որ Մովսիսի ու Դաւթի լեզուն եղաւ, միջոց կը փնտուէի մէկի ձուլէլ բոլոր իտալական բարբառները, որպէս զի կարող ըլլամ հաստատուն և տեական հիման մը վրայ դնել զայն: Միտքս դրած էի ցուցընել Պրունէթթոյ Լաթինի՝ իմ գիտնական վարդապետիս, թէ գաղղիական լեզուն կրնար իրեն նախանձորդ մը գտնել այն երկրին մէջ՝ ուր Վիրգիլիոս երգած էր. և կը փնտուէի թէ ինչ կերպով կրնամ այս մեծ փոփոխութիւնն ընելով՝ օրէնսդիր ըլլալ ամբողջ ազգի մը լեզուին: Դարուց ձայնը ինծի պատասխան տուաւ՝ թէ լեզուք բանաստեղծութեամբ կը ձևանան. ուստի միտքս դրի այնպիսի գործոյ մը ձեռք զարնել, որուն նոյն խի դժուարութիւնը ինծի քաջալեր կ'ըլլար: Աւ ինչո՞ւ չխոստովանիմ. փառաց ընդունայն փափաք մը չէր իմ սրբտիս վրայ ազգեցութիւն ունեցողը. քերթողութեան արուեստին դեռ անծանօթ էի՝ երբ սէրը զիս քերթող ըրաւ:

« Իե՞ռ երիտասարդ էի՝ երբ առջի անգամ տեսայ Փլորենտիոյ քաղաքացւոյն՝ Տոլէոյ Փորթինարոյի դուստրը: Թող տուէք ինծի ըսել թէ որպիսի տագնապ կրեց իմ երիտասարդ հասակս անոր առջի մէկ նայուածքովը: Այդ ակնարկիքը՝

ինծի երջանկութեան վերջին ծայր մը սեպուեցաւ : Քաղցր զգած մունքներ գրաւեր էին սիրտս... ցաւալի ու տխուր բան մը չէր կրնար մտնել հոն՝ երբ իր աչքը մէկ հայեցուածք մը կը ձգէր : Այս սէրը՝ զոր ինչպէս ագահ մը իր գանձը, անանկ կը պահէի սրտիս մէջ, տակնուվրայ ըրաւ իմ առողջութիւնս : Բարեկամներս տեսան դէմքիս վրայ այլայլութիւն մը, ու ետեւէ եղան պատճառը հասկընալու : Բայց ես լռեցի : գաղտնիքը պատուականագոյն կ'ընէր զայն . և անոնց կասկածը փարատելու համար՝ ուրիշ պատճառանքներ մէջ կը բերէի : Բայց դիտէք թիչ հանդիպեցաւ : Պէտք թրիչէ, — վասն զի կրնամ հիմա անոր անունը տալ, — իմ այդ չափաւոր ու յարգական սիրոյս խիստ տկար կերպով փոխարինեց . հասկըցաւ իմ տագնապս ու արհամարհեց... Բողորովին վշտայած՝ մտայ իմ տունս, և քիչ մը առենէն՝ պատուհաս ընդունող տղու մը պէս արտասուելով քունս տարաւ :

« Գթած ժպիտ մը կը տեսնեմ երեսնիդ, վարդապետք իմաստունք . բայց դեռ ամբողջը չլսեցիք . լսեցէք ինչ որ հանդիպեցաւ, ու պիտի տեսնէք իմ աւելի տկարութիւնս : Քանի մը օրէն ետքը հիւանդ ընկայ, և իմ երեւակայութեանս բռնկելէն ինծի անանկ երեցաւ որ հերարձակ կանայք չորս կողմն տուեր էին : Անոնցմէ ոմանք կ'ըսէին թէ Դու պիտի մեռնիս : Իսկ ուրիշներ՝ որ ցաւագին ձայնով մը կ'աղաղակէին . Արդէն մեռած ես : Մէկէնիմէկ կարծեցի թէ արևը կը խաւարէր, և երկիրը ոտքիս տակ կը դողդողար : Բարեկամ մը մօտեցաւ ինծի և ըսաւ . Դեռ չե՞ս գիտեր թէ մեռաւ Պէտք թրիչէ : Այս խօսքերը լսելուս, արցունքը սկսաւ յորդառատ վազել աչքէս, և կարծես թէ հրեշտակներ կը տեսնէի որ զինքը երկինք կը տանէին, և ձայն մը կու դար ինծի թէ

Գերագոյն խաղաղութեան պատճառը կը տեսնեմ: Իսկ ես ցաւոց մէջ ընկղմած՝ կ'աղաղակէի. Ո՛վ Պէաթրիչէ, երանի՛ զքեզ տեսնողին: Այս ձայնին՝ իմ չորս կողմս ելող կանայքը վազեցին. և ես ալ աչքերս բացի, և իմացայ թէ երազ տեսեր եմ. և կը կարծէի թէ իմ հառաչանքներս ու արցունքս արգելք եղած էին Պէաթրիչէի անուներ լսելու:

« Այս երազը ամենևին մտքէս չելաւ. ինծի անանկ կու գար թէ գեղեցիկ լուսոյ պայծառութեան մը մէջ Պէաթրիչէի երկինք ելլելը կը տեսնէի: Այս ախուր նախազգեցութիւնը քիչ ատենէն կարծես թէ իրականութիւն եղաւ: Երբ քերթողին փառքը՝ սիրելոյն բարեբաստութիւնը կ'ապահովընէր, մեռաւ Պէաթրիչէ. այն ատենէն ետքը ուրիշ բան չէի մտածեր՝ բայց միայն զմահ. բուռն ու միանգամայն քաղցր փափաք մը կը զգայի, և չուզելովս ալ երեսիս վրայ յայտնի կը տեսնուէր սրախ տագնապը:

« Զիս մխիթարելու համար՝ ամուսնացուցին: Դժբաղդաբար Սոկրատայ համբերութիւնը չունէի... և տեսայ որ բանաստեղծութիւնը միայն կրնար ինծի պարգևել զՊէաթրիչէ: Զկարենալով զինքը գանել, բայց եթէ այն երանական կենաց մէջ՝ որ պիտի յաջորդէ մեր համառօտ կենացը, անդադար այս աշխարհիս մէջ պատուհասի ու վարձուց առարկաներ կը փնտուէին աչքերս: Սուրբ գրոց մէկ խօսքին տարակուսական մեկնութիւնը գուշակեր էր թէ Քրիստոսի 1000 թուականին պիտի հանդիպէր աշխարհիս կատարածը, ուստի ամենուն մտքին մէջ մեծ վախ ու տագնապ մը ձգած էր. և թէպէտ այն սահմանեալ թուականը շատոնց անցած էր, բայց դեռ բոլորովին ապահովութեան մէջ չէին ամէնքը: Ուստի ամ պիտոններու վրայէն, վանքերու, գպրոցաց, պա-

լաւնեւրու և հիւղերու մէջ անդադար խօսք կ'ըլլար դժոխոց տանջանքներուն վրայ, քաւարանին մէջ եղող զլջացելոց քաղցր յուսոյն, և առաքինութեան համար պահուած արքայութեան ստոյգ բարեբաստութեան վրայ: Ուզեցի նկարագրել, իմ երեւակայութեանս համեմատ, այս անծանօթ աշխարհը, այն աներևոյթ գաւառը՝ որ օր մը ամենուս բնակութիւնը պիտի ըլլայ: Այն ատենէն այս մտածութիւնը ոչ երբէք թողուցի. այլ անբաժան էր այն ինծմէ գիշեր ցորեկ, և իմ մտացս ամէն կարողութիւնները կը գրաւէր: Օր մը հրապարակին մէջ գիրք մը ձեռքս ինկաւ, զոր երկար ատենէ 'ի վեր կը փնտռէի. և անոր մէջ այլ և այլ նիւթեր կային իմ մտածած բանաստեղծութեանս յարմար: Սկսայ կարգաւ, և գիշերը վրաս հասաւ նոյն տեղը, մինչդեռ ես ընթերցումս կը շարունակէի: Ետքը ինծի ըսին թէ նոյն հրապարակին մէջ՝ ուր ես կարգաւու զբաղեցայ, քաղաքական մեծ հանգէս մը կատարուեր է. այլ և այլ զինուց և նուագարանաց ձայներ, ամենազգի պարեր ու խաղեր՝ հոն խռներ էին զանհամար բազմութիւն ժողովրդեան. ես միայն ոչ բան մը լսեր էի և ոչ բան մը տեսեր. ու տունս դարձեր՝ միտքս դրած ըլլալով թէ հանգիստ ու խաղաղ օր մը անցուցի յառանձնութեան:

« Արգասաւոր էր մտածութիւնս, բայց ձեռնարկս ընդարձակ և յանդուգն: Մահուան գաւառներուն մէջ ետևէ ետև քալել, այն տխուր անդունդներէն՝ ուր մեզքը յաւիտենական պատիժներով կը պատուհասի, մինչև երկնային գաւառները՝ յորս առաքինութիւնը իր անասման վարձքը կ'ընդունի, լեցնել զերկինս, զգժոխս և քաւութեան և յուսոյ գաւառները այն անուանի մարդիկներով՝ որոնց յիշատակը կարծես թէ անկորուստ է մարդկանց մէջ. նշանակել անոնց ամէն

մէկուն արժանաւոր սլաուսահասը , քաւուծիւնն ու վարձքը . հարցընէլ անոնց ու ստիպել որ խոստովանին ինձի՝ ինչ որ թերևս կը մտածէին ծածկել յաշխարհի , և այսպէս մարդկային սրտին գաղտնեացը թափանցել , — ասոնք ամէնքը իմ յանձն առած աշխատանքիս մէկ կէսն էին . այլ հարկ էր՝ երկար դարերէ ՚ի վեր աշխարհիս մէջէն տարագիր եղող բանաստեղծութեան ձեռքով , ու ինչուան այն ատեն անկերպարան և անստոյգ լեզուով մը՝ ամենուն աչքին երևելի ընել իմ չտեսածս , ու ամէն սրտերու զգալի՝ ինչ որ ես չէի զգացած . հարկ էր ամպարիշտ ու անմիա մարդու անուն չժառանգելու համար ջանալ որ իմ նկարներուս ճշմարտութիւնը , ստորագրութեանցս ստուգութիւնը և դատաստաններուս խիստ արդարութիւնը անանկ ըլլան՝ որ իմ մեռելոց թագաւորութեան մէջ ըրած ճանապարհորդութիւնս անհաւատալի չըլլայ : Մեծ եղաւ սրտիս ուրախութիւնը՝ երբ օր մը Վերոնա քաղաքին փողոցներուն մէկուն մէջ անցնելու ատենս՝ կնիկներ տեսայ որոնք իրարու զիս մասնանիչ ցուցնելով (« Նայեցէք , կ'ըսէին , տեսէք այն մարդը որ դժոխք իջնելով ետ դարձեր է ու անկէ մեզի լուրեր բերած : — Իր երեսը , մազերն ու մորուքը ուրիշ գոյն մը առած են , վրայ կը բերէր ուրիշ մը , ու դժոխոց ծուխէն սևցած »): Շնորհակալ ըլլալով բարևով մը իրենց այս ակամոյ գովութեանը համար , ուրախ եղայ որ իմ քերթուածս գրելու համար լատին լեզուէն աւելի նախամեծար սեպեր էի իմ երկրիս արդի բարբառը » :

Ընթերցողք Տանթէի բուն իսկ իր խօսքերով խելամուտ եղան իտալական դպրութեանց հայր այս մեծ քերթողին վարուցը : Ինքն ալ խոստովանեցաւ թէ բարեբաստիկ կէանք մը չէր անցու-

ցածր: Իր հայրենեաց ընտանի կուրսերը, քաղաքակցաց ապերախտութիւնը և հայրենասիրութեանը համար կրած աքսորը, քերթողին սիրելի ու տխուր սրտին վրայ՝ առելութեան ու վրէժխընդրութեան գղայմունքներ տպաւորեր էին, և զորս ահաւոր կերպով գոհ ընելու օգնական առաւ իր հանձարը: Ղինքը տարագիր ընող անձանց դէմ՝ արտասահմանութենէ շատ աւելի ուժով զէնք մը ունէր իր ձեռքը, և զոր առանց ինայելու գործածեց: Բանաստեղծութիւնը՝ հրեշտակապետին շողացող սուրն եղաւ իրեն, մանաւանդ թէ կերպով մը՝ Աստուծոյ բաժինը յափըշտակեց, և ուզածին պէս պատուհասներ ու վարձք բաշխեց ամենուն, և իր ձայնովը լցուց ըզյաւհտենականութիւն:

Սակայն փոխարինուած վրէժխընդրութեան հանձոյքն ալ՝ չէր կրնար պարգևել իրեն սրտին ուրախութիւնը, քանի որ հեռի էր իր այնչափ սիրով սիրած հայրենիքէն: Փլորենտիա՝ ոչ այնչափ շարժած իրեն վշտերէն, որչափ անոր փառաց պարծանքովը, խոստացաւ դրամական հատուցմամբ իրեն թողութիւն և ներումն շնորհել: Տանթէ այն նուաստ առաջարկութեանը այսպիսի պատասխան մը տուաւ: Իր բարեկամացը մէկուն գրելով՝ կը զրուցէր.

« Ասիկայ է այն փառաւոր հրաւերքը՝ որով հնգետասանամեայ բացակայութենէ ետքը իր հայրենիքը պիտի մանէ Տանթէ: Ասոր արժանի է իր բոլոր աշխարհի առջև յայտնի եղած անմեղութիւնը. ասիկայ իր քրտանցը և անխոնջ ուսմանց վարձքը: Հեռի ինծմէ, հեռի իմաստասիրութեան ծառայէ մը՝ բոլորովին մարմնական սրտի արժանաւոր ցածութիւն մը, որով ինքզինքս առակ նշաւակի պիտի ընեմ:

« Հայրենիքս մտնելու համար՝ ասիկայ չէ իմ

Ճանապարհս. բայց եթէ քու կամ ուրիշի մը ձեռքով կարող ըլլաք գանել ճամբայ մը՝ որ Տան-Թէի փառացն ու պատուոյն չհակառակի, սիրով կ'ընդունիմ. ապա թէ ոչ, երբէք Փլորենտիա չեմ մաներ: Եւ միթէ ամէն տեղէն՝ արևուն և աստեղաց լոյսը չեմ կրնար տեսնել, և ամէն երկնից տակ՝ յափշտակիչ ճշմարտութիւններ մտածել: Եւ վերջապէս տեղ մը չկայ՝ ուր ինծի համար հաց պակսի »:

Փլորենտիա՝ որ մեծ քերթողին ուրբանն եղեր էր, անոր շիրիմն ըլլալու փառացը արժանի չեղաւ: Վասն զի յիսունըվեց տարուան հասակին՝ Հռաւեննա քաղաքին մէջ մեռաւ, ուր Աուիսոյ տա Փոլէնթա իշխանին բարեկամութիւնը՝ չէր կրցած մոռցընել Տանթէի իր ապաշնորհ հայրենիքը:

Քերթողին վարուցը այս համառօտ ուրուագծէն ետքը՝ տեսնենք նաև իր քերթութիւնը:

Տանթէ առաջին չէ որ կենդանի մարդ մը գլխով ինչեցընելու գաղտփարը ունեցած ըլլայ: Առանց Հոմերի ու Վիրգիլի ստեղծաբանութեանց յիշատակութեանը ելլելու, գաղղիարէն գրքի մը՝ սրբոյն Գիսնեսիոսի հին յիշատակարանին մէջ այս պիսի գիպուած մը կը գտնենք:

Կարուս՝ որ Գերմանիոյ Թագաւոր, պատրիկ և կայսր Գաղղիոյ կը կոչուէր, ծննդեան օր մը գիշերապաշտամանէն ետքը՝ քիչ մը հանգչելու համար պառկելով՝ քունը տարաւ: Քնոյն մէջ ձայն մը լսելի եղաւ իրեն. « Հոգիդ մարմնէդ պիտի դատուի, ու պիտի երթայ այնպիսի տեղ մը՝ ուր փրկչին դատաստանները պիտի տեսնէ. ու երբ ապագայք իրեն յայտնուին՝ կրկին պիտի դառնայ իր մահկանացու մարմնոյն մէջ բնակելու համար »: Եւ ահա մէկէնիմէկ լուսաւոր պայծա-

ուռթեամբ անձ մը կը յափշտակէ անոր հոգին, ու զիսաւորի նման պայծառ թելէ ծրարի մը մէջ զինքը դնելով, « Այս թելին ծայրը բռնէ, կ'ըսէ ատիւր, և ուժով մը մատիդ կապէ, վասն զի սիտի առաջնորդեմ քեզ 'ի դժոխս »: Մէկէն իմէկ Աարոլոս փոխադրուած կը աեսնէ ինքզինքը հրեղէն խորունկ ձորերու մէջ, ուր կ'ալրով, ծծումքով և կապարով բորբոքուած հորերու մէջ կ'այրին այն ամէն հոգևոր աւագութիւններն՝ որ իր հօրը և նախնեաց ծառայեր էին: Զարհուրած այն աեսարանէն, կը հարցունէ կ'իմանայ թէ պատուհասեր էին անոնք ժողովրդեան և իշխանաց մէջ կռիւ և անմիաբանութիւն սերմանելուն համար, մինչդեռ պարտքերնին էր քարոզել զսէր և զխաղաղութիւն: Երբ ինքն անոնց հետ կը խօսի, սեւագեմ սատանաները ամէն ջանք կ'ընեն ձեռքի եղած թելը իրմէն յափշտակել. բայց անոր մէջ եղած աստուածային լոյսը զերեւիք փախտական կը հաւածէ: Ետքը հրեշտակը կը տանի զինքը բարձր լեռան մը վրայ, ուստի բոցեղէն գետեր կը վազեն. և կը աեսնէ իր հօրը արքունեաց իշխանները այն հրեղէն գետերուն մէջ ինկած, ու կատաղութեան և ցաւոց աղաղակներով և հեծութեամբ կը յայանեն թէ գործած սպանութեանց և յափրշտակութեանց համար է կրած պատիժնին. մինչդեռ ահաւոր ձայն մը պատասխան կուտայ իրենց թէ Հօրք՝ հօրագոյնս սիտի պահանջին... Արդաւանայ սը բոցակէզ վատկներու մէջ, ուր վիշապներ և օձեր կը խաղան, կը աեսնէ իր եղբայրներն ու քոյրերը որ կ'աղաղակէին. « Տես, թէ ինչ պատիժներ կը քաշենք մեր չարութիւնը, հպարտութիւնն և քեզի տուած նենգաւոր խորհուրդնիս քաւելու համար »: Աարոլոս չի կրնար արցունքը բռնել: Մէկէն բերաննէն կրակ թափող միծ վիշապներ կը վազեն վրան, և կ'ուզէին դիշա-

տեւ զինքը , եթէ իրեն առաջնորդը չտանէր զինքը ձորի մը մէջ , ուր տեսաւ երկու աղբիւր , մէկը եռացեալ և միւսը ցուրտ ջրոյ : Առջինին մէջ էր իր Լուգովկոս հայրը , որ իր ցաւոցը և տագնապներուն մէջ խօսեցաւ իր որդւոյն հետ . « Մի վախնար , ըսաւ , որդեակ իմ . գիտեմ որ հոգիդ կրկին պիտի դառնայ քու մարմինդ . Աստուած է զքեզ հոս խրկողը՝ որպէս զի աչքովդ տեսնես թէ ինչ տանջանքներ կը քաշենք մեր մեղքերը քաւելու համար : Նման պատուհասներ քեզի աւազուած են՝ եթէ մեր օրինակին հետևող ըլլաս » :

Տարակոյս չկայ որ մեր առաջ բերած հատուածը , ուրուագիծ մըն է , ինչպէս ըսինք , բայց անկերպարան և անհարթ ուրուագիծ մը Տանթէի քերթուածին , որ իր ասպետային մակդիրը ամէն կերպով կ'արգարացընէ . Հոմերի գրուածքէն ետքը՝ մարդկային հանձարոյ ամենէն աւելի ընդարձակ և սկզբնատիպ արտագրութիւնը . յորում այլ և այլ և զանազանեալ գործերով քերթողական արուեստին ամէն տեսակները , վիպասանական , ողբերգական , պատմական , եղերերգակ և երգիծաբանական , գեղեցիկ կերպով կը փայլին :

Ահաւասիկ նոյն քերթուածին համառօտ տեսութիւնը :

1300 թուականին զատկաց եօթնեկին մէջ՝ Տանթէ քնով ծանրացած կը մոլորի անապատի մը մէջ , ու կը հասնի լէրան մը ստորոտը , որուն գագաթը լուսաւորուած է արեգական նախկին ճառագայթներովը : Յովազ մը , կատաղի առիւծ մը ու ետքը մատակ գայլ մը կ'ուզեն արգելուլ իր ճանապարհը . և Տանթէ զարհուրած՝ մթին հովաթի մը խորոցը մէջ կը ծածկէ իր երեսը , « ուր կը լռէ արեգակն » : Ստուեր մը տեսնելով՝ զանկայ իրեն օգնութեան կը կոչէ : Կը մերձենայ ա-

նոր ստուերը, և կ'ըսէ թէ ինքն ալ երկրիս վրայ քերթող մըն էր, Անքիսեայ բարեպաշտիկ որդւոյն երգիչը: Կ'աղաղակէ Տանթէ. « Ապա ուրեմն դո՛ւ ես Վիրգիլ, ակնն առատ՝ ուստի մեծավայելուչ գետի մը պէս կը բղխէ ճարտարխօսութիւնը. որ լոյս և փառք ես ուրիշ քերթողաց. և զքեզ այնչափ խնամքով խնդրեցի՝ և աստուածազգեցիկ գրուածներդ այնպիսի եռանդեամբ կարդացի: Ի՞նչ ես իմ սիրելի քերթողս ու իմ վարդապետս. քեզմէ սորվեցայ այն գեղեցիկ ոճը, որ զիս այնչափ պատուաւոր ըրաւ յաշխարհի »:

Այսպէս Տանթէ, միջին դարուց զօրաւոր հանձարը, կ'ախորժի ինքզինքն աշակերտ անուանել աւգոստեան դարուն մեծ քերթողին: Զինքն իրեն առաջնորդ և նեցուկ կ'առնու իր քերթողական ճանապարհորդութեանը մահուան տխուր գաւառացը մէջ: Տանթէ կը պարծենայ իր վարդապետին վրայ, ինչպէս որ Վիրգիլիոս ալ իր աշակերտին. և չորեքտասան դարերը՝ որ զանոնք իրարմէ կը բաժնեն, կ'անհետանան իրենց հասարակաց անմահութեանն առջև:

Վիրգիլիոս՝ Տանթէի մեծարանացն առիթ ըլլալու համար ուրիշ պատճառ մըն ալ ունի: Վասն զի իր սիրելին, Պէտթրիչէ՝ որ անոր տագնապն ու վախը տեսեր էր, ինքը իրկած է զքերթողն Մանթուացի, իրմէն երկիւղը փարատելու և անոր առաջնորդելու համար: Այս երկու քերթողքը՝ դժոխոց գուռը կը հասնին, և անոր վրայ կը կարդան այս արձանագրութիւնը.

« Ընդ իս ի քաղաքն աղիտաւոր լինին մուտք .
 Ընդ իս ի տանջանան յաւիտենից երթայ մարդ .
 Ընդ իս ի ժողովան կորըստեան հասանէ :
 Ըզբարձրեալն իմ զարարող՝ արդարութիւն դըրգեաց ,
 Եւ զիս աստուածեղէն կարողութիւնն ան ի գոյ ,
 Գերագոյն իմաստութիւն՝ հանդերձ սիրովն առաջնով :

Քան զիս յառաջագոյն չէացան այլ արարածք ,
 Բայց միայն յաւերժականք , եւ ես մընամ յաւիտեան .
 Որ ի ներքըս մըտանէք՝ զամենայն յոյս ընկեցէք » :

Քերթողը այս զարհուրելի սպառնալիքէն ա-
 հաբեկ , կ'ուզէ ետ դառնալ : Բայց առաջնորդը
 ձեռքէն կը բռնէ , կ'ապահովցընէ զինքն և կը մոռ-
 ծանէ 'ի դժոխս :

Տեսնենք ինչպէս կը նկարագրէ Տանթէ զգը-
 ժոխս , զքաւարան և զարքայութիւն :

Իժոխքը՝ գլխիվայր կոնաձև մըն է իրեն հա-
 մար , ահագին և խորունկ փոս մը , որուն գուռը
 երկրիս երեսէն է , և կատարածը անոր կեդրոնին
 մէջ : Ինը գաւառ բաժնուած է , և ամէն մէկ գա-
 ւառն ալ այլ և այլ բաժանմունք ունի , ուր ար-
 գիլուած են դատապարտեալք՝ իրենց յանցանաց
 բնութեան և աստիճանին համեմատ : Տանթէ և
 Վիրգիլ գաւառէ գաւառ իջնելով՝ կը հասնին մին-
 չև 'ի խորս ահաւոր վայրացն , ուր դրուած է
 Սադայելի աթոռը՝ որ ինքիւ վրայ կը գառնայ :
 Իրենց գլուխը ոտուրներնուն տեղը կը բռնէ , և
 երկրիս միւս կիսագունար կ'անցնին՝ ջրոց հե-
 ղեղներէն բացուած նեղ ճամբով մը : Այսպէս կը
 հասնին հակոտնեայց տեղը :

Այն ատեն բարձր լեռ մը կ'ելլէ առջևնին . և
 հոն է քաւարանը : Եթէ գաւառի կամ շրջանա-
 ւոր աստիճաններու բաժնուած է . և ամէն մէկ
 աստիճանին վրայ դրուած են եօթն մահացու
 կամ գլխաւոր մեղաց յանցաւորքը : Այն լեռան
 գլուխն է երկրաւոր դրախտը , և անկէց ալ վեր
 երկնաւոր արքայութիւնը՝ որ եօթն մոլորակնե-
 թով կը ձևանայ : Անոնց ամէն մէկը բնակութիւն
 է երանելեաց՝ որոնց բարեբաստութեան աստի-
 ճանը կը փոփոխուի իրենց բարի գործոց կամ
 առաքինութեանցը համեմատ : Եթէ մոլորակնե-

րէն անդին է հրեղէն երկինքը, աստուածութեան բնակարանը:

Այսպէս Աստուածային կապալերգութեան քերթուածին ամբողջ նիւթը՝ երեւակայական ճանապարհորդութիւն մըն է երեք գաւառներուն մէջ, յորոց մէկը սահմանուած է ՚ի յաւիտենական պատուհաս յանցանաց, երկրորդը՝ մեր բնութեան անկակից ախտից անցաւոր քաւութեանը համար, իսկ երրորդը՝ ՚ի մշտնջենաւոր վարձս առաքինութեանց:

Առանց կարենալու առաջնորդել մեր ընթերցողին Քերթողին ստորագրած այլ և այլ գաւառները դժոխոց, քաւարանի և արքայութեան, կ'ուզենք այդ ընդարձակ վիպասանականին մէկ անկատար ճաշակը տալ, անոր մէկ քանի հատուածոց թարգմանութեամբ: Օրինակի համար, դժուարին էր դժոխոց մէջ տեղ մը սահմանել՝ քրիստոնէութենէն առաջ ապրող առաքինի գիւցազանց և նշանաւոր հանճարներու համար: Տանթէ ուզած է միանգամայն յարգել իր կրօնից վարդապետութիւնները և արդարութեան սկըզբունքը: Այս կրօնական դժուարութեան քերթողաբար կը յաղթանակէ:

« Ահաւոր աղաղակ մը, կ'ըսէ, գլխուս վրայ ծանրացած խորունկ քունը ընդհատեց. ցատկեցի՝ ինչպէս որ քնոյ մէջ եղող մը կ'ոսանու: Անգուն կեցած՝ իմ հանգչած աչքերս չորս կողմս կը դարձրնէի, և ուշի ուշով կը նայէի գտնուած տեղս ճանչնալու համար: Եւ ահա կը գտնէի ինքզինքս անգնդային ցաւագին հովտի մը քով, ուր հազարաւոր ցաւերէ մէկ ահաւոր աղաղակ մը կը կազմուի: Խոր էր անդունդը, մթին և մառախլապատ. և թէպէտ աչքերս ինչուան անոր յատակը կրնային նկատել, բայց առանց բան մը զանազանելու:

« Քերթողին երեսին գոյնը նետեց: Մտնենք, ըսաւ, իսաւարային աշխարհին մէջ. առաջ ես անցնիմ, և դու իմ ետեւէս եկուր:

« Իսկ ես որ անոր տագնապը կը տեսնէի, ըսի. Ի՞նչպէս կրնամ ես երթալ, մինչ դու կը վախնաս, դու՝ որ իմ դեղեկելուս ասեն ինծի նեցուկ ես:

« Բայց անիկայ. Թշուառաց տագնապն է որ իմ ճակատիս վրայ կը սիւնէ այն գուլթը՝ զոր դու վախ կը կարծես: Առաջ քալենք, վասն զի ճամբուն երկայնութիւնը զմեզ կը սախպէ:

« Մէկէնիմէկ առաջ անցաւ. ու անդունդը շրջապատող առաջին գաւառը մտանք: Ահանջ դրի. ու չէինք լսեր արտասուք, հասլա հառաչանաց ձայներ որ կը դողացընէին յաւիտենական օդը: Առանց տանջանքի Թշուառութեան մը արգասիք էր այն, և որուն ճաշակը կ'առնուին անթիւ բազմութիւն մարդկան, արանց, կանանց և աղայոց:

« Առաջնորդս ինծի ըսաւ. Չէս հարցըներ թէ որնք են տեսած հոգիներդ: Ի՞նչ առաջ չգնացած՝ կ'ուզեմ որ գիտնաս թէ անոնք ամենևին մեզք մը չունին. և թէպէտ արգիւնք ալ ունենան, բայց անիկայ բաւական չէ. վասն զի մկրտութիւնը ընդունած չեն, որ քու դաւանած հաւատոցդ դուռն է. և որովհետև քրիստոնէութենէ առաջ ապրած են, ուստի ըստ արժանւոյն Աստուծոյ պաշտօնատարք եղած չեն: Անոնցմէ մէկն ալ ես եմ: Այս պակասութեան և ոչ ուրիշ յանցանքի մը համար գատապարտուած ենք. և մեր միակ պատուհասն է՝ ապրիլ փափաքանօք՝ բայց առանց յուսոյ:

« Տիրութիւն մը պատեց սրախ վրայ այս խօսքերը լսելուս. վասն զի ճանչցայ մեծամեծ առաքինութեանց տէր մարդիկ՝ որ այդ լիմբօսին մէջ էին: Ու աղաղակեցի.

« Ըսէ ինձի, տէր իմ, ըսէ իմ վարդապետս. որպէս զի զլս ապահով ընես այս հաւատքին վըրայ՝ որ կը յաղթանակէ ամէն մոլորութեանց. միթէ կան ձեր մէջ այնպիսիք որ իրենց կամ ուրիշ արդեամբքը խալըսած ըլլան այս տեղէն, բարեբաստութիւն մը վայելէլու համար:

« Իսկ անիկայ, որովհետեւ հասկըցաւ թէ ինչ իմաստ կը ծածկեն իմ խօսքերս՝ պատասխանեց. Դեռ նոր եկած էի այս տեղս՝ երբ տեսայ որ իջաւ հոն զօրաւոր մը՝ յաղթական նշանով մը պսակուած. ու հանեց նախաստեղծ մարդուն ստուերը, անոր Սբէլ որդին, զՆոյ, զօրէնսդիրն Մովսէս, զնահապէտն Սբրահամ, զԻսաիթ թագաւոր, զԻսրայէլ՝ իր հօրը և որդւոցը հետ, զՌաբէլ և ուրիշ շատերը. և երջանիկ ըրաւ զանոնք: Բայց կ'ուզեմ որ գիտնաս թէ անոնցմէ առաջ մարդկային հոգի մը փրկուած չէր:

« Խօսած ատենը ճամբանիս կը շարունակէինք. անտառի մը մէջէն կ'անցնէինք, մարդկանց հոգւոցը խիտ անտառին մէջէն: Այնչափ հեռու չէինք անդնդոց դռնէն, երբ կրակ մը տեսայ որ խաւարային կիսագնտէ մը դուրս կը ցատքէր. քանի մը քայլ կար մէջերնիս. բայց կրնայի տեսնել թէ փառաւոր հոգիք կը բնակէին անոր մէջը: Հարցուցի.

« Ի՞նչն որ կը մեծարես զգիտութիւն և զարուեստ, ինձի ըսէ թէ որոնք են այն հոգիները՝ որ ուրիշներէն զատ բնակելու պատիւն ունին:

« Պատասխանեց. Իրենց գեղեցիկ համբաւը՝ որով լի է ձեր աշխարհը, շնորհք կը գտնէ երկնից մէջ, և կը զանազանէ ուրիշ հոգիներէն:

« Այն միջոցին ձայն մը լսուեցաւ. Պատուէ զգերագոյն քերթողն. իր ստուերը՝ որ քիչ մը հեռացած էր, նորէն ետ կը դառնայ:

« Զայնը լուեց. և տեսայ չորս մեծ ստուերներ

որ դէպ առ մեզ կու գային. իրենց դէմքը ոչ առ-
խուր էր և ոչ ուրախ:

« Առաջնորդս ինձի ըսաւ. Անոր նայէ որ իրե-
քէն առաջ կը քալէ, և Թագաւորի նման՝ սուր
մը կը կրէ իր ձեռքին մէջ: Նա ինքն է Հոմերոս,
քերթողն գերագոյն, իսկ միւսն որ անոր ետեւէն
կ'երթայ՝ երգիծաբանն Արատիոս: Երրորդն է
Ուլիզիոս, իսկ չորրորդը Լուկանոս:

« Այսպէս միացած տեսայ գերագոյն երգողին
հետևողաց դասը, և ինքը որպէս զարծուի՝ ամե-
նէն աւելի բարձրաթուիչ կը խոյանայ: Դարձան
նայեցան ինձի, և ուղղունեցին. որուն վրայ ուրա-
խութեան ժմիտ մը փայլեցաւ առաջնորդիս երե-
սը: Բայց աւելի մեծ պատիւ մըն ալ ըրին ինձի.
որովհետև զիս իրենց խմբին մէջ ընդունեցան.
որով այն հանձարներուն մէջ վեցերորդ եղայ »:

Ո՛րչափ փափուկ ու գեղեցիկ է Տանթէի այս
մտածութիւնը՝ ինքիրմէ նշանակելով փառաց ու
հանձարոյ տաճարին մէջ գրաւելու աեղը:

Դժոխոց երկրորդ շրջանակին մէջ կը դնէ Տան-
թէ զսիրողս, որք սիրելնուն համար պարտաւոր
եղան. բայց զանոնք այնչափ խստութեամբ չպա-
տուհասեր: Հոն մէջ կը բերէ Ֆրանչէսքա տա Ռի-
մինիի սրտաշարժ ու գեղեցիկ դրուագը: Բայց ա-
ւելի աննման է Ուկոլինոյի եղերական պատմու-
թիւնը, որուն կը հանդիպի Տանթէ դժոխոց վեր-
ջին շրջանին մէջ, սառնապատ լճի մը մէջ: Այս
կտորը ամենէն աւելի կ'երևցընէ Տանթէի հան-
ձարը, ախուր և ահաւոր կերպարանքի մը մէջ
ցուցնելով զայն:

Հայկական արդէն ծանօթ Թարգմանութիւն
մը անախորժ պիտի չըլլայ մեր ընթերցողացը.

« Եւ հրատարեալք վաղ ի մեկնել մեր 'ի նմանէ ,
 Յրոտասառոյց տեսի երկուս ես ի ծերպ մի ,
 Անկեալ միոյն կառափն ի գլուխ անդըր միւսոյն :
 Եւ իբր ըզհաց ոք թէ քաղցեալ ճաշակիցէ ,
 Սոյնպէս ի միւսն այն որ ի կողմնն կայր վերին՝
 Արկեալ զատամն ուր ընդ ուղեզն յարի ծոծրակ :
 Ոչինչ այլազգ եխած զերեսըն Տիդէոս
 Մեղանիպպեայ առ ի զայրոյթ սրտմըտու թեան ,
 Քան սա զկառափն այլովքն հանդերձ ձրրձեալ մասամբք :
 Ո՞վ որ մուխդ ասեմ , այդպէս վայրագաբար
 Յատելու թիւն՝ մինչև լափլէզ ծախել ըզդա ,
 Ասա զվասն էրնն դու այսու ինձ պայմանաւ ,
 Զի իրաւամբ եթէ առնես զայդ զոր առնես ,
 Ուսեալ թէ ո՞ք իցէք , և զինչ դա մեղուցեալ ,
 Ես իսկ ըստ այնրմ հատուցից յերկիր ի վեր
 Եթէ շրթունքս իմ այսոքիկ ոչ գօսասցին :
 Եղեռնաւորն առ ըզբերանն յայնժամ ի վեր
 Գազանական ի ճարակէն , և ջնջեաց զայն
 Հերովք գըլխոյն զորոյ գլետոյան էր ճարակեալ :
 Յետոյ սկսաւ . կամիս զի ես նորսգեցից
 Զայն որ ըզսիրտ իմ ընկճէ վիշտ դառնակըսկիծ ,
 Յաճել եւեթ զայն ըզմըտաւ մինչ չև խօսեալ :
 Իսկ եթէ բանքս իցեն սերմանք արգասաբեր
 Դաւաճանին զոր խաճատեմըս վատ անուան ,
 Տեսցես համայն ընդ բարբառոյ յիս արտասուս :
 Ես ոչ գիտեմ ո՞վ ոք իցես , և ոչ թէ իբր
 Իջեալ ի ստոր . այլ ինձ 'ի լուր խօսիցըդ քոյ
 Ճշմարտապէս թըլիս դու գթլ փլորենտացի .
 Գիտես զի կոմս երբեմն էի ես Ուկոլին ,
 Սա դիտապետն էր Բուճճերի . արդ ասացից
 Քեզ առ իմէ՞ ես հուպ այսպէս կամ առ դըմին :
 Իբր ես ի ձեռնն նենդամիտ դորին խրատուց ,
 Վստահացեալ ի դա՝ եղէ նախ ձերբակալ ,
 Եւ վարեցայ ապա ի մահ , չէ հարկ ասել :
 Այլ որում ոչ մարթ էր լինել քեզ իրազեկ ,
 Թէ որպիսի ինչ անողորմ կրեցի ես մահ ,
 Լուր և ապա գիտասցես զինչ մեղաւ դա յիս :
 Իոյզն լուսանցք ամրածածուկ հաւալըցին ,

Այն որ յինէն կալաւ զանուն իւր ըզՍովու ,
 Ուր և այլոց լիցի ի ճահ գուլ բանտարգել ,
 Վաղ իսկ ծերպն էր ինձ ցուցեալ լուսին բազում ,
 Եւ ահա նինջ անդոհական ինձ երազովք
 Պատառեաց եհերձ ըզքօղ հանդերձելոց :
 Թըւէր ըզսա ինձ տեսանել իշխան և տէր .
 Ձի հալածէր ըզգայլ հանդերձ կորեամբք ի լեառն՝
 Որ կայ արգել Պիսացւոց դէտ կալ ի լուկա .
 Վըտիտ և շոյտ քաջամարզիկ ասպականեալ
 Ըզկալուանտիս և զՍիզմննտ և զԼափրանքի
 Զառաջեալ իւրով կարգեալ էր ՚ի ճակատ :
 Ի սակաւիկ մի ընթացից վաստակարեկ
 Ինձ թըւէին հայրն և որդիք . թըւէր ինձ սա
 Գէշ գէշ ըզկողըս նոցին սուր ժանեօքն յօշէլ :
 Եւ գարթուցեալ վաղ քաջ ընդ այդըն՝ լըսէի
 Զողբս որդեկացս իմոց ի քուն , որք առ ինեւ
 Կային կողմնեալ , ըզհաց ի յողբսըն հայցելով .
 Յոյժ անողորմ ես դու՝ թէ ոչ շարժիս յողորմ ,
 Յուշ ածեւով որ ինչ ի սիրտ իմ անդ ազգէր .
 Եւ թէ ընդ այս ոչ լաս , ըզմէ՞ լիցի քեզ լալ :
 Զարթեաք և ժամըն մերձենայք սովորական ,
 Յորում բերէր մեզ ճաշ . այլ մեր ամենեցուն
 Յուզէին միտք ՚ի կասկածի վասն երազոյն :
 Յայնժամ լուայ ես ի ներքուստ ահեղ գղեկին
 Զաղխելոյ դրանըն ճռնչիւն . և անբարբառ
 Ի դէմս որդւոց իմոց կայի ազնկառոյց :
 Ես ոչ լայի , ի ներքս ի յիս վիմաստառեալ .
 Նոքա լային և Անսելմիկն իմ ինձ ասէ .
 Է՞ր պըշուցեալ կաս դու հայրիկ , զի՞ եղև քեզ :
 Համայն այնպէս ես ոչ լացի և ոչ ետու
 Զօրըն ցերեկ և ցայգ նըմին պատասխանի .
 Աննչև միւսոյ արեգական ծագել յերկիր :
 Իբրեւ այն ինչ աղօտ նշոյլ՝ ի ներքս անկաւ
 Ի տըխրամած մըռայլ բանտին , և տեսի ես
 Քառեակ ի դէմըս նըկարեալ զիմըս պատկեր .
 Զայս և զայն ձեռս առ ի ցաւոց խածատեցի .
 Նսցա ի կարծ ընդոստուցեալ թէ առ քաղցի
 Ասնիցեմ զայն , յարեան իսկոյն և ասնն . Հայր ,

Generated on 2016-05-20 11:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
 Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

Թեթեւագոյն յոյժ եղիցի կըրել մեզ վիշտ ,
 Եթէ դու զմեզ ճարակիցիս . դու զգեցուցեր
 Մեզ զայս մարմին թըշուառ , և դու մերկացո զայս :
 Հանդարտեցի յայնժամ զի մի եւս յաւելից
 Նոցա թախիժ . զայն օրն և զմիւս կամք անմըռունչք .
 Երկիր անգութ , ո՛հ , ընդէր ո՛չ պատառեցար :
 Իսկ ի չորրորդըն ժամանել մեր անդր ի յօր ,
 Դադդոս առ ոտս իմ տարածեալ . անկեալ ասէ .
 Հայր իմ , ընդէր չօգնես դու ինձ . և հան զոգի :
 Եւ որպէս դու տեսանես զիս , տեսի աստէն
 Չանկունն այլոցըն մի առ մի և երեցունց
 Ընդ հինգերորդըն տիւ ու 'նդ տիւըն վեցերորդ :
 Յայնժամ ըզմի մի առ խարխափ որոնէի՝
 Կուրացեալ վաղ և ըզմեռեալսըն կոչէի ,
 Չաւուրս երիս , և ապա քաղց յաղթեաց ցաւոց :
 Ասաց նա զայս , և վերըստին խեթիւ ակամբ
 Իարկ ի հէք անդր ի կառափըն զատամունս ,
 Որպէս ըզչան՝ հարըստեալ յոսկըր կարծրատորր :
 Եղո՛ւկ ըզքեւ , Պիսա , նախատ ժողովրդոց
 Չըքնաղագեղ երկրին ուր սին քաջահընչէ .
 Քանզի յամեն ըզքեզ գըթցիք քո ի պատժել .
 Շարժեսցին Կապրայա և Գորդովնա
 Եւ ի բերան Առնեայ արկցին թումբ և պատուար ,
 Հեղձուցանել ալեօքն զբնաւս ի ծոց քոյին .
 Չի թէ համբաւ ասէր՝ կոմսին Ուկոլինի
 Լեալ մատընտու բերդորէից քոց , չէր արժան
 Եւ քեզ զանպարտ որդեակս այսպէս տալ ի կըտտանս ,
 Չորս ի չքմեղս առնէին տիք ըսկըզբնաբոյս
 Ո՛վ նոր թեբէ զՈւկոչիոն զՊրիգաթա ,
 Եւ զերկոսին՝ զոր երգս ի վեր անդր յորջորջէ » :

Բանադասներէն ոմանք Տանթէի թերուծիւն
 սեպեցին որ 'Իժոխոց ստորագրուածեանը մէջ՝ հե-
 թանոսուծենէն փոխ առած ըլլայ զանազան ա-
 ւասպելեալ անուանք , ինչպէս Կարոն , Սինովս ,
 Կերբեր և ուրիշ սանդարամետական աստուած-
 ներ , զորս խնամով խառներ է քրիստոնէական

սուրբ կրօնից հաւատալեացը հետ: Անշուշտ իր քերթուածին թերութիւններէն մէկն է ասիկայ. բայց այս խառնուրդը՝ սրբազանին ընդ արտաքնոյն, առակին ընդ ճշմարտութեան, Տանթէի դարուն մէջ սովորական եղած էր: Քրիստոնէական հաւատքը այնչափ զօրացած էր՝ որ այսպիսի քերթողական կեղծիք չէին կրնար իրեն փաստակար ըլլալ: Նոյն իսկ Յկեղեցին չէր գտաւարտեր զայն. ուստի քերթողը կրցեր է առանց կրօնից արհամարհանք մը ընելու գործածել զայն, բայց ուղիղ բանի և ախորժակի մէջ թերանալով: Կը վրիպին որոնք բանն ու ախորժակը՝ հանճարոյ թշնամի կը կարծեն, ենթադրելով թէ անոր ազատ յառաջագիմութեանը խոչընդոտան ու արգելք մը ըլլան. բայց թերևս ստուգագոյն է թմբերու նմանցընել զանոնք, յորս գեալի մը ջուրերը կ'ամփոփենք՝ օգտակարագոյն ընելու համար, փոխանակ իրենց մուրական ընթացիցը մէջ թողլով՝ անարգիւն ձգելու: Այն թափառմանց մէջ ալ հանճարը միշտ մեծ կրնայ մնալ. սակայն երբէք չմոլորիլն ալ՝ անշուշտ փոքրկանալ պէտք չէ սեպուի:

Դժոխքէն՝ Տանթէ և Վիրգիլ քաւարանը կ'անցնին, « այն երկրորդ թագաւորութիւնը՝ ուր մարգուս հոգին կը սրբուի, ու երկինք ելլելու արժանաւոր կ'ըլլայ »: Ոչ եւս Կարոն, այլ երկնքէն հրեշտակ մը կ'իջնէ, ու թեթև և արագասահ նաւակով մը կ'անցընէ զանոնք: Տանթէի ստորագրած քաւարանը այնչափ նման է երկրիս՝ մեր բնակութեանը, որ կարծես թէ առանց մասնաւոր դիտման ըրած չէ այս նմանութիւնը: Նոյն արևը, նոյն աստեղք են իրեն լուսատու. միայն քերթողը կը տեսնէ չորս աստեղք որոնք ևեթ հնոց ծանօթ էին: Հոն իրեն հանդիպող հոգիներուն մէջ առաջին է Կաստինը, որուն առջև իր սուաջ-

նորգը « Իր խօսքովը, շարժմունքովն ու նայուածքով, ծուներ կրկնել և աչուները խոնարհեցրնել կու տայ » : Կատոն կը ցուցնէ իրենց լերան ճանապարհը, և հազիւ թէ ճամբայ ելած են, և ահա ընդ առաջ կ'ելլեն հոգիներու բազմութիւն երգեր երգելով : Թողունք քերթողին որ խօսի .

« Հոգիներն՝ իմ շունչ առնելէս իմանալով թէ դեռ կենաց մէջ եմ, զարմանքէ այլագունեցան : Եւ ինչպէս ձիթեմուտ չիւզ մը բերող պատգամաւորին քով ամէնքը խուռն կը դիմեն՝ բերած լուրերն իմանալու, և մէկզմէկ հրճակելուն վրայ հոգ չեն ըներ, այսպէս ինծի ընդ առաջ ելան այն երջանիկ հոգիները, կարծես թէ մտնալով որ սրբուելու կարօտութիւն ունին : Անոնցմէ մէկը ատեայ որ կու գայ առ իս, և այնպիսի տարմամբ մը կ'ուղէր գիրկընդիտուն ըլլալ ինծի հետ, որ ինծի ալ փափաք կու գար իրեն նմանելու : Ո՛վ ընդունայն ստուերք, բայ ՚ի աչքերէ : Երեք անգամ թեւերս բացի, և երեք անգամ ես ինքզինքս միայն գրկեցի : Զարմանքս կարծեմ երեցաւ երեսիս վրայ, վասն զի ստուերը ժպտելով ետ քաշուեցաւ . իսկ ես դեռ առաջ կ'երթայի իրեն ետեւէն : Անուշուութեամբ մը իմացուց ինծի որ կանկ առնում . այն ատեն ճանչցայ զինքը, և ինդրեցի որ քիչ մը հետս խօսի : Պատասխան տուաւ ինծի . « Ինչպէս որ մարմնոյս մէջ բանաւորած ատենս զքեզ կը սիրէի, նոյնպէս կը սիրեմ նաև յաղատութեանս » :

Այն ատեն քերթողը ճանչցաւ իր Քաղէլլա բարեկամը, որուն երգերը կը մեղմացրնէին երբեմն իր թշուառութիւնները . և աղաչեց որ միւստեմբա՞մ յանձն առնու միտթարել իր նեղեալ հոգին : Քաղէլլա՛ նոյն ինքն Տանթէի յօրինած տաղերը սկսաւ երգել : Վիրգիլ և իր չորս կողմը կեցած հոգիները այնպէս զմայլած կը մնան, որ կար-

ծես թէ ուրիշ մտածմունք մը չունին: Բայց ահա յանակնկալա Աստուծոյ խիստ ձայնը կը լսուի՝ որ կ'ըսէ. Ո՛վ ծոյլ հոգիներ, ի՞նչ բան է որ զձեզ հոս կը բռնէ: Դիմեցէք 'ի լեռան՝ որպէս զի թօթափէք վրաներնէդ այն ծանրութիւնը որ ձեզի արգելք կ'ըլլայ զԱստուած աեսնելու: « Ինչպէս որ դաշտի մը մէջ ժողովուած աղաւնիները, որ հանդարտութեամբ կը կայեն ցորեանն ու սրտը, եթէ յանկարծ զիրենք ահաբեկող բան մը տեսնեն, շուտով մը կը ձգեն իրենց կերը, այնպէս տեսայ այն հոգեաց գումարը որ մէկէնիմէկ ձգելով երգերը՝ դէպ 'ի այն կողմը վազեցին. նման այն մարդուն որ կ'ընթանայ սուանց գիանալու թէ դէպ 'ի ո՛ւր կ'առաջնորդեն իր քայլերը »:

Տանթէի քերթուածը յաճախ այնպիսի բողոքատու թիւններ կը ներկայացնէ, որոնք՝ ինչպէս հիմա ալ նկատեցինք, դաշտային կենաց տեսարաններէն փոխ առնուած են: Հոմերոսէն ետքը ինքն եղած է՝ ամենէն աւելի ուշի ուշով քննող բանաստեղծութեան ունեցած յարաբերութիւնները ընդ բնութեան: Իրական ու գաղափարական աշխարհներու մէջ եղած մերձաւորութիւնները՝ գեղեցիկ և ընտրելագոյն միջոցներ են զորս քերթողութիւնը կը գործածէ ճշմարտութիւնը հռչակելու համար, և իրեն յօրինուածին քիչ շատ միաձեւութիւնը կօտրելու: Եւ որպիսի զօրաւոր երևակայութեան կարօտ էր Տանթէ՝ որպէս զի սուանց տաղաուկ մը բերելու՝ զուարճութեամբ զբաղեցընէ իր ընթերցողին միտքը՝ դժոխոց, քաւարանի և արքայութեան մէջ տեսած հոգիներուն հետ ըրած աեսութեամբն և խօսակցութեամբ:

Աարծես թէ որչափ որ իր նիւթին մէջ կ'ընկզմի, այնչափ աւելի իր հանձարը կը մեծնայ: Բայց սփկայ ամենուն կարծիքը չէ: Բանագատներէն ոմանք, քանի սուսջ երթայ՝ քերթուածին գեղեց-

կութիւնը պակասած կը տեսնեն. և թէ քաւարա-
նին մասը՝ դժոխոց տեսարանին գեղեցկութիւնը
չունի, իսկ արքայութեան երգը ամենէն նուազ
կը սեպեն: Իսկ այլք այս կարծիքէն չեն. Հոմե-
րոսի ու Վիրգիլիոսի գրոց մէջ գանուած դժոխոց
նկարագրութիւնները՝ կրնան համեմատուիլ Տան-
թէի ստորագրածին հետ. բայց Էնիականին Ելիւ-
սեան դաշտերը՝ շատ հեռու կը մնան Աստուա-
ծային կառահերգութեան նկարագրած արքայու-
թենէն: Վիրգիլ գրեթէ միայն քանի մը առի կը
նուիրէ արդարոց բնակութեան ստորագրութեա-
նը. իր երևակայութիւնը կարծես թէ կը սպառի
կը լիննայ՝ քանի մը երկրաւոր անմեղ հաճոյք
անոնց վարձք տալովք, ինչպէս ըմբշական խաղեր,
երգեր, պարեր: Իսկ վարձատրութեան և հա-
տուցմանց տեղ մը՝ ուր միայն երկրաւոր ուրա-
խութիւններ կ'ընծայուին ընարեւոյց, քրիստո-
նէայ Ելիւս մը չիկրնար ըլլալ. և Տանթէ ուզած
է քրիստոնէայ ըլլալ իր քերթուածին մէջ՝ ինչ-
պէս է սրտովը:

Երբոր արքայութեան գուռը կը հասնին, ս'ը
Վիրգիլ չէ Տանթէի առաջնորդը. կ'իմացընէ որ
անոր մուսքը արգիլուած է իրեն, ու կը քաշուի:
Այն ատեն կ'երևնայ Պէտթրիչէ, ու կը տանի
զինքը յառաջին երկինս՝ որ լուսինն է:

« Հոն, կ'ըսէ, տեսիլ մը բացուեցաւ իմ աչքիս
առջևը, և ինքզինքս բոլորովին մոռցայ այն շա-
ցութեան մէջ: Ինչպէս թափանցիկ ու մաքուր
ապակիէ մը, կամ հեզասահ ու ջինջ ջուրերու
մէջէն, որոնք այնչափ խորունկ չըլլան ու յատակ-
նին մթին, մեր գէմքին նկարագիրը այնպէս տկա-
րացած կ'երևնայ, ինչպէս սպիտակ ճակտի մը
մը վրայէն ինկած մարգարիտը՝ անորոշ կը մնայ
մեր աչքին, այնպէս այլ և այլ գէմքեր տեսայ որ
խօսելու պատրաստ էին... Զանոնք տեսնելու»

կարծելով թէ հայելույ մը մէջէն անդրադարձած պատկերներ են, աչուրներս ետև կը դարձընէի՝ տեսնելու համար թէ որոնք են. բայց ոչ զոք տեսնելով, կը նայէի իմ առաջնորդիս աչքերուն՝ որ նուիրական հրակէզ բթերով ինծի դառնալով կը ժմահեր »:

Անցնինք երկրորդ երկինքը, զոր Տանթէ Հրաս մուրահին մէջ կը գնէ:

« Ինչպէս նետը կը զարնէ իր նպատակին՝ քանի որ աղեղին լարը գեռ կը թրթռայ, այսպէս ելանք երկրորդ թագաւորութեան մէջ. և այնչափ պայծառ տեսայ զՊէաթրիչէ, որ երբ այն երկինքին լուսոյն մէջ մտաւ, մուրահը կարծես թէ ակաւելի պայծառացաւ: Ու թէ որ աստղը այնպէս այլակերպելով զուարթացաւ, հապա ինչ պիտի ըլլար ինծի պէս փոփոխելի բնութիւն մը ունեցողը:

« Ինչպէս որ մաքուր ու հանդարտ աւազանի մը մէջ ձկները կը վազեն խմբովին դրսէն ձգուած բանի մը, կարծելով անոնց մէջ իրենց ճարակը գտնել, այսպէս տեսայ հազարաւոր պայծառ հոգիներ որ կը դիմէին առ մեզ, և ամէն մէկը կ'ազազակէր. Ահաւասիկ անիկայ որ պիտի առաւելու մեր սէրը »:

Տանթէ ու Պէաթրիչէ կ'ելեն Ասաղիկ մուրահին մէջ. հոն է երրորդ երկինքը:

« Հոն վեր ելելու չէի իմանար, կ'ըսէ քերթողը, բայց անոր մէջ գանուիլս կը զգայի, իմ սրտիս սիրելին աւելի գեղեցկագոյն տեսնելով: Եւ ինչպէս բոցի մէջ կայծ մը կը տեսնուի, կամ ինչպէս ձայներու ներգաշնակութեան մէջ կը զանազանուի այն ձայնը որ աւելի ուժով է և ելլէջներ կ'ընէ, կը նկատէի այսպէս այն լուսոյն մէջ ուրիշ պայծառութիւններ՝ որ նուազ կամ աւելի երագութեամբ շրջան կ'ընէին, իրենց յաւիտենական

տեսլեանը համեմատ : Յուրա ամպերուն մէջէն ելած ամենէն աւելի սաստկաշունչ հողմունք՝ դանդաղ ու յամր են՝ այն դէպ 'ի առ մեզ վազող լոյսերուն համեմատութեամբ , որ սերովբէից բնակութենէն կ'իջնէին : Եւ ովսաննա երգոց ձայն մը կը լսէի , այնպիսի երգ մը՝ զոր կրկին անգամ լսելը անկէ ետքը միշտ փափաքելի եղած է ինծի » :

Տանթէ զարեգակն՝ արքայութեան չարորդ երկինքը կը սեպէ : Հոն հասնելուն՝ տեսածներովը այնպէս կը շանան իր աչքերը , և լսածներովը այնչափ կը զմայլին լսելիքը , որ վայրկեան մը կը մոռնայ զՊէտթրիչէ : Իսկ անիկայ փոխանակ վշտանալու կը ժմաի , և չորս կողմը եղածներուն վրայ կը հրաւիրէ քերթողին ուշադրութիւնը :

« Եստ . կենդանի ու յաղթական պայծառութիւններ աեսայ՝ որ մեր չորս կողմը պսակ մը կը բոլորէին , քաղցրագոյն լսելաց համար՝ որչափ շացուցիչ աչաց : Այսպէս կը տեսնենք երբեմն Լագոնի դուստրը յամպոց շրջապատեալ՝ իր բոլորակին օդուն մէջ ձևացուցած պարունակին չորս կողմը : Երկնից արքունեացը մէջ , ուստի դուրս կ'ելլեմ , այլ և այլ սակաւագիւտ ու պայծառ ուրախութիւններ կը տեսնուին... »

« Երբ այսպէս երգելով , այն բոցահրատ լոյսերը երեք անգամ մեր չորս կողմը կը դառնային , ինչպէս բւեռին շրջանակը՝ մերձաւոր աստեղք , ինծի այն պարերգուաց պէս երևցան՝ որ պարելէն դադրած չեն , բայց վայրկեան մը հանգիստ կ'առնուն , և լուութեամբ սկանջ կը դնեն նոր երաժշտական ձայներ լսելու համար » :

Հինգերորդ երկնից մէջ , որ Արէս մոլորակն է , կը տեսնէ Տանթէ Քրիստոսի պայծառափայլ խաչը . « Այն խաչին մէկ թւէն մինչև միւսը , ու դադարէն ինչուան ստորոտը կայծակնանման լոյսերու տարափք կը զեղանէին , ինչպէս սենեկի մը

մթութեան լուսոյն մէջէն շառաւիղած ճառագայթին՝ հիւլէներ »: Այն երկնից մէջ կը տեսնէ Տանթէ իր նստանեացը մէկուն շո՞ւր, որ Փլորենտինա քաղաքին անցեալ ժամանակաց մէջ ունեցած վիճակը կը սրտամէ.

« Փլորենտինա, կ'ըսէ, իր հին պատուարին մէջ ամփոփուած՝ իտալադուլթեան մէջ կը վայելէր, ժուժկալ և ամօթլեած. չունէր ոչ ապարանջան և ոչ պտակ. և կանայք՝ իրենցմէ աւելի գեղեցկութիւն ունեցող գօտիներ չէին կապեր իրենց մէջքը: Դուստրը ծնած ասենը՝ հօրը երկիւղին և հոգոցը պատճառ չէր ըլլար. վասն զի օժիտն ու ամուսնութեան ժամանակը իրենց արդար սահմանին մէջն էին: Անորգի գերդաստան մը չկար հոն: Տեսայ զՊէլլինչիօնէ Պերթի՝ որ պղնձէ և ոսկրէ գօտի մը կը գործածէր, և իր կինը՝ որ աւանց գլուխը սանարելու՝ հայելիէն կը զտաուէր: Վէքքիթթի ու Ներլի բնակիչները ատայ իրենց մերկ մորթովը գոհ, և կնիկնին՝ որ ուրիշ բանի չէին զբաղեր, բայց իրենց անական պարապմանցն ու աղէկապին: Ո՛րչափ երջանիկ էին անոնք. անոնցմէ ամէն մէկը ապահով էր իր գերեզմանին վըրայ... Մէկը որրոցին քով կը հսկէր, և կը մխիթարէր զմանուկն այն սիրալիր բարբառովը՝ որ հայրերուն և մարց ուրախութեան առիթն է. իսկ միւսը իր աւանին զբաղմանցը պարապած՝ պատմութիւններ կը պատմէր իր ընտանեացը մէջ Տրովացուց վրայ, Ֆիէզուլէի ու Հոովմայ վըրայ... Այն քաղցր անգորրութեան մէջ, քաղաքային այն գեղեցիկ կենացը մէջ, ընտանի հաւատարմութեան մէջ, իմ սիրելի հայրենեացս մէջ, ծնաւ զիս Մարիամ. և ձեր հին մկրտարանին մէջ միանգամայն քրիստոնեայ և Քաջիակուխտ եղայ »:

Իր հայրենեացը այս գովութենէն ետքը, քեր-

Թողը իր հաւուճն բերնովը յառաջուց գուշակել կու տայ՝ նոյն ատենի կրած աքսորանքը .

« Ինչպէս որ Հիպպոլիդէս Աթենքէն ելաւ՝ իր անգութ մօրուին նենգութեամբը, այսպէս և քեզ հարկ է թողուլ մեկնիլ ՚ի Փլարենտոյ: Ասիկայ է ուզածնին, ասիկայ իրենց փնտռածը . ու որոնք որ կը դարանին՝ քիչ ատենէն պիտի յաջուղին... Ինչպէս որ սովորութիւն է, յանցանքը յաղթուողին վրայ պիտի իյնայ . բայց աստուածային վրէժինդութիւնը՝ ճշմարտութեան վկայութիւն պիտի տայ: Պիտի թողուս այն ամէն բան զոր գործով ու իրանդադաւանօք կը սիրես . աքսորանաց աղեղին ձգած առաջին նետը այն պիտի ըլլայ: Պիտի իմանաս թէ որչափ դառն է օտարաց հացը, և որչափ դժնդակ ուրիշի սանդղովը ելլել ու ինջնելը »:

Այսպիսի իմաստներով ու զգացմունքներով, որոնք խիստ յաճախ կը տեսնուին Տանթէի երկասիրութեան այս երրորդ մասին մէջ, քերթողը երկրիս վրայ կը բերէ երկնաւոր բարձրութեանց մէջեղող հոգիները, ու իր երևակայութեան ամէն գեղեցկութիւնը երևցընելով, կը զուարթացընէ զանոնք քաղցր ու տխուր մտածութեամբք, որ կ'ելլեն իր սրտէն ներդաշնակ ու խանդաղատական սողերով:

« Աջ կողմս՝ առ Աէաթրիչէ կը դառնայի՝ որպէս զի իրօքով կամ շարժմունքով մը հասկըցընէ ինձի թէ ինչ պէտք է ընեմ: Ու իր աչքերը այնպէս սուրբ և նշուլագեղ տեսայ, որ իր պայծառութեամբը ամենուն կը գերազանցէր, նոյն իսկ իր վերջի անարկեացը:

« Ինչպէս բարեգործութիւն մը ընողը՝ իր ամէն օրուան զգացած հաճոյքէն կ'իմանայ թէ իր առաքինութիւնը կը բարգաւաճէ, այսպէս ես ալ երկինք ելլելուս ասեն՝ քանի որ մեծ շրջանակնէ .

րու մէջ մտնէի, աւելի զարմանալի կը նկատէի այն սքանչելիքը: Եւ ինչպէս ճերմակ այտերուն վրայէն շուտով կ'անհետանայ ամօթոյ գոյնը, այնպէս ես ալ մէկէնիմէկ իմացայ թէ իմ բնակուածիւնս փոխեր եմ, երբ զիս իր մէջը ընդունող վեցերորդ աստղին ճերմակ լուսոյն մէջ ծածկուեցայ: Երեւակ մոլորակին մէջ բնակող հոգւոյ ճառագայթը, իմանալի կ'ընէր մեզի մեր լեզուն:

« Ինչպէս գետերուն քով եղող թռչունները, իրենց ճարակին հետ խաղալու ատեննին, մերթ քոչոր մը կը կազմեն, մերթ կարգաւ կը շարուին, այսպէս այն լուսոյն մէջ երջանկաց դասը կը թռուչէին ու կ'երգէին: »

« Ո՛վ Մուսայդ աստուածային, որ փառք և սուղուածիւն ես այն հանճարներուն, որոնց ջանքը քեզմով յաւիտեականութիւն կու տան քաղաքաց և պետութեանց, լուսաւորէ զիս քու լուսովդ, որպէս զի կարենամ յայտնել տեսածիս պէս անոնց կերպարանքը, և քու զօրութիւնդ երևնայ այս տողերուս մէջ »:

Վերջապէս Տանթէի աչքին կը ներկայանայ յետին երկինքը.

« Ինչպէս անսկնկալ փայլակ մը րետական զօրութիւննիս կը խորատակէ, և անբաւական կ'ընէ մեր աչքը աւելի զօրաւոր առարկաներ տեսնելու. այսպէս կենդանի լուսով մը շրջապատուեցայ, որ անանկ զիս իր ճառագայթիցը մէջ ծածկեց որ ալ բան մըն ալ չէի կրնար տեսնել »:

Մէկէնիմէկ երկնային ճանապարհորդը նոր տեսութիւն մը կը ստանայ, այնչափ զօրաւոր՝ որ մաքուր և կենդանի պայծառութիւն մը չկայ՝ որուն չկարենայ դիմանալ: Այն ատեն կը տեսնէ Քրիստոսի սուրբ զինուորութիւնը՝ նշուլազարդ վարդի մը կերպարանացը տակ, որուն չորս կողմը կը թռչտին, ինչպէս մեղուաց խումբ մը՝ ծաղ-

կանց չորս կողմը, հոգիք՝ որոնց երեսը բոցեղէն է, թւերը ոսկի, և մարմինը այնպիսի սպիտակու-
թեամբ մը՝ որուն և ոչ ձիւնը կրնայ համեմա-
տուիլ: Երբ այս հոգիները վարդենեաց վրայ կ'իջ-
նեն, թւերնին շարժելով կը սարածեն զխաղա-
ղուծիւն և զեռանդն՝ զոր կ'ընդունին յԱստուծոյ:
Քերթողը՝ սուրբ կուսին գահոյիցն առջև կը
սարուի. և հրեշտակապետը որ իրեն սուաջնոր-
դուծիւն կ'ընէ՝ այսպէս կը խօսի Աստուածամօր
հետ.

« Ո՛վ կոյս Մայր, դուստր քու որդւոցդ, խո-
նարհ և գերագոյն քան զամենայն արարածս, դու
այնպէս ազնուացուցիր մարդկային բնուծիւնը՝
որ Արարիչը անարժան չսեպեց իր որդին ըլլալ:
Քու գրկացդ մէջ վառեցաւ այն սէրը՝ որուն ճա-
ռագայթները բողբոջեցուցին այս ծաղիկը յաւի-
տենական խաղաղութեան մէջ: Ի՞նչ հոս մեր մէջը
սիրոյ արեգակ մըն էս, և մարդկանց մէջ յուսոյ
կենդանի աղբիւր մը: Ո՛վ կին, այնչափ մեծ էս
և զօրաւոր՝ որ առանց քու միջնորդութեանդ
չնորհք մը խնդրողը՝ կ'ուզէ որ իլձքը առանց թե-
ւոց թռչին: Քու բարութիւնդ օգնութեան կը
հասնի ոչ միայն անոնց որ կը խնդրեն, այլ շատ
անգամ մեծանձնութեամբ խնդիրքէն ալ առաջ
կ'երևնայ: Ի՞ քեզ է ողորմութիւն, ՚ի քեզ գթու-
թիւն, ՚ի քեզ և մեծվայելչութիւն. վասն զի ՚ի
քեզ կը միանայ ամենայն արարածական բարու-
թիւն: Ուստի այս անձը՝ որ աիեղերաց վերջին
անդունդէն մինչև հոս՝ ամէն հոգեղէն էութիւն-
ները մէկիկ մէկիկ տեսաւ, քեզմէ կը խնդրէ՝ որ
պէտք եղած զօրութիւնը շնորհես՝ որպէս զի կա-
րենայ աչքը մինչև ՚ի վեր յերկինս՝ ՚ի գերագոյն
երանութիւնն ամբառնալ. և էս՝ որ և ոչ իսկ ին-
ծի համար այդպիսի եռանդեամբ՝ իրեն համար
փափաքած շնորհքս խնդրեր եմ, քեզի կը նուի-

րեմ իմ աղաչանքս, և կ'աղաչեմ որ ընդունայն չելլամ. որպէս զի քու զօրութեամբդ՝ անոր մարդկութեան ամէն ամպերը իրմէ փարատես, և երևնայ իրեն յաւիտենական ուրախութիւնը: Ար խնդրեմ դարձեալ քեզմէ, ո՞վ ակիրուհի, որ կարող ես ամենայնի ինչ որ կ'ուզես, իր սէրը սուրբ պահել նաև այս անեղծական տեսութենէն ետքը: Քու պահապան աջդ՝ յաղթական երևնայ անոր երկրաւոր բերմանցը վրայ: Տես զՊէտարիչէ և և զամենայն դասս ընտրելոց՝ որ բազկատարած ինծի հետ կ'աղաչեն» : —

« Այն աչքերը՝ զորս սիրեց Աստուած և մեծարեց, յառելով խօսողին վրայ, հասկըցուցին մեզի թէ որչափ իր եռանդուն աղաչանքը ընդունելի էին: Ետքը նոյն աչքերը դարձան յաւիտենական երանութեան վրայ, և կրնանք ըսել թէ արարածական աչք մը չկայ որ կարող ըլլայ իրեն նման խորունկ թափանցել հոն: Իսկ ես՝ որ իմ ամէն փափաքանոցս նպատակին կը մերձենայի, կը ըզգայի՝ ինչպէս որ բնական էր, իմ ըզձիցս եռանդեան մարիլը: Բեռնարդոս ժպտելով մը հրաւեր կը կարգար ինծի վեր նայիլ. և ուզածին պէս աչքերս վերուցեր էի՝ երբ աչքս սրբուելով, կամաց կամաց կը թափանցեր մինչև ՚ի ճառագայթս գերագոյն լուսոյն՝ ուր է ճշմարտութիւն: Այն վայրկենէն իմ մտածմունքս՝ խօսքերէս շատ գերագոյն են, ու չեն կրնար տեսածս բացատրել. և յիշողութիւնս նկուն ելաւ անոր մեծութեանն առջև:

« Ինչպէս մէկը որ երազ մը կը տեսնէ, և երազէն ետքը անորոշ տպաւորութիւն մը միայն կը մնայ մաքին մէջ ու գրեթէ չյիշեր տեսածը, նոյն վիճակին մէջ կը գտնուիմ ես ալ. վասն զի իմ տեսիլքս վերացաւ ինծմէ, և սրտիս մէջ միայն անկէ առաջ եկած քաղցրութեան ճաշակը կ'առնուամ: Այսպէս ձիւնը կը հալի արևուն գիմաց, այսպէս

հողմէն կը ցրուէին՝ թեթևաշարժ տերևներու վրայ քանդակուած սիբիլլային խօսքերը :

« Ո՛վ լոյս գերագոյն , որ այնչափ վեր կը բարձրանաս մահկանացուաց մտածութիւններէն , հանգանակէ իմ հոգւոյս մասն մը քու պայծառութենէդ , և այնչափ կարողութիւն առւր իմ լեզուիս՝ որ կարենամ թողուլ ապագայից՝ գէթ կայծ մը քու փառացդ . վասն զի մասն մը գանձելով իմ յիշողութեանս մէջ , մասն մըն ալ լսելի ընելով այս երգերովս , ալ աւելի լաւ պիտի հասկը ցընես քու յաղթանակդ » :

Տանթէի այս փափաքը կատարուեցաւ : Աստուածային ճառագայթ մը լուսաւորեց քերթողը . և իր երգած տաղերը՝ հինգ դարէ ՚ի վեր դեռ ևս կը զմայլեցընեն քրիստոսական պաշտաման և բանաստեղծութեան հաւատարիմ մնացող սրբաւոր :

Սակայն հարկ է ըսենք թէ Արայոս-Բէան երգը , յորում Տանթէի կրօնասէր սրտին և զգացմանց մեծութիւնը կ'երևնայ , տեղ տեղ աստուածաբանական հակաճառութիւններ կը բովանդակէ , և որոնք կրնան մեծապէս նուազեցընել իր յարգը և արժանաւոր մեծարանքը : Փափաքելի էր որ քերթողը՝ իր նոյն ժամանակը զգացած կրքերուն զոհ ըլլալէն՝ անձնապահ ըլլալու աւելի զգուշութիւն ըներ . ու դպրոցաց և եկեղեցւոյ վարդապետաց ձգէր գիտութեան և վարդապետականին վերաբերեալ խնդրոց լուծումը՝ որոնք բանաստեղծութեան հետ այնչափ յարաբերութիւն չունին :

Տանթէի քերթութեան մէջ տեղ տեղ անիմանալի մնացած են նաև Իտալացւոց : Պատճառը յայտնի է : Յաճախ իր ժամանակին դէպքերն ու մարդիկը կ'ակնարկէ . հիմա որ անոնք աներևոյթ եղած են , առանց իրենց հետքը ձգելու , մեկնիչք

ընդունայն աեղ կը յոգնին. և փոխանակ քերթուածին մութ աեղուանքը լուսաբանելու, ալ աւելի կը մթադնեն:

Միջին դարուց ամենէն մեծ քերթողն է Տանթէ. արդի ժամանակաց Հոմերոսն է: Արնանք ըսել թէ կրկին յարութիւն աուաւ քերթուածեան, զոր ելլագացի հանճարը սաեղծեր էր. առջինը՝ անդունդէն հանեց, իսկ սա բարբարոսութեան մահահանգոյն խաւարէն: Երկու հանճարներու մէջ խիստ կարճ է հեռաւորութիւնը. սաեղծող զօրութիւնը՝ կենդանութիւն աուող զօրութենէն բաժնող միջոցը:

Ժ.

ԻՏԱԼԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆ ԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԴ ԴԱՐ)

ՓԵԹՐԱՐՔԱ, ՊՈՔՔԱԶԶԻՈՅ

Քաղաքական երկպառակութիւնները՝ որ չորեքտասաներորդ դարուն սկիզբները կը յուզէին զՓլորենտիա, և տարագիր մերժեր էին զՏանթէիր հայրենիքէն, նոյն քաղաքը Փեթրարքայի հայրենիք ըլլալու փառքէն զրկեցին: Արէցցոյի մէջ 1304 յուլիսի 20ին տարագրութեան մէջ ծնաւ Փրանկիսկոս աի Փեթրարքայ (Պետրոսի որդի): Այս անունը՝ առհմային փառաւորութիւն մը չունէր, այլ նշանաւոր եղաւ հանճարովը, որ ուրիշ աստուածապարզ և անուականութիւն մըն է:

Այն միջոցներուն ազգ մը յեղափոխութեան եղաւ քրիստոնէութեան մէջ: Կլեմէս Ե քահանայապետը՝ որ գաղղիական ազգեցութեամբ հայրապետական աթոռը բարձրացեր էր, այնպիսի հակառակութեան մը հանդիպեր էր իտալական կուսակցութեան կողմանէ, որ ուզէց պատուհասել զՔաալիա՝ ոչ միայն օծումը և թագադրու-

Generated on 2016-05-20 11:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
 Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

Թեան հանդէսը Վիոն քաղաքին մէջ կատարելով, այլնակ 'ի Հուովմէ յԱւենիոն փոխադրելով հայրապետական աթոռը: Փեթրարքայի հայրը իբրև Կիպելեանց կուսակից աքսորուած էր. ուստի պատասպարան և պաշտպանութիւն մը չկրցաւ գանկել այն քաղաքին մէջ որ ուղղափառութեան մայրաքաղաք ըլլալէն ետքն ալ՝ քիչ ժամանակէն հաճոյից, սոնախմբութեանց և հանդիսից ժողովարան մը եղաւ ամէն կողմանէ հոն խուռն դիմող ազնուականաց: Փեթրարքա իր երիտասարդ հասակէն հասկըցաւ թէ ապաստհմութեանը պատճառաւ անկարելի պիտի ըլլար իրեն աշխարհական փառաց հասնիլ՝ եթէ ոչ դրականութեան պարսպելով: Ուստի այս ուսումն՝ գրեթէ հակառակութիւն մը ազդեց իրեն՝ իրաւաբանութեան գիտութեանը դէմ, առ որ կը ստիպէր զինքը հայրենի իշխանութիւնը: Հօրմէն Մոնփէլէ քաղաքը զրկուելով, որպէս զի համալսարանին մէջ նոյն գիտութեան ուսումնական ընթացքն ընէ, գրեթէ չորս տարի կեցաւ հոն առանց ամենևին յառաջագիմութիւն մը ընելու այնպիսի ուսման մը մէջ որ միանգամայն կը հակառակէր իր բարուցն և ախորժակին: Ինքն է որ այս բանին վկայութիւնը կու տայ.

« Չէ թէ, կ'ըսէ, օրինական գիտութեանց հարկաւորութիւնն և օգուտը չէի ճանչնար: Իրաւագիտութեան մէջ՝ զինքը պատկառելի ընող հռովմէական հնութեան կերպարանքն ախորժելի էր ինծի. բայց սրտիս անկեղծութիւնը չէր կրնար հանգուրժել այնպիսի ուսման մը պարսպիլ՝ զոր բարուց օպականութիւնը վնասակար ըրած էր: Մարդկանցմէ շատերը անոր համար կ'ուզեն օրինաց ծանօթութիւն ունենալ, որպէս զի իրենք անկէ փախուսա տան, կամ ուրիշներուն սորվեցընեն անպատուհաս կերպով արհամարհել զա-

նոնք: Ինծի համար անկարելի էր այս ուսմամբ՝
խոհականութեան հակառակող այսպիսի զեղ-
ծում մը ընել. ուստի և կ'իմանայի թէ սրչափ
դժուարին էր անոր պատուաւոր կիրառութիւնը
այնպիսի գարու մը մէջ յորում առաքինութիւն
և անմեղութիւն ծաղու նիւթ եղած էին: Օրէնքը
իրաւագիտաց ձեռքը՝ ամօթալի շահագիտութիւն
մը դարձեր էր: Իրենց լեզուն, բնաւորութիւնը,
ոգին, պատիւը, համբաւն ու հաւատարմու-
թիւնը, ամենայն ինչ հասարակաց առջև կասկա-
ծելի էր ու կեղակարծ »:

Զենք կրնար չըսել թէ այս նկարագրին մէջ
չափազանցութիւն գործածած չէ Փեթրարքա:
Բանաստեղծականին համար ունեցած յարումը՝
ատելի կ'երևցընէր իրեն օրինաց գիտութիւնը, և
անոր վրայ ունեցած հակառակութեանը կը զո-
հէր՝ անոր պարսպող անձինքը: Այսպէս աւելի
քերթողութեան պարսպելով՝ անցուց իր տարի-
ները 'ի Մոնփէլիէ. ուստի երբ հայրը եկաւ զինքը
տեսնելու, անոր քով փոխանակ իրաւագիտական
ուսմանց վերաբերեալ գրքերու, լատին ու գա-
ւառական բանաստեղծութեան հատորներ գտաւ.
և այնչափ նեղացաւ, որ քանց անոնց սուղ գը-
նոյն նայելու, բոլորն ալ կրակի մէջ նետեց: Հա-
զիւ կրցաւ Փեթրարքա Վիրգիլիոս մը ու Կիկե-
րոնի մէկ քանի ճառերը խալըսել, իր երկու սի-
րելի ու աննման հեղինակները: Մոնփէլիէէն Պո-
լոնիա խրկեց զինքը հայրը, որպէս զի հոն շարու-
նակէ իր օրինական գիտութիւնը. բայց ինչպէս
'ի Մոնփէլիէ՝ հոն ալ հաւատարիմ մնաց Փե-
թրարքա բանաստեղծութեան և ճարտարխօսու-
թեան:

Պոլոնիայի մէջ բաղգ ունեցաւ Փեթրարքա ի-
րեն ուսուցիչ ունենալ զանուանի իրաւագէտն
Զինոյ Փիսթոյացի, որ իր հանգստեան ժամերուն

կը պարտապէս նուագներ շարագրել, զորոնք կը գովէր Տանթէ և վրանին կը սքանչանար Փեթրարքա: Ուստի երբ դարձաւ յԱւենիոն՝ այնչափ աւելի սիրող էր քերթողութեան, որչափ կ'ատէր զօրէնսգիտութիւն: Հօրը մահուամբն ազատ մնալով իր բերմանցն հետևելու, բոլորովին դպրութեանց տուաւ ինքզինքը կարգէ դուրս ելան, դեամբ և յարատևութեամբ:

Օր մը երբ Աւենիոնի փողոցներուն մէջ կը քալէր, ծերունի մը հանդիպեցաւ իրեն՝ որ աղքատութեանը պատճառաւ ստիպուած էր մէկուն մէկալին ձեռք բանալով իր ոգեպահիկը հայթհայթել: Փեթրարքա կը պատրաստուէր իրեն ուղորմութիւն տալու՝ երբ ճանչցաւ թէ այն մուրացիկը իր նախկին ուսուցիչներէն մէկն էր: Այն վայրկէսէն՝ ծերունին քերթողին սեղանակիցն եղաւ: Բայց դժբաղդութեամբ ինքն ալ կարօտ էր, և ապրուստի համար կը բռնագաստուէր քովը գտնուած հին ու ազնուագոյն գրչագիրները ծախել: Այս փանձարանին մէջ կը գտնուէր Աիկերոնի Յաղագս Իտալոս կոչուած գրքին միակ և անգիւտ օրինակը. Փեթրարքա իր ծեր ուսուցչին տուած էր որ կարգայ. ան ալ իր նեղութեանը ատեն՝ քանի մը գահեկանով վաճառեր էր զայն: Օրեր անցնելէն ետքը՝ Փեթրարքա ինդրեց նոյն գիրքը՝ ի ծերունւոյն, և մատենին տեղ՝ անոր արտասուալից պատասխանն ընդունեցաւ: Չհամարձակեցաւ վրան իյնալ քերթողը, վախնալով որ չըլլայ թէ աւելի վիշտ և արամութիւն պատճառէ անոր ցաւագնեալ սրտին. և անանկով Աիկերոնի անմահական մէկ գրուածը բոլորովին ու անգարման կորուստ մը եղաւ ապագայ դարերուն և դպրութեանց:

Քսանուիրէք տարուան հասակին՝ Աւենիոնի մէջ եղող հաւատաւորաց եկեղեցի մը գնացեր էր

Փեթրարքա : Հոն խորանի մը առջև նորահաս կին մը տեսաւ, ու անոր երեսաց գեղովն զմայլած յափշտակուեցաւ : Այս կինն էր Լաւրա, որուն անունը Փեթրարքայի անուանը հետ անմահացաւ. վասն զի իր քերթող լեզուին և հանճարոյն նպատակ ըրաւ զինքն Փեթրարքա, թէպէտև պարտուցը հաւատարիմ տիկինը անտարբեր գտաւ իր սիրոյն : Իր նուագաց մէջ գեղեցկագոյններն անոր անձին նուիրուած են. և Լաւրայի մահուընէն ետքն ալ՝ դեռ ևս անոր սիրոյն յիշատակաւը կը թրթռան Փեթրարքայի քնարին թէլերը. սակայն զգուշանալով հին և հեթանոս քերթողաց անզգոյշ բացատրութիւններն ու լեզուն գործածելէն, որով ողջստոհ սիրտ և մտքեր կը վիրաւորին. այլ մանաւանդ թէ ամէն ապրերուն մէջ ջանացած է՝ զգացմունքն հպատակեցնել առաքինութեան և կրօնից, զորս ամեն բանէ վեր կը կը մեծարէր : Սակայն անով հանդերձ, առ դերագոյն և ճշմարիտ սէրն, առ Աստուած, դարձած ատեն անսագիւտ չէր գտնէր այն տաղերն, և կը վկայէր թէ

« Յաճախ ինքնին իսկ ամաչեմ ես զանձնէս,
Եւ զառանցմանս շառագունանքն են պրտուղ,
Եւ ապաշաւ, և ճանաչել յայտնապէս՝
Թէ որ հաճոյն յաշխարհի, է երազ սուղ » :

Իտալական լեզուն Տանթէի ձեռքով կարգաւորուեր էր և յլկուած. իսկ Փեթրարքա աւելի քաղցրութիւն մը տուաւ անոր. և արդի լեզուաց մէջ ամենէն աւելի ներգաշնակն ընելու ջանքովը անուանի փլորենտացոյն բանաստեղծութեան ազդած կորովը ջլատեց ու սկարացուց. և իրմէ ետքը եկողներն՝ չկարենալով Տանթէի նմանիլ, Փեթրարքայի հետևեցան :

Փեթրարքա սիրող էր հայրենեացը, անոր

զուարթատեսիլ բլրոցը, յափշտակիչ գեղոյն ու քաղցր կլիմային՝ որոնք այնչափ և այնպիսի ազդեցութիւն ունեցան իր քնարին վրայ. ուստի և անտարբեր չէր կրնար ըլլալ անոր վրայ ծանրացող աղէտից և ընտանի երկպառակութեանց, որոց ականատես ըլլալու դժբաղդութիւնն ունէր: Այս սրտով և զգացմամբ յօրինած է Խտալիոյ վերայ տաղերգութիւն մը՝ որ իր պրշին և հանճարոյն արդիւնք ընտիրներուն մէջ՝ ընտրելագունից դասէն է. յորում հաւասար կը մրցին քերթողական եռանդ, բացատրութեանց պեղեցկութիւն և սէր հայրենեաց:

Երկար ճանապարհորդութիւններ ըրած է Փեթրարքա՝ ի Գաղիա, ի Հոլանտա և ի Քերմանիա. և ի Հռովմ գեգերած ատենին՝ Գոլոննա հռչականուն ազգատոհմին տունը բնակելով, հոն յաճախու մեծամեծաց հետ ծանօթացաւ. անկէ Աւենիոն անցաւ, և վերջապէս Վալքիուզա (Վոլքիւզ) առանձնանալով, հոն շարագրեց իր գրուածոց գլխաւորագոյն մասը, և մանաւանդ Տաղարանը (Canzoniere):

Ժամանակակից չուզեցին անտարբեր երևնալ անոր հանճարոյն և արժանաւոր հռչակին. ուստի մի և նոյն օրուան մէջ թէ Հռովմայ ծերակուտէն և թէ Փարիզու համալսարանէն քերթողաց դափնիէ պսակն ընդունելու հրաւէր հասաւ առ Փեթրարքա: Առջի բերան տարակուսեցաւ թէ այն երկուքէն որն ընտրէ. բայց ետքը հայրենեաց կողմանէ արուածը իրաւամբք նախամեծար համարելով՝ գնաց ի Հռովմ, և հոն ի Վապիտոլիոն բաղմամբոխ ժողովրդեան մը ու ծերակուտին ներկայութեամբ իրեն սահմանուած պսակն ընդունեցաւ: Նոյն պսակը գլուխը վատիկանեան տաճարն իջաւ քերթողը. ու սրբոյ Աւաքելապետին գերեզմանին նուիրեց զայն, որով ալ աւելի

հռչակուեցաւ համբաւը. ժամանակին բոլոր մեծամեծքն ատեներնին կը հրաւիրէին զինքը, և պետական դժուարին գործերուն կատարումը իրեն հանձարոյն և հայրենասիրութեանը կը յանձնէին: Ինքն Հռովմայ ժողովրդեան կողմանէ պատգամաւոր գնաց առ Կղեմէս Զ քահանայապետ, [Թախանձելով որ նորէն 'ի Հռովմ դարձնէ այն հայրապետական աթուռ որ շատ տարիներէ 'ի վեր փոխադրուած ըլլալով 'ի Փաղլիա, աղետից ու [Թշուառութեան մէջ ձգեր էր զԻսաւրիա. Վենետիկոյ հասարակապետութեան և Քենուացւոց մէջ հաշտութեան միջնորդ եղաւ, և Հռովմայ քաղաքական կառավարութիւնը բարւոքելու համար խորհրդակից բազմեցաւ ծիրանաւորաց ժողովոյն:

Կենացը վերջի տարիներն՝ Եւգանեան բլրոց մերձաւոր Արքուա գիւղը քաշուելով, հոն լմընցուց իր օրերն. ուր անձնական փորձառութեամբն ալ ալ աւելի խելամուտ աշխարհասէր ընդունայնութեանց, երիտասարդական հասակին զառաժանքը՝ ծերութեան արտասուօքն ուզեց ջնջել. և ձեռքն առնելով խաչելեալ Աստուծոյ մը պատկերը՝ հետագայ զլջական նուագով մը այս կենաց համար գոցեց իր աչուրներն.

« Հայր երկնաւոր, զրաւեալ աւուրցս իմ ըզլետ,
Ձյետ գիշերաց՝ զոր յերազմամբ ծախեցի,
Բուռն այն ըղձիւ վառելով աստ յիմ սրբտի,
Պշուցեալ ի գործս այնքան շրքեղս յիմ աղէտ:

Հաճեաց, աղէ, զի ես դարձայց քո լուսով
Յայլ իմն ի կեանս և ի ձեռնարկ գեղագոյն,
Որպէս զի՝ զուր ելեալ հաղբից իւր [Թագուն
Խիստն իմ ոսոխ դարձցի ընդ այն ամօթով:

Այս մետառան աւասիկ ամ լըրանայ
Ձի ընդ սովին անկայ լըծով դառնութեան,
Որ ոյց իշխէն՝ յայնս առաւել բըռնանայ:

Ո՛վ տէր , գըթա յիմ տառապանս անարժան ,
 Զրահետ զիմ միտս ի լաւագոյնն ած ի վայր ,
 Յուշ արկ նըմա զի ' խաչ այսօր դու մեռար » :

Փեթրարքայի սիրան ու սէրն էր զինքը քերթող ընողը : Իր նախնական ու սիրելիագոյն պարապմունքն ուրիշ էին :

Հնուէթեան մեծ սէր ունէր Փեթրարքա : Տղա-յուէթեան հասակին ամէն ժամերը՝ վիրգիլեայ և Կիկերոնի ընթերցմամբ կ'անցընէր . ամէն տեղ հին գրուածք , ձեռագիրներ կը փնտռէր , ու վանքերու գրատունները տակնուվրայ ընելով , անոնց մէջ կ'ուզէր գտնել նախնական եկեղեցւոյ և հին դասական մատենագրուէթեան մնացորդքը : Տանթէի պէս սիրող էր հռովմէական հին բարբառոյն , և Իտալական լեզուով քերթողաբանելու ալ առջի բերան մեծ դժուարութիւն կը կրէր : Իր գրուածոցը մէջ առաջին կը կարծուի ճառ յառաֆս հնաբէյ Բաշտի կոչուածը , որն որ Իմաստասիրական գրութիւն մըն է : Այլաբանական դէմքեր , Յոյսն և Ուրախութիւնը , հաճոյից և կենաց գովեստը կ'ընեն . Բանը՝ անոնց ընդունայնութիւնը կը ցուցընէ , և Յաւ և Երկիւղ՝ թշուառութեանց , աղիտից և հիւանդութեանց նկարագիրը կ'ընեն , որոնցմով կարծես թէ մարգկային կեանքը կը թունաւորուին . ուր Բանը այլ և այլ պատճառներով կը հաւատարմացընէ թէ անոնք բուն չար չեն կրնար սեպուիլ : Իմաստասիրական զրուցատրութիւն մը , որ շատ յերկարելովը ոչ միայն հրահանգիչ ըլլալէն կը դադրի , այլ ինչուան տաղակալի ալ կ'ըլլայ :

Յառաֆս առանձնական կենաց կոչուած ճառը՝ մարդասէաց սկզբունքներ կը բովանդակէ , որոնք Փեթրարքայի բնաւորութենէն օտար կ'երևնան , որն որ թէպէտ մեղամաղձօտ էր և մտածող ,

սակայն մարդկութեան դէմ ատելութիւն ունենալէն շատ հեռու: Առանձնութիւնը ընկերական կենաց հետ կը բաղդատէ, թէ մէկին և թէ մէկաւ լին օգուաներն ու անպատէհութիւնքը ցուցընելով: սակայն առանձնական կեանքը համեմատութեամբ նախամեծար կը մեպէ, և անոր հետևողաց բարեբաստութեամբը կը հաւատարմացընէ զրուցածները:

Ասոնցմէ զատ ուրիշ ճառ մըն ալ ունի Յաղափարհամարհելոյ դաշխարհ, զոր խղճին վրայ ծանրացող ազդեցութեամբ մը շարագրած է: Սրաին վշտացն ու աագնապին ծանօթ քահանայ մը՝ սրբոյն Աւգոստինոսի Խոստովանութեանց գրքէն օրինակ մը ատուեր էր Փեթրարքայի, և որուն ընթերցումը յոյս էր իրեն և քաջալերութիւն: Իր և սուրբ վարդապետին՝ նախնական կենացը մէջ եղած նմանութիւն մը՝ յորգորամիտ ըրաւ զինքը օրինակին նման պարզութեամբ մը իր վարքը դրն վրայ առնուլ, և վերաւոր սրաին բժշկութիւնը սրբոյն Աւգոստինոսայ յանձնել:

Բարոյականէն զատ՝ պատմական երկասիրութեանց ալ զբաղած է Փեթրարքա. բայց սկսած գրուածներն չկրցաւ գլխաւորել: Միաքը դրած էր Հսովմայեցոց ընդարձակ պատմութիւն մը շարագրել, որուն միայն քանի մը հատուածները կան Յաղափարի ահաանեաց և Համառօփութիւն վարոյ արանց հուշահարաց գրուածոց մէջ. յորում Հսովմուլեայ, Նումայի, Տուլտսի Ոստիլեայ և Յունեայ Իրուատսի կենսագրութիւնք կան:

Քաղաքավարական գրուածոց մէջ նշանաւոր է Յաղափար ընդիւր պէսլութեան հասարակաց պէսլութեան հտջուած գիրքը, զոր Պատաւիտի քաղաքապետ Փրանկիսկոսի քարարացւոյն ընծայեց, յորում Պլատոնի և Կիկերոնի խօսքերովը՝ տեսչութեան գերազանց խրատներ կու տայ իրեն: — Իմաս-

ատեն տեսած էր Աիկերոնի Յաղագս խոսաց և Վարրոնի Յաղագս աստուածային և ճարտարային գործոց կոչուած գրքերը, և որոնց օրինակը չկրցաւ ետքը ձեռք ձգել, կորսուած ըլլալնուն համար: Հետաքննական է իր բերնէն լսելը թէ որչափ ջանք ունեցեր է այլ և այլ գրչագիրք ձեռք ձգելու համար. « Երբ, կ'ըսէ, բարեկամներս տեղ մը երթալու ատեննին կու գային իրենց հրաժեշտի բարևը տալ ինձի, և կը հարցընէին թէ դացած տեղերնէն ինչ կ'ուզեմ որ բերեն, այս էր իմ պատասխանս. — Աիկերոնի գրքերը փնտուեցէք: Իմ թղթերուս մէջ ալ միշտ նոյն աղաչանքը կը կրկնէի: Ո՛րչափ նամակներ գրած եմ, քանի տարի անցուցեր եմ Աիկերոնի երկասիրութիւնքը գտնելու համար. չէ թէ միայն Իտալիոյ մէջ՝ ուր շատ ծանօթներ ունիմ, այլ նաև 'ի Գաղղիա, 'ի Գերմանիա, 'ի Սպանիա և յԱնգղիա, և որ զարմանալին է՝ մինչև 'ի Յունաստան: Հո՛ն յոյս ունէի ես Աիկերոն մը գտնել, իսկ երկրին բնակիչքն՝ յոյն լեզուով գրուած Հոմերոս մը խրկեցին ինձի. զոր իմ ջանքովս ու ծախքով 'ի լատին թարգմանել տուի, և հիմա հռովմէական պատմութեանս մէջ անարժան չհամարիր ինձի յարկակից ըլլալ: Թէ որ իմ ճանապարհորդութեանցս մէջ հեռուանց վանք մը տեսնելու ըլլայի, յուսալով թէ կարող ըլլամ նոր բան մը գտնել, մէկէն դէպ 'ի հոն կ'երթայի՝ ամէն խորչերը աչքէ անցընելու: Քսանըհինգ տարուան հասակիս Աիկէթ քաղաքն հասնելով, ինձի իմաց տուողներ եղան թէ հո՛ն գրքեր կը գտնուին. ուստի աղաչեցի իմ ընկերակցացս որ նոյն քաղաքին մէջ կանկ առնուն: Աիկերոնի երկու ճառերուն օրինակները ձեռք ձգեցի, որոնցմէ մէկուն գաղափարն ես առի, միւսին ալ աշխատութիւնը բարեկամներէս մէկը իր վրան առաւ: Բայց օրինակելու համար, թանաքի կարօտութիւն ու-

նէինք . լսողը շատ պիտի զարմանայ երբ ըսեմ թէ նոյն քաղքին մէջ գտնելը շատ դժուարին եղաւ մեզի . ու վերջապէս գտածնիս ալ աւելի քրքում էր քան թէ թանաք » :

Այս հատուածիս մէջ յիշատակուած Հոմերոսի գիրքը՝ Նիկողայոս Սիպերոս անունով յոյն մը , որ Կոստանդնուպոլսոյ դիւանատանց մէջ պատուաւոր պաշտօն մը ունէր , Փեթրարքայի ընծայ խրկած էր : Փեթրարքա Իտալիոյ մէջ յաջողեցաւ գտնել Կիկերոնի ուրիշ ճառերն ալ և անոր ընտանեկան թուղթերը : Մեծ դժուարութիւն ունեցաւ բոլոր նոյն երկրին մէջ ամբողջ Կուինսիլիանոս մը գտնելու . և ամէն ջանքն ընէլէն ետքն ալ հազիւ կրցաւ Տիտոս Լիւիոսի առաջին , երկրորդ և երրորդ Տասնեակները ձեռք ձգել :

Լատին գրչագրաց այսչափ սակաւագիւտ ըլլալէն՝ յայանի կ'երևնայ թէ որչափ աւելի քիչ պիտի ըլլային յունականքը՝ որուն ուսումը դրեթէ բոլորովին դադրած էր յԻտալիա՝ երեքասաներորդ դարուն առեկն : Նամակի մը մէջ՝ զոր 1360ին Փեթրարքա գրեց առ Հոմերոս , 'ի պատասխանի Պոքֆաչչիոյի այն թղթին զոր յանուն այս քերթողին խրկած էր իրեն , կ'ըսէ թէ բոլոր Իտալիոյ մէջ տասը հոգի չեն գտնուիր՝ որ կարենան Իլլիոնի քերթողին երկասիրութիւնն բուն իր լեզուով և կարգալ . և ցուցնելու համար թէ այս խօսքը չափազանցութեամբ զուրցուած չէ , անոնց համրանքը կ'ընէ . « Հինգ հոգի Փլորենաիոյ մէջ կը գտնուին , կ'ըսէ , մէկ մը 'ի Պոլոնիա , երկու 'ի Վերոնա , մէկը 'ի Մանթուա , որն որ Պաղոմէոսի հետևելու համար , կ'ըսէ , Հոմերոսէ երես դարձուց . մէկ հոգի մըն ալ 'ի Փերուճիա . իսկ 'ի Հռովմ ոչ ոք » :

Փեթրարքայի յունական լեզուն սորվեցընողը՝

Բարաղամ անունով մէկը եղած է (1339), քերթողին գրեթէ երեսունը հինգ տարուան հասակին: Միաբան՝ Պղատոնի գրքերը կարգացին, և անոնց ընթերցմամբը վառուեցաւ Փեթրարքա պղատոնական իմաստասիրութիւնը նորէն խոթել իտալիոյ մէջ:

Փեթրարքայի հաւաքած գրչագիրքը կ'երևնայ թէ իր մահուանէն անմիջապէս ետքը այլ և այլ տեղուանք ցրուած ըլլան:

Իտալական բանաստեղծութեան ծագումը՝ արձակ լեզուի գրութենէն շատ առաջ ձևաւորուելով կերպարանքի տակ մտաւ. Կուխտոյ Քաւալքանթի, Կուխտոյ Կուինցէլլի, Տանթէ և Փեթրարքա արդէն երևցեր էին, և իրենց ընտիր քերթութեամբքն ու երգերով ամենուն եռանդը վառած՝ նոյն արուեստին ետէ ըլլալու: Տաղաչափելու սէրը զարմանալի էր. հանճար ունեցող կամ չունեցող, Մուսայից ընկերել ու Պաոնաս լերան վրայ կ'ուզէր ելլել: Տանթէի Աստուածային կատակերգութեան հրատարակուելէն ետքը՝ ամէն մարդ կարծես թէ բանը գործը ձգած, իրեն կարևորագոյն զբաղմունքն ըրած էր անոր հետևող ըլլալու աշխատիլ. Փեթրարքայի ըսածին պէս՝ իրաւագէտք և բժիշկք ալ Յուսսինիանոսի և Հիպոկրատայ գրոցը վրայ չէին ուզեր նայիլ. Չինոյ Փիսթոյացի՝ իրաւագիտութեան անունանի վարպետը՝ նոյն ծանր ուսմունքը երեսի վրայ ձգեր, և բանաստեղծութեան ետէ սկսեր էր ըլլալ. և եթէ Փեթրարքայի խօսքը չափազանցութիւն չուզենանք սեպել, որմնագիրք, հիւսք, երկրագործք, արօրը կը ձգէին բանաստեղծելու սիրովը: Այս մտլութիւնը՝ հասարակ կարգի մարդիկներէն՝ ազնուականաց և մեծամեծներու անցեր էր: Սրբազան կը սեպուէր բանաստեղծին

անձը. ինչուան քաղաքական յանցանաց համար սահմանուած պատիժներէն խալըսելու հնարքը զայն կը համարէին. Նիկողայոս Ռիէնցի անուանի խռովարարը բանտարկուելով՝ մահուան դատապարտուեցաւ. ու այն պատժէն խալըսելու համար բաւական եղաւ ատենով ոտանաւորաց շարագրուածեամբ զբաղած ըլլալը:

Քերթողութեան այսպիսի դիրքի մը մէջ անկարելի էր որ արձակ լեզուն կարգաւորուէր. մանաւանդ թէ իրենց իմաստնոցն անգամ կ'երևնար թէ ոտանաւորի համար այնչափ դիւրութեամբ յարմարող իտալական լեզուն կարելի չէր արձակի համար ալ գործածել. ուստի և Տանթէ իր արձակ գրուածոցը մէջ լատինականը գործածեց. և որ աւելի զարմանալին է, Պետրոս Գրէչէնցի՝ մշակաց համար երկրագործական գրուածք մը հրատարակելով, լատինականով գրեր էր, այն լեզուով զոր ոչ ոք կը հասկընար՝ որոց գործածութեան կամ օգտին համար յօրինուած էր:

Իտալական արձակ լեզուին ձևանալուն՝ ու կերպաւորելուն առաջին աշխատողները Վիլլանի եղբարք եղան՝ Յովհաննէս, Մատթէոս և Փիլիպպոս:

Յովհաննէս Վիլլանի պարզ ու բաւական ընտիր ոճ ունեցող պատմագիր մըն է: Կը պատմէ թէ 1300ին ատենները Հռովմ՝ Ճանապարհորդութիւն մը ընելով տեսաւ ու քննեց հնութեան մնացորդքը. ետքն ալ Սալուստիոս, Տիտոս Լիււիոս, Վալերիոս Մաքսիմոս, Պաւղոս Որոզիոս պատմագրոց, և Վիրգիլեայ ու Լուկանոսի քերթութիւններն կարդալով, ուզեց անոնց նմանողութեամբ իր հայրենեացը պատմութիւնը շարագրել. և յօրինեց Փլորենտիոյ պատմութիւնը, նոյն քաղաքին հիմնարկութենէն ինչուան Քրիստոսի 1348 թուականը, որ տարին ինքն ալ մե.

աւ ժանտամահէ: Դիւրահաւան պատմի մը հաւատարմութիւնը իրաւամբ կասկածելի է. Վիլլանիի պատմած դէպքերն ալ ստուգութեան կարօտ են՝ երբ իր ժամանակներէն առաջ պատահած դէպքերը կը յիշատակէ. բայց երբոր ժամանակակից պատմութեան կը հասնի, իր պատմած անցքերը նոր կերպարանք մը կ'առնուն: Իր ատենները Իտալիոյ և մանաւանդ Քոստանայի մէջ պատահած դէպքերուն կատարեալ տեղեկութիւն ունէր Վիլլանի. բայց կուէլփեանց կուսակցութեան ոգի կը տեսնուի իր գրուածքին մէջ, որով մերթ կը ստիպուի ճշմարտութենէ ստերիւրիլ:

Նոյն ստուգախօսութիւնը կը տեսնուի նաև Մատթէոս ու Փիլիպպոս Վիլլանիի պատմագրական երկասիրութեանց մէջ, առանց կարող ըլլալու առջինին պարզ ոճը գործածել: Փիլիպպոս Վիլլանի լատին լեզուով շարագրած է անուանի մարդկանց կենսագրութիւնը:

Իտալական արձակ լեզուի գեղեցկութիւն և շնորհք տուողն է Պոք. քաջիոյ:

Փլորենտացի վաճառականի մը զաւակն էր Պոք. քաջիոյ, ու յամին 1313 ծնած՝ ի Փարիզ: Հայրը միտքը դրած ըլլալով վաճառականութեան արուեստին դնել իր զաւակը, չափաբերական ու հաշուետումարի սկզբանց կը պարապեցընէր զինքը. ճանապարհորդութիւններ ալ ընել տուաւ, որպէս զի լաւ ևս հմտանայ արուեստին: Բայց Պոք. քաջիոյ՝ պատանեկութեան հասակէն միայն գրաւորական ուսմանց և բանաստեղծութեան կը զբաղէր. կ'ըսեն թէ եօթը տարուան եղած աստենն՝ սկսած ըլլայ առականեր շարագրել:

Քսան տարուան էր երբ ճանապարհորդութեանց ատենը Վիրգիլեայ գերեզմանը սեսնէ.

լով վառեցաւ իրեն հետևող ըլլալու փափաքանօք .
 և երբ հօրը յայտնեց , չկրցաւ դէմ կենալ , միայն
 պատուիրելով որ բանաստեղծութեան հետ՝ իրա-
 ւանց գիտութեանն ալ զբաղի : Անկէ ետքը բոլո-
 ըովին հնութեան տուաւ ինքզինքը Պոքֆաչչիոյ ,
 յաճախ Որատիոսի , Վիրգիլեայ , Ովիդիոսի գրք-
 քերը կը կարդար : Գալապրիայի մէջ յունարէն
 լեզուն ալ սորվեցաւ . հոն մշակեց նաև չափաբա-
 նական , աստեղագիտական և աստուածաբանա-
 կան ուսմունքը . Փեթրարքայի հանդիսաւոր պը-
 սակման լուրը լսելով , աւելի վառուեցաւ ուս-
 մանց սիրովը և անուանի քերթողին հետ բարե-
 կամացաւ :

Պոքֆաչչիոյ վիպասանական քերթութեան ըզ-
 բաղելով քանի մը երկասիրութիւնք ալ շարա-
 գրեր էր որ նոյն տեսակ բանաստեղծութեան կը
 վերաբերէին . ասոնց կարգէն են Թէսէական , Փի-
 լոփոսոս , Սիբուլի բեփիլ բայց Տանթէի Աստուա-
 ծային կատակերգութեան ընթերցումը՝ նոյն ա-
 ըուեստին մէջ յաջողելու յոյսը իրմէ վերցուց :
 Ուստի քնարերգակ քերթութեան սկսաւ զբա-
 ղիլ . նուագներ , երգեր , ցուցեր շարագրեց , ին-
 չուան որ զՓեթրարքա ճանչցաւ . և երբոր անոր
 յօրինած նմանօրինակ երկասիրութիւնները տե-
 սաւ , այնչափ արհամարհ երևցան աչքին իր
 գրածները , որ կրակի տալով միտքը դրաւ մէյմըն
 ալ քերթողութեան չզբաղիլ : Այս առաջադրու-
 թեամբը ստացաւ Իտալիա Պոքֆաչչիոյի վիպա-
 սանականներն , և մանաւանդ հռչակաւոր Տասնօ-
 բէայն :

Տանթէի ու Փեթրարքայի պէս՝ Պոքֆաչչիոյ ալ
 սկսեր էր նախ լատիներէն գրել : Յաղագս ծննդա-
 բանուսէան ասփոսածոյ կոչուած երկասիրութիւն մը
 շարագրեր էր , հնդեստասան գիրք , որ գիցաբանա-
 կան ուսմանց կատարեալ տեղեկութիւն մը կ'ամ-

Generated on 2016-05-20 11:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
 Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

փոփէր, և բանաստեղծութեան արուեստը վար զարնողներուն գէմ՝ անոր պաշտպանութիւնը կ'ընէր: Ուրիշ գիրք մըն ալ գրեց լերանց, անտառաց, լճերու, աղբերաց ու գետոց վրայ, որն որ տեսակ մը բնական աշխարհագրութիւն կրնայ սեպուիլ: Քերթուածներէն միայն տասնըվեց հովուերգութիւնք ձեռուընիս հասած են, ցամաք ու մթին ոճով:

Պոքթաչչիոյ՝ արձակ գրելու սկսած օրէն անուանի եղած չէ. իր վիպասանութեանցը մէջ յայտնապէս կ'երևնայ այս տարբերութիւնը: Տիւրտոյ՝ որ պատանեկութեանը երկասիրութիւնն է, չափաւոր գրուածք մը կրնայ սեպուիլ թէ ոճովն և թէ դասակարգութեամբ: Բոյիլ (Fiammetta) ընարեւագոյն է. Ագոստո շար (Corbaccio) կոչուածը սուր երգիծաբանութիւն մը. Ալֆոնս հովուերգութեան մէջ կը սկսի փայլել մասնազրին հանճարը. Իսկ Հարտ-Վոլտե կամ Տասնօրէն (Decamerone) արժանապէս սիրելի կ'ընեն հեղինակին հանճարոյն հետ նաև գիւտոց բազմազանութիւնը: «Յաճախ կը մոռնանք, կ'ըսէ Վիլլամէն, թէ որչափ օգտակար եղած է հնութեան ուսումը, և որչափ կրնայ ըլլալ: Կը համարինք թէ հնոց գիւտերը՝ արգի հանճարոյն կրնան վնասակար ըլլալ. թէ անոնց ներկայութիւնը կը շփոթէ զմեզ, և չթողուր որ սկզբնագիր երկասիրութիւններ արատադրենք. ուր առանց անոնց պիտի յաջողէինք: Չկայ ասկէ աւելի տարակուսական կարծիք մը: Միջին դարուց մէջ այնպիսի հանճարներու կը հանդիպիմ՝ որոնք առանց հնոց բարգաւաճեր են. և ուրիշներու ալ որ անոնց օժանդակութեամբ օգտուեր են. սկզբնագրական մեծութիւնը այս վերջիններուն է: Ո՞վ կայ հագներգուաց մէջ Տանթէի ու Փեթրարքայի հաւասարող. ո՞վ առասպելաց յօրինման արուեստին մէջ կրնայ Պոքթաչչիոյի զուգընթանալ»:

կրթուած դասուն մտքէն այնպիսի նախապաշար մունք՝ որոց արդիւնք է խելքէ մտքէ դուրս ելած դէպքերը հաւատարիմ ենթագրելը. սակայն միջին դարուց բուն կրքերը դեռ ևս զօրաւոր իշխանութիւն ունէին, և Խաւրիոյ երկիրը անկարգութեամբք և եղերամբք կը լեցընէին. և մտքերը տակաւին ազնուապետական բարուց խոչորութեան դէմ կը մարտնչէին: Ուստի բռնագատուած էր Պոքքաչչիոյ առջի երկու դաս վիպասանից հետևող երևնալ. այսինքն դիպուածոց յաճախութիւն խոթել, առանց զարմանալոյն՝ որ հաւատարիմ պիտի չըլլար. և նկարագրել մարդկային կրքերը, առանց անոնց յատուկ բնաւորութիւնը ստորագրելու: Այս ոճը բռնած է ընդհանրապէս Պոքքաչչիոյ իր վիպասանութեանց և Տասնօրէին մէջ:

Հարիւր դէպքով կամ պատմութեամբ կը ձեւանայ այս վերջինը, զորոնք իրարու հետ կապելու և մէկ գրուած մը կազմելու համար, կ'ենթադրէ թէ 1348ին դժնդակ ժանտամահին ժամանակ, որ Փլորենտիա քաղաքն անապատ ու անմարդի ըրաւ, եօթն կանայք և երէք ազնուական պարոններ, հիւանդութենէն խալըսելու համար՝ քաղքին մերձաւոր գեղի սուն մը կ'առանձնանան. և հոն ժամանակին անցընելու, և տխուր մտածութիւններ մտքերնէն հեռացընելու համար, ամէն մէկը պատմութիւն մը կը պատմէ, տասնօր. և անոնցմով կը ձևանան Տասնօրեայ գրոց հարիւր վէպերը:

Գրքին սկզբնաւորութիւնը զուարճացընէլէն շատ հեռու է: Ահաւոր ժանտամահին ստորագրութիւնը կ'ընէ, և այն այնպիսի գոյներով և սրտաշարժ դիպուածներով, որ յայտնապէս կ'երևնայ թէ պատմիչն ալ ականատես վկայ եղած է այն դէպքերուն և տեսարանաց որոնց պատմու.

Թիւնն և ստորագրութիւնը կ'ընէ: Հիւանդութեան սկզբնաւորելուն և ճարակելուն նշանակքը, բնակչաց ախուր յուսահատութիւնը, զգուշութեան ահաւոր միջոցները՝ որոց սարսափը թելագիր կ'ըլլայ, և որոնք անբաւական կ'ըլլան մահուան սաստկութեան առջևը, անձնասիրութիւնն ու բարուց ապականութիւնը՝ նոյն իսկ կուտակեալ գիականց ողորմագին տեսարանին դիմաց, այնպիսի ուժգնութեամբ ստորագրուած և ճշմարտութեան կերպարանք առած են, որ ընթերցողը ինքզինքը Փլորենտիոյ մէջ և այն աղէտալի անցից ականատես կը կարծէ: Յաճախ ճարտասանական ընտիր լեզու և կրակ մը բանեցընելէն ետքը՝ յանկարծ կանկ կ'առնու մանր ու չնչին կարծուած պարագայի մը վրայ, որոնց մեծ է ազդեցութիւնը սրտի վրայ: Ասանկ այն ոչխարաց հօտին նկարագիրը՝ որոնք իրենք իրենցմէ առաւօտը գոմէն դուրս կ'ելլեն և իրիկունները ներս կը մտնեն... որովհետև բոլոր հովիւներն մեռած են:

Երբ ահաբեկութիւնն ու ցաւը ինչուան վերջի աստիճանի հասած է, և ահա մէկէնիմէկ տեսարանը կը փոխուի, և կը տեսնենք ինքզինքնիս Փալմիէրի գեղակին զուարթարար հովանաստուեր ծառոց տակ փոխադրուած՝ այն փախստականներուն մէջ որոնք հոն դիմած են Փլորենտիոյ աղէտքն ու վտանգները մոռնալու համար: Հոն դալարագեղ մարգագեսնի մը վրայ, հեզասահ վտակի մը քով, անոյշ զեփիւռի մը մէջ՝ առջի օրուան պատմութիւններն կը սկսին: Ա՛լ ոչ ևս ախուր աչք մը կ'ուզեն ձգել այն թշուառ քաղաքին վրայ որուն հեծեծանքն ինչուան երկինք կը բարձրանան, ոչ այն բարեկամաց զորս կորուսին՝ և զորս դեռ ևս կորսնցընելու վտանգի մէջ են: Ասիկայ ոմանց համար թերութիւն մը կը սեպուի Պոքֆաչչիոյի ոճին. սակայն մարդկային բարուց ընդհանուր և ճիշդ նկարագիր մըն է:

Տասնօրեայ գրոց մէջ պատմուած հարիւր վէպերուն ալ գիւտը արդեօք միայն Պոքքաչչիոյն է: Բանասիրաց մէջ տարակուսական է այս խնդիրը. որովհետև ոմանք կ'ենթադրեն թէ ուրիշ նմանօրինակ՝ մանաւանդ արևելեան վէպեր անցած են ձեռքը, և անոնցմէ մեծապէս օգտուած. իսկ իտալացիք սկզբնական ըլլալու պարծանքէն չեն ուզէր զրկել ոչ իրենց հայրենակից հանճարը և ոչ զանիկայ երևցընող ազգը: Սակայն նմանողութիւնը հաւանական է, բայց այնպիսի ճարտար կերպով որ հասարակապէս պատիւ է հեղինակին. վասն զի այն նմանութեամբն ալ գիւտին արդիւնքն ունեցեր է:

Բայց Պոքքաչչիոյի մեծագոյն յարգը՝ իտալական ոճին և գրեթէ աննման բացասութեանցը մէջն է. անանկ որ ուրիշ որ և իցէ լեզուի թարգմանէն անկարելի ըլլալով, իրմէ ետքն եկող նոյն իսկ իր ազգայինքն ալ իրեն նմանող ըլլալ ջանացեր են, թէպէտև շատ անգամ խիստ հեռու մնալով իրմէն: Պոքքաչչիոյի մասնաւոր յասկութիւնը մարդկային սրտի խորունկ գիտութեանը և միջին դարերու իտալական բարուց ճիշդ նկարագրին մէջ է: Պատմութիւնը կ'աւանդէ թէ նոյն ժամանակաց բարք՝ շատ զեղծմանց ենթակայ էին. և Պոքքաչչիոյի շատ վէպերը կը հաւատարմացընեն թէ որպիսի թուլութիւն մը տիրած էր ընդհանրապէս, և թէ հեղինակին գիտմունքն է ոչ եթէ այն սրտերը կրթել, այլ զբօսեցընել իրենց հաճոյական գիպուածներու յիշատակութեամբ: Ասիկայ թերութիւն մըն է՝ որ մեծապէս կը նուաստացընէ Պոքքաչչիոյի համբաւը. մինչդեռ ոճովն ու լեզուով այնպիսի մատենագրական փառք մը ստացած է՝ որ Տանթէի ու Փեթրարքայի քով կենալովն ալ՝ այն փայլը չաղօտանար:

Ինչպէս Տանթէի ու Փեթրարբայի, ասանկ ալ Պոքքաչիոյի շատերն երեցան հետևողք, որոնց մէջ նշանաւոր կրնան սեպուիլ Յրանքոյ Սաքքէթթի և Յովհաննէս Փլորենտացի. որոնք Տասնօրեայ վէսերու հետևողութեամբ այլ և այլ պատմութիւններ շարագրեցին, բայց առանց սկզբնագրին յաջողակութեանն ու նիւթոց զանազանութեան: Սաքքէթթի որ պատանեկութեան ատեն քերթող ու երաժիշտ էր, և այրական հասակին պետութեան մարդ և ատենակալ, մօտանց քններ էր զմարդիկ, և անոնց բարքն ու բնաւորութիւնը իրեն ծաղու նիւթ ըրած: Բայց Պոքքաչիոյի հանձարը չունէր. և սուր լեզուովը աւելի ուզած է զուարճանալ քան թէ զուարճացրնել: Նոյնը կրնանք ըսել նաև Յովհաննու Փլորենտացւոյն վրայ, թէպէտ զինքը Սաքքէթթիէն վեր կը համարին իտալացիք: Իրենցմով կը լմրննայ իտալական մատենագրական պատմութեան չորեքտասաներորդ դարը:

Այս դարուս մէջ բացուած և բաւական համբաւ ունեցած են Պոլոնիոյ, Պատուայի, Փաւիոյ ու Նէապոլսոյ համալսարաններն:

ԺԱ.

ԳԱՂՂԻՍԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԶ ԴԱՐ)

ՏԵՓԵՐԻԷՐ, Յ. ՄԱՐՈՅ, Կ. ՄԱՐՈՅ, ՌԱՊԸԼԷ

Վեշտասաներորդ դարուն սկիզբը երեք ա-
նուանի անձինք կային որոնց գիտութեան համբա-
ւովն ու գովութեամբ լեցուած էր Եւրոպա: Այս
անձինքն էին Տիտիէ Երասմոս ութթերտամցի,
Յովհաննէս Լուդուիկ Վիվէս վալենսհացի, և
Գուլիելմ Պուաէ փարիզացի, որոնց գրուածքը որ-
չափ ալ հիմա միայն գիտնոց ձեռքն է, սակայն իրենց
ժամանակին մէյմէկ լուսաւորքն կը սեպուէին,
երբ Ֆրանսուա Ա Իսալիոյ վրայ տիրապետելու
խորհուրդը մէկդի դրած, ետէ էր գիտուն ան-
ձանց և ուսմանց ըրած պաշտպանութեամբը՝
պատերազմներէ եթէ ոչ աւելի փառաւոր, սա-
կայն տւական փառք մը փնտռել:

Այս անձանց մէջ առաջինը՝ Երասմոս, ծնած էր
'ի Ռոթթերտամ, ու նախ Ութրէթք, ու ետքը
Տէվէնթէր քաղաքաց մէջ ընդունեցաւ այն խնա-
մոս դաստիարակութիւնը որ իր հանձարոյն ըն-

դարձակ կարողութիւններն յայտնի պիտի ընէր : Տասնըեօթը տարուան որք մնալով, և հայրենի ժառանգութիւնն ալ վատնուած իր խնամակալներէն, բռնադատուեցաւ Սթերն քաղաքին մէջ վանք մը առանձնանալ. բայց ուսմանց սէրը և ճանապարհորդելու եռանդը բռնադատեցին զինքը թողուլ այն առանձնութիւնը, ու Եւրոպայի մէջ իրեն բարեկամ և պաշտպաններ փնտռել : Փափաքին ալ հասաւ. վասն զի 'ի Գաղղիա գաւազՊուտէ և զՖրանսուա Ա. յԱնգղիա զԹովմաս Մորուս և զՀենրիկոս Ը. յԻտալիա զԼևոն Ժ քահանայապետ և զաշխարհահռչակ տպագրիչն Ալտոյ Մանուցիոյ : Սակայն իշխանաց և թագաւորաց իրեն ըրած հրաւերներն մերժեց, որոնք կ'ուզէին որ իրենց արքունեացը մէջ հաստատուի բնակութեամբ. և պատճառն ալ վրայ կը բերէր. « Գիտուն անձինք, կ'ըսէր, Փլանարիոյ գորգերու վրայ նկարակերտուած պատկերներու կը նմանին, որոնց արգիւնքը հեռուէն տեսնուելնուն վրայ է » :

Համալսարանին վարդապետաց մէջ զՆրասմոս նշանաւոր ընողը իր հանճարն էր. վասն զի ոչ միայն գիտութեան հրաշալիք մըն էր, այլ նաև հազուագիւտ հանճարեղ մատենագիր և սիրելի վարմունք ունեցող անձ մը. սղաաամիտ իրեն կրօնական կարծեացը մէջ, հաւասար կասկածելի էր ուղղափառաց և լուսերականաց. վասն զի սրբատուր ուղղափառ, ժամանակին կրքերէն և մտորութեանց հեղեղներէն ուզէց կամ կարծեց զգուշանալ, ոչ Վիրթէմպերկի միանձին օտարաձայն վարդապետութեանցն անսալով, և ոչ ալ անոր հակառակորդաց զինքը յաղթահարել ուզելու համար բռնած սճոյն : Այսպիսի անձ մըն էր բազմաթիւ ճառերու և աստուածաբանական գրաւածոց հեղինակը, որուն անբաւ հմտութիւնը և գե-

ղեցիկ լատինաբանութիւնը երկար դարեր զինքը նշանաւոր ըրին, և Յիմարոսեան գովեստը, Արածնէրն և Ջրոցաբոսեան ինչուան առ մեզ հասուցին իր անունը: Աւածներն՝ հին մատենագրաց գրուածոցը մէջ եղած ու Երասմոսի ձեռքով հաւաքուած իմաստասիրական ու բարոյական խորհրդածութիւններ են. Ջրուցատրութիւնքը՝ Լուկիանոսի տրամախօսութեանց հեռուողութեամբ՝ հեզինակին դարուն մարդկանց ու բարուց վրայ երգիծաբանութիւնք. իսկ Յիմարութեան գովեստը՝ եռանդուն և ընտիր զուարթաբանութեան օրինակ մըն է՝ կէս մը երգիծաբան և կէս մը կատակերգակ ոճով:

Այս գրուածը իր բարեկամին՝ Թովմաս Մորուսի ընծայած է. և առաջուց գուշակելով անոր հրատարակութեան պատճառաւ իրեն կրելիք հակառակութիւններն, յառաջաբանին մէջ հեռակալ խօսքերով ինքզինքը կ'արդարացնէ.

« Հակառակորդքս, կ'ըսէ, պիտի հաչակեն թէ այսպիսի զուարթաբանութիւնք անպատիւ կ'ընեն աստուածաբանական ծանրութիւնը, և թէ այս երգիծաբանութիւնը բոլորովին ընդդիմամարտ է քրիստոնէական չափաւորութեան. պիտի բամբասուելիմ թէ հին կատակերգութեան նորէն կենդանութիւն կու տամ, և նոր Լուկիանոսի մը նման բոլոր աշխարհք կը խածատեմ: Սակայն այս տեսակ գրութեան հնարողը ես չեմ. Հոմերոս՝ գորտանց ու մկանց պատերազմին նկարագրութիւնն ըրած է, Վիրգիլիոս՝ մեծեղի վրայ գրելով զբազեր է, Ովիգիոս՝ ընկուզի վրայ. Պոլիկրատէս՝ Բուսիրիսի ծաղրական գովաբանութիւնը շարագրեր՝ որ Եգիպտոսի բանաւոր մըն էր. Իսոկրատ ալ անոր հերքումը յօրիներ է. Գլաւկիսն՝ անիրաւութեան գովեստը, Փաւորինոս՝ Թերսիաէսը և քառօրեայ տենզը գովեր. Սինե.

սիրոս ալ գլխայ կնդուծիւնը: Իմ դիտմունքս էր աւելի զբօսեցընել քան թէ խածատել. և ով որ կենաց զանազան պայմաններուն և ընկերութեան դէմ կ'ելլէ գրչով, մարդկանց դէմ չէ տուած պատերազմը, այլ անոնց թերութեանցը »:

Երասմոս այս խօսքերով իր դիտումը արդարացընել ուզելէն ետքը, կը ներկայացընէ զՅիմարութիւն որ բարձր տեղ մը ելած իր և իրմէ անբաժան ընկերակցաց գովութիւնն կը սկսի ընել, որ են Անձնասիրութիւն, Շողոքորթութիւն, Մոռացութիւն, Մուլութիւն, և այլն. ետքը կը սկսի վար զարնել զԻմաստութիւն, և ՚ի հանդիսի ածելով մարդկային ամէն վիճակներն ու գիրքը՝ առանց մէկի մը խնայելու կը քննադատէ ու կը ծաղրէ: Հետաքննական է թէ որպիսի չարութեամբ, — և որ յաճախ առանց հիման չէ, — Յիմարութիւնը կ'ամբաստանէ հնութեան շատ իմաստասէրներն, և հայրենեաց թշուառութեան պատճառ կը համարի զանոնք: Անկէ խօսքը աւելի իրեն մերձաւոր ժամանակաց իմաստասիրաց վրայ դարձընելով, հետեւեալ կերպով անոնց նկարագիրը կ'ընէ.

« Դեռ կարելի կ'ըլլար համբերել՝ եթէ այդ իմաստասէրք՝ միայն հասարակաց պաշտամանց անյարմար ըլլային. սակայն ընկերային կենաց պարտուց նկատմամբ ալ աւելի բան մը չեն արժեր: Հրաւիրէ այդ իմաստնոց մէկը՝ ի ճաշ. կամ տխուր լուծութիւն մը կը պահէ, կամ բոլոր ընկերութիւնը կը յոգնեցընէ ըրած ցուրտ և անասնելի հարցմունքներովը. հասարակաց զուարճութեան տեղունք տար, ներկայութիւնն ու դէմքը միայն բաւական է ժողովրդեան զբօսանացն արգելք ըլլալու: Եթէ մտնէ այնպիսի ընկերութեան մը մէջ՝ ուր տաք և եռանդուն խօսակցութիւն մը կ'ըլլայ, ամէնքը կը լսեն, իբրու թէ գայլ մը ըլլար ներս մանսողը: Եթէ գնելու, վաճառելու, դաշնա-

դիր ըլլալու գործողութեան մը մէջ տեսնես զինքը, աւելի ծառի կոճղ մը կ'երևնայ քեզի քան թէ մարդ. որով իմաստասէր կոչուածը ոչնչութիւն մըն է թէ իր երկրին, թէ ընտանեացը և թէ իւր իսկ անձին: — Մարդկանց մէջ ամէն եղածը յիմարութիւնն է. եթէ մէկը կ'ուզէ այդ յորձանքին դէմն առնուլ, թող երթայ անապատ մը քաշուի Տիմոնի պէս, և ուզածին պէս վայելէ իր իմաստութիւնը »:

Լատին լեզուով գրուած են Երասմոսի ամէն երկասիրութիւններն, ինչպէս վեշտասաներորդ դարուն շատ գիտնոց և պատմչաց գրուածներն: Կարծես թէ բռնադատուած ալ էին 'ի նոյն, ուղելով որ օտար երկիրներու մէջ ալ ընթերցող գտնեն. ուր իրենց յատուկ լեզուն գործածելով, պարզապէս ազգային և երկրին ժողովրդեան համար պիտի մատենագրէին: Արդի լեզուաց յառաջագիմութեան ուշանալուն գլխաւոր պատճառն էր այս:

Ազգային լեզուէն աւելի լատինականը նախամեծար ընողներուն թուոյն մէջ կրնանք դնել նաև զՎիվէս սպանիացի և զԳուլիելմ Պուտէ իմաստուն փարիզացին: Առջինին թողած երկասիրութիւնքը ընդհանրապէս աստուածաբանական և իմաստասիրական են. երկրորդն ալ որ հնոց գործածած դրամոց վրայ հեռաքննական գրուածք մը յօրինած է, մատենագրական պատմութեան մը մէջ տեղ մը պիտի չգրաւէր, եթէ Իսապիարաիոս Բիւն Իշխանի կոչուած գիրքը շարագրած չըլլար՝ զոր Յրանսուա առաջնոյն ընծայեց, և մանաւանդ Քաղզիոյ Իպրոցին հիմնարկութեանն համար գրուած աշխատողներէն մէկը եղած չըլլար: Ուստի կ'արժէ որ համառօտ յիշատակութիւն մը ընենք այն անձին վրայ զոր Երասմոս՝ հրաշալի Գաղղի կը կոչէր՝ և Լապարիս՝ անէնացի Փարիզոս:

Պուտէ՛ հարուստ և պատուական ընտանեաց զաւակ, սրատանեկութեան հասակին չցուցըներ իր վրայ այնպիսի կանխահաս հանձար մը՝ որուն գիմաց ուսումը նախամեծար սեպուի քան զխաղս մանկութեան և զհաճոյս երիտասարդութեան. մանաւանդ թէ ուսուցչաց խնամքն, և Սուլէանի համալսարանին մէջ ընդունած ուսումն բոլորովին անօգուտ և անարգասաւոր կ'ըլլան. ու քսանուիրէք սարուան հասակին՝ որսորդութենէ և ուրիշ զուարճութիւններէ զատ բան չգիտեր: Բայց յանկարծ մէկէնիմէկ կը վաճառէ ձիերն ու շները, ծառաները կ'արձըկէ, զուարճութեանց ընկերակիցներէն կը հեռանայ կը քաշուի, և իրեն կանոն և ուղղիչ աւուելով լատինական առած մը թէ « Ուսմանց և գիտութեանց համար չծախուած ժամանակը կորսուած ժամանակ է », ալ անկէ ետքը և ոչ ժամ մը պարապ կ'անցընէ, և մանաւանդ թէ ուսելու և քննադու համար անցուցած ժամերուն վրայ կը ցաւի: Նոյն իսկ աշխարհք մտած օրը՝ կը թախանձէ և հրաման կ'ընդունի որ գէթ չմըս ժամ ուսմանց պարապելով անցընէ: Առանց ուսուցչի առաջնորդութեան կը սորվի զլատին լեզու, և բոլոր Աիկերոնի ճառերը բերնուց կը սերտէ. վրան քիչ ատեն անցնելէն ետքն ալ Հերմոնիմ սպարտացի և Լասքարիս կը սորվեցընեն իրեն Հոմերի լեզուն. չափաբերական ուսմանց կը զբաղի ժամանակին հռչակաւոր ուսուցչի մը ձեռքին տակ, և քիչ ատենէն զինքը կը գերազանցէ. հնութեան, քաղաքականի, բարոյականի, իրաւագիտութեան, բժշկութեան, բնական ուսմանց, վերջապէս՝ մարդկային ամէն գիտութեանց ետեւէ կ'ուզէ ըլլալ և ամենուն մէջ կը յաջողի. և հարկ չէ ըսելը թէ մրրկալից և վատնուած երիտասարդութիւն մը անցընելէն ետքը՝ հոն հասնելու համար ո՛րչափ օրեր և գիշեր-

ներ ծախած է ուսմանց և աշխատութեան պարապելով: Երբ իր սիրելի զբաղմանցն ետևէ կ'ըլլար, բոլոր աշխարհ աչքի չէր երևնար. և կ'աւանդեն թէ օր մը ծառան աճապարելով անոր ուսման սենեակն մտեր և իմացուցեր է թէ տան մէկ կողմը բռնկեր է: Իսկ Պուսէ առանց աչքը վերցընելու այն գրքին վրայէն որուն ընթերցմամբը զբաղէր էր, « Գնա, ըսեր է, կնոջս իմացուչէս գիտեր թէ տնական կառավարութեան խառնուողը ես չեմ»: Սովորականէ վեր մարդկանց յատուկ է այսչափ պարապիլը և հետաքննութիւնը. և սակայն անոնց արդիւնք են հանճարոյ գիւտերը: Նիւթընի հարցուցեր են թէ ինչ կերպով յաջողեր է աշխարհի դրութիւնը գտնել: « Միշտ վրան մտածելով» պատասխաներ է:

Իրականաց և անուանականաց հետ դպրոցական վէճերն ալ դադրած չէին. մանաւանդ թէ այնչափ աւելի զօրացեր՝ որ ծանր ու նախատական դարձուածներ ալ իրարու դէմ գործածել և անոնց մէջ ոյժ փնտուել սովորական դարձեր էր: Դարուս անուանի իրէք անձինքը՝ որ այդ վիճաբանութեանց ուղղիչ և յուզուած խնդիրներու դատաւորք կը սեպուէին՝ ոչ երբէք դադրեցան զիրար մեծարելէն և սիրելէն. և առանց իրարու վրայ ծուռ աչքով նայելու, առիթ չէին վրիպեցընէր մէկմէկու արդիւնքը հռչակելէն և գովելէն: Գաղղիոյ արքունիքն ալ բացուած էր՝ առանց ազգի և ժողովրդոց խտրութեան, նեցուկ և պաշտպան ըլլալ անոնց ամենուն որ ուսմանց յառաջադիմութեան համար կը յոգնէին. զիրենք ամենէն աւելի սիրող և մեծարող՝ եւրոպական անձն էր Տրանսուա Ա:

Տրանսուա Ա Նավարրայի գոցոցին աշակերտն էր, և նշանաւոր հանճարովը իր ընկերակցացը մէջ՝ որոնց նախանձորդն ու բարեկամն էր: Թիւս-

սոյ՝ իր ուսուցիչը, Գաղղիոյ մէջ տպագրուած առջի եբրայական քերականութիւնն իրեն ընծայեց : Թագաւորելէն ետքը քիչ մը ատեն պատերազմաց ու խրախճանութեանց մէջ մնացաւ Նավարրայի վարժարանին մէջ առած դասերը . բայց մէկէնիմէկ կրկին յիշեց զանոնք, և ինչպէս պատերազմի դաշտաց մէջ կարիճ ասպետներէն շրջապատուած ատենը հաճոյք և բերկրութիւն կը զգար, ասանկ ալ աւելի կերպով մը՝ երբ իր չորս կողմը կը ժողվէր ժամանակին գիտնական անձինքը, անոնց իմաստութեամբը օգտուելու, կամ խրախուսիչ և օգնական ձեռք մը երկնցընելու : Եթէ արքունի գահոյքէն հեռու ծնած ըլլար, իբրև հաճոյք մը պիտի մշակէր զգարութիւնս . գահոյից վրայ՝ իբրև փառք մը զանոնք փնտռեց :

Իր քոյրը՝ Մարգարիտա Նավարրայի Թագուհին, ոչ ինչ նուազ հռչակ ունեցաւ . սպանեոլ և իտալական լեզուին այնպիսի ծանօթութիւն ունէր՝ որ կարծես թէ Սիաայ հայրենեաց կամ Մէտիչիներու արքունիքն ծնած ըլլար . լատին և հեբրայականին ալ հետամուտ և հաւասար յաջողութիւն ունեցած էր : Արիասիրտ վտանգաց մէջ, զօրաւոր ՚ի ձախողութիւնս, առանց իրեն Գաղղիոյ Թագաւորը՝ Կարոլոս հինգերորդի գերի ՚ի Մատրիա, իր շղթայից ծանրութեան տակ պիտի ընկճէր . ինքը փրկեց զեղբայրն, և Սպանիոյ Թագաւորը ամօթով ձգեց արքունական գերւոյն գէմ ցըցուցած խստութեան համար : Այլ և այլ քերթուածներ ալ շարագրած է, և Պոքթաչիոյի հեռակողմութեամբ զանազան վէպեր, յորս ընտրելագոյն բարոյականի սկզբունքներ փափաքելի են :

Մարգարիտայի արքունեաց անձինքն էին Բ. Տէփէրիէր և Յ. Մարոյ : Առաջինը չափաւոր վիպասան մըն է, իսկ երկրորդը ժամանակին համար անուանի քերթող մը :

Մարոյի մանկութեանն ատեն՝ Վարդի վկայասանութիւնը գաղղիական բանաստեղծութեան ամենէն աւելի նշանաւոր յիշատակարանն էր. հին հագներգուաց լեզուն արդէն հինցած, և իրենց արտագրած քերթուածները հազիւ իմանալի էին: Մարոյի հայրը Յովհաննէս՝ գաղղիական լեզուին փափկութիւն, դեղ և ուղղութիւն տուողներուն մէջ առաջիններէն մէկն էր: Գաղղիոյ թագուհին Աննա ար Պրըթայն, որուն ներկայացուցին զՅովհաննէս Մարոյ, այնչափ մեծարեց անոր հանձարն, որ արքունեաց քերթող կարգեց զինքն, և ընկերակից տուաւ Լուդովիկոս ԺԻԻ Գենուայի ու Վենետիոյ դէմ ըրած արշաւանացն ժամանակ: Մարոյ այն արշաւանաց պատմութիւնն յօրինեց ոստանաւոր լեզուով, յորում որչափ ալ նշանաւոր հանձարներու կնիքն ու յատկութիւնները չտեսնենք, սակայն զգացմունք ու բանաստեղծութիւն պակաս չէ մեջը: Ասկէ զատ այլ և այլ քերթուածներ յօրինած է և նամակներ, որոնց մէջ հանձարէն աւելի զարմանալի է բարուց ու սրտին ազնուութեամբ և երկիւղած զգուշաւորութեամբը: Իժբաղդաբար նոյնը չենք կրնար ըսել իր որդւոյն համար, որ հօրը պաշտաման յաջորդեց յարքունիս և Պառնասի ճամբուն մէջ զինքն շատ ետ ձգեց:

Կ. Մարոյ ծնաւ 'ի Քասոր 'ի 1495: Հայրը ուզեց որ փաստաբանութիւն սորվի, սակայն վախճանին չհասաւ. որովհետև տղան բանաստեղծ ծնած էր և բանաստեղծ եղաւ: Մարգարիտա թագուհին սքանչացած անոր հանձարոյն վրայ, եղբորմէն ինդրեց որ կարենայ իր քովն աւնուլ. թագաւորն ալ յանձն առաւ, բայց աւանց իր արքունական պաշտպանութիւնն ալ անոր վրայէն հեւտցընելու: Սակայն յերկարատե չեղաւ այդ համարումն ու պաշտպանութիւնը Գաղղիոյ ար-

քունեաց մէջ. որովհետեւ քերթողին վրայ լուսեւրական վարդապետութեանց հակամիտութիւն տեսան. և որչափ ալ ինքը ուզեց արգարանալ թէ խօսքով և թէ դրուածներով, սակայն բաւական չեղաւ ի փարատելայն կասկածը. և ինչուան բանտ ալ մտաւ: Սակայն թագաւորին միջնորդութեամբն բանաէն խալըսելէն ետքն ալ առիթը չէր վրիպեցընէր իր սուր լեզուին և գրչին նպատակ ընել զգահոյս և զեկեղեցի. և որչափ ալ իր անձին տուժիւքը կը տեսնէր այն հակառակութեանց արգիւնքը, սակայն միւս կողմանէ ալ հարկ է զըուցել թէ անոնցմով ալ աւելի վառուեցաւ իր աշխոյժը և հուշակուեցաւ անուան համբաւը: Այն անուներ անկորուստ պիտի մնայ քաղղիական դայրութեանց պատմութեանը մէջ: Այնպիսի քերթող մըն է Մարոյ որ դժուարաւ իրեն նախանձորդքը պիտի գտնէ այն անսակ քերթութեանց մէջ յորս թէ սկզբնապիւր և թէ անհամեմատ է. ինչպէս վերտառութիւնք, մանր քերթուածք, աշխոյժ և զուարթաբան նամակներ, և այլն: Բայց երբ կ'ուզէ բարձրէն թռչելով՝ Ովիդիոսի, Վիրգիլի կամ Իւալթի հետոյը ետեւէն ընթանալ, կամ անոնց գրուածներն թարգմանել, մէկէն կը կորուսանէ իրեն յատուկ ոճոյն քաղցրութիւնը՝ առանց իրեն նմանողութեան օրինակ առած քերթողաց բարձրութեանն հասնելու: Մեղուի մը կը նմանցընեն զինքը, որուն մեղրը, խայթոցն ու թևերն ալ ունի, բայց առանց անկէ վեր համեմատութիւն մը ունենալու:

Ճրանսուա Ռապրէ 1483ին ծնած է և աղքատ սյգեգործի մը զաւակ: Ընտանեկան դաստիարակութեան պակասութիւնը իր ջանքովը լեցուց, առանձնանալով վանք մը և հոն ինքզինքը բոլորովին ուսմանց սալով. հաւասարապէս ծանօթ էին իրեն լատին, յոյն, հեբրայեցի, իտալական, ըս-

Generated on 2016-05-20 11:38 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

պանեոլ, գերմանացի և արարական լեզուներն : Սակայն գրուածոցը մէջ չուզէց պահել այն շընորհքն ու վայելչութիւնը՝ որովք հանձար մը իրաւամբք մեծարելի կ'ըլլայ : « Իր գրուածներն կարգաւ ուղելը , կ'ըսէ Սէնթ-Պէով, տղմով ու աղտեղութեամբ լեցուն հրապարակէ մը անցնելու պէս է , և չաղտեղելու համար ամէն ղգուշութիւն քիչ է... Մեծ խրախճան մըն է իր գիրքը . բայց ոչ էթէ հնոց այն ազնուական և փափուկ խնջոյքը՝ յորս քնարի ձայնով ոսկեղէն բաժակներն ձեռքէ ձեռք կ'անցնին , հնարիմաց կատակներ և իմաստասիրական առաջարկութիւնք կ'ըլլան . և ոչ այն խնջոյքն Քսենոփոնի և Պլատոնի՝ մարմարեայ գաւիթներու կամ Սկիլոնտեայ ու Աթենացոց բուրաստաններուն մէջ . այլ անառակ և անպատշաճ գիներբուք » : Այս գատաստանը բաւականէն աւելի կ'իմացընէ Ռապրէի գրուածոց յարգը :

ԺԲ.

ԻՏԱՆՍՏԱՆԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԶ ԴԱՐ)

ՄԻՔԷԼ-ԱՆՃԵԼՈՅ, ԱՐԻՈՍԹՈՅ, ԹԱՍՍՈՅ

Հնգետասաներորդ դարուն մէջ՝ Իտալացւոց
գլխաւոր պարասումունքն էր հին լեզուաց ու-
սումը, զորս ժամանակին անուանի հանճարներէն
այլ և այլ անձինք ետեւէ էին կենդանացընել. և
որչափ ալ առջի բերան ցաւալի երեւոյ որ Իտա-
լացի մասենագիրք այնչափ շուտով մուսան Տան-
թէի և Փեթրարքայի տուած օրինակը, սակայն
միւս կողմանէ բոլոր խնաստուն աշխարհի երախ-
տագիտութեանը արժանի են այն անձինք որ
կեանքերնին ծախեցին հին քերթողութեան հա-
տակաորքը սպառսպուս կործանմանէ փրկելու,
հողու հաւասար եղած տաճարներուն ամէն մէկ
քարը վերցընելով. և անցելոյն մոխրոցը մէջէն
ուսմանց և դարութեանց ապագայ բարգաւա-
ճանոց կայծերը փնտուել: Քիչ մը ետքը պիտի
տեսնենք եթէ այսպիսի եւանդուն հմուտութեան
դժուարին աշխատանք՝ որչափ և որպիսի ազգե-

ցութիւնն ունեցան յաջորդ դարուց վրայ. վասն զի պիտի նկատենք անուանի քերթողներ՝ անցելոյն դպրոցին մէջ կրթուած, որք հաւասարիմ իրենց ազգային լեզուին, իրենց դարուն և հայրենեաց Վիրգիլ և Հոմերոս եղան:

Փեթրարքայէ ու Պոքքաչչիոյէ հարիւր տարի անցնելէն ետքը՝ փլորենտեան հասարակապետութեան առաջնորդը Լաւրենաիոս Մէտիչի առաջին եղաւ որ իտալականը նախամեծար սեպելով քան զլատին բարբառ, այլ և այլ քերթուածներ շարագրեց այն լեզուովը, որոնց արդիւնքը դրժբաղդաբար միայն անոր վրայ է. սակայն իր նուագներն ու յօրինած այլ և այլ երգերը յայտնասէս կ'երեցնեն վրան հանճար ու երեակայութեան ճոխութիւն: Մէտիչիի գլխաւոր պարծանքն է՝ արուեստից պաշտպան, արուեստաւորաց և քերթողաց բարեկամ և իր երկրին բարերար ըլլալը:

Այս արուեստաւորաց, ըսենք նաև քերթողաց մէջ, ամենէն առաջ յիշել արժան է զՄիքէլ-Անճէլոյ զմեծ նկարիչն, զարձանագործ և զճարտարապետ: Աշխարհահռչակ են իր հրաշալի վրձինին արդիւնք Քսեստեան մասրան որմանկար պատկերներն, իր քանդակիչ գործւոյն կոփած ու յղկած Մովսէսը՝ որ կարծես դեռ ևս կը լսէ Աստուծոյ խօսքը, և իր վարմանալի և կարող ձեռքովը բարձրացած սրբոյն Պետրոսի հիանալի տաճարին աննման գմբէթը՝ ի Հռովմ: Այս ամէն արդիւնքը՝ բաւականէն աւելի էին իր մեծութեանը. բայց Միքէլ-Անճէլոյ Իտալիոյ մէջ ՚ի վեշտասաներորդ դարու երեցած նշանաւոր քերթողաց մէկն էր: Սքանչացող Տանթէի ու Փեթրարքայի, կարծես թէ Աստուածային կատակերգութիւնը արտագրող հանճարովը կը վառուի՝ երբ նկարչի մատիար կամ արձանագործին քանդակիչը ձեռք կ'առնու. իսկ Փեթրարքայի՝ երբ քերթողական

քնարը կը զարնէ: Զսէր և զմահ էրգած է Մի-
քէլ-Անճէլոյ. իրեն համար անոնք կրկին թւեր
են՝ որ քերթողը երկրէս յերկինս կը բարձրացը-
նեն: Իր բանաստեղծութիւններն երբեմն մթին
են. զգացմանց սաստկութիւնը՝ և գաղափարաց
ոչ այնչափ կարգաւորութիւնը՝ դիւրաւ ըմբռնե-
լու արգէլք կ'ըլլան, և կ'իմացնեն թէ քերթողը
իրեն համար գրած է, չուզելով որ արտաքին օ-
տար աչքեր իր սրտին գաղտնիքը գուշակեն:

Մէտիչեան դարուն քերթողաց մէջ նշանաւոր-
ներէն մէկն է նաև Անճէլոյ Փոլիցիանոյ, որ տաս-
նըուինը տարուան հասակին քերթուած մը շա-
րագրեց 'ի պատիւ Յուլիանոսի Մէտիչի՝ որ քեր-
թողական մրցանքի մը մէջ յաղթող ելեր էր, և
Ուրբէոս կոչուած ողբերգութիւն մը որ 1483ին
թատեր վրայ հանդիսացաւ 'ի Մանթուա: Փոլի-
ցիանոյի Ուրբէոսը՝ յունական ողբերգութեանց
հուշականուն նախահարց հետևողութեամբն յօ-
րինուած չէ: Կրից այնպիսի դործածութիւնը՝
որովք Սոփոկլի և Եւրիպիդեսայ գրուածներն
այնչափ վսեմ են և ահաւոր, վեշտասաներորդ
դարուն իտալացի քերթողաց աւելի զուարթ քան
թէ տխուր երևակայութիւնը կ'ահաբեկէր. ուս-
տի և մտադիւր հետևողք կ'ուզէին ըլլալ վերգի-
լեան հովուերգութեանց. որով իրենց թատե-
րական նախկին փորձերն ալ, ճիշդ խօսելով, ա-
ւելի հովուերգական զրուցատրութիւնք են, մի-
այն ձևերնուն մէջ հին ողբերգութեանց նմա-
նութիւնը կրելով: Սակայն անով հանդերձ՝ Փո-
լիցիանոյի այս երկասիրութիւնը թատերական
արուեստին սկզբնաւորութիւն մը եղաւ յիտա-
լիա, նոյն ժամանակէն սկսելով երգն ալ խառնել
խօսքերուն հետ. և վրան քիչ ատեն անցնելէն
ետքը՝ փափաքելով իր հին պայծառութեանը
վերածել այն արուեստը, սկսան Պլաւատի կա-

տակերգութիւններն թատերաց վրայ հանդիսացընել: Այս ներկայացմունք՝ ընդհանրապէս քիչ էին թուով, որով և բոլոր Իտալիոյ համար մեծ հանդիսութիւնք սեպուած. և փոփոխակի ձևացընել աալով 'ի Միլան կամ 'ի Ֆերրարա, 'ի Հռովմ և 'ի Նէապոլիս, ոչ միայն ժողովուրդք՝ այլ իշխանք ալ ասպետական հանդիսութեանց հաւասար եռանդ և ախորժ կը ցուցընէին անոնց յառաջադիմութեանը: Սենայի ձեմարանը առաջին եղաւ որ սկսաւ կատակերգութեանց մէջ ժողովրդական բարբառ գործածել. բայց անոնցմէ քան մըն ալ ինչուան առ մեզ հասած չէ, որովհետև ապագայից աւանդուելու արժանաւոր գրուածներ ալ չէին. այլ մեծ մասամբ համարձակ լեզուով և զեղծ բարոյականով, աւելի ուղեղով նմանող և հեռու երևնալ ժամանակաւ իրենց մերձաւոր հագներգուաց՝ քան թէ Յունաստանի անմահական բանաստեղծութիւններուն: Տրուվերք՝ որ ԺԲ ու ԺԳ դարերուն մէջ ասպետական քերթուածներն ու վէպերը հնարեր էին, Իտալիոյ մէջ իրենց աւելի յաջողակ նմանութիւնները պիտի երևցընէին:

Ալ անցեր էր այն ժամանակը յորում կենդանի հաւատք մը՝ քերթողաց նուիրական եռանդը կը բորբոքէր: Նախապաշարմունք և սուս իմաստասիրութիւն սկսած էին ջլտակել ու ահարայընել այն բարեպաշտութիւնն՝ որ յոյս և քաջալերութիւն էր խաչակրութեան դիւցազանց սըրտին: Ասպետութիւնը՝ իր նախկին պայծառութեանը միայն առերևոյթ պատկեր մը մնացեր էր. հանդէսներն, մրցանք դեռ ևս կը կատարուէին, բայց սասպտք արգէն երեսի վրայ ձգած էին իրենց պարտուց կատարումը. մանաւանդ թէ սին խօսք կամ ինչուան ծաղու ալ նիւթ կ'ընէին ինչ որ իրենց նախնեացն պարծանքն ու փառքն

էր, այրւոյն և օրբին պաշտպանութիւնը, տկարութեան ձեւնաւ ըլլալը, խօսքի վրայ հաւատարմութիւնը, և այս նուիրական պարտուց առջև ամէն դժուարութիւն և վտանգ արհամարհելը: Իտալացի քերթողք՝ տրուվերաց նմանելով, ուղեցին հեռուող երևնալ այս երգիծաբան և արհամարհոտ ոգւոյն, և միայն իրենց ընթերցողները զթօսեցնելը նպատակ դնելով առջևնին, չկրցան հասկընալ թէ որչափ կը մնասուին անով բարոյականն, ուղիղ բանն և ճշմարտութիւն: Փոյթերնին չէր վեհանձն զգացմունքներ աղղել, առաքիւնութեանց հուրն արծարծել, տկարացած հաւատքը զօրացընել: այլ իշխանի մը պաշտպանութիւնն, արքունեաց սէրն ու վստահութիւնը իրենց նպատակ ըրած՝ անոր հասնելու համար ամէն միջոց օրինաւոր կը սեպէին:

Այսպիսի մտածմունքներով և յուսով Լաւրենտիոս Մէտիչի իշխանին կը ներկայանար փլորենաացին Լուդովիկոս Փուչչի, և սեղանին վրայ կ'ընթեռնուր Մորգանթէ Ռեժն (Morgante Maggior) կոչուած քերթուածն զոր յորինէր էր, և որուն նիւթը առնուած էր գաղղիական ժամանակագիրներէն և Աարնէզ ժողովրդական քերթողին վէպերէն: Այս քերթուածը՝ որուն դիւցազն է պալատիներանն Ռոլան մեծին Կարուլոսի քեռորդին, այլ և այլ իրարու հետ կապակցութիւն և նորութիւն մը չունեցող պատերազմական արկածներու շարք մըն է, և քսանեութիւնը կար երգերու մեջէն հազիւ քանի մը հարիւր մտադրութեան արժանաւոր սողեր կ'ամփոփէ:

Գրեթէ նոյն միջոցին յորում Փուչչի իր այս քերթուածը կը գրէր ու կը ներկայացընէր, Ֆերրարայի Հերակլէս Ա գքսին արքունի գրանիկներէն մէկն, Պոյարոյ, նոյն ընդարձակութեամբ և մասամբ նաև նոյն անձինքներով ուրիշ քերթուած

մը կը շարագրէր, որն որ ոճովը Փուլլիէն անհամեմատ վեր էր: Իրանի քարտէսը, — վասն զի սփիկայ է քերթուածին անունը, — տարօրինակ և հետաքննական դիպուածոց շարք մըն է, որոնց թելը յաճախ առանց պատճառի կը խզի, ու դարձեալ առանց պատճառի կը միանայ, և գիւտին գեղեցկութիւնը ըստ մեծի մասին կը կորսուի բանաստեղծական գործերուն տկարութեամբ և ոճոյ անհոգութեամբ: Պոյարաոյի մեծագոյն արդիւնքը անուանց և բարուց նկարագրին մէջն է: Սակայն իր հնարած անուանքն՝ որ չափ ալ ընտիր և ներդաշնակ երեւնան քերթողին, բոլորովին մոռացութեան մէջ պիտի լինային, եթէ իրմէն աւելի զօրաւոր հանճար մը զանոնք չանմահացնէր: Այս հանճարն էր Արիոսթոյ:

Ռէճճիոյ քաղաքին մէջ ծնաւ Արիոսթոյ (Յսեպտ. 1474) ուր հայրը Ֆերրարայի գքաին կողմանէ քաղաքապետ էր, և մանուկ հասակէն բանաստեղծութեան ունեցած հանճարը երեցուց, Պիւրաճէ և Դիպլէ կսչուած ողբերգութիւն մը յորինելով, ու եղբարցն և քերքը հետ հանդիսացընելով: Բայց հայրը միայն այն ատեն հաւատաց աղուն հանճարին, երբ լսեց անոր լատին լեզուով յորինած ճառը՝ զոր խօսեցաւ Ֆերրարայի դպրոցին մէջ ուսմանց սկզբնաւորելուն առթիւր: Այն ատենէն օրինաց ուսմանը զբաղելու պարտք գրաւ վրան. և հինգ տարուան դժուարին աշխատանքի և ջանից կարօտ եզաւ համոզելու հայրը թէ անհմուտ իրաւագէտ զաւակ մը պիտի ըլլար՝ զոր հանճարոյ տէրը քերթող ըլլալու սահմաներ էր: Վերջապէս բռնադատուեցաւ որդւոյն թախանձանացը զիջանիւ:

Արիոսթոյ հայրենի այս հաւանութիւնն առնելն ետքը մէկէն փութաց ՚ի Հռովմ, և հոն ՚ի 1500 երկու կատակերգութիւնք յորինեց, որոնց գա-

ղափարը Պլուտոսի և Տերենտեայ գրուածոց ընթերցմամբն առեր էր. և անոնց եղած ընդունելու թեամբն ալ աւելի սիրա առաւ: Հօրը մահուընէն ետքը Հիպպոլիդոս Էսթեցի ծիրանաւորին քով մտաւ, անոր ճանապարհորդութեանցն ընկեր ու այլ և այլ կարևոր ձեռնարկութիւններ յաջողութեամբ կատարելէն ետքը 1503ին սկսաւ յօրինել իր Ռուանո Դուէֆին (Orlando furioso) քերթուածը, և որուն վրայ տասնըմէկ տարի աշխատեցաւ:

Արիոսթոյ այն քերթողներէն չէր՝ որոնք գոհ իրենց վրայ, միայն իրենց ունայնամտութեան խորհուրդներուն կ'անսան: Եթէ Ֆերրարայի մէջ անաչառ կրիտիս մը, դժուարահաճ դատաքննող մը գտնէր Արիոսթոյ, անոր ընթերցմանն ու դատաստանին կը յանձնէր իր մէկ կողմանէ առաջ տարած երգերը, աւելի անոնց խորհուրդը քան թէ գովութիւնը փնտաւելով. և որ և իցէ դժուարութիւն կամ աշխատանք աչքին բան չէին երևնար, եթէ յաջողէր աւելի գեղեցկութիւն, շնորհք և ներդաշնակութիւն տալ իր քերթուածին, որուն երեսունևութ հազար վեցհարիւր քառասունևութերորդ վերջին տողը գրած ատենին ալ՝ դեռ իր գրուածքը գլխաւորուած էնթագրելէն շատ հեռու է. այլ անդադար կը սրբագրէ, կը փոփոխէ, կը յղկէ, և երբ վերջապէս այն յարատեւ աշխատանքէն ետքը իր տողերուն ուզած գեղեցկութիւնն ու բնականութիւնը տուած կը սեպէ, կը հրատարակէ զայն, և տպագրուած առաջին օրինակը իր Հիպպոլիդոս ծիրանաւոր բարեկամին կը նուիրէ:

Ռուանո մուէգինը բոլոր Եւրոպայի մէջ մեծ ու սիրալիւր ընդունելութիւն գտաւ. անանկ որ ընթերցումը բաւական չսեպելով բերնուց ալ կը սերտէին, և այն այնպիսի դիւրութեամբ՝ որ կար-

Տես թէ մտաց մէջ անշնչելի տպաւորուելու համար յօրինուած սողեր էին. իշխանազունք իրենց հանդիսութեանց մէջ կը կրկնէին, երկրագործը աշխատանքին ժամանակ. զինուորին համպատեան ժամերուն պարապմունքն էին անոնք, ուղևորին սփոփանքը շրջագայութեանցը մէջ: Մտադրութեան արժանաւոր դէպք մը կը պատմեն՝ որով կ'իմացուի թէ Արիոսթոյի անունը որչափ ժողովրդական եղած էր: Էսթէի ծիրանաւորին քովէն Տերրարայի Ափոնտոս առաջին դքսին քով ծառայութեան մտեր էր քերթողը. և նոր տիրոջը առաջին յանձնարարութիւնն եղաւ մերձակայ լեւներն սպաւինող ու քաղաքաց անդորրութիւնը տակնուվրայ ընող աւազակները նուաճել: Անոնց առաջնորդը կարիճ ու զօրաւոր անձ մը՝ չկրնալով Արիոսթոյի դէմը առնուլ, սկսեր էր լքանիլ. օր մը քերթողը իրեն քանի մը ընկերակցաց հետ ձիու վրայ նստած շրջագայութեան ելած ատենը՝ խումբ մը զինու զարդու վառեալ անձանց կը հանդիպի, որ շուքի տակ նստած էին, և որսի մը կը սպասէին: Արիոսթոյի հալածել ուզած աւազակաց խումբն էր: Անհաւասար էր պատերազմը, բայց փախուստը անկարելի: Արիոսթոյ շարունակեց ընթացքը, և տեսաւ որ աւազակաց գլխաւորը իր ընկերներէն մէկուն այլ և այլ հարցմունք կ'ընէր. չտարակուսեցաւ թէ անիկայ իր անունն իմանալէն ետքը՝ վրէժը խնդրելու յարմար առիթ մը պիտի առնու. ուստի և ինքզինքը պաշտպանելու կը պատրաստուէր, երբ յանկարծ աւազակապետը մեծարանօք մօտենալով իրեն, « Ես եմ, կ'ըսէ, Փիլիպպոս Փաբլիոնէ, և լսեցի թէ քու անունդ ալ կը կոչուի Լուգովիկոս Արիոսթոյ. ներէ որ անցնելուդ ատեն չկրցայ ուղունել զքեզ. չէի ճանչնար այն մարդն երեսով՝ որուն հանձնարոյն վրայ չեմ դադրիր զարմանալէն »: Այս ը-

սաւ , ու նորէն ծռելով իրեն բոլոր ընկերակցացն հետ՝ անցաւ գնաց . և Արիոսթոյ խոստովանեցաւ թէ այն առաջին անգամ յաղթուեցաւ աւազակապետէն :

Քերթողը ալ չէր կրնար շարունակել պատերազմիւ այնպիսի անձի մը դէմ , յորում իշխանին վրայ չտեսածը՝ իր սողերէն զգացուիլ մը նկատեր էր . ու մտադիր թողլով այն գժուարին պաշտօնը՝ արքունական թաաեր վերստեսչութեան հոգը վրան առաւ , որն որ իրեն շատ աւելի յարմար պաշտօն մըն էր , թէպէտ և աշխատանացը համեմատ կենաց դիւրութիւն չունենալով : Իր դրամովը պզտիկ ու վայելուչ բնակութեան անակ մը շինելուն վրայ կը պարծենար . և երբ օր մը զարմանքով իրեն կը հարցընէին թէ ինչպէս կրնար բնակիլ այնպիսի անպաճոյճ տան մը մէջ , որ քերթուածներովը այնպիսի հոյակապ ու շքեղ պալատներու ստորագրութիւնն ըրեր էր , պատասխան տուաւ . « Վասն զի աւելի դիւրութեամբ և շուտով բաւեր կը ժողվուին քան քարինք » : Սակայն հարկ է ըսել թէ իր քերթուածն կազմող բաւերն ու անոնց միութիւնը այնչափ դիւրագիւտ չեն . և թէպէտ բառք հասարակ են ամենայն քերթողաց , ինչպէս ամէն ճարտարապետաց ալ քարինք , սակայն հանճարեղ ձեռք մը պէտք է զանոնք՝ ի գործ դնելու և հոյակապ երկ մը արտագրելու համար :

Իժուարին է Ռոլանա քերթուածին վրայ՝ նաև համառօտ քննութիւն մը . վասն զի կարծես թէ հեղինակը թափառական երևակայութեան մը հաճոյիցն ինքզինքը յանձնած , ամէն արուեստը գործածեր է անոր մէջ ոչ մասնաւոր կարգաբանութիւն մը և ոչ ալ յատուկ ոճ մը բանեցընելու . որով առասպել մըն է իր քերթուածը , բայց հազար ուրիշ առասպելներէ ձևացած գործողու-

Թիւն մը, որուն մէջ բիւր գործողութիւնք կ'ամփոփուին. մէջ բերած դիւցազունքը՝ կտրիճ ու զօրաւոր դիւցազունքն, այնչափ բազմաթիւ, որ չես գիտեր անոնցմէ որն ընտրել, կամ մէկը միւսէն նախամեծար ընել: Այսպիսի են ոչ լոկ իրենց գեղեցկութեամբ, այլ քաջութեամբն և առաքինութեամբ անուանի իշխանուհիներ, որոց մէկուն վրայ երբ ընթերցողը զարմացած կը մնայ, և ահա մէկէնիմէկ աշխարհիս միւս ծայրէն ուրիշ մը կը հասնի, որուն դիմոց՝ իրմէ առաջ տեսարանին վրայ ամէն երեցողներն կարծես թէ տեղիք կուտան. կամ երբ փառաւոր և հոյաչէն արքունեաց մը փառաւորութեանը վրայ կը սքանչանայ, մէկէնիմէկ կարծես թէ մոգական դաւազանով մը հազարաւոր մղոն հեռու տեղ մը փոխադրուած կը գտնէ: — Մերթ երկու ասպետաց կը հանդիպի, որոնք առանց զիրար ճանչնալու, մէկմէկու վրայ կ'իյնան, և իրենց կոտորած գեղարգունքը օդոյն մէջ կը շողան. երիվարք՝ ասպարեզին մէջ կը խոնարհին կ'իյնան. պատերազմողք մէկէն օտքի վրայ կ'ելեն, կը քաշեն սուրերնին, արիւնը գետօրէն կը վազէ. իրարու տրուած հարուածներէն՝ անհրաժեշտ կը սեպէ անոնցմէ մէկուն պարտութիւնը և կեանքը կորսնցընելը. և ահա յանկարծ Հնդկաց աշխարհէն եկող իշխանուհի մը նոյն տեղէն կ'անցնի. զայն որ կը տեսնեն հակառակամարտ ախոյեանք, կը մոռնան իրենց հակառակութիւնն ու ատելութիւնը, ու միաբան անոր հետոցն ետեէն կ'երթան: — Մէյմը Փարիզու պարսպաց տակն ես, զոր պաշարած է Ռոտովոնդ՝ Ասիոյ բոլոր ուժովը, որոնց դէմ հազիւ կրնան ինքզինքնին և իրենց քաղաքը պաշտպանել Կարոլոս մեծն և իր արքունի պալատինք. և ահա 'ի նմին վայրկենի'ի Բամասկոս կը գտնուիս, ուր Նուրէտտին սուլդանը պատերազմական մըր-

ցանաց և շահատակութեանց հետ է՝ Ողիսակա-
նին մէջ յիշատակուած Պոլիփեմեայ նման կոյր
հսկայ հովուի մը դէմ, որ իր կինը յափշտակեր էր:

Այսպէս Արիոսթոյի քերթուածին մէջ յա-
ճախ են դէպքէ դէպք, զարմանքէ զարմանք ան-
ցնիլը, երբէք հանգիստ չտալով աչքի և մտաց: Իր
ձեռքին տակ ունի թեւաւոր երիվարներ, որոնք յա-
կան քթթել Եւրոպայէ յԱսիա կը փոխադրեն.
հայելիներ՝ որոնց մէջ նայողին քունը կու գայ. փող
մը՝ որ ամբողջ բանականներ փախստական կը հալա-
ծէ. ոսկի գեղարդ մը՝ որուն դպածը ՚ի գետին կը
թաւալի. բերդեր ու պարտէզներ, հաճոյից ու զբօ-
սանաց տեղուանք, ու մութ անձաւներ՝ խորհրդ-
դական ու ահաւոր անձինքներով. հրէշներ, հրս-
կայք, գաճաճք և յաւերժ հարսունք՝ որոնց բե-
րանը ուզած խօսքը կը դնէ: Դժոխք և արքայու-
թիւն բաց են իրեն համար, և լուսնի աշխարհն
ալ ծանօթ է քերթողին. ինչ որ երկրիս վրայ կը
կորսուի, լուսնի մէջ կը փոխադրուի. ասոնց հետ
նաև մարդկանց խելքը, ուստի և կը գուշակէ թէ
բազմամարդ պիտի ըլլայ նոյն մոլորակը:

Մեծին Կարողոսի և իր արքունական իշխանաց
անուանքը կարծեցընել կու տան թէ այս քեր-
թուածին մէջ պատմուած դէպքերը պատմական
ստուգութիւն մը ունենան, նոյն թագաւորին
Սպանիոյ Սարակինոսաց դէմ սուած պատե-
րազմը յիշատակելով, երբ Ռոնսըվոյի հաջակա-
ւոր մարտին մէջ մեռաւ Ռոլանտ (778): Բայց
Արիոսթոյ Սարակինոսաց զօրքերով պաշարել
կու տայ զՓարիզ, ուր իբրև յաղթականք կը մըտ-
նեն Ակրամանդ և Ռոտոմոնդ. և ասով յայտնա-
պէս կ'երևնայ թէ որչափ բռնազբօսուած է պատ-
մութիւնը Ռոլանտ յուլէֆին քերթուածին մէջ, ուր
ամենայն ինչ կեղծիք է, առասպել և ստու-
թիւն, և որուն մէջ սիրող զլիսաւոր ոգին՝ ասպետականն

է և ոչ պատմական հաւաստիք. Իլիականի կամ Էնիականի նման վիպասանական դիպուած մը չէ, այլ բոլորովին իսկատիւ քերթուած մը զանազան ու փոփոխ տեսարաններով ու նկարագրօք՝ և որոնց կրկին շարժառիթք են սէր և սլափու: Իր գիրքը այն բուրաստանայ կրնանք նմանցընել՝ որոնց հնարագէտ ձեռք մը անկերպարան հնութեան նմանութիւնը կու տայ. ուր մէկ կողմը աղքատին հիւզ մը ձեւապուցած է, անդին կիսակործան տաճար մը. քանի մը քայլ առաջ կ'երթաս, ու վճիտ ջուրերով լճակ մը առջևդ կ'ելլէ, ուր երկնքին կապոյտը և շրջապատ անառայ կանաչութիւնը իրարու հետ կը խառնուին. քիչ մը անդին՝ սպառնալից ժայռեր իրենց լերկ գագաթուկքը մայրեաց ու կաղամախեաց հաւասար կը բարձրացընեն. և ահա մէկէն զուարթ ծաղկալից մարգագետին մը առջևդ կ'ելլէ, վտակով մը ուռգուած որ կարծես թէ օձի մը նման կը սողայ ծաղիկներուն մէջէն: Այսպիսի զանազանեալ ու փոփոխ տեսարաններով լեցուն դեղալոսի մը մէջ սիրելի է թափառիլ, և ծայրը հասած ատեննիս զգացածնիս՝ ցաւու զգածմունք մըն է. և փափաքելի՝ կրկնել նոյն շրջապայութիւնը: Ասանկ է Ռուանա Դուէգին քերթուածը, առանց ունենալու բարոյականի այն դերագոյն հրահանգները՝ որ զթագաւորս և զժողովուրդս հաւասարապէս կրթելու նպատակ ունին, և առանց մեծ դիւցազնական գործողութիւն մը նկարագրելու՝ ընթերցողին սիրտը խոր և տեական յուզմամբ կը լեցընէ: Քերթուածին ամենէն աւելի սրտաշարժ կտորն է Ջերպինի մահը և Իզապէլի ցաւը. ինչպէս նաև Ռոլանտի յուսահատ վայրագութիւնը, երբ անձաւին մէջ Մեգորի ձեռքով գրուած սուղերը կը կարգայ, սրոնք յայտարար են Անձէլիքայի անոր վրայ ունեցած սիրոյն և համակրու-

Թեան. և այն առթին իր դիւցազինն տուած կար-
գէ զուրս գործերը, այն բուռն կրքին յատուկ
եղող աղբիւրէ մը առնուած ըլլալնուն՝ կրնան
արգարանալ:

Կէթէ՝ անուանի գերմանացին, հետեւեալ դա-
տաստանը կ'ընէ Արիոսթոյի գրուածոց վրայ.
« Ինչպէս բնութիւնը, կ'ըսէ, կը ծածկէ ինքզինքը
բիւրապատիկ գոյներով պաճուճեալ կանաչա-
զարդ պատմութեանով մը, ասանկ ալ Արիոսթոյ
առասպելեաց ծաղկալից պատմութեանով՝ ինչ որ
մարդս կրնայ սիրել և մեծարել: Ուրախութիւն,
փորձառութիւն, բանը, մտաց ոյժ և ճշմարիտ
բարւոյն համար ախորժակ և ընտիր զգացմունք,
ասոնք ամէնը իր երգերուն մէջ ոգի կ'առնուն և
միանգամայն կ'անձնաւորին. ամենայն ինչ կար-
ծես թէ կը հանգչի 'ի մէջ ծաղկանց, վարդերով
կը պսակուի... օղը՝ սակաւագիւտ թռչուններով
լէցուն է, անասոք ու մարգագետինք՝ հեռաւոր
երկիրներէ եկած հօտերով. հնարագիտութիւնը՝
տերևոց տակ ծածկուած է, խմաստութիւնը՝ ոս-
կեղէն ամպով մը պատած՝ մերթ ընդ մերթ գե-
րագոյն վճիռներ լսելի ընելով »):

Արիոսթոյ մեռաւ իր գրաւորական զբաղմանց
մէջ 'ի 1533:

Իրմէ յիսուն տարի ետքը կ'երևնայ այն հոչա-
կաւոր քերթողը, որն որ քրիստոնէութեան ամե-
նէն աւելի գեղեցկագոյն յաղթանակը պիտի եր-
գէր. Քրիստոսի սուրբ գերեզմանին և Արուսա-
ղէմի ազատութիւնը: Այսպատանական բանաս-
տեղծութիւնը ասկէ աւելի ազնուագոյն նիւթ մը
չէր կրնար գտնել: Բոլոր Յունաստան կը զինուորի
Հոմերի Իլիականին մէջ, իր օրինաւոր ամուսնէն
յափշտակուած կին մը կրկին իր տիրոջը դարձը-
նելու համար. Էնիականին մէջ ալ ծովերու ըն-

դարձակութեան վրայ իր քանի մը ընկերակիցնե-
րով փախտեայ դիւցազնը ուրիշ նպատակ չունի՝
բայց եթէ իր երկրին ընտանի աստուածները
փախցընել, և հեռաւոր օտարութեան մէջ իր
նոր հայրենեաց հիմը դնել: Այս դիպուածներէն
մէկն ալ՝ իաջակրաց պատմական կարևորութիւնը
չունի. և արդի պատմութիւնը՝ բանաստեղծու-
թեան աւելի ճոխ գանձարան մը չէր կրնար ունե-
նալ՝ քան արևմտից արևելքի հետ տուած պա-
տերազմը, քրիստոնէութեան ընդ իսլամութեան:
Արիոսթոյ՝ իր ուզած և ախորժած կերպովը,
քրիստոնէութեան փառքն ու վտանգները երգեր
էր, երբ լուսնակիր դրօշք՝ Փաղղիս ասպատակե-
լէն ետքը, Ուռն կարոլսի բանակաց և մեծին
կարոլսի զօրաւոր սրոյն առջև խոնարհեր էին. և
քերթողական հանձարովը դիւցազունք և դէպքեր
ստեղծեր էր: Իսկ հոս քերթողը՝ երևակայական
պատերազմ մը պիտի չստորագրեր, և ոչ ալ կեղ-
ծեալ դիւցազունք մէջ բերեր. վասն զի պատ-
մութիւնը և ոչ վէպ՝ արդէն նուիրական ըրած էր
ժողովրդոց մտքին մէջ այն սուրբ արշաւանաց յի-
շատակը: Վերջին իաջակրաց աղէտք և թշուա-
ռութիւնք՝ առաջնոյն փառքը ալ աւելի հաստա-
տուն դործեր էին. և ոչ առանց եռանդուն զգած-
մանց ցաւոց կամ ծածուկ յուսոյ վրէժխնդրու-
թեան՝ կը դարձընէին քրիստոնէայ ասպետք ի-
րենց աչուրներն այն երկրին վրայ՝ որ Քրիստոսի
գերեզմանին քով՝ այլ և այլ քրիստոնէայ դիւ-
ցազանց գերեզմաններն ալ կ'ամփոփէր. այն եր-
կրին՝ ուր քրիստոնէից արիւնը խառնուեր էր՝ զի-
րենք Փրկողին աստուածային արեանը հետ: Կրօ-
նից արհամարհանք մըն էր, իաջակրաց յիշատա-
կին անպատուութիւն մը՝ Արիոսթոյի ոճով հըռ-
չակել անոնց արշաւանքն, ուրիշ նպատակ մը չի-
դիտելով՝ բայց եթէ զբօսեցընել զընթերցողս:

Շատ աւելի ծանր, գերադոյն ու նուիրական էր խաչակրաց քերթողին պաշտօնը:

Այս ծանր գործը իր վրան առնող և զանիկայ 'ի գլուխ հանելու պարծանքն ստացող անձը ծնած էր 'ի Սորրէնթոյ (11 մարտ, 1544). որդի Բեռնարդ Թասսոյի, որն որ Ամարիս կոչուած քերթուածի մըն ալ հեղինակ է. սակայն անշուշտ ոչ քերթողին և ոչ շարագրած քերթուածին վրայ պիտի խօսուէր, եթէ իրեն ազնուագոյն և անմահական փառք մը չունենար՝ Տորկուատոս Թասսոյի հայր ըլլալը:

Թասսոյ՝ քերթուի որդի, մանկութենէն սէր և ախորժ ցըցուց բանաստեղծութեան. բայց իր հայրը ամէն ջանքը և իշխանութիւն բանեցուց՝ զինքն անկէ ետ կեցընելու համար. և այս վախճանաւ խրկեց 'ի Պատուա՝ յուսումն իրաւագիտականին, որ քերթողութենէ աւելի շահաւոր գիտութիւն մըն էր: Սակայն հայրենի բռնագատութեան՝ Ուլիզիսի խօսքերովը պատասխան կու տար Տորկուատոս.

« Մի ինձ օրէնք յախուռնախօսք տացին դառ,
Եւ մի բարբառս անկցի յատեանս ապերախտ.
Մահկանացու է գործ, զոր ինձ դու ցանկաս,
Համբաւ խընդրեմ, իմս հընչեսցէ յաւերժ բաղդ »:

Եւ այդ համբաւը, իր փափաքելի բաղդը չկրնալով՝ օրինաց գիտութեան բաւղին մէջ դանել, կ'ընթեռնուր Տանթէի, Փեթրարքայի, Պոքթաչչիոյի ու Արիոսթոյի գրուածներն, և ներքին ձայն մը կը յորդորէր զինքն՝ այն օրինակագրաց վրայ վարժել ինքզինքը, և անոնց հետոցն ետեւէն երթալով՝ զուգահազարդ երեւալնաւ 'ի փառս: Այս յուսով գործի ձեռք զարկաւ. և որովհետեւ Մուլէգին Ռուլանար ժողովրդական ըրեր էր յիտալիա մեծին Կարողոսի արքունի դրանկաց անունը, իր

քերթուածին նիւթ առաւ զՀռինալա՝ Ռոլանտի եղբորորդին, ոչ էթէ Արիսթոյի ծառայական նմանութեամբ մը, կամ անոր պէս վիպասանական զիպուածոց բաւղի մը մէջ ընթերցողը թափառեցրնելու համար, այլ հին քերթողաց ոճով նոր ժամանակաց բարբը ստորագրելու մտքով: Ազգելով չափաւորել Արիսթոյի ոճոյն խստութիւնը և համարձակասութիւնը, մտածեց այնպիսի ճամբու մը հետեւի՝ յորում մի և նոյն երկրի վրայ գան միաբանին երեակայութիւնն և ուղիղ բանը: Այս վախճանաւ ջանաց զանազանութիւն խոթել իր քերթուածին մէջ զանազան դրուագներ խառնելով գլխաւոր գործողութեան հետ, սակայն խնամքով մը զանոնք իրարու հետ կապելով, որպէս զի փոխանակ այլև այլ դիւցազանց վրայ ընթերցողին մտագրութիւնը ցրուելու, գայ միանայ մէկի մը վրայ: Փափաքին ալ կը հասնի, և Հռինալտի քերթուածը՝ Իտալոյ մէջ անուանի քերթող մըն ալ կ'երեցնէ: Բայց մինչդեռ հազարաւոր ձայներ այս նոր հանճարոյն փառքը կը դրուատեն, միւս կողմանէ՝ գովութեանց այս միաձայնութեանը հակառակ՝ ձայն մը կը բողոքէ. և այս ձայնը քերթողինն է: Երթատասարգն (Թասսոյ) չկրնար և չուզեր հաւատալ թէ իր այս ջանքը՝ գլուխ գործոց անմահական երկասիրութիւն մը ըլլայ, այլ միայն փորձ մը իր կարողութեանը. ինչպէս նորաթախ արծիւ մը, երբ առաջին անգամ բռնէն դուրս կ'ելլէ, և ուժոյն նախկին փորձը՝ ժայռի մը կողիցը վրայ փորձելով, յանակնկալս վստահ իւր թևոցը վրայ՝ կը սլանայ կը թռչի մինչև յարեգակն:

Թասսոյ փախչելով բազմաթիւ ամբոխի մը գովութիւններէն և հաշակէն, և միայնակ իր հանճարոյն հետ, գաշաերու մէջ կը շրջադայի մտածելով: Մեծ մտածութիւն մը կը հասուննայ այն

գեռ ու թևատանաժայ մաքին մէջ: Երևակայա-
կան վիպասանութիւն մը չէ իր միտքը գրաւողը:
Ար հասկընայ թէ վիպասանական քերթութիւնը
այն ատեն միայն ճշմարիտ մեծութիւն մը կ'ու-
նենայ՝ երբ իրեն նիւթ կ'աւնու այն գիպուած-
ներէն մէկն՝ որոնք պատմութեան օժանդակու-
թեանը կարօտ չեն ժողովրդոց մաքին մէջ ապա-
ւորուելու համար. այլ պատմական հիմն մը փըն-
տուելով՝ ձեռք զարնել ուզած գործոյն. գիտէ
միանգամայն թէ բանաստեղծութիւնը պատմու-
թիւն չէ. և թէ հրաշալւոյն գեղեցկութիւնը՝ չէ
թէ միայն գիպուածոց արժէքը չնուազեցընէր,
այլ մանաւանդ կը մեծցընէ ու կ'ազնուացընէ,
և քերթողաբանելով, գրեթէ աստուածային կնիք
մը կը դնէ վրանին. և այն կնիքն է վիպասանակա-
նին հոգին: Ո՛րչափ մեծ եղած պիտի ըլլայ երի-
տասարդ քերթողին ուրախութիւնը՝ երբ ծագեց
իր մաքին մէջ՝ սուրբ երկրին համար տրուած
պատերազմները երգել և Երուսաղէմի ազատու-
թիւնը Առաքիլու Պուլյեոնի ձեռքով. « այն պա-
տերազմողին՝ որ Քրիստոսի գերեզմանը փրկեց.
որուն խոհականութիւնն ու քաջութիւնը՝ այլ և
այլ արշաւանացը մէջ երևցաւ. որուն դէմ՝ ի զուր
ոտք ելան դժոխք, ՚ի զուր Ասիոյ և լիբէացոց
ազգերը միաբանեցան ՚ի զէն. վասն զի երկինք են
իր ջանիցը օժանդակ, և իր նուիրական գրօշնե-
րուն սակ ցրուած ընկերակիցներն ժողվողը »:

Այս է իր քերթուածին նպատակը, ասիկայ
իր մտածութիւնն, և որուն վրայ չգաղթեցաւ գի-
շեր ցորեկ խորհեւէն: Որպիսի ճոխութիւն նիւ-
թոյ և զանազանութիւն չէին մատակարարեր քեր-
թողին՝ քրիստոնեայ և սարակինոս բանակաց հա-
կապակերը: Բանագատուած չէ Լուկանոսի պէս
ընտանի պատերազմաց տխուր նկարագիրն ընել-
այլ երկու իրարու թշնամի ազգեր կը ներկայացը-

նէ, տարբեր կրօնքով, լեզուով և սովորութեամբք. որոնք իրարու դէմ կ'ելեն, մէկը ամենէն աւելի սուրբ և փառաւոր նպատակի մը՝ կրօնից համար, և միւսը ամենէն աւելի սիրելի և արգար շահու մը՝ ընտանեկան պաշտպանութեան համար: Հոն երկու կրօնք՝ որ երկար ատենէ ՚ի վեր պատերազմի դաշտերուն մէջ իրարու հետ կը կռուէին, կը ջանան իրարմէ խլել զաշխարհ. մէկը իր լուրջ ճշմարտութեամբքը և նուիրական եռանդով, միւսն իր զօշոտիչ և հրապարողական վարդապետութեամբքն ու վայելից խոստմամբք: Զարմանալին բնական հետևանք մը պիտի ըլլար այս կռուոյն, և քերթողը որ թէ ժամանակաւ և թէ տեղեւ հեռու էր, կարօտ պիտի չըլլար քերթողական աւանդներով գեղազարգել սլաւմական դիպուածներն. կեղծիքը՝ ճշմարտութեան լուրջ զարգարանք մը պիտի ըլլար:

« Հնոց պարզութիւնը, — ասանկ կը խօսի Թասսոյ, — ալ պիտի չկարենայ հաճոյ ըլլալ, որովհետև Արիստոթելի գեղեցիկ երևակայութիւնը սիրելի ըրաւ զանազանութիւնը, դիպուածոց յաճախութիւնը և բանաստեղծական եռանդը. ուստի պիտի ջանամ իրմէ ոչ ինչնուազ ճոխ ըլլալ ՚ի դիպուածս. բայց միւս կողմանէ ալ ինամբս պիտի ըլլայ այնպիսի կարգի մը վրայ առնուլ զանոնք որ գլխաւոր դիպուածին կատարմանը համընթաց ըլլան: Պիտի ջանամ կարելի եղածին չափ զանազանութիւն տալ. և ընթերցողացս համբերութիւնը յոգնեցրնելու վասնփի մէջ պիտի չլինամ՝ վախճան կամ նպատակ մը չունեցող պատերազմներու շարունակեալ տեսարաններովը, ինչպէս ըրեր է Հոմեր Իլիականին մէջ. այլ ջանամ անոնց շարժումն և կեանք մը տալ, և որուն պատարանքն այնչափ մեծ է, որ կարգալուգ ատեն կարծես թէ պատերազմողաց ձայնը կը լսես և պնոնց ցուցը.

ցած ճգանցը տկանատես կ'ըլլաս: Մահուան այս
 ահաւոր սէսարաններուն քով՝ հովուական կե-
 նաց գեղեցիկ նկարագիրներ պիտի գնեմ. և կրօ-
 նական փառաւոր ու վսեմ հանգէսներուն մօտ՝
 սիրոյ ուրախութեանցն և վշտաց խանդաղատա-
 կան պատկերները. որով առանց ընթերցողին մը-
 աագրութիւնը յոգնեցընելու՝ կեղծեաց աշխարհ-
 ներուն մէջ զինքը պարտացընելով, առաջնորդեմ
 դէպ 'ի նպատակ և 'ի լուծումն իմ քերթուածոյս,
 յազատութիւն սուրբ երկրին:

« Բարուց նկարագրին մէջ ամէն բանէ աւելի
 կ'ուզեմ ինծի օրինակ առնուլ զՀովեր առաւել
 քան զԱրիոսթոյ, որ կարծես թէ ամենուն դէմքը
 ուղեր է մէկ կաղապարի մէջ ձուլել: Կոտփրուա,
 գործոյն առաջնորդը, հարկ է որ ըլլայ խոհա-
 կան, լըջամիտ և քաջ, ինչպէս արժան է մեծ զօ-
 րավարի մը. ուստի և ջանացեր եմ քիչ անգամ
 սէսարանի վրայ հանել զինքը, և այն ալ ամենա-
 կարևոր պարագաներու մէջ: Թանքրեա՝ քրիստո-
 նէից բանակին մէջ քաջութեան և մեծանձնու-
 թեան օրինակ մը պէտք է երևնայ. և իրեն հա-
 կապատկեր դրեր եմ՝ Սարակինոսաց գնդին մէջ,
 զվայրագն և զանգուծ Արկանդ. Հռինալա՝ իմ
 Ա. քիլլէսս պիտի ըլլայ, կրքով վրէժխնդրու-
 թեամբ, բայց միանգամայն պատուով և գիւցազ-
 նական ոգւովը նշանաւոր. նենգամիան Արմիգեայ
 հրապուրանացն մասնուած պիտի ստորագրեմ
 զինքն, որ իր ամէն հնարքն և մոգական արուես-
 ար կը գործածէ, իր սիրոյն դաւանաց ծուղակին
 մէջ զինքը ձգելու համար: Զուարթ ու գեղեց-
 կագոյն երանգները պիտի պահեմ, առ 'ի նկարա-
 գրել զխանդակաթն Երմինիա, որուն սիրող սիր-
 արը անձանօթ է Թանքրեաի՝ փոխանակ իրեն սի-
 րելով զօխերիմն իւր զպատերազմող Ալորինաս.
 Սոլիմանի ալ պիտի տամ՝ աղնուական բարբ և

Generated on 2016-05-23 06:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
 Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

հաստատուն քաջութիւն մը: — Այսպէս ամէն մէկ դիւցազանցս իրենց յատուկ գէմք մը տալով, այնպիսի կերպով խօսել և գործել պիտի տամ՝ որ երբէք իրենց բարուցը չստեն. վասն զի Որա-տիոսի այս պատուէրը ոչ միայն բնութեան օրի-նաց համաձայն է, այլ նաև արուեստի անհրա-ժեշտ պատշաճից »:

Ահաւասիկ Թասոյի խօսքերով՝ իր քերթուածին յօրինման կերպը և ոճը: Երոսազէճ ազաբէա-ւը՝ վիպասանական ամէն քերթուածներէն, թե-րևս Հոմերոսէն ալ աւելի, յաճախ և հաճոյիւք կարգացուած երկասիրութիւն մըն է. վասն զի իր մէջը կը բովանդակէ բանաստեղծական գրուածի մը ամէն հրապուրանքը, ու վիպասանութեան և պատմութեան ամէն գեղեցկութիւնը. սիրտ և միտք՝ հաւասար կը զուարճանան անով: Վասն զի որչափ ալ քերթողք Իլիականին Պրիամու և Հեկ-ասորի, ու Էնիականին՝ Դիդէի բերանը դրած խօս-քերը չունենայ, սակայն այնպիսի տեսարաններ երևակայած և իր երկասիրութեան մէջ երևցու-ցած է, որոնց գիւտն և ճարտարութիւնը հաւա-սարապէս կրնան նախանձ ազդել Վիրգիլի և Հո-մերի: Ո՞վ կրնայ առանց սրտի յուզման ականա-տես ըլլալ այն պատերազմին՝ յորում Թանքրե-տեայ ձեռքով կ'իյնայ Ալոբինաս. իր սիրելւոյն ձեռքով որ կը սպաննէ զինքն՝ առանց ճանչնալու.

« Ո՞վ մարտին գազանութեան, ուստ արուեստի գործ տարագիր,

Ուր սպառեալ ղոյժ բոլոր, եւ մոլութիւն կըռուի փոխան. Քանի սուսերքդ այդոքիկ՝ յո եւ ուստեք թէ թօթափեալ, Լայնածաւալ բանան վէրս արեանց ի գէն եւ ի մարմնի.

Եւ թէ կեան դեռ, սըրամըտութիւն լոկ ըզնոցուն կեանքս զօրէ:

Ձերդ Էգեանն անդընդախոր, եթէ լրուեն հիւսիս՝ հարաւ,

Generated on 2016-05-23 06:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

Որ յուզեալ գամ մի յառաջ ամբոխեցին կուտակադէզ ,
Զեւ 'ի սպառ անդորրացեալ , զի տակաւին ճօճին երեսք ,
Լըսելի առնէ ըզձայն ըստուար ալեացըն կոծեւոց .

Նոյն եւ յարեանցըն թափուրք՝ թէ պակասէ ոյժ զօրու
թեան

Որով վերջ եզին միմեանց , դիմագրաւեն ի բիւր վտանգս
Սըրտեռանդն աշխուժիւք վառ ի նախկին կատաղութե :

Բայց արդ աւանիկ հասեալ ժամուն մահաբերի ,
Զի կենացըն վախճան ճակատագրեալ կըլորինտայ ,
Սայրասուր մըխեալ քաջին զերկաթն ի ծոցն պեղանի
Մըտանէ խոր ի ներքս յագեալ յարեանն արբեցութիւն :
Զերմաջերմ լըցան ի գետ համայն հանգերձքըն ոսկե-
հուռ ,

Դեռարուսիկ որ զըստինսըն պընդէին գիրգ և փափուկ :
Ըզգացեալ անդէն կուսին ըզմահաբեր հարուածն յին-
քեան ,

Ծընկօք կըթուցելովք կայր թալկացեալ ոգի զոգւով :

Իսկ յառաջ զօրավարին վարեալ անձին ըզյաղթութի

Եւ ոտընհար ըսպառնալեօք ձըգէ յերկիր ըզկոյսն խոց :

Զեւ յերկիր թաւալեալ ի հեծեծանս աղիողորմ՝

Ըզվերջին խօսսըն մընչէր նորոգատուր պզգմամբ հոգւոյն ,
Հաւատոյ , յուսոյ , սիրոյ , աստուածածիր պարգեւ շը-
նորհաց ,

Զի հանգիցէ յաղախնութիւն ըստամբակեալն ընդ կեանս
յամայր : —

Յաղթեցեր , բարեկամ , թողեալ իմ քեզ , թող ինձ եւ
դու .

Ոչ մարմնոյս արիութեան , այլ ո՛հ , աւանդ , հոգւոյս իմ լոկ .

Դու ընդ այնր աղօթեա՛ մըկըրտութեամբ սըրբեալ ըզ-
մեղս » :

Ա յդոքիկ մեղմ մըրմունջք ողորանօք հընչեալ ախորժ

Դորովեն ըզսիրտ քաջին , եւ անցուցեալ զսըրտմըտու թի
Լուծանեն զականողիս յորդոր ի լալ եւ յարտասուս :

Ոչ հեռի ի վայրացն անդ ի ծոցոյ բըղխեալ լերին

Յորձանօք խոխոջաձայն վազէր գընայր վըտակ փոքրիկ .

Փութացեալ անդէն քաջին լընու ի ջուր ըզսաղաւարան

Եւ դառնայ տրխրազգեաց յըսպանն ի մեծ բարեպաշտօն .

Այլ ըզճակասն անձանօթ այն ինչ պարգեալ և նըշ-
մարէր ,

Generated on 2016-05-23 06:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

Ըզդողանի ձեռքն հարան՝ կայր ըզտեղեաւն արձանացեալ
Անբարբառ ի լրուութեան, քանզի ետես անդ եւ ծանեաւ,
Ո՛վ ծանօթութիւն, ո՛վ հանդիպումըն տեսութեան :

Այլ ի պահուն զօրացեալ բոլոր ուժով պինդ ի սրբտին
Կեայր ժուժայր տակաւ ի կեանս, եւ ոգորեալ ընդ վիշտս
ոգւոյն ,

Ձոր մահացոյցըն յերկաթ, փոխել ի կեանս փութայր
ջրով :

Այն ինչ քաջին աւարտեալ եռանդագին զաղօթսըն սք,
Կոյսն առ խինդ լըցեալ սրբտին ժրմիտ յերեսսըն փայ-
լեցոյց .

Եւ ասել թուՅր ի մահուն թեթեւաթուիչ եւ բերկրալիբ,
Ահա բանին ինձ Երկինք, խաղաղութեան գընամ գուղի :

Իալուկըն գեղեցիկ մածեաւ յերեսսըն ձիննափայլ,
Շուշանին որպէս ի փունջ խառըն յեռեալ թէ մանիշակք .
Բեւեռեալ ունէր յերկինս զարտեւանունս ականողեաց,
Եւ երկինք ընդ արեւու խանդաղատեալ թուէին հայել :
Ճըրտագին ըզմերկ ձեռն յասպետն ի վեր անդր ամբար-
ձեալ

Եւ գըրաւ ընդ բանից մատուցանէր խաղաղութեան .

Այսպէս ի քուն զերդ յանդորրու կոյսըն հանգեաւ հրա-
շագեղ » :

Փեղեցիկ ու սրտաշարժ է դարձեալ երբ Երմի-
նիա աւազի վրայ ընկած կը գտնէ զԹանքրեա, և
իր արհամարհուած սիրոյն ամէն խնամքն ու դո-
րովը կը ցուցընէ անոր, Ալորինտայի զրահներուն
տակ ինք զինքը ծածկելով: Արայ կը հասնի Պո-
լիփեան՝ որուն հայրը սպաննած էր Ալորինտա. և
անոր արեանը մէջ՝ հօրը մահուան վրէժխնդրու-
թիւնը կ'ուզէ յագեցընել: Երմինիա կը մտրակէ
ձին, ու սիրելւոյն առողջութիւնը ապահովելէն
ետքը՝ անտառաց ու մացառներու մէջ իր կենացն
ալ փրկութիւնը կը փնտուէ .

« . . . . . յերիվարէն առաջնորդեալ,
Հասանէ ի հինաուրց մայրեաց անտառ հովանաւոր .
Եւ դողդոջուն ի ձեռանէն անկանին թոյլ երասանակք,
Ընդ մէջ մահու եւ կենաց բերեալ ըզտիպ կիսակենդան . .

Generated on 2016-05-23 06:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

Որպէս ըզՏեա բազմատաժան որսոցն յերկար արշա-
 ւանաց՝
 Հատկըլեալ շունչ ի բերան դառնան բարակք յոգնա-
 տըխուր ,
 Կորուսեալ ըզգազանին հետս ընթացից փախըստական ,
 Մացառաղօղ ընդ անտառ ի բացարձակ դիւրից դաշտաց .
 Սապէս հեծեալքըն քրիստոնեայք դարձ արարեալ գան
 ամօթով
 Կորակոր զայրոյթ ի սիրտ՝ վաստակաբեկ խոնջք յընթա-
 ցից :
 Իսկ կասին ճեպեալ անդուլ զարհուրապին եւ թափա-
 ռոտ ,
 Ոչ իսկ ընդ կրունկ դառնայ նայել թէ ոք ըզՏեա իւր
 պընդիցի .
 Ճեպ ըզգիշերն ի բուն տըւեալ, եւ զբովանդակ օրն ի
 գըւելս ,
 Աստանդական թափառէր անառաջնորդ եւ անխորհուրդ ,
 Ոչ այլ ինչ լըւեալ եւ կամ տեսեալ զիւրեւ էից պատկեր՝
 Բայց զաչացն իւր արտասուս եւ զհեկեկանըս հեծու-
 թեան » :

Սրտաշարժ է դարձեալ Արմիդեայ յուսասա-
 առութիւնը՝ Հռինալտէ երեսէ ձգուելուն համար :
 Կը թողունք յիշատակել ուրիշ այլ եւ այլ ու գե-
 ղեցիկ գրուագիները , որոնց ամենուն մէջ կը փայլի
 զգայուն ու սիրելի սիրտ մը . անանկ որ եթէ այդ
 ձրիցը համեմատ ըլլար յամենայնի նաև քերթո-
 ղին երևակայութիւնը , թասսոյ ոչ միայն երրորդ
 պիտի սեպուէր վիպասան քերթողաց դասուն
 մէջ , այլ նաև Վիրգիլի նախանձորդ՝ ու գրեթէ
 հաւասար Հոմերի :

Թասսոյ իր Հռինալտ քերթուածը Էսթէի ծի-
 րանաւորին ընծայած էր . որն որ զարմանալով ու
 յարգելով անոր գեղեցկութիւնն , նախ իր տունն
 առաւ զինքը , ու ետքը եղբօրը՝ Ալփոնս Ֆերրա-
 րայի գքսին արքունեացը ներկայացուց : Էսթէի
 Լուքրէցիա ու Լէոնորա իշխանուհեաց առ քեր-

Թողն ցըցուցած մեծարանքը, իրենց գեղն, հան-
ճարն ու գիտութիւնը, Թափասայի երևակայու-
թիւնն ու եռանդը վառեցին. փափաքեցաւ հան-
ճարովն ու փառքով՝ արժանի ըլլալ անոնց սիրոյն:
Այս մտածութեամբ և յուսով ձեռք զարկաւ
Երոսաղէճ քերթուածին յօրինման: Արդէն անոր
չորս առաջին երգերը շարագրեր էր, երբ Էսթէի
ծիրանաւորը հետը Գաղղիա տանելով զինքը, Կա-
րոլոս Թի և անոր արքունեաց ծանօթացուց: Հոն
բարեկամացաւ Իոնսարի և Ժամանակին ուրիշ
գաղղիացի քերթողաց հետ. բայց տեսնելով թէ
արուած պատիւներն ու մեծ գովութիւնք իրեն
դրամական կարօտութիւնը չեն կրնար լէցընել,
Փարիզէն դարձաւ ՚ի Տերրարա, և կրկին՝ իրեն
սիրելի քերթողութեամբն սկսաւ զբաղիլ. և մե-
ծագոյն էր զգացած հաճոյքը՝ երբ գրուածոց այլ
և այլ դրուագներուն մէջ կամ Աֆնդա՝ հովուեր-
գութեամբը՝ սրտին մէջ իմացածը գրի վրայ ա-
ռած կը սեպէր. թէպէտև միւս կողմանէ ալ կըր-
նար իր անձին յարմարցընել և կենացը պատմու-
թիւնը ըրած համարուիլ՝ իր Երոսաղէճ քերթուա-
ծին մէկ սողովը թէ « Շատ կը փափաքի, քիչ կը
յուսայ, և ոչ ինչ խնդրէ ¹ »:

Երեսունըմէկ տարուան էր երբ Երոսաղէճ վի-
պասանականին յօրինուածը գլխաւորեց:

Անկէ ետքը քերթողին կեանքը վշտաց և ձա-
խորդութեանց յարասե շարք մըն է: Անվստահ
իր անձին, և բողոքովին յանձնուած բարեկամացը
գատաստանին, գրուածը չհրատարակած՝ անոնց
ընթերցմանն յանձնեց, և կարծիքնին ուղեց իմա-
նալ: Ոմանք քերթուածին մէջ միութեան պակա-
սութիւն գտան, այլք աւելորդ սեպեցին Ուլին-
գայ ու Սոփրոնիայի դրուագը. ուրիշներն ալ

1 Brama assai, poco spera e nulla chiede.

քրիստոնէական ոգւով գրուած քերթութեան մը մէջ անսրառաճ համարեցան թանքրեաիի ու Հաինալաի սէրը, և ոմանք ալ բռնադատեցին որ հրեշտակաց միջամտութիւնն և դիւացչարանիւթ հնարագիտութիւններն վերցընէ: Ընդունայն տեղ իր բռնած ոճը արդարացընելու համար թասսոյ աւանդութիւններն ու պատմութիւնը մէջ կը բերէր. բարեկամքը ոչ միայն չէին կրնար համոզուիլ այլ ճանչնալով ալ հանճարոյն գերազանցութիւնը կարծես թէ համոզել կ'ուզէին զինքն որ արդէն յօրինածն կրակ նետէ, և իրենց թելագրածին համեմատ նոր երկասիրութեան մը ձեռք զարնէ: Այս մտածութեանց և յուզմանց վրայ՝ ուրիշ տապնապ մըն ալ աւելցաւ քերթողին. Երեսուղէ՛ք քերթուածը առանց իր գիտութեանն և հաւանութեան հրատարակուեցաւ տպագրութեամբ. և վստահութեան այս զեղծմամբը կորոյս այն յոյսն ալ զոր ունէր՝ անոր հրատարակմամբն իր գրամական վիճակը կարգի մը դնելու: Տխուր յուսահատութիւն մը պատեց զինքը: Մեծ քերթողը՝ տկար և հիւանդոտ գլուխ մը եղաւ, այլ և այլ վախերով յուզուած և նեղուած, որոնք շատ ազդեցութիւն ունեցան իր գաղափարներուն և ուղեղին վրայ. և որ յառաջ եռանդուն հոգի մըն էր, բարեկամութեան, սիրոյ և առաքինութեան զգացմամբք լի, ալ բանի մը չէր հաւատար. ու կը համարէր թէ շրջապատուած է ծածուկ ու աներևոյթ թշնամիներէ, որոնք ինչուան քնոյն մէջ ալ անհանգիստ կ'ընեն զինքը: Համոզուած թէ իր քերթուածներովն նախատեր է զԱստուած, և թէ այն պատճառաւ սրբաքննութեան ատեանէն իր յանցանաց արժանաւոր պատուհասը պիտի ընդունի, կ'երթայ գլխաւոր պաշտօնէին ստքը կ'իյնայ արտասուօք. անկէ տեսած սէրը, լսած քաջալերական խօսքերն ու գովութիւնը՝ դեռ չեն

Generated on 2016-05-23 06:34 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

կրնար վստահ ընել զինքն իր անմեղութեանը վըրայ: Տերրարացի մը իրեն թշնամի կ'ենթադրէ, և ուզելով անկէ վրէժ խնդրել՝ օր մը հրապարակաւ կը գանէ զինքն. ան ալ իր եղբարքն հետն առած՝ սրով թասսոյի վրայ կը վազեն, եղած նախաստինքը սրբելու համար. երեքին գէմ կը կռուի թասսոյ, ու զանոնք վիրաւոր գետին ձգելով կը փախչի: Ուրիշ օր մըն ալ՝ Ուրպինոյի դքսուհւոյն ծառայի մը մէկ գործոյն մէջ իրեն արհամարհանք տեսնելով, սրովը՝ նոյն իսկ իշխանուհւոյն աչքին առջև, կը վիրաւորէ զինքն: Ալփոնսոս դուքսը բռնել կու տայ զքերթողն. ու երկու օր արգելաւան պահելէն ետքը, իր մէկ ամարաստանը կը տանի: Բայց թասսոյ այնուհետև ոչ բարեկամ և ոչ պաշտպան կ'ուզէ. ուստի Ալփոնսի ասպնջականութիւնն ալ մերժելով, լեռնէ լեռ կը թափաւի, ու վերջապէս գծու ձ զգեստներով ու կեղծ անուամբ մը կը ներկայանայ իր Կուռնելիա քրոջը, որ առջի բերան չիճանչնար զինքը: Կը պատմէ թասսոյ իր ամէն գժբաղդութիւններն, ու արտասուք զիրար կը ծանօթացնեն: Հոն քիչ մը խելքը վրան կու գայ, և նորէն գտնուելով՝ ի Տերրարա՝ կը գանէ իր նախկին ծանօթքը, բայց ոչ անոնց սէրը և պաշտպանութիւնը. մանաւանդ թէ ծաղր ու նախաստինք եղած դրանկաց ու ծառայից. կը գանգաւի, ու մտիկ ընող մը չգտնելով, կը սկսի ապերախա ու վտա հոգակել զիշխանն, ու առջի տուած գովեստներն կ'ուզէ ետ առնուլ՝ անոր գէմ յօրինած նոր ու նախատական երգերով: Ալփոնսոս չիկրնար ինչուան վերջը վէհանձն երեւնալ այն հանճարեղ քերթողին՝ որուն բարեկամն էր. ուստի և յիմարանոցի մը մէջ կ'արգելուի Իտալիոյ ամենէն աւելի մեծ բանաստեղծը. ուր կը մնայ եօթն տարի և երկու ամիս անոյս և գիջին բանախ մը մէջ, իր ազատիցն ընկերակցաց միայն աղաղակներն ու հառաչանքը լսելով:

« Ո՛րչափ ցաւալի է իմ վիճակս, — ասանկ կը գրէր նոյն տառապանաց բանաէն, իր մէկ բարեկամին. — միաքս դրած էի ուրիշ երկու վիսպասանական քերթուած ալ շարագրել, որոց նիւթն ալ ազնուական էին և արժանի հետաքննութեան. չորս ողբերգութիւնք՝ որոց նիւթը արգէն պարասած էի, և ուրիշ այլ և այլ արձակ լեզուով ու մտադրութեան արժանաւոր գրուածներ՝ մարդկային բարեբասութեան վրայ: Կ'ուզէի ճարտարախօսութիւնն ու փիլիսոփայութիւնը իրարու հետ դաշնաւորել, և կը յուսայի ինծմէ ետքը անկորուստ յիշատակ մը ձգել: Սակայն հիմա այսչափ աղէտից բեռան տակ՝ փառաց ամէն մտածութիւններէ հրաժարեցայ. և ինքզինքս բարեբասակ պիտի սեպեմ՝ եթէ կարող ըլլայի զիս սպառող այդ ծարաւը մարել: Երանի թէ անշուք առանձնութիւն մը ձեռք ձգէի, ազատ ՚ի վշտաց և ՚ի հակառակութենէ. ուր թէպէտ կարելի չըլլար անդարձական կերպով ինծմէ հեռացած առողջութիւն մը ստանալ, գէթ մնացած օրերս՝ պատուով, առանց նեղութեան ու զերծ յարհամարհանաց կ'անցընէի: Եթէ մարդիկ իրենց օգնականութիւնը ինծմէ զլանային, բնութեան օրէնքներն ինծի օգնութեան կը կանչէի. աղբերաց ու գետերուն քով կը դիմէի, և հոն կը յապեցընէի զիս չարչարող պատուէքը: Վշտաց սաստկութենէն չեմ վախնար. անոնց աւելութեան չափն է զիս ահաբեկողը. և այն շատ է՝ մտածելու և գրելու կարողութիւնը ինծմէ վերցընելու համար: Անվախձան գերութեան մը դաղափարը, և ինծի հետ վարուելու կերպին մէջ ցուցուած անարժանութիւնք՝ օր օրու անշլթայ կը յաճախեն արամութիւնս. անյարգար մտղերս ու մորուքս, զգեստներուս պակասութիւնը, և չորս կողմն պատող ահաւոր աղտււղութիւն մը՝ իմ աղէտիցս միայն

մէկ մասն են . միայնութիւնը՝ իմ բնական թշնա-
միս , և զոր սասակապէս կ'ատեմ , վշտացս բե-
ռը կը ծանրացնէ , և անհանդուրժելի կ'ընէ վի-
ճակս » :

Քերթողին այսպիսի դժնդակ պայմանը արտա-
սուող , ու հանճարոյն վրայ իրաւամբ զարմացող
յեախն դարուց բանաստեղծ մը , Պայրըն , հետա-
գայ ազդու տողերով՝ եղած զրկանաց և անիրա-
ւութեան կ'ուզէր վրէժը խնդրել :

« Զրւառական բրոնաւոր , ոչ կարէր սանձ արկանել
Մըտացն ազատ զոր ատեայր ու առնել ջանայր հեղձու-
ցիկ .

Շրջապատեալ մոլեկան գընդաւ դիւաց-ըզգեցիկ
Իջուցանէր ի սանդարս . այլ հասին փառք անվախճան
Հալածեցին հերքեցին զոր ըզնովաւ մէգ դիզան :
Զանուն նորա հռչակեն դարք յարտասուս եւ ի ճառ
Մինչ քո անուն , Ալփոնսոս , ի մոռացօնըս մատներ . . .
Եթէ յայլում վիճակի քեզ ծընանել հասեալ էր՝
Մեծ էր ըստրուկ լինել այնրմ՝ զոր վըշտօք զըզուեցեր . . .
Ո՛վ դու հանուրց յաղթական երգահանից դարուց նոր ,
Բիւրք բիւրուց գան ամ յամէ , այլ ո՛րքան ծով մարդկու-
թեան

Վերընթացի եւ զիջի . եւ ի խրոան անդ ազգաց
Համօրէն ոչ գըտցեն միտք մի հաւասարք քոց մըտաց .
Գումարելով ճառագայթք թէ գումարին ամէն ցիր ,
Ոչ բաւիցեն արեգակըն մի գործել լուսածիր » :

Ալփոնս իշխանին ազգականներէն մէկն՝ գթաց
քերթողին ու անոր տառապանացը վրայ ու թաւ-
սոյի գրած աղաչանաց թուղթերը՝ ձեռքի տակէն
հասուց առ կայսրն Աւսարիոյ , առ գուքսն Ման-
թուայի և առ ծիրանաւորն Սկիալիոն Գոնզակա .
Պերկամացիք ալ մասնաւոր պատգամաւորու-
թիւն մը խրկեցին ՚ի Ֆերրարա , ու աղաչանքի
նամակներով ու ընծաներով ամէնքը թասսոյի ա-
զատութիւնը կը խնդրէին : 1588ին , ութը տա-

րուան նեղութենէն ետքը, ազատեցաւ քերթողը, ու երկար դեգերելով յԻտալիա, այլ և այլ անգամ գնաց 'ի Հռովմ' և 'ի Նէապոլիս:

Թասսոյի գէմ հակառակութիւնք ալ դադրեր էին, ու համբաւը օր օրուան վրայ մեծնալու վերայ էր: Բոլոր Եւրոպա տարածուեր էր իր սքանչելի քերթուածը, և ամէնքը կը հիանային զայն արատադրող հանձարոյն վրայ: Հռովմայ հայրապետը ուզէց թէ քերթողը և թէ անոր երկասիրութիւնը արժանաւոր կերպով մեծարել. և ապագայից դատաստանին ուզելով յառաջընթաց թարգման մը ըլլալ՝ որոշէց Ապպիտոլիոնի մէջ քերթողաց պսակովը զինքը վարձատրել. հրաւիրէց որ գայ 'ի Հռովմ' « պատուելու այն պսակը որ պատուէց զանոնք ամէնքն որ իրմէ յառաջ կրեցին »: Բայց քերթողը տխուր նախազգեցութեամբ՝ քահանայապետական հրաւերքն սունեւէն ետքը, իրեն ուրախակից եղողներուն կը զորուցէր. « Ինձի համար դապաղ մը պէտք է: Թող այդ սահմանուած պսակը՝ գերեզմանիս վրայ դնելու համար պահեն »:

Քերթողին տխուր գուշակութիւնը՝ ճշմարտութիւն մը եղաւ, ինչուան փառաց ծայրն ալ՝ Թըշուառութիւնն իրեն անբաժան ընկերակից ըլլալով: Հանգիսաւոր պսակմանէն քանի մը օր առաջ՝ սաստիկ ջերմ մը ունեցաւ, ու սրբոյն Անտիբրիոսի մենաստանը փոխադրուելով՝ տասնըչորս օրուան հիւանդութենէ ետքը վախճանեցաւ (25 ապրիլ 1595), և ինչպէս զրուցեր էր՝ դիական մը վրայ անմահական փառաց պսակը դրուեցաւ:

ԺԳ.

ԼՈՒՍԻՏԱՆԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԶ ԴԱՐ)

ՄԻՐԱՆՏԱ, ՖԵՐԷՒՐԱ, ԳԱՄՈՒՆՍ

Ընդհանրապէս կը կարծուի թէ լուսիտանա-
կան (Փորթոգալի) լեզուն՝ սպանիականին մէկ
բաւառական բարբառն է: Տարակոյս չկայ որ այս
երկու լեզուները մէկ նախկին ծագում մը ունե-
նալով, իրարու քորք կը սեպուին. վասն զի լա-
տին, կելտ, գոթացի ու արաբական լեզուներէ
առաջ կու գան. բայց իրենց կազմութեան յաւ-
կութիւնը բոլորովին տարբեր է: Մէջերնին ան-
դրանիկ՝ լուսիտականը կը համարուի, եթէ ուզե-
նանք հաւատարիմ ենթադրել 1187ին գտնուած
քերթուածի մը հատակաորքը, զոր Հոռդերի-
կեայ կ'ընծայեն, որ ութերորդ դարուն մէջ իբե-
րական թերակղզոյն վրայ իշխող գոթաց վերջին
թագաւորն էր: Այս յիշատակարանը թէ լեզուին
և թէ մատենագրութեան հնութիւնը կը ցուցը-
նէ: Երեքտասան ու չորեքտասաներորդ դարուն
քերթողաց մէջ կը յիշատակուին Ռիոնեսիոս թա-

գաւոր և իր որդին Ալփոնս Գ. և քերթող թա-
 գաւորաց գոյութիւնը՝ անոնց բազմութիւ հետե-
 ւողք ալ ըլլալուն հաւասար մը կրնայ սեպուիլ:
 Սակայն լուսիսանական մատենագրութեան այն
 հին արտագրութիւններէն՝ հազիւ քանի մը հա-
 տուածներ հասած են առ մեզ, աննշան ու գրե-
 թէ անիմանալի ոճով: Հնդեատասներորդ գա-
 րուն՝ որ Փորթոգալի փառաց և մեծութեան դարն
 էր, ազգային մատենագրութեան վերաբերեալ
 այլ և այլ երկասիրութեանց կը հանդիպինք:

Նոյն դարուն վերջերը, մեծին Էմմանուէլի թա-
 գաւորութեանը ժամանակ, կ'երևնայ Բեւնարդ
 Ռիպէյրոյ, հեղինակ հովուերգութեանց և տար-
 փական քերթուածոց: Մի և նոյն մտածութեանց,
 նման զգածմանց, յաճախ նոյն բառերու կրկնու-
 թիւն՝ որչափ ալ առջի բերան անուշութեան և
 գեղեցիկութեան կերպարանքն ալ ունենայ, սա-
 կայն շուտով տաղակալի կ'ըլլայ ականջաց և մտքի:

Յովհաննու երրորդի թագաւորութեանն ա-
 տեն՝ ուրիշ քերթող մըն ալ երեցաւ, ծնեալ 'ի
 Փոյիմպրա (1495), որ մեծ յեղափոխութիւն մը
 պիտի ընէր լուսիսանական մատենագրութեան
 մէջ՝ հնոց նմանողութիւնը մուծանելով: Ասիկայ
 էր Սաա սը Միրանտա, Փոյիմպրայի հռչակաւոր
 համալսարանին ուսուցիչը, որ Իտալիա ճանա-
 պարհորդութիւն մը ընելով, անկէ իր երկիրը բե-
 րաւ հնութեան սէրը: Ինքը իտալական բանաս-
 տեղծութիւնը այնչափ ընտանի ըրաւ իրեն ազ-
 գային լեզուին, ձևովն ու զգացմունքներով, որ
 եթէ լեզուի տարբերութիւնը չըլլար, մարթ էր
 զանոնք իրարու հետ շփոթել. ջանաց դարձեալ
 յունական և լատին կատակերգութիւնը իր հայ-
 րենեացը տեսարաններուն վրայ հանգիսացընէլ:

Իրմէ աւելի նշանաւոր եղաւ այս ջանքին մէջ
 ուրիշ քերթող մ'ալ Ֆէրէիրա. որովհետեւ այդ

նմանողութեան ուզեց ազգային կերպարանք մը տալ: Ինքն ալ Միրանտայի պէս ուսուցիչ էր՝ ի համալսարանին Գոիմպրայ. սակայն փոխանակ լատինական լեզուով հին Հուսկմայ քերթողաց հետ մրցելու, նախամեծար սեպեց իր հայրենական բարբառովն գրելը. այլ այնպիսի գեղեցկութիւն և բնականութիւն մը տալով անոր՝ որ իրաւամբ լուսիտանայի Որատիոս կոչուեցաւ: Թէ լեզուն և թէ մտածութիւնքն ընտիր, ոճոյ և ըզգածմանց չափազանցութենէն խորշեցաւ. ու հայրենական աւանդիցը մէջ փնտռելով գտաւ և յօրինեց Ինէս քէ Գասերոյ ողբերգութիւնը. երկասիրութիւն մը՝ որուն շատերն իրմէ ետքը ուզեցին հետևող երևնալ, այլ առանց սկզբնագրին գեղեցկութեանը հաւասարելու:

Ինէս՝ խանդակաթ սիրով մը կը սիրէ Փորթոգալի Տոն Փետրոյ արքայորդին. բայց Ալփոնս Դ թագաւոր իր որդւոյն արքունի պատուոյն անարժան միութեան մը վտանգը պատուհասելու համար, ուզելով միանգամայն ժողովրդեան բարկութիւնը յագեցընել, կ'որոշէ սպաննել տալ զԻնէս: Անիկայ որչափ ալ անտեղեակ իրեն սպառնացուած աղէտից, սակայն ախուր նախազգածութեամբք կը յուզի. երազ մը ատած է, զոր իր մէկ բարեկամին կը պատմէ:

« Ո՛վ պայծառ և գեղապէշդ արեգակ, կ'ըսէ. սրչափ քու լուսովդ կը զուարթանան այն սչքերը, որ նոյն իսկ այս գիշեր մէյմ՝ ալ զքեզ աննեւ չէին յուսար: Ո՛վ ախուր և մութ գիշեր. սրչափ թանձր ու անփարաս է քու խաւարդ. և սրչափ յուզեցիր, տագնապեցիր իմ սիրտս ընդունայն երկիւղներով... Տխուր երազ, որ զես արհաւիրաց մէջ ձգեց, և որ գեռ ևս զիս կը դողացընէ: Դարձուր յինէն, Աստուած իմ, դարձուր այս ախուր նախազգածութիւններն »:

Ժողովրդական պարերգ մը՝ որ հնոց պարուն կը նմանի, կը մտանայ իրեն: Անոնց երեսին վերայ գուժ մը, աչքերուն մէջ արտասուք կը նկատէ. կը հարցընէ, և սուած կցկաուր պատասխաններէն կ'իմանայ թէ գուժկանք են ախուր լուրերու. կ'ուզէ հասկընալ, ու արցունքէ զատ պատասխան չառնուր: Ո՞րն է անոնց արտասուաց պատճառը: « Քու մահդ է » կը պատասխանէ պարը կազմողներէն մէկ ձայն մը.

« Աստուած իմ, կ'աղաղակէ Ինէս. մեռա՛ւ ուրեմն իմ սիրելիս, մեռա՛ւ արքայորդին »:

Սիրոյ սրտառնւն ձայն մը: Կը կարծէ Ինէս թէ սիրելչոյն մահը միայն կրնայ պատճառել իր մահը: Սակայն պարը կը փարատէ իրմէ այդ պատրանքը. կը հասկըցընէ թէ իրենց երկուքին ալ վճռուած է կորուստ, և թէ այդ մահուան սպասաւորքը հասնելու վրայ են:

« Փախի՛ր, կ'ըսէ, ո՛վ թշուառ. քու մահդ պատրաստող երկաթէ գործեաց ձայնը կը լսեմ. զինու զարգու վառուած անձինք դէպ 'ի հոս կու գան և զքեզ կը փնտուեն. թագաւորն անոնց կ'առաջնորդէ, ու իր բարկութեան կրակը քու արեամբդ պիտի շեջուցանէ: Փրկէ ինքզինքդ »:

Կը տեսնէ Ինէս, ու այն անհրաժեշտ մահուանէն չի խուսափեր.

« Ո՛չ, կ'ըսէ. չեմ փախչիր. կը մնամ հոս, կը մնամ միայնակ. վասն զի անմեղ եմ. կը մեռնիմ՝ բայց անմեղ կը մեռնիմ... Աստուած միայն ինծի նեցուկ է և զօրավիգն »:

Ասոր նման սրաշարժ տեսարաններ շատ են Ֆէրէիրայի ողբերգութեան մէջ. և այնչափ աւելի յարգ կ'առնուն անոնք՝ որչափ իրմէ առաջ թատերախաղք բոլորովն անձանօթ էին 'ի Լուսիտանիա:

Սակայն իրեն աշակերտակցացը մէջ 'ի համա-

լարանին Գոիմարայ՝ հասակաւ իրմէ չորս տարի երկագոյն մէկը կար, որ Ֆէրէիրայի մատենագրական փառքը բոլորովին պիտի անշքացընէր: Ազնուական՝ բայց հարստութիւն չունեցող ընտանեաց զաւակ էր Լուիզաէ Գամոէնս, ու ծնած 'ի 1525: Համալսարանին ուսուցիչք մինչդեռ մասնաւոր սէր և համարմունք մը կը ցուցընէին Ֆէրէիրայի ու անոր հանճարոյն վրայ, հազիւ կ'ուզէին մտագրութիւն ընել անոր լռիկ ու աննշան կարծուած աշակերտակցին: Վասն զի իր ուսման ընկերներէն հեռու՝ գետափանց վրայ առանձինն կը շրջագայէր, և զինքը տեսնողին մտքէն չէր կըրնար անցնիլ՝ թէ այն մաղձոտ ու առանձնութիւնը սիրող պատանին՝ օր մը հայրենեացը փառք պիտի ըլլար:

Ուսմանց ընթացքը լմընցընելէն ետքը, Գամոէնս դարձաւ 'ի Լիսպոն՝ իր ծննդեան քաղաքը, և հոն աւելի իր առջմին ազնուականութեամբը քան բաղգով՝ յաջողեցաւ արքունիքն յաճախող այլ և այլ երիտասարդաց հետ մտերմանալ: Ա՛ւսանդէն թէ թագաւորական տիկնայց մէկուն վըրայ յօրինած այլ և այլ տաղերը, առիթ տուած ըլլան իշխանութեան՝ աքսորի դատապարտել զինքը: Գամոէնս տեսնելով իր քնարը լուութեան դատապարտուած, ուզեց զինուորական կեանքի ետէք ըլլալ, ու պատերազմաց դաշտերուն վրայ փառաւոր ու անմահական մահ մը փնտռել: Բայց որովհետև քերթողութիւնն ալ իր սրտին ու մըտաց սիրելի պարագմունքն էր, ուստի մէկ ձեռքը Լուսիտանիոյ ազգային բանաստեղծից գրուածներն, ու միւսն ալ սուր մը, Ափրիկէի Մարոքներուն դէմ արշաւանքի պատրաստուած լուսիտանական նաւատորմին մէջ կամաւոր զինուոր գրուեցաւ. ու պատերազմեցաւ այնպիսի մէկու մը պէս՝ որ կը փափաքի մեռնիլ կամ անուն մը ձգել:

Պատերազմաց դաշտերուն վրայ կտրիճ զինուոր , յայլթուլթենէ ետքը քերթող է Քամոնէնս . ու կ'երգէ վտանգաց մէջ , սրոյ ու մահուան արհաւրաց մէջ , նման խաչակիր ասպետներու ընկեր հագներգուաց : Անոնցմէ շատերը՝ արութեան այն ասպարիզին մէջ գտեր էին իրենց մահը . Քամոնէնս ալ անոնցմէ աւելի բաղդաւոր չեղաւ . վասն զի Սիւտա քաղաքին դիմաց արուած պատերազմի խառնուրդի մը մէջ՝ աջակողմեան աչքը կորսնցընելով , ստիպուեցաւ դառնալ 'ի Ղիսպոնս՝ խեղճ ու թշուառ վիճակի մը մէջ : Իր տաղանդին առջև անզգայ արքունիք , հաւասար ցրտութիւն մը ցըցուցին նաև արիական շահատակութեանցը . և քերթողին սրտին ցաւը ալ աւելի ծանրացաւ՝ երբ այն արքունի արիկինն ալ մահուանէ յափշտակուեցաւ , սրուն նուիրեր էր իր առջի երգերն : Ալ անկէ ետքը՝ արհամարհուած ու երեսի վրայ ձգուած զինուորն ու քերթողը՝ չունէր ուրիշ փափաք մը , այլ հեռանալ այն հայրենիքէն՝ որ այդչափ ապերախտ երեցեր էր իրեն . և որովհետև նոյն ատեններն արշաւանք մը կը պատրաստուէր 'ի Հնդիկս , մէկէն որոշեց անոնց հետ միաբանիլ . ու նաւուն վրայէն՝ ուր միայն քերթողի հանձար ու քաղաքացւոյ սիրտ մը հետը կը տանէր , դարձաւ իր ծննդեան երկիրը , ու իբրև նոր Սկիպիոն մը աղաղակեց . « Ապաշնորհ հայրենիք , պիտի չունենաս և ոչ իմ ոսկերքս » :

Քիչ մնաց որ այդ ատուր սպառնալիքն պիտի կատարուէր : Արշաւանքը կազմող չորս նաւերէն՝ մէկը միայն կրցաւ նպատակին հասնիլ . և բարեբաղդաբար Քամոնէնսի գտնուածն էր . մէկալ երէքը՝ մրրկէ մը ծովասոյզ կորսուեցան : Երկու ամսէն ետքը Հնդկաց երկրին փոխարքայն՝ քանի մը զօրաց բանակի հետ՝ Քոչինի թագաւորութեան օգնութեան խրկեց . ու գրեթէ մինակ ետ դար .

ձաւ, իր բոլոր ընկերակիցքն պատերազմի Կաշային վրայ թողլով: Նշանաւոր եղաւ իր քաջասրտութեամբը նաև Ասրմիր ծովու հուշկահարաց դէմ խրկուած արշաւանքի մը ատենն ալ:

Այն ամէն պատերազմաց մէջ, որոց մասնակից է յաղթութեան փառացը, խորհուրդ մը միայն կը գրաւէ իր միաքը. իր հայրենակցացը՝ Հնդկաց երկրին մէջ ըրած արշաւանաց և քաջագործութեանց անկորուստ յիշատակարան մը ձգել. և թէ ինչպէս ասիական ընդարձակածաւալ թագաւորութիւն մը՝ Եւրոպիոյ սղախ թագաւորութեան գաւառ մը դարձուցին: Ուր որ աչքը կը դարձընէ՝ այդ փառաւոր աշխարհակալութեան և արշաւանաց նշաններն ու հետքը կը նկատէ. և իր հայրենասիրութիւնը կը բորբոքի այն աներկիւղ նաւորդաց փառքովը՝ որ ցամաքին տիրելէն առաջ միրկաց ու հողմոց իշխեցին, և ծովու ընդարձակութեան ալեացը վրայէն համարձակ ճամբայ մը բացին: Տարակոյս չկայ որ այդ փառաց ու յաղթութեանց յիշատակներուն հետ խառնուած են նաև ահաւոր անգթութիւնք ու քստմնելի աւազակութիւնք. բայց բանաստեղծութիւնը՝ որ պատմութեան հաւասար անաչառ ու խիստ չէ, մարդկային գործոց մէջ միայն մեծն ու գիւցաղնականը կը նկատէ, մնացածը արհամարհելով. Փամոնէս ալ իբրև բանաստեղծ մը՝ կ'ուղէ անմահացընէլ արևելեան Հնդկաստանի գիւտը՝ իր հայրենակցացը ձեռքով, որոնց գլուխ և առաջնորդ էր Վասքոյ աէ Աամա. իր վտանգներովը փառաւոր, և արգասեօքը մեծ գիւտը:

Այսպիսի մտածութեամբ մը վառուած, ալ այնուհետև քերթողին հոգը չէ որ իր ծառայութիւնքը անվարձ կը մնան, և կամ համարձակ լեզուին համար, — որովհետև քաղաքապետաց անիրաւութիւններն կը կշտամբէր, — Մաքաոյէն զինքը

կ'աքսորեն. վասն զի աքսորը ընտանեցած է իրեն, միայն մեկնած առեւեր, ինչպէս ինքն ալ կ'ըսէ, « մէկ ձեռքովը գրքերը բռնած է՝ մէկալովը սուր. մէկովը երկաթ՝ մէկալով գրիչ »). աչքին տուչեալ քան մը չերեւար քանի մը ասարուան օտարութիւն, մինչդեռ ապագայ դարուց անմահութիւնը կը խրախուսէ զինքն ու կը սրտապնդէ. ու անշնորհակալու հայրենեաց հաշտանքին և ցըցուցած անտարբերութեան վրէժը կ'ուզէ խընդրել, անոր ամենէն աւելի գեղեցիկ յաղթանակը երգելով. ու աքսորանքէն դարձած առեւերին՝ ազգային քերթուած մը ձեռքը մտնել 'ի հայրենիս, անոր կրկնակի փառաց անմահական յիշատակարանով մը: Այսպիսի յոյսերով և խնդութեամբ շեցուն է քերթողին սիրտը երբ նաև կը մտնէ դառնալու 'ի Վոս, ուր իր վաղեմի բարեկամներէն մէկը քաղաքապետ նստեր էր: Ա՛րջափ ծանր կ'երեւնայ իր անհամբեր սրտին նաւուն ընթացքը, որ կը դանդաղի ձգել զինքն իր նախկին զննութեան ցոյցաց գիրկը: Վերջապէս ցամաքը կ'երեւնայ աչքին. սրտի յուզմունք մը արդէն սկսած է տագնապել զինքն, երբ յանակնկալս կը սկսին մանչել հողմունք, երբ բարձրացեալ սպառնալից ալիք կու գան կը զարնուին նաւուն հետ. բայց ոչ մըրիկը և ոչ կայծակունք կ'ահաբեկեն զՎամենս. այլ քերթուածը ձեռքը՝ կ'արհամարհէ զհողմն և զծով. և հազիւ կը լսէ նաւաստեաց յուսահատ ձայնը, հազիւ կ'իմանայ նաւուն շառաջմամբ ժայռերու հետ զարնուիլն ու խորտակուիլը: Վ'իյնայ Քամունս ալեաց մէջ. ու ձեռքին մէջ եղած աւանդին վրայ հսկելով ու դողալով, կը կռուի ալեաց հետ՝ որոց կռուր պիտի ըլլայ. վերջապէս տախտակ մը կ'իյնայ ձեռքը, անոր կը պլլուի, ու յոյսը միայն Աստուծոյ վրայ դնելով, կը թողու ինքզինքը մըրկին ու ալեաց բռնութեան:

և կը փրկէ զինքն Աստուած, ու իրեն հետ՝ անու-
նը անմահացընող քերթուածը:

Տասնըվեց տարի բացակայութենէ ետքը կը
դառնայ Փամոնէնս 'ի Լիսպոն (1569), աղքատ՝
ինչպէս անկէ հեռացած ատենին, բայց գերագոյն
գանձ մը հետը բերելով, որուն հետ չիփոխեր ո՛ր
և իցէ աշխարհային հարստութիւն: Սեբաստիա-
նոս թագաւորին ներկայացընելով, կը նուիրէ իրեն
այն քերթուածը. և արքայն որ դեռ երիտասարդ
մըն էր, և անոր արժէքը հասկընալու և յարգե-
լու բաւականութենէն զուրկ, դրեթէ հարիւր
Ֆրանքի տարեկան թոշակ մը կապէց իրեն. թո-
շակ մը՝ որ Լուսիտանիոյ մեծ քերթուղին և ոչ
իսկ աշաուճ՝ հաց մը կրնար ճարել. ուստի Հընդ-
կաց երկրէն հետը բերած գերի մը՝ իրիկունները
Լիսպոնի փողոցներուն մէջ կը մուրար, և գթած
սրտերու խերեւէջը կը բերէր իր տիրոջը ձեռքը կը
յանձնէր:

Հայրենեացը փառքէն աւելի յերկարակեաց
չէղաւ Փամոնէնս: Լսելով լուսիտանական բանա-
կին զինուոց ձախողելը յԱլքազար-Քէպիր, ալ
այնուհետև ցանկալի երեցաւ իրեն մահը, որ և
չուշացաւ. վասն զի վախճանեցաւ 'ի Լիսպոն
'ի 1579:

Առանց հանդիսի ու անշուք կերպով կատա-
րուեցաւ Փամոնէնսի յուղարկաւորութիւնը. ու
երբ մահուընէն տասնըվեց տարի ետքը՝ ուզեցին
մահարձան մը կանգնել՝ հաղիւ կարող եղան գրա-
նել իր գերեզմանին տեղը ու ոսկորները, զորոնք
փոխադրելով դասին մէջ՝ այսպիսի արձանապիր
մը դրին վրան. « Աստ հանգչի Փամոնէնս՝ իշխան
քերթողաց իւրոյ դարուն. եկեաց և մեռաւ աղ-
քատ և հէգ »: 1773ին ասաւոր երկրաշարժը
չինայեց ոչ Ս. Աննա եկեղեցւոյն և ոչ անոր մէջ
կանգնուած քերթուղին մահարձանին. բարեբաղ-

դաբար Քամոնէնս գերեզմանաքարէ մը շատ աւելի տեական յիշատակարան մը թողուցած էր համբաւոյն:

Լուսիս կամ Լուսիփանկանքը կերպով մը Փորթոգալ ազգին բանաստեղծական պատմութիւնն է, թէպէտև գլխաւոր նիւթը արևելեան Հնդկաստանի դիւան ըլլայ: Ուրիշ վիպասանական քերթուած մը չկայ որ անոր նման բոլորովին ազգային յատկութիւն ունենայ, և ոչ ալ քերթող մը՝ Քամոնէնսի հաւասար ազգասիրական եռանդով վառուած:

« Իմ շարագրած սուղերուս մէջ, -- կը գրէր քերթողն սու Սեբաստիանոս թագաւոր, -- փայլած պիտի տեսնես զսէր հայրենեաց, ոչ եթէ անարգ վարձատրութեան մը, այլ ամենէն աւելի գեղեցիկ՝ անմահական փոխարինի մը յուսով: Ո՛րչափ մեծ փառք է ինծի՝ հայրենեացս քերթողն ըլլալը: Անսա ինձ, և պիտի տեսնես թէ որչափ կը մեծնան անոնց անուանքն՝ որոց գերագոյն իշխանն էս. մտիկ ըրէ, և պիտի հասկընաս թէ բոլոր աշխարհի տիրելէն աւելի մեծ է՝ այգպիտի ժողովրդեան մը վրայ թագաւորելը. վասն զի պիտի լսես քու հպատակացդ գովութիւնը՝ չէ թէ երևակայական, ընդունայն և սուտ դէպքերու համար, ինչպէս սովոր են օտար մուսայք՝ որ կարծեցեալ մեծութիւններ կը հռչակեն. քու ժողովրդեանդ ճշմարիտ ձեռնարկութիւններն այնչափ մեծ են՝ որ ուրիշ ազգաց երևակայեալ ու առասպելախառն շահատակութիւնք բոլորովին կ'ոչնչանան անոնց առջև »:

Այսպիսի է Քամոնէնսի եռանդը, ու անով կ'արծարծի ու կը բորբոքի իր հայրենասիրութիւնը: Քերթուածին սկիզբը կը ներկայացընէ մեզ զՎասքոյ տէ Կամա, որ իր նաւասորմովը կը թափառի Ովկիանու վրայ, Մատակասքար կըլ-

զւոյն ու Եթովպիոյ ափանց մէջ. ետքը կը փոխադրէ յԱլլիմպոս հեթանոսաց, ուր աստուածք գումարուած են 'ի ժողով: Արամազդ Լուսիտանացոյ հին արշաւանքներն պատմելէն ետքը, կը յաւելու. « Ահաւասիկ հիմայ ալ ձեր սչքին առջևն է նոյն ժողովուրդը, որ յանդուգն իր յաջողութեամբքը, տկար աախաակներու վրայ՝ կ'արհամարհէ ովկիական ալեաց ու հիւսիսոյ բռնութիւնը, ու ինչուան հիմա անծանօթ ճամբաներու մէջ կը ձգէ ինքզինքը. արդէն տէր է աշխարհիս այն մասին՝ ուր արեգակը երկար ժամանակ կը լուսաւորէ իր լուսովը, և այն մասերուն ուր կ'արագէ իր շրջանը. իսկ հիմա կ'ուզէ իշխել այն տեղերուն ալ՝ ուստի կը ծագէ օրը »: 'Իրոնիսոս' որ Հնգկաց աշխարհին աստուածն է, կը վախնայ որ չըլլայ թէ իր փառքն աղօտանան ու կը հակառակի Լուսիտանացոյ փառասիրութեանն. իսկ ընդհակառակն Աստղիկ՝ կը փափաքի անոնց ձեռնարկին յաջողութեանը, վասն զի գիտէ թէ ուր որ յաղթանակ կանգնէ այս պատերազմասէր ազգը՝ գեղոյ աստուածը միշտ իրեն մեծարողք պիտի գանէ. Արէս ալ իրեն կուսակից և համամիտ է. ու երբ Արամազդ իր վճիռը կուտայ 'ի նպաստ անոնց որոնց պաշտպանն է Աստղիկ, միւս աստուածները Յարգգողի ճամբով կ'առանձնանան իրենց բնակութիւնը:

Այս աստուածոց խորհրդէն ետքը, Լուսիտանացիք ցամաք կ'ելեն 'ի Մելինսա, և տեղւոյն թագաւորը սիրալիւր ասպնջականութեամբ կը մեծարէ զանոնք. ու Վասքոյ՝ իշխանին ինդրանօքը կը պատմէ իրեն քերթողական լեզուով ու ոճով մը լուսիտանացի ազգին պատմութիւնը, նոյն ատենուան Եւրոպայի վիճակը, և իրենց ուղևորութեան արկածներն: Այս պատմութեան մէջ այլ և այլ գեղեցիկ գրուագներ կան. ինչպէս Ինէս

տէ Գասթրոյի խանդաղատական գէպքը, Վլասթոյի նաւատորմին ճամբայ ելլելը, ծովուց հսկային երևնալը, որ Բարեյուսոյ գլխոյն անցիցը պահապանն է: Յոյն և լատին վիպասանականաց մէջ դժուարին է գտնել աւելի բանաստեղծական գիւտ մը՝ ինչպէս այն ուրուականին որ կ'երևնայ Վլասթոյի՝ երբ նա Մրրկաց գլուխէն կ'անցնի.

« Արդէն, կ'ըսէ, հինգ անգամ ծածկուեր էր արեգակն, քանի որ այն տեղուանքէն հեռացեր էինք, ինչուան այն աստենն անծանօթ ծովերը ճեղքելով. յաջողակ հողմունք քաղցրասիք կը շնչէին. գիշեր էր, և մենք հանգիստ ու անհոգ՝ կը հսկէինք նաւուն խելացը վրայ. և ահա յանակնկալս՝ օդը մթընցընող ամպ մը երևեցաւ մեր գլուխներուն վրայ:

« Այնչափ ահագին և այնչափ թանձրախիտ էր այդ ամպը՝ որ անընկճելի ահաբեկութիւն մը ձգեց ամենուս սրտին մէջ. կը մռնչէր ծով ու կը շառաչէր՝ ինչպէս սեաւ ժայռի մը հետ բախելուն ատեն: Ո՛վ գերագոյն կարողութիւն, կ'աղաղակէի ես, ինչ աստուածային սպառնալիք կամ որպիսի գաղանի հրաշք մը կը ծածկէ մեզի այս ծովը ու այս երկինքը. վասն զի մրրկէ մը աւելի բան մըն է ասիկայ:

« Հաղիւ թէ խօսքս լմնցուցեր էի, և ահա օդուն մէջ մեծամարմին ու զօրաւոր ուրուական մը կ'երևնար. անգեղեայ կերպարանք մը ունէր, յաղթ մարմին մը, ճակատը մրրկայոյղ, աչք գոգացեալք, ու չարութիւն և սրամտութիւն նկարուած երեսին վրայ. տժգոյն, աւազախառն մաղերով, սև շրթամբք և դեղին ակուններով:

« Այնչափ ահագին էր մեծութեամբ՝ որ երկրորդ Հուսոսի արձան մը կրնար սեպուել, աչխարհի եօթն հրաշալեաց մէկն: Ար խօսի, ու ահագնասասա ու մռնչալից ձայնը՝ կարծես թէ

անդնդոց խորունկէն կ'ելլէ: Չինքը ատենեւնուս և ձայնը լսելուս պէս՝ սարսուռ մը խաղաց մեր մարմնոյն մէջ, ու մազերնիս անկուեցաւ գլուխներնուս վրայ:

« Աղաղակեց. Ով քան զամենայն աղինս յանդգնագոյն ժողովուրդ, որ մեծամեծ գործերովդ զարմացուցիր զաշխարհ, ու կարգէ դուրս աշխատանքներուդ՝ ատուած դժնդակ ու անթիւ պատերազմներուդ մէջ՝ երբէք չես գիտեր հանգչիլ, ու հիմա այս յաւիտենական սահմաններն ալ խորտակելով, կը համարձակիս նաւագնաց ճանապարհորդել այն ընդարձակ ծովուց վրայ, որոնց պահպանութիւնը երկար ասեաններէ՝ ի վեր ինծի յանձնուած է, ուր օտար նաւ մը երբէք իր ընթացիցը հետքը ձգած չէ:

« Կու գաս քննել բնութեան, ու այս գիջին տարերց մէջ ծածկուած գաղանիքը, առ որ ոչ ոք ՚ի մահկանացուաց համարձակած է երբէք, որչափ ալ մեծ ըլլայ աղնուականութեամբն ու հանճարովը: Լսէ, վասն զի յայտնի են ինձ, թէ որպիսի վասնդք և սղէտք պահուած են քու անսահման յանդգնութեանդ՝ ընդարձակատարր Ովկիանու վրայ, ու այն աշխարհաց մէջ զորս ահաւոր և արիւնոուշտ պատերազմներով պիտի նուաճես:

« Գիացիր որ այս ուղևորութեան յանդգնող ամէն նաւերուն ռիսերիմ՝ թշնամի պիտի ըլլան այս ժայռերը, ու խաղալիկ հողմոց և սաստկայոյզ մրրկաց. և այն առաջին նաւատորմն՝ որ այս լծընկէց ծովերէն համարձակի անցնիլ, այնպիսի պատուհաս մը յանակնկալս վրան պիտի բերեմ, որ վասնդը ոչինչ սեպուի՝ անոր հետևորդ աղէտից առջև:

« Հոս, եթէ չեմ խաբուիր, զիս գտնողէն կարող պիտի ըլլամ լիովին իմ վրէժս ասնուլ. և քու յամառ վասահութեանդ պատուհասը հոն պիտի

չըմբննայ. վասն զի տարուէ աարի պիտի գան հասնին ձեր նաւերը հոս խորտակուելու համար, ու այնպիսի վասնգներէ անցնելու՝ որ ազիտից մէջ ամենէն փոքրագոյն պիտի սեպուի մահը:

« Աստուծոյ անձանօթ վճիռներովը՝ ձեր մէջը ամենէն աւելի անուանի գիւցազին, անոր՝ որ բարեբաստիկ բաղդով մը ինչուան յերկինս բարձրացաւ համբաւը, յաւիտենական և նորօրինակ գերեզմանը ես պիտի ըլլամ. հոս պիտի թողու այն փառաւոր յայթանակաց զարդերը՝ զոր սարակին նոսաց կտրիճներուն բանակէն յափշտակեց:

« Պիտի գայ ուրիշ մըն ալ, ազնիւ համբաւովը, արի, վեհանձն և քաջասիրտ. պիտի գայ ուրախ սրտով, ու հետը գեղովը նշանաւոր ամուսինը. ախուր բաղդ մը, մթապին ճակատապիր մը պիտի մղէ զերեկք այս ժայռերն. որոնք վայրագ կատաղութեամբ մը՝ ահաւոր նաւաբեկութենէ մը պիտի փրկեն զինքը՝ որպէս զի մահուընէ շատ աւելի գժնդակագոյն ազէտից մէջ ձգեն:

« Վասն զի աչքովին պիտի տեսնեն իրենց սիրական զակընդերուն անօթութենէ մեռնիլը. պիտի տեսնեն խուժգուժ ու ագահ քափրաստանցին որ գեղանի լծակցին զգեսաները պիտի պատարուտէ, ու արևուն և ցրտոյն նշաւակ պիտի ձգէ: Եւ այս ազիտից վրայ յերկարակեաց եղող աչքերն՝ պիտի տեսնեն երկու սիրելիքն մանչող ու անողոք անտառի մը մէջ. և հոն իրենց իրաւացի ցաւոց արտասուօքն ու տրամութեամբը քարերն անգամ՝ ՚ի գութ շարժելէն ետքը, հոգինին պիտի խալճսի իրենց գեղեցիկ ու թշուառ բանակն »:

Երբ Վասպոյ ահաբեկ ու զայրագին՝ կը հարցընէ և կ'ուզէ իմանալ անոր ո՞վ ըլլալը, կը պատասխանէ ուրուականը:

« Ես այն մեծ ու թաքուն գլուխն եմ՝ զոր դուք գլուխ Մրրկաց կը կոչէք: Ոչ ոք ՚ի մահ.

կանացուաց, Պաղտմէոս, Պոմպոնիոս, Ստրաբոն կամ Պլինիոս չկրցան ճանչնալ զիս: Երկրիս ամենէն աւելի ահաւոր հսկայից մէկն էմ, Ենգելագեայ, Եգէոսի և անոր որ հարիւր ձեռք ունի. իմ անունս է Լիգամաստոր, ու Վրուկանոսի շանթիքը Թօթափողին գէմ արուած պատերազմին մասնակից էի. ոչ էթէ լեւները լերանց վրայ դիզելով, այլ ովկիական ալեաց ախրելով. ծովու հրամանատար եղայ, ուստի կը քալէր Պիսիդոնի բանակը:

« Պէլէոսի աստուածազարմ հարսին վրայ ըզգայած կիրքս՝ այս մեծ ձեռնարկին մէջ գահավէժ ըլլալու խրախուսեց. արհամարհեցի երկնից ամէն աստուածուհիներն՝ ջրոց իշխանուհւոյն սիրոյն համար »:

Աւելորդ կը սեպենք հետեւիլ քերթողին այն ամէն երկիրներն ուր կ'առաջնորդէ իր դիւցազնին: Փութանք նկատել զինքն այն վայրկենին մէջ՝ յորում Վասքոյ նաւերուն առագաստները պարզել կը հրամայէ, Եւրոպա դառնալու համար: Հոս քերթողը կարծես թէ իր երևակայութեան ամէն գանձը կը սպառէ՝ ալեաց մէջէն հանել տալու համար այն գեղեցիկ ու հրապուրիչ կղզին՝ յորում ջրոց յաւերժաճարսունք ամէն ջանքերնին կը բանեցընեն՝ որպէս զի լուսիտանացի նաւորդաց իրենց հայրենիքը մոռցընել ասն. « Ախպրիս աստուածուհին, — կը յաւելու քերթողը, — զոր հայրն աստուած՝ լուսիտանացոց բաղդին օգնական աուեր էր, որ երկար տարիներէ ՚ի վեր անոնց առաջնորդն էր, ուզեց ախուր ծովուց մէջ իրենց ուրախութիւն մը հայթհայթել, ՚ի վարձ այն փառաց զոր արգէն ստացած էին, և վշտաց՝ որոց համբերեր էին »:

Քերթուածին առաջին երգերուն մէջ՝ Վասքոյ լուսիտանացոց անցեալ փառքը պատմեց. իսկ

տասներորդ ու վերջին երգին մէջ՝ ծովային նշան գի մը բերնով քերթողը կը գուշակէ նոյն ազգին ապագայ իտաւաւորութիւնը: Ետքը Վասքոյ և իր ընկերակիցք նաւը կը մանեն, հրաժեշտի խանդաղատական ողջոյնին սալով Թեախի և իրեն յաւերժ հարսանցը, յորոց բազումք կ'ընկերեն նաւորգաց մինչև ի հայրենիա իւրեանց, և ուր կը հասնին յաղթականք:

Լուսիքանկանից Յունաստանի ու Իտալիոյ մէջ երեցած աննման վիպասանականներէն շատ հեռու կը մնայ. սակայն այնպիսի հատուածներ ու գեղեցիկ դրուագներ ունի՝ որոնք դժուարաւ կըրնան գանուել Թասսոյի ու Վիրգիլի մէջ: Նիւթը մեծ է, և յարակից զիպուածները՝ վիպասանական քերթուած մը կազմելու ամէն յատուածիւններն ունին. դժբաղդաբար՝ կապակցութիւններն անարուեստ է, որով կ'իմացուի թէ քերթողին երեակայութիւնը՝ ուղիղ բանի օրինաց ու կանոնաց դժուարաւ կը հպատակէր: Ինչնադաք՝ Գամոնէնսի մեծ թերութիւն սեպած են զարմանալոյն կարգէ դուրս գործածութիւնը, և քրիստոնէական կրօնից հին հեթանոսական գիցաբանութեան հետ խառնուրդը. որով զՔրիստոս և զՍոյսն սուրբ իբրև գործազիր մը մէջ կը բերէ հեթանոսութեան աստուածոց կամացը: Կ'իմացընէ թէ լուսիտանական արշաւանաց գըւխաւոր նպատակն է տարածել քրիստոնէական հաւատքն, ու անոր հակառակամարտ կրօնքներն ջնջել. և այսպիսի կրօնական ձեռնարկութեան մը մէջ՝ Աստղիկն է պաշտպան Լուսիտանաց, և հակառակորդը՝ Դիոնիսոս. Արամազդ՝ Ոլիմպոսի վրայէն որոտալով կանխաւ կը գուշակէ իսլամութեան անկումը և աւետարանին յաղթանակը: Մրրկի մը առէն՝ Վասքոյ կը խոնարհի գեաին հ'իշնայ առաջի Աստուծոյ՝ և կը խնդրէ որ օգնական ըլլայ իրենց՝ ինչպէս Իսրայելացւոց, Կարմիր

ծովէն անցնելու տակննին. և ահա կ'երևնայ Աստղիկ, ու Դիտիտոսի ձեռքով ամբոխաւած և յուզուած ալիքները կը հանդարտեցնէ: Այս գիւտերուն որչափ բնականէ դուրս և ուղիղ բանի հակառակ ըլլալուն անծանօթ չէ նաև քերթօղը. ուստի և քերթուածին վերջերը Թեախ աստուածուհին կ'երևնայ Վասքոյի, և կ'իմացնէ թէ ինչպէս ինքն՝ ասանկ ալ հեթանոսութեան բոլոր աստուածութիւններն՝ նախաինամութեան կամաց գործադրաց անուանքն են. ու ցուցնելով զերկինս Վասքոյի՝ կ'ըսէ.

« Հոն է ճշմարիտ ու փառաւորեալ աստուածութեան հանգստեան դագարը. իսկ ես, Վուռոս և Հերա, Արամազդ և Յանոս՝ որդիք եմք առասպելաց, կոյր ու մարդկային վրիպանօք հնարուած. սատար և օժանդակք ևեթ քերթութեան. վասն զի միայն ճշմարիտ աստուած մը կայ, որ ամենակարողութեամբ կը հրամայէ ամենայնի, ու երկրորդական իմաստութեանց միջնորդութեամբ կը կառավարէ զաշխարհ »:

Որչափ ալ ջանայ քերթօղը արգարացնել առասպելէալ աստուածոց կիրառութիւնն՝ բոլորովին քրիստոնէայ քերթուածի ու դարու մը մէջ, սակայն տարակոյս չկայ որ ծուռ ըմբռնման մը հետևանքն է, և ժամանակին թերութիւն մը՝ յորում կը կարծուէր թէ անկարելի էր վիպասանական մը յօրինել՝ առանց հոմերական աստուածներն մէջ բերելու: Անշուշտ կը յուսային անով լուսաւորել իրենց հանճարը. բայց այդ նուիրական հուրը՝ նմանողութեան արգասիք չիրնար ըլլալ. որչափ ալ յաջողակ ու ճարտար սեպուի այդ նմանութիւնը. և նկարիչ մը՝ որ պակեր մը նկարէ ասդիէն անդիէն ճարտար նկարչաց պաստառներէն առնուած դէմքերով, ծաղրական միութիւն մը կազմած կ'ըլլայ, թէպէտև տրեբն՝ առանձինն առնուած, հրաշալիք սեպուին:

ԺԴ.

ՍՊԱՆԻՍԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ,

(ԺՁ ԴԱՐ)

ՍԵՐՎԱՆԹԵՍ, ԼՈՓԷ ՏԵ ՎԷԿԱ, ԳԱԼՏԵՐՈՆ

Թասսոյի Թշուառութիւններն ու իր ժամանակակցաց անիրաւութիւնները նկատելնէս ետք, տեսանք նաև զմեծ քերթողն Փորթոգալի ըզՔամոնէնս՝ հիւանդանոցի մը մէջ իր նեղութեամբք ու չարատանջ վշտերով լի կեանքը աւարտելը, մինչդեռ ոչ երկրին Թագաւորը և ոչ քաղաքակիցքն բանի տեղ չէին սեպեր այնպիսի հանճարոյ կորուստը, և անօրինակ անտարբերութեամբն ալ աւելի կը դառնացրնէին իր կեանքը: Հիմա որ Փորթոգալը Սպանիայէն բաժնող լեռներէն կ'անցնինք, միւս տխուր օրինակ մըն ալ այդ անզգայ անտարբերութեան և նախանձոտ ապերախտութեան մեր առջևը կ'ելլէ, և որոնք ընդհանրապէս ամէն անգամ և գրեթէ ամէն տեղ սովորական հատուցմունք են հանճարոյ: Ուստի պէտք չէ զարմանալ երբ քերթողք ապագային կը բողբեն իրենց ժամանակակցացը վարմունքին և

շատ անգամ նաև դատաստանին վրայ: Ապագայ փառաց ակնկալութիւն մը իրենց հաւանական կ'երևնայ, երբ թէպէտ ոչ միշտ հանճարով, այլ բաղդով զիրենք համանման կը գտնեն Թասսոյի, Քամոէնսի և Միքայէլ Սէրվանթեսի:

Այս անունը սպանիական մատենագրութեան մէջ ամենէն աւելի նշանաւոր և եւրոպական դարձած անուն մըն է. և երկրորդական կարգի գրուածքով մը, ինչպէս կը համարուի մարդկային հանճարոյն արտագրութեանցը մէջ, վիպասանութեամբ մը, Սէրվանթէս՝ մարդկութիւնը փառաւորող ամենէն աւելի մեծ հանճարներուն հետ հաւասար սեպուեցաւ: Ուստի արժան է համառօտիւ քննել այս անուանի անձին վարքը, և թէ ինչպէս յորդորուեցաւ գրել զՏոն-Գիշոթ:

Որոշ չգիացուիր թէ որ քաղաքը և երբ ծնած ըլլայ Միքայէլ տէ Սէրվանթէս Սաավէարա: Իր ընտանիքը՝ թէպէտև ազնուական, յետին կարօտութեան մէջ ընկած էին, ու աննշան և խեղճ կեանքի մը սահմանուած տղուն ծնունդը՝ հետաքրքրական բան մը չէր սեպուած: Իր մահուը նէն ետքը՝ Հոմերոսի նման այլ և այլ քաղաքներ իրեն որրան ըլլալու փառքին վրայ վիճեցին. և այն հակառակութեանց արգիւնք եղաւ հաւանական՝ բայց ոչ ստոյգ կարծիք մը, թէ Հենարեսի Ալքալա կոչուած պզտի քաղաքին մէջ ծնած ըլլայ Տոն Գիշոթի հեղինակը՝ յամի 1547 հոկտեմբերի իննին: Մննդեանը քաղաքին վրայ պատող խաւարը կը տարածուի նաև մանկութեանը վրայ. և անուանի մարդկանց տղայութեանը յատուկ դէպքերէն բան մը վրան չյիշատակուիր: Կ'երևնայ թէ զինքը Մասրիտ խրկած ըլլան իրաւագէտ, բժիշկ կամ քահանայ ըլլալու համար. բայց հոն բանաստեղծութեան պարապող անձ մը իրեն ուսուցիչ ունենալով, սկսած է անոր նմանողու-

Թեամբ անհարթ ոտանաւորներ շինել, և Փիլէնէ կոչուած վէպ մը, որ գրաւորական աշխարհի մէջ կենաց արժանի չէր, և ծննդեանը օրէն մոռացու-
 Թեան և արհամարհանաց մահուանը դատապար-
 տուած: Սէրվանթեսի նոյնը հանդիպեցաւ՝ ինչ որ
 ուրիշ զանազան քերթողաց, որոնց առաջին
 քայլերը անկմամբ մը նշանաւոր են: Մեղադրեց
 իր դարուն և հայրենեացը, ու բանաստեղծու-
 Թեան անէծք կարգաց. և որովհետև յոյս ունե-
 ցած փառքին տեղ ալ աւելի ծանրացած տեսաւ
 իր վրայ կարօտութիւնը, ուստի Ա. քուալիվա ծի-
 րանաւորին ծառայութեանը մէջ մտաւ. անիկայ
 ալ իբրև սենեկապան՝ հետը Հռովմ տարաւ զին-
 քը: Բայց այն վիճակն ալ իր բերմանցն համա-
 ձայն չգտնելով, զինուորական եղաւ. ու Մարկոս
 Անտոնիոս Գոլոննա սպարապետին ձեռքին տակ
 ծառայեց՝ հարաւային քրիստոնեայ ազգաց ու
 Տաճկաց մէջ յուղուած պատերազմին մէջ, ու
 Լեփանթոյի հուշակաւոր օրուանը մէջ իր փառաց
 մասը ունեցաւ. բայց այն փառքը ծանրագնի ե-
 ղաւ իրեն, որովհետև նոյն պատերազմին մէջ
 կորսնցուց իր ձախ ձեռքը:

Ստիպուելով զինուորական կեանքը թողուլ,
 Սէրվանթէս Նէպոլիտէն նաւ մը մտաւ Սպանիա
 անցնելու համար. բայց Ալճէրիի հուղկահարք
 նաւուն վրայ հասնելով՝ գերի տարին զքերթողն:
 Հոս կը սկսի Սէրվանթեսի վարքը այլ և այլ դէպ-
 քերով նշանաւոր ըլլալ, և որոնք զինքը վիպասա-
 նական բովանդակ մը ճշմարիտ դիւցազնը կ'ընեն:
 Ալ անկէ ետքը կալանաւոր քերթողը մէկ փա-
 փաք մը, մէկ մտածութիւն մը միայն ունի. այս-
 ինքն իր ազատութիւնը ձեռք ձգել: Երևակայու-
 Թիւնը կը սաստարէ իր քաջասրտութեանը. ու
 փախչելու հնարքներ մտածելու դիւրութիւն ու-
 նեցող հանձարոյն և փախստեան վտանգները ար-

համարհող քաջասրտութեանն համար՝ իր գրծ-
բաղդութեան ընկերակցացը առաջնորդ կ'ըն-
տրուի, իրեն ձեռքին տակ ունենալով տասնըջորս
գերի: Նաւարրացի մը, իրեն պէս գերի, կը յա-
ջողի իր տիրոջը պարսէզէն գեանափոր ստորեր-
կրեայ ուղի մը փորել, որ մինչև 'ի ծովեզրը կը
հանէ: Բայց ծովն ալ անանցանելի պատուար մըն
էր իրենց առջևը: Անոր ալ հնարքը մաածեցին,
ու ձեռուընին ինկած ողորմութեամբ՝ Վիանէ
անուն աղքատի մը պարտքը վճարելով, վստահա-
ցան անոր խօսքին վրայ՝ որ իրենց նաւակ մը պի-
տի գտնէր, որպէս զի այն միջոցով կարենան խա-
լըսիլ: Որոշուած օրը՝ տասնըջորս կալանաւորք
ստորերկրեայ ճամբէն կ'անցնին, ու ծովուն ա-
փանցը քով կը գտնեն ինքզինքնին: Բայց ընդար-
ձակ հորիզոնին վրայ՝ և ոչ իսկ նաւակի հետք մը
կրնան նշմարել: Այլ և այլ օրեր կ'անցընեն հոն ըս-
պասելով և անհանգստութեամբ. վասն զի գիտեն
թէ զիրենք փնտուելու ելած են, և գեանափոր տե-
ղէն կը լսեն՝ իրենց 'ի խնդիր պարտող զինուորաց
ոտքերուն ձայնը: Գիշերը՝ անոնց մէջ ամենէն ա-
ւելի քաջասիրտը Սերվանթէս գուրս կ'ելլէ բան
մը իմանալու, և իր սովեալ ընկերակցացը ա-
պրուստ մը ճարելու համար: Սակայն նաւակ
չկար, և ծովը ուրիշ բան չէր բերեր՝ բայց եթէ
նաւերու կտորուանք: Չէին գիտեր թէ արդեօք
Վիանէ կորսուեցաւ, թէ գրծեց իրեն երգմանցը.
ու յայտնի կը տեսնէին թէ կամ սովէն մեռնելու
էր և կամ կրկին անգամ շղթայի զարնուիլ, ու
աւելի յամր ու դժնգակագոյն մահ մը ունենալ:
Իրիկուն մը՝ երբ ամենուն աչքը ծովուն վրայ սե-
ւեռած էր, և ահա ուրախութեան ձայն մը լսուե-
ցաւ. վասն զի նաւակ մը հանդիպեցաւ աչքեր-
նուն, և Վիանէ զիրենք խալըսելու կու գար:
Վայրկեան մը, և ահա իրենց սիրելի ազատու-

Թիւնը պիտի կարող ըլլային ձեռք ձգել. ու այս մտածութիւնը՝ ամենուն աչքէն ուրախութեան արտասուէք կը վաղցընէր: Սակայն ընդունայն յոյս. Մաւրիտանացիք տեսան նաւակը, և մէկէն իմաց տուին, և ահա զինուորներով լեցուեցան ծովեզերք. և երբ Վիանէ կը բացուէր դէպ ՚ի ծովուն խորը, և անով հետամտից ձեռքէն կը խալըսէր, թշուառ գերիները միւսանգամ կը քաշուէին իրենց ստորերկրեայ ապաստանարանը, որ ալ իրենց գերեզմանը պիտի ըլլար, ու յուսահատ և կատաղի ցաւոց մէջ կ'իյնային: Այն ընդհանուր տագնապին մէջ՝ Սէրվանթէս միայն չիկորսնցուց իր քաջարտութիւնը, և կը ջանար ազատութեան յոյսը նորէն արթնցընել իր ընկերակցացը սրտին մէջ: Բայց ինչպէս պիտի կարենային ապրիլ այն ախուր ու մութ բնակութեան մէջ, ուր հազիւ օդ կրնար մանել. կամ ինչ յոյս կրնային ունենալ Վիանէի վերագարձին, և իրենց վրայ հսկողաց աջալուրջ պահպանութենէն խալըսելու: Իրեք օր կ'անցնի, և յուսոյ նշոյլ մը չծագեր սրտերին. մանաւանդ թէ իրենց նեղութիւններն ու վիշտերը ալ աւելի կը ծանրանան վրանին: Սէրվանթէս միայն զիրենք կը ինամէ, կը յորդորէ, կը մխիթարէ ու իրենց սնունդ կը պարաստէ:

Մէկ օր մը աշխատութենէ յոգնած՝ ուրիշի մը կը յանձնէ իրենց կերակուր հայթհայթելուն հոգը: Գիշերը կ'անցնի ու առտուան լոյսը կը ծագէ, բայց անիկայ դեռ ետ չի դառնար: Վերջապէս ոտքի ձայն կը լսուի. անշուշտ ինքը պիտի ըլլայ. բայց դժբաղդաբար մինակ չէ, այլ հետը բազմութիւն զինուորաց, սրունք ստորերկրեայ գետինը ամէն կողմանէ կը պաշարեն: Ալ ընդունայն, մանաւանդ թէ անկարելի է դիմադարձութիւնը. ու այն խեղճերուն թալկացեալ նիհարութիւնը

տեսնողը, որոնք աշխատանքէ ու անօթութենէ սպառեր էին և հաշեր մաշեր, գերեզմանէն ելլող տասնըջորս դիակի պիտի նմանցընէր զիրենք: Այս վիճակին մէջ զիրենք թագաւորին առջևը կը հանեն, որ յանձնառու կ'ըլլայ ներել, միայն թէ իրենք ընտրեն մէջերնէն գլուխ մը, և անիկայ պիտի ըլլայ ամենուն համար վճարողը. « Այդ գլուխը ես եմ, կ'ըսէ Սէրվանթէս. խնայէ իմ ընկերացս և զիս միայն սպաննէ »: Սէրվանթէսի դիւցազնական քաջասրտութեանը և ազնուական անձնանուիրութեան վրայ կը սքանչանայ բարբարոս թագաւորը, որ իրեն շնորհք կ'ընէ և միւսանգամ իր տիրոջը կը յանձնէ:

Ազատութիւնը ձեռք ձգելու նպատակաւ եղած չորս նորանոր հնարքներ ալ սպարապը ելան վերջինին մէջ մտքերնին էր Ալճերին գրաւել: Թագաւորը ձանձրացած այսպիսի անհանդարտ ու յանդուգն գերի մը քովը պահելէն, Սպանիացիներէն Սէրվանթէսի փրկանքը ուզեց. և վրան ունեցած մեծ համարմանն համեմատ՝ ծանր գին մը պահանջեց: Քերթողին մայրը ունեցածը չունեցածը վաճառեց, բայց գինը չլեցուեցաւ. հարկ եղաւ որ ուրիշ գթասիրտ անձինք ալ օժանդակեն. և անով հինգուկէս տարի գերութենէ ետքը ազատեցաւ Սէրվանթէս: Այն ատեն երեսունուիւրէք տարուան հասակին մէջ էր:

Մտաւ քերթողն իր հայրենիքը, խեղ զինուորը ու փրկանաւորեալ գերին, աւելի ազբատ վիճակի մէջ, քան ինչ որ անկէ մեկնելուն ատեն. և ոգեպահիկը հայթհայթելու համար ստիպուած մատենագրի կեանք վարելու, որ աւելի դժուարին էր այն ժամանակին մէջ՝ քան թէ այն գերւոյն որ իր ճակատին քրտինքովը օրուան հացը կը վաստակի: Բայց իր աչքին առջև ամէն բանէ նախամեծար էր ազատութիւնը: Մտայ գաղա-

փարներն նոր եռանդ ու զուարթութիւն մը աւին, և սիրոյ ազդեցութեան տակ շնչուած հովուական վէպ մը սկսաւ շարագրել Առաքիլի կողմէն. բայց կենաց նոր հանգամանքներովն զբաղած՝ չկրցաւ աւարտել: Ետքը կատակերգութիւն յօրինելու ձեռք զարկաւ, բայց չյաջողեցաւ. Լուսին տէր Վէկա թատերական յաջողութեանց մենավաճառին տէրն եղած էր. ոչ ոք իր ժամանակակից հայրենակիցներէն կրնար անոր նախանձորդ սեպուելու փառքն ունենալ:

Այս ամէն անյաջողութիւններն տեսնելով Սէրվանթէս, լաւ սեպեց գրաւորական ասպարիզէ քաշուիլ, ու Սելիլիա քաղաքին մէջ մասնաւոր տէրութեան պաշտօնի մը զբաղեցաւ, չէ թէ հարստանալու՝ այլ անօթութենէն չմեռնելու համար: Քսան տարի վրան անցաւ, առանց իր խօսքն ըլլալու. բայց այն քսան տարուան ժամանակը յանօգուտս չվառնեց Սէրվանթէս. այլ իր առանձնութեանը մէջ՝ ամենադէտ աչքովը քննեց իր ժամանակին անձինքը և իրերը: Սակայն զինքն անմահացընելու համար՝ բան մը կը պակսէր. պէտք էր որ գեղի մը վրակեցու՝ անսալով անոր վրայ եղած ամբաստանութեանց՝ երկար ատեն բանտի մը մէջ պահէ զինքը, որպէս զի անով ժամանակ տայ նշանաւոր երկասիրութեան մը յօրինմանը: Այս Մանչ գեղին բանտին մէջ շարագրուած անուանի գործն էր Տոն Գիշի:

Սէրվանթէսի գրաւորական նախընծայ երախայրիքը՝ մտադրութեան արժանաւոր բաներ չէին. իր վէպն ու կատակերգութիւնները արդէն երկար ժամանակէ ՚ի վեր մոռցուած էին: Միայն տեսակ մը գրուածք, ասպետական վէպեր, լեցուցեր էին գրաւորական ասպարէզը՝ ընտիր ցորեանը փճացընող անպիտան ու վնասակար խոսակերու նման: Ուրիշ բան չէր փնտուռեր և ուրիշ

բան չէր կարդացուեր, բայց միայն ասպետական վէպեր. և անոնց յօրինմանը աշխատող մատենագիրք՝ շատ անգամ թափուր 'ի հանճարոյ, բայց մէկզմէկ գերազանցելու փափաքով ալ վառուած՝ ամէն կարելի չափազանցութիւններ և կարգէ դուրս դէպքեր կը պատմէին: Հին ասպետութեան միայն յիշատակը մնացած էր՝ կարուստ հինգերորդին ախուր ու անողոք ժառանգին իշխանութեանը ժամանակ. և որովհետև օրինակը կը պակսէր, հարկ կ'ըլլար բանի մը չնմանող նկարագիրներու ձեռք զարնել: Այն ազնուական և մեծ հաստատութիւնը, որ իրաւամբ միջին դարուց փառքը սեպուած էր, այն անխոհական գրիչներէն աւելի փաստակարարոյն թշնամի չէր կրնար ունենալ, որ կարծես թէ անոր վրայ ունեցած եռանդնին ուրիշ բանի չէին գործածեր, բայց զայն ծիծաղելի ընելու համար: Իրենց սիրելի ասպետները չէին Տիւնուա, Լահիր, Քսէնթրէյլ, Լաթրէմոյիլ, Պոյա, և անոնց նման՝ հայրենեաց յաւիտենական պարծանք եղող անձինք. կամ Ռոտրիկ ու Պէռնար Տէքարբոյ գիւցազունքը, որոնք ցայսօր Սպանիոյ փառք են. այլ Ամատիասներու, Սփլանտիաններու, Տոն Պելիանիսներու նման անձինք, որոնց երևակայեալ քաջագործութիւններն հռչակելու ետեւէ էին վիպասանք, ցուրտ և անալի ոճով մը և տաղտուկ իմաստակութեամբ:

Այդպիսի գրուածներուն ընտիր ախորժակի և զգացմանց ըրած փաստները տեսնելով, գրիչը ձեռք առաւ Սէրվանթէս՝ թէ զիրենք և թէ գրուածքնին արհամարհ ու ծիծաղելի ընելու համար. և անկէց է իր խիստ ոճը և գառն լեզուն՝ որոնց համար կը մեղադրուի 'ի բանադիտաց: Տոն Գիշովը չէ թէ ասպետութեան դէմ երգիծանութիւն մըն է, այլ ասպետական վէպերու անաչաքննադատութիւն մը:

Ո՞վ է Տոն Գիշտթը՝ որուն անունը հասարակ գարձած է ոչ լոկ 'ի Սպանիա, այլ և ընդ ամենայն սշխարհ: Մանչ գեղէն բարեսիրտ ու պատուաւոր ազնուական մըն է՝ որ իր իննևտասնամեայ նորահաս օրիորդ քեռորդւոյն ու քառասունը անցած ու տանը կառավարութիւնը անոր յանձնած կնկան մը հետ կը բնակի իր աստիճանին ու վիճակին արժանաւոր զգոնամիտ խոհականութեամբ: Բոլոր տարւոյն մէջ ուրիշ զբաղմունք մը չունենալով այս կարիճ վիճակատէրը՝ իր կենացը մինչև յիսներորդ տարին որսորդութեամբ կ'անցընէ, և ասպետական վէպերու ընթերցմամբը: Նոյն բաները կեղծիք ու երևակայութեան արգիւնք չեն, այլ բուն ասպետաց կենացը իրական դէպքեր, ուստի և մտացը մէջ կը սողորուին այն ամէն տեսարանները, պատերազմունք ու կրքերը՝ զորս ստորագրած են նոյն քերթովք իրենց երկասիրութեանցը մէջ, ու անոնցմով զարմանալի, երջանիկ կամ թշուառ ուզեր են ընել իրենց դիւցազն ու թափառական ասպետները: Անոնց վրայ զարմանալէն՝ փափաք մը կը զգայ նմանողութեան, ու անոր հետեանք կ'ըլլայ հաստատուն դիտաւորութիւն մը այնպիսի կեանք մը վարելու:

Միտքը որոշելէն ետքը՝ գործագրելու միջոցներուն վրայ կը մտածէ: Ուստի վար կ'առնէ, կը մաքրէ ու կը շտկուտէ տանը մէջ գանուած մէկ հին զինուորական հագուստ մը՝ որ հարիւր տարիէն 'ի վեր ցորենի շտեմարանին մէջ մնացած կը մաշէր ժանգէն, փոշիէն ու մկներէն: Միայն սաղաւարար կը պակսի. զայն ալ հաստ թղթով մը կը ձևացընէ, ու երկաթներով կ'ամրացընէ: Ախոսին մէջ ալ ոսկր ու կաշի գարձած ձի մը ունի. և այն պիտի ըլլայ նոր Ալէքսանդրին Ցլագլուխը, և Սիտի յաջորդ քաջազին Բաբիեկան: Զորս օր

յոգնեւէն ու երկայն բարակ մտածեւէն՝ և այլ և այլ անգամ խորհուրդը և որոշմունքը փոխեւէն ետքը թէ ինչ անուանով կոչէ իր պատերազմիկ նը- ժոյգը, վերջապէս կ'որոշէ Հռոսինանդ անունը տալ անոր: Իայց ասիկայ բաւական չէ. ասպետի մը քով սիրուհի մըն ալ հարկաւոր է. վասն զի ասանկ էր նոյն ժամանակի ասպետաց սովորու- թիւնը. ուստի ինքն ալ կը գտնէ գէր գեղացի կին մը ու Տոււչինէ տի Թոպոզոյ անունը կու տայ անոր. ինքն ալ իր մկրտութեան Քուիքսանա անունը թողլով, Տոն Գիշոթ կը կոչէ ինքզինքը:

Առջի քաջագործութեան փորձին մէջ՝ որուն ինքզինքը կը պատրաստէ երկար ատեն զինուորե- լով ու մարմինը հրահանգելով, կը ստիպուի տուն դառնալ ամօթով ու ծեծ կերած. բայց փոխա- նակ իր չափը հասկընալու, միտքը կը գնէ թէ այն ձախորդութեան պատճառը իրեն ձիադարման մը չունենալն էր: Իր գեղացիներէն մէկը՝ Սանքոյ Փանսա կոչուած, որկրամու ու ծոյլ մարդ մը, որ այնչափ կարճահասակ ու գէր էր՝ որչափ Տոն Գիշոթ երկայն ու նիհար, այն պաշտաման գոր- ծը վրան կ'առնու, պայման դնելով որ կղզւոյ մը քաղաքապետ ըլլայ՝ ասպետին տիրապետելու կղզեաց մէկուն: Այսպէս երկու գիւցազունքը աշխարհակալութեան կ'եւլեն, մէկը իր Հռոսի- նանդ երիվարին վրայ աշտանակած՝ իսկ միւսը իշու մը վրայ, զոր հազիւ կրցեր էին ձեռք ձգել: Ինչ որ կրնայ մարդկային երեակայութիւն մը են- թագրել՝ ամէն տեսակ ու զուարճալի դիպուած- ներ կու գան իրենց գլուխը, և որոնք բոլոր հե- տուանք են ասպետին յիմարութեանը: Այս յի- մարութիւնը այնչափ զօրացած է իր վրայ որ միշտ չեղածը կը տեսնէ, իսկ իրականը ոչ երբէք. « Կը տեսնես, կը հարցնէ իր ընկերակցին, այդ հսկայից լեգէոնը. ամէնքն ալ պիտի մեռնին՝ եթէ

յանդգնին սպասել ինծի. իսկ իրենց ճոխ աւարը քուկդ է » : Սանքոյ կը բանայ իր մեծ աչքերը, կը նկատէ և ուրիշ բան չտեսներ՝ բայց եթէ ջաղացքներ՝ որոնց թւերը կը շարժին 'ի հողմոյ . « Անոնք թւերնին է , որով մեզի կը համարձակին սպառնալ » կ'ըսէ ասպետը : « Անոնք իրենց թւերն է՝ որով ջաղացքը կը շարժի » կ'ըսէ ընկերը : Վայրկեան մը ետքը դիւցազնը և իր ընկերը՝ կիսամեռ փոշիներու մէջ կ'իյնան կը թաւալն . « Արդեօք դիւցազն հսկաներն են » կը հարցընէ ընկերը՝ իր աէրը վերցընելով . « Անշուշտ , պատասխան կու տայ ասպետը . բայց կախարդ մը՝ զիրենք ջաղացքներու փոխեց , որպէս զի անոնց յաղթական ըլլալու փառքը ինծմէ վերցընէ » :

Այնչափ է Տոն Գիշտի յիմարութիւնը , որ այս աշխարհիս մէջ հանդիպած ամէն բան չուզեր ու չիկրնար տեսնել՝ բայց եթէ իր կարծեաց և համոզման հատուածակողմ սպակիովը : Այսպէս երբ կը տեսնէ երկու խեղճ դեղացիներ որ իրենց ջորիներուն վրայ հեծած՝ հանդարտութեամբ ճամբանին առաջ կ'երթան , ու ետևնէն կառք մը՝ յորում երիտասարդ կին մը նստած է , իրեն աչքին երկու խաբէբաներ են՝ որ իշխանուհի մը յափշտակեր ու հետերնին կը փախցընեն : Ճամբուն վրայ պանդոկի մը կը հանդիպին . և թէպէտ ծառան ամէն ջանք կ'ընէ զինքն համոզելու թէ անիկայ պանդոկ մըն է , բայց Տոն Գիշտ միտքը կը գնէ թէ իշխանական բերդ մըն է , պանդոկապետը մեծազգի մը , անոր կինը ազնուազգի տիկին մը , ու իրենց աղախինը՝ շնորհալի օրիորդ մը : Հոն ջորեպաններ կը հանդիպին . ու Տոն Գիշտ տեսնելով որ զինքը արժանաւոր կերպով մը չէն մեծարեր , ալէկ ծեծ մը կը քաշէ ամենուն որպէս զի անկէ ետքը սորվին թէ ինչպէս վարուելու է իրեն նման թափառական ասպետի մը հետ :

« Ի՞նչ ըսել է թափառական ասպետ մը » կը հարցրնէ աղախինը Սանքէզի: — « Չէս գիտեր թէ ի՞նչ ըսել է... թափառական ասպետ մը ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ համառօտիւ երկու խօսքով հասկըցրնելու համար, մարդ մը որ մէկ վայրկեանի մէջ կրնայ կայսր ալ ըլլալ կամ աղէկ ծեծ մը ուտել »: Եւ յիրաւի, այնպիսի վիճակի մը մէջ ալ է Տոն Գիշոթ ասպետը, որուն քաջագործութեանց հետեանքն միշտ աղէտալի են իրեն համար, և ամէն անգամ գանակոծ կ'ըլլայ՝ երբ կ'ուղէ ուրիշի վրայ իր իշխանութիւնը բանեցրնել:

Սակայն ամենևին չլքանիր Տոն Գիշոթ. բանով մը ետ չկենար և ոչ ալ կը խրատուի: Ուստի չըյոգնիր աշխարհակալութիւններ փնտռելէն, ինչպէս Սանքոյ ալ իրմէ խոստացուած կղզոյն իշխանութիւնը. և վերջապէս դուքս մը ու դքսուհի իրենց զուարճութեանը նիւթ կ'ընեն ասպետին յիմարութիւնը ու իր խեղճ ընկերակցին փառասիրութիւնը:

Որչափ ալ զուարճալի ոճով մը գրուած է այս վիպասանութիւնը, սակայն հեղինակը գոհ եղած չէ անօգուտ զբօսանք մը հայթհայթել իր ընթերցողաց, այլ ընտիր և առողջ բարոյականի մը շտեմարան ընել այն երկասիրութիւնը: Անոր համար կը տեսնենք որ Տոն Գիշոթի և Սանքոյի մէջ եղած տրամախօսութեանց ուզեր է այնպիսի ոճ մը տալ՝ որ իրենց կարծեցեալ յիմարութեանը մէջ ալ՝ ճշմարիտ և զգօն իմաստութեան մը ճաշակէն զուրկ չէ. մանաւանդ երբ ուզենանք նկատել իր նպատակն. որ ինչպէս առաջ ալ յիշատակեցինք, իր ժամանակը խրատել և բռնացած թերութիւններն ուղղել է:

Սերվանթէս մեռաւ 1616ին, վաթսուներե օթը տարուան հասակին. մոռցուած, աղքատ ու անծանօթ վիճակի մը մէջ: Բայց ինքն հայրենա-

կցաց այս մոռացութիւնն ու արհամարհանքը բանի տեղ չէր դրած, վստահ ըլլալով անշուշտ սպառնալից դարուց ողջամիտ դատաստանին վրայ, որն որ նշանաւոր քերթուածոց կարգը պիտի դասէր անոր Տոն Գրչոթ վկայասանութիւնն ալ:

Իրեն ժամանակակից է Լոփէ տէ Վէկա:

Թատերական արուեստի մէջ Սէրվանթեսի նախնաձորգը, և որ զինքը պիտի մերժեր թատերաբեմից վրայէն, Լոփէ տէ Վէկա Քարփիոյ՝ իրմէն տասնըհինգ տարի ետքը ծնած է (1562), աղքատ բայց ազնուատոհմ գերդաստանէ: Իր նախնական դաստիարակութիւնը և ուսումը Աւիլայի Հերոնիմոս Մանրիկ եպիսկոպոսին ձեռքին տակ ընդունած, ու ետքն ալ անոր քով ծառայութեան մտած է: Ասէն անցնելէն ետքը Ալբայի դուքսը իրեն քարտուղար առաւ զինքը. բայց այն նոր զբաղմունքը իրեն համար արգելք մը չէր՝ իր սիրելի բանաստեղծական ուսմանց պարապելու: Նոյն ատենն էր որ օրիորդի մը վրայ սէր ձգեց, ու անոր հետ ամուսնացաւ. բայց այն ամուսնութիւնը զինքը երջանիկ չկրցաւ ընել, ինչպէս ինքն իսկ կը վկայէ. « Մանրիկ եպիսկոպոսին քով դաստիարակուած՝ երբ քահանայ ըլլալու կը պատրաստուէի, սիրահարութեան մը պատրանքին մէջ ինկայ: Կնոջ մը աչքերը զիս կուրացուցին, ու իրեն փեսայ եղայ: Աստուած ներողամիտ ըլլայ իրեն. բայց այսպիսի մեծ գժբաղդութենէ մը ետքը գլխուս եկածները՝ ոչինչ բաներ կրնան սեպուել »:

Մենամարտութեան մը պատճառաւ ստիպուեցաւ հայրենիքը թողուլ. « Իմ երիտասարդ հասակիս մէջ, կ'ըսէ, հեռացայ ծնողքէս ու հայրենիքէս. պատերազմական կենաց վշտերուն դիմացայ. օտար թագաւորութիւններ անցնելով՝ գրիչը չգործածած՝ ստիպուեցայ սուրս բանէ ցը-

նեւ) : Մատրիտ դառնալով այրի մնաց , ու այլ և այլ գորովալիբ եղերերգութիւններ շարագրեց իր ամուսնոյն վրայ : Վերջը ցաւը սփոփելու համար՝ կրկին զինուորական ծառայութեան մէջ մտաւ , երբոր Փիլիպպոս Բ Թագաւորը անյաշխի կոչուած նաւատորմովը կ'ուզէր Մ. Սթուարթէն վրէժն առնուլ և իր իշխանութեանը հպատակեցընել զԱնգղիա : Պատմութենէ գիտենք թէ ինչ վախճան ունեցաւ այն արշաւանքը . յորում Լոփէ կորսնցուց իր մէկ եղբայրը , և ուր քերթուած մը շարագրեց Գեղեցիկ-Յիւն Անճէլիայի կոչուած , որն որ խեղճ նմանութիւն մը և անարժան շարայարութիւն է Արիոսթոյի Ռոլանտ մուլտին քերթութեանը : Իրաւ է որ գրած ատենը՝ ինչպէս ինքն ալ կը վկայէ « ալեաց մոնչիւնը կը լսէր , փոխանակ գետոց ու առուակաց հեղասահ խոխոջանացը , բոցակէզ վառօղին մուխը՝ կը յիշեցընէր քերթողին ծաղկանց անուշահոտութիւնը , փոխանակ թուչնոց քաղցրաձայն երգերուն , հրազինուց բոմբիւնը կը լսէր , և փոխանակ ծառոց , ծաղկանց և կանաչազարդ մարգագետիններու՝ կը տեսնէր կայմեր , առագաստներ ու պարաններ » : Փիլիպպոս Բ յաղթուելով Լոփէ դարձաւ 'ի Մատրիտ , և զինուորական կեանքը ձգելով , բուրրովին ինքզինքը թաաերական քերթութեանց տուաւ : Իր ստացած յաջողութիւններն այնչափ բազմաթիւ և փառաւոր եղան՝ որ Սէրվանթէս չկարենալով հետը 'ի պայքար մանել , հարկ եղաւ որ անոր տեղիք տայ : Տոն Գիշտի հեղինակն՝ անձամբ կը խոստովանի զայս , և որ մեծ պատիւ կ'ընէ իր բարուց անկեղծութեանը . « Բնութեան հրաշալիքն , կ'ըսէ , մեծն Լոփէ տէ Վէկա՝ Թատերական գաւազանին ախրեց . իրեն իշխանութեան հնազանդեցուց ամէն դերասանները , և լեցուց զաշխարհ իր գրուածներովը որոնք ոճոյ գե-

դեցկուածեան հետ կը միացնենին՝ նիւթերու գեղեցիկ ընտրութիւն, և զրուցատրութեանցը մէջ ճարտարիւսուածութիւն: Այնչափ շատ բան գրեց՝ որ ամէնը մէկէն տասը հազար թերթ կը կազմէին, գրեթէ ութը հարիւր կտոր քերթուած: Այս թիւը անհաւատալի կ'երևնայ՝ եթէ իմ վկայութիւնս չըլլար որ անոնց ամենուն ներկայացուցումը աչքովս տեսայ: Իր բոլոր նախանձորդքը՝ ամէնքը մէկտեղ այնչափ բան գրած չեն, որչափ ինքը միայն »:

Վարդէ դուրս ու զարմանալի էր Լոփէ տէ Վէկայի գրելու դիւրութիւնը. ինչուան հազար երկու հարիւր տող ոտանաւոր կը գրէր մէկ օրուան մէջ. առտուան սկսած կատակերգութիւնը՝ իրիկուան կը լմընցընէր, և գրագիրք չէին կրնար այնպիսի արագութեամբ գաղափարել՝ որով ինքը կը շարագրէր: Վերջապէս՝ առանց համրելու իր ուրիշ բանաստեղծութիւններն, որոնք քսանըմէկ մեծ հատորներու մէջ ժողովուած են, իր կենսագիրքը կ'աւանդեն թէ երկու հազար երկու հարիւր թատերական քերթուածներ շարագրած ըլլայ. այսինքն հազար ութը հարիւր կատակերգութիւն, և չորս հարիւր կրօնական սաղերգութիւններ (autos sacramentales):

Տարակոյս չկայ որ բանասիրութիւնը և գեղեցիկ դպրութիւնք այնչափ ախորժանօք չեն կրնար նկատել այդպիսի երևակայութեան մը արդիւնք և զարմանալի դիւրութեան արգասիք գրուածներ: Ինչպէս բնութեան գործերուն մէջ՝ նոյնը կը տեսնենք նաև մտաւոր երկասիրութեանց վերայ: Մէկ եղանակի մէջ մեծնող ու բարգաւաճող բուսոց՝ մերձաւոր միւս եղանակ մը կը տեսնէ անոնց արագահաս մահը, մինչդեռ կաղնին՝ որ տարիներու կարօտ է աճելու համար, դարեր անցնելէն ետքն ալ իր չորս կողմի թուփերը հո-

վանեաւը կը ծածկէ: Եւ ինչ օգուտ է Վէկոյի այնչափ բազմաթիւ երկասիրութիւններէն, երբ այսօր հազիւ հինգ վեց հատ կրնանք գտնել անոնց մէջը՝ զորս կարենանք օգտակար կերպով ընթեռնուլ. ուստի և ուսումնական աշխարհը կրնայ իրաւամբք պահանջել՝ որ փոխանակ գրուածոցը թիւը շատցընելու՝ անոնց կատարելութեանը յոգնեցընէր իր հանձարը, և ասանկով մեծ ծառայութիւն մը մատուցած կ'ըլլար թէ իր համբաւոյն փառացն և թէ դպրութեանց:

Երեք տեսակ կատակերգութեան կամ տաղերգութեան կը նկատենք Լոփէ տէ Վէկոյի թատերական քերթութեանց մէջ. և ասոնք յատուկ են ընդհանրապէս ամէն սպանիական թատերախաղից. այսինքն՝ դիւցազնական կատակերգութիւններ, աստուածային կատակերգութիւնք և խառն: Առջի տեսակին կը վերաբերին անոնք ամէնքը որոց նիւթը պատմական կամ դիցաբանական է. աստուածային կոչուածները՝ սրբոց վարքերը և ուրիշ հոգևորական հանդէսներ կը ներկայացընեն. իսկ երրորդ տեսակին կը վերաբերին՝ որոնք սպանիական ուրիշ անուամբ ալ՝ պարո-ճանի եւ սրոյ կատակերգութիւնք ալ կը կոչուին, և ընդհանրապէս ասպետական հոգին, կիրքերը և սովորութիւններն դուրս ցատքեցընելու համար սահմանուած են:

Անուանի բանասէրն Շլէկէլ գերմանացի՝ ըսպանիական թատերական քերթութեան վրայ խօսելով, կը զրուցէ. « Եթէ սպանիական թատրո միայն Լոփէի և իրեն ժամանակակից հռչակաւոր անձանց գրուածքներուն ներկայութիւնն ըլլար, ինչպէս Կուիլհէմ տէ Գասթրոյի, Մոնթալպանի, Մոլինայի, Մաթոս Ֆրակոզոյի, և այլն, ընդարձակ տեսութիւններ և յաջող յարմարութիւններ պիտի նկատէինք՝ բայց ոչ թատերական

արուեստին կատարելագործութիւնը: Վերջապէս երևցաւ Տոն Փետրոյ Քալտերոն տէ լա Պարքա, Լոփէ աէ Վէկայի նման արգասաւոր հանճար մը ու աշխատասէր գրիչ մը, բայց ուրիշ կերպով բանաստեղծ. վերջապէս մեծ բանաստեղծ մը՝ Եթէ երբէք այս անուան արժանաւոր անձ մը կըրնայ գտնուիլ: Իր վրայ կը նորոգուին, և շատ գերագոյն կերպով, եռանդ յուզելու կարողութիւն, թատերաբեմի վրայ տիրապետութիւն, և համառօտիւ՝ ամէն բան մէկէն ըսելու համար, բնութեան սքանչելիք: Քալտերոնի կենաց հասակը զուգարթիւ կ'երթայ եօթնևտասներորդ դարուն հետ (1600ին ծնած էր). երբ Սերվանթէս մեռաւ՝ ինք տասնըվեց տարուան էր, Լոփէի մահուան ատենն ալ երեսունըհինգ տարուան, ու անօր վրայ կէս դար յերկարակեաց եղաւ: Քալտերոնի կենսագիրը կ'աւանդէ թէ հարիւր քսան թատերական քերթուած շարագրած ըլլայ, հարիւր կտոր՝ սրբազան նիւթերու վրայ, նոյնչափ զաւեշաներ, և ուրիշ բազմաթիւ թատերաց կիրաւութեանը վերաբերեալ նիւթերու բանաստեղծութիւններ: Եւ որովհետեւ բոլորովին անոնց զբաղեցաւ աասնըջորս տարուընէն մինչև կենացը ութսունևմէկ տարուան հասակը, յորում մեռաւ, իր գրուածները ընդարձակ միջոցի մը վրայ կը բաժնուին, և Լոփէի մատենագրական գահավիժութիւնը չկրնար իրեն ընծայուիլ: Ժամանակ ունեցաւ իր նիւթոցը վրայ խորհելու. բայց իր արուեստին հաստատուն կիրաւութեամբ՝ մեծ գիւրութիւն մը ունեցեր էր՝ ի գործադրութեան:

« Գրեթէ համրանք չունեցող գրուածներուն մէջ՝ չես կրնար մէկը գանել որ աւանց մտածութեան կամ վերիվերանց գրուածք մը ըլլայ, այլ անոնք ամէնքը մեծ վարպետի մը խորունկ տեսութեանց կնիքը վրանին կը կրեն... Իրմէն

առաջ եղողներուն կատարեալ սեպածն ու հուշակածը՝ իրեն համար բոլորովին թերի էր և անկատար, ու նոր հետազոտութեանց և քննութեանց կարօտ. վասն զի եղածովը չէր կրնար գոհ ըլլալ՝ երբ զանոնք իրեն մտածութեանցն ազնուականութեան և աշխոյժ եռանդեան հետ կը բաղդատէր: Անկէք է որ բացատրութեանցը մէջ շատ անգամ կը կրկնէ նկարագրութիւններն, բաղդատութիւններն ու ինչուան երբեմն նաև իրաց վիճակը. (թէպէտև այնչափ էր իր մասց հարստութիւնը որ չէ թէ ուրիշներէն, այլ և ոչ ինքիրմէ փոխ առնելու կարօտութիւն ունէր: Թաատերական արդիւնքն՝ իր առջի նպատակն է. և այդ մը տածութիւնն է իր հանձարը ոգեւորող ու անոր արգասաւորութիւն տուող: Զեմ ճանչնար ուրիշ քերթող մը՝ որ իրեն հաւասար կարող եղած ըլլայ բանաստեղծական գործերով պաճուճել մեծամեծ նիւթերը, որոնք մեծ ազդեցութիւն մը ընելով մեր զգացմանցը վրայ՝ փոխադրեն մեր սիրտը ինչուան եթերական գաւառներու մէջ»:

Այսպէս կը խօսի Նլէկէլ: Բայց իր կարծեացը յամենայնի համամիտ չենք գտներ ուրիշ բանագատ մը, զանուանին Սիամոնտի իտալացի, որ շարագրած Հարաւային Ե-րոպիոյ յափեւագրական պատմութեան մէջ ասանկ կը քննադատէ զԳալտերոն:

« Գալտերոն, կ'ըսէ, թէպէտև բնութենէ գեղեցիկ հանձարոյ մը և երևակայութեան վիճակեալ, սակայն իր դարուն մարդը կ'երևնայ ինծի. Փիլիպպոս չորրորդի խեղճ ժամանակաց մարդը: Երբ ազգ մը կ'աւրուի, երբ կը կորսնցընէ զայն՝ որով յարգի էր, աչ աչքին առջևէն ճշմարիտ մեծութեան և ճշմարիտ աւաքինութեան օրինակները կ'անհետանան. և կարծելով զանոնք գործածել՝ չափազանցութեանց մէջ կ'իյնայ: Ասիկայ է ինծի համար Գալտերոնի չուսոյն պակասութիւն.

Թիւնը. արուեստին ամէն մասին մէջ՝ նպատակէն անդին կ'անցնի: Ճշմարտութիւնը անծանօթ է իրեն, և գործածած գաղափարականն (ideal) աչանկէ բողբոջին կը հեռու կը մնայ... Իր թասերախաղիցը մէջ՝ եթէ բարբերը ամենևին սխալ կերպարանքի մը տակ ծածկուած են, առաւելագոյն օրինակաւ մը լեզուն: Սպանիացիք իրենց Արաբացուոց հետ ունեցած հալորդակցութենէն առած են՝ քաջայանդուզն փոխաբերական այլաբանութիւններ և նկարագրութիւններ. բայց Քալտերոնի գործածածը արևելեան չէ. այլ բողբոջին իրեն յատուկ. վասն զի ինչուան հոն կ'անցնի, ուր իր նախորդները չէին համարձակած: Եթէ իր երևակայութիւնը՝ գեղեցիկ նկարագրութիւն մը կը թելադրէ իրեն, ամբողջ երես մը անոր կը նուիրէ ու ձեռքէ չձգեր ինչուան որ զքեզ չյոգնեցընէ: Բաղդատութիւն բաղդատութեան հետ կը խառնէ, և այնչափ ու այնպիսի գոյներով զանիկայ կը ծանրացընէ՝ որ ալ անոր ձեռք կը կորսուի: Տաւոց՝ այնպիսի բանաստեղծական լեզու մը կու տայ, այնպիսի անակնկալ նկարագիրներ, որ կը սկսիս չցաւիլ անոր վրայ որ այնպիսի հնարքներ ու գիւտեր կը փնտռէ իր ցաւը քեզի հասկըցընելու և բացատրելու համար... Յայանի կը տեսնուի Քալտերոնի վրայ հանճարոյ այն հիւանդութիւնը՝ որ իր ասենն ունեցած է ամէն աղգաց մատենագրութեանը մէջ, և նշան է գեղեցիկ ախորժակաց կորսուելուն: Այս ախտը սկսած է 'ի Հոովմ' Լուկանոսի հետ, յիտալիա՝ վէշտասաներորդ դարուն մատենագրաց (seicentisti) ժամանակ, 'ի Քաղչիա Ռամպոլչէի օթեանը, և յԱնգլիա՝ Կարոլոս Երկրորդի թագաւորութեան օրով. և ամէն դարերը կը միաձայնին 'ի դատապարտել զանոնք՝ իբրև աւրուած ախորժակ »:

Այսպէս երկու նշանաւոր բանադատք բոլորովին իրարու հակառակ դատաստան կ'ընեն Քալսէրոնի գրուածոց վրայ, զորս եթէ ուզենանք միաբանել, հարկ է խոստովանիլ թէ այլ և այլ ու զանազան է գեղեցկին գաղափարը՝ նաև ընտիր ու գերագոյն հանճարներու և բանադատից քով սակայն անով ալ հեղինակին արդիւնքը ոչ իր արժանիքէն վեր կը բարձրանայ, և ոչ ալ բոլորովին կը նուաստանայ: Ասանկ հասկընալու է, ինչպէս շատերու, նաև Քալսէրոնի համար ալ:

ԺԵ.

ԱՆԳՂԻԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԶ ԴԱՐԷՆ ԺԷՃ ԱՆՑՔ)

ՄԱՐԼՈՒ, ՊԷՆ ՃՈՆՍԸՆ, ՇԷՅՔՍՒԲԻՐ

Անգղիական դպրութեանց վեշտասաներորդ դարուն վերջերը և եօթնևտասներորդին սկզբնաւորելուն ունեցած մատենագրական պատմութիւնը չըրած, յորում գլխաւոր և մեր մասնաւոր մտադրութեանն արժանաւոր երեք անձինք կը ներկայանան, Մարլու, Պէն Ճոնսըն և Շէյքսպիր, հարկ է որ անոր մանկութեան և նախընծայ ճաշակաց համառօտ նկարագիրն ընենք: Եւ նախ, ինչպէս գաղղիացի, գերմանական, սպանիացի և իտալական լեզուաց կազմութեանը վրայ, ասանկ ալ քանի մը խօսք զրուցենք անգղիական լեզուին համար, որ այնպիսի մեծ և գեղեցիկ գրուածներ երևցուց: Այսպէս կերպով մը բուն քարահանքին մէջ նկատած կ'ըլլանք մարմարիոնին բնութիւնը, քանի որ ճարտար արուեստագիտին ձեռքին տակ գեղեցիկ արձան մը եղած չէ:

Ովկիան՝ որ այնպիսի ահաւոր պատուարով մը կը պատէ զԱնգղիա, կարող չէ եղած պաշտպա-

նեւ զինքը արտաքին յարձակմունքներէ: Ամենէն առաջ Հռովմ կը խրկէ հոն իր լեզուները: Երբոր անոնք կը քաշուին, Սաքսոնները կու գան հաստատուելու, ու կամարիական ցեղին հետ կը խառնուին, որ անյիշատակ ժամանակներէ ՚ի վեր մեծին Բրիտանիոյ երկրին տիրապետած էին. ետքը Դանիացիք յաջորդեցին Սաքսոնաց, և վերջապէս Նորմանտացիք տնկեցին հոն իրենց յաղթական դրօշը: Այս զ. նազան արշաւանաց մէջ՝ ամենէն քիչ իրենց հետքը ձգողներն եղան Հռովմայեցիք. լատին լեզուն՝ կայսերական լեզուն. ներուն հետ անհետացաւ. և Թէպէտ ետքը քրիստոնէութեան հետ ունեցաւ իր վերադարձը, բայց առանց նշանաւոր ազդեցութիւն մը ունենալու աշխարհիկ լեզուին վրայ: Սակայն նոյնպէս չեղան Սաքսոնաց և Դանիացեաց արշաւանքը: Առջինէն՝ որ երեքհարիւր երեսուն տարի դիմացաւ՝ բրիտանական-սաքս (british-saxo) լեզուն ձևացաւ, երկրորդէն դանիական-սաքսը (danish-saxo). վերջապէս նորմանտացի կամ գաղղիական արշաւանքին արդիւնք եղաւ նորման-սաքս (normand-saxo) լեզուն, և որ հիմակուան անգղիական բարբառոյն մայր լեզուն եղաւ: Այս դատակարգութենէն կը հասկըցուի Թէ տեւտոնեան բարբառ սաքսոնը, Սաքսոնաց արշաւանքէն ետքն ալ չգտորեցաւ խորունկ արմատ ունենալէն յԱնգլիա, ու ձև և կերպարանք առնելէն ետքն ալ բոլորովին իր նախնական յատկութիւնը չկորսընցուց: Ասկէց է այն նմանութիւնը որ կը տեսնուի անգղիական ու հիւսիսային Եւրոպիոյ լեզուաց մէջ, որ շատ աւելի զգալի է քան Թէ անգղիական ու գաղղիացի բարբառոց մէջ, Թէպէտև մեծ ջանք ըրած է Գուլիելմոս Աշխարհակալ որ իր խօսած լեզուն՝ ազգային բարբառ ըլլայ: Տարակոյս չկայ որ ընտիր ուսուցիչք չէին այն աս.

պետները՝ որոնց բոլոր գիտութիւնը իրենց սրոյն ծայրն էր: Երեք հարիւր տարի հարկ եղաւ որ անգղիական լեզուն յաղթանակէ, և գիտենք որ անուանի թագաւորն Հռիփարտոս Առիւծասիրտ՝ իր երկրին բարբառէն աւելի նախամեծար սեպեց տրուվէրաց և թրուպատուրներուն լեզուն. բայց քիչ ատենէն ասպետական վէպերն անգղիական լեզուի թարգմանուեցան կամ իրենց նմանողութիւնը ունեցան. այլ և այլ վէպեր ալ նոյն լեզուովը շարագրուեցան, և այն նախկին ճաշակներուն մէջ յայտնի կ'երևնար ազգին ծաղրաբան ու ծանր բնաւորութիւնը:

Այս ասպետական դպրութեանց անմիջապէս ետքը երեցաւ՝ անտառաց մէջ ու լեռներու վրայ՝ ուրիշ մատենագրութիւն մը, որուն կրնանք ազգային անունը տալ, թէպէտև այդ նոր իլիակաւնին Ա. քիլէսը՝ աւագակապետ մըն էր: Այս մարդուն անունն էր Ռոպին Հուտ. ճարտար նետունկէց մը, որ Սնգղիոյ գիւղականաց առջև յարգի արուեստ մը սեպուած էր. բայց մեծամեծաց աւելի, որոնք սրսորդութիւնը իրենց միայն սեպահական արտունութիւն կը սեպէին: Այլ և այլ երգեր յօրինուեցան իրեն պատուոյն, և որոնք ցայսօր երից թագաւորութեանց ժողովրդեան մէջ հասարակ դարձած են: Կը ներկայացընեն զինքն իբր աներկիւղ սրսորդ մը, և կերպով մը անտառաց թագաւոր. իր նեան անվրէպ է միշտ 'ի նպատակն, թէպէտև այդ նպատակն կենդանի մը կամ մարդու սիրտն ըլլայ: Պարապ տեղ կ'աշխատին իր հետամուտքն գանել զինքը՝ լեռներուն մէջ ուր կը բնակի. ամէն տեղ է՝ երբ կը փախչի, բայց տեղ մը չէ՝ երբ կը փնտռուի. և իրեն պատահողին բաժինը միշտ մահն է: Այսպիսի անձ մը միշտ իր բանաստեղծական գիրքն ունի, ու խորհրդականութեամբ մը լեցուն: Սակայն այդ

բանաստեղծութիւնը շատ հեռու է՝ Սկովաիոյ ու Իռլանտայի բարդերուն վրայ տեսած և սքանչացած քերթութիւններնէս: Մէնէսթրէլք՝ որ բարդերուն յաջորդեցին, առանց ժառանգելու անոնց ոյժն ու ազդեցութիւնը, երկար ժամանակ ունեցան իրենց յարգն ու պատիւն արքունի ապարանից և իշխանական բերդերու մէջ: Պատմութիւնը կ'աւանդէ թէ Ալփրետ, Սաքսոնիոյ ցեղէն յԱնգղիա թագաւորող իշխանաց մէջ ամենէն նշանաւորը, այն քերթողաց կերպարանքովը Դանեաց պատերազմի դաշտին մէջ մտաւ, և քնարին ու երգոցը զօրութեամբ կարող եղաւ իր թըշնամեացը յաղթելու միջոցները ապահովել: Վաթսուն տարի ետքը (913), Տանիմարքայի թագաւոր մը, Անլաֆ, նոյն միջոցը գործածեց, և իբրև քերթող մը՝ կրցաւ Անգղիոյ Աթէլստան թագաւորին վրանը մտնել: Հին անգղիացի պատմիչ մըն ալ կ'աւանդէ թէ 1316ին, պենտեկոստէի օրը, երբ Եգուարդ Բ թագաւորը սեղանի հրաւիրեց իր արքունեաց իշխանները, տեսաւ որ խնջոյից մեծ սրահը կին մը մտաւ, ժամանակին քերթողաց զգեստները հագած, ու փառաւոր կերպով զարդարուած ձիու մը վրայ: Սեղանին չորս կողմը քալելէն ետքը, թագաւորին մօտեցաւ ու պատուիրանագիր մը տուաւ անոր, զոր ինքը յօրինեց էր, և յորում կը սորվեցընէր թէ ինչ կերպով պիտի վարուի իր դրանկացը հետ, պակասաւոր ու մեղազրութեան արժանի գտնելով անոր ինչուան նոյն ժամանակը բանեցուցած կերպը: Երբոր կ'ուզէին դոնապանը պատուհասել, որովհետև այնպիսի անձի մը թոյլ տուեր էր մըտնել, անիկայ ինքզինքն արդարացուց ըսելով թէ մէնէսթրէլներն միշտ ազատ մուտք ունեցած էին արքունի ապարանից մէջ: Բայց երբոր մէնէսթրէլք սկսան իրենց երգերուն դիւցազունքը որ-

սորդաց ու աքսորելոց մէջ՝ փնտաւել, ոչ միայն արքունական սպարանից դռները իրենց առջևը գոցուեցան, հապա նաև թագաւորութենէն ալ արտասահման եղան: Միայն լերանց ժողովուրդներն հաւատարիմ մնացին Ռոպին Հուսի յիշատակին:

Մէնէսթրէլաց իշխանութեան ժամանակն արդէն երկար ատենէ՝ ՚ի վեր լմընցած անցած էր՝ երբոր Լոնտրայի մէջ ՚ի 1328 ծնաւ առաջին քերթողն՝ որուն վրայ իրաւամբ կրնայ պարծիլ Անգլիա: Այս քերթողն էր Չօսըր:

Եգուարգ Գ, Հռիփարա Բ և Հենրիկոս Դ Անգլիոյ թագաւորաց ժամանակակից է Չօսըր և Հենրիկոսի բարեկամն ու քերթողը. և իր գրուածներու մէջ ալ մեծապէս սատարեց անոր թագաւորական աթոռն ելլելուն: Սակայն աւելի փափաքելի էր որ միայն քերթողութեան պարասելով, չուզէնար կամ չստիպուէր հաղորդ ըլլալ քաղաքական և կրօնական խնդրոց, ինչպէս էին ընդհանրապէս նոյն ատեններն Քաղղիոյ մէջ գտնուող բանաստեղծք: Չօսըր՝ դժբաղդաբար իրեն բարեկամ ունեցաւ՝ ուղղափառ հաւատոց ամենէն աւելի մոլեգին հակառակորդաց մէկը, զՈւիլլիամ Բ, և իրեն աներձագ՝ զփառամուղ դուքսն Լանքէսթրի զՅովհաննէս Կաուընթ. բայց այս երկու կապերը՝ որ քաղաքացւոյ մը համար խիստ վտանգաւոր էին, առիթ և դիւրութիւն մատուցին քերթողին՝ ուղածին պէս քննելու ամէն մարդկային տկարութիւնները: Քաղղիոյ և Իտալիոյ մէջ ունեցած և վարած այլ և այլ պաշտամանց առթիւր՝ ծանօթութիւն ունեցաւ այս երկու աշխարհաց քերթողներուն հետ, և ՚ի մասնաւորի ընդ Պոքթաչիոյի: Այն ճանապարհորդութիւններն պատճառ եղան իրեն աւելի սէր մը ձգելու բանաստեղծութեան վրայ, և անոնց արդիւնք է իր մէկ քանի բանաստեղծական գրուածներն՝ ո.

րոնք իր հայրենակցացը պարծանքի նիւթ են մինչև ցայսօր. ինչպէս Տրոյիլոս և Կրէստիոս, Արիւտոս և Պաւլէմոս, և ուրիշ մէկ քանի քերթուածներ՝ որոնք հեակողութիւնք կրնան սեպուիլ Վարդի վէպին՝ Տասնօրէին և թրուպատուր բանաստեղծութեանց: Իր կրօնական կարծեացը պատճառաւ նախ աքսորանաց ու ետքը բանախորտապարտուելով, Լոնտրայի աշտարակին մէջ Սիրայ կապ կոչուած գրուածը յօրինեց, Բոյետիոսի Միլիարոնիան կոչուած գրքին հեակողութեամբ, որուն թարգմանութիւնն ալ ըրած էր երիտասարդութեանը ժամանակ: Բայց իր գրուածոցը մէջ ամենէն աւելի յարգի՝ ծերութեանն ստենի շարագրածն է, երբոր քաղաքական զբաղմունքներէ ձեռք քաշած՝ իր բոլոր կեանքը գրականութեան կը նուիրէր: Ինչուան հիմա Տրամաթոնի բերդին քով կը ցուցընեն այն կաղնին՝ որուն շուքին տակ շարագրած է, կ'ըսեն, իր Վէպի Քէնիւրդէրի կոչուած գիրքը, որոնք ընդհանրապէս Պոքքաչչիոյի հեակողութեամբ յօրինուած են և անգլիական քերթութեան վերածուած, թէպէտև անհամեմատ ստորին ոճով՝ իր սկզբնագրին արձակ շարագրութեանը քով:

Չօսըրի յօրինած վէպերուն վրայ խօսք չըրած, անգլիական հին աւանդութիւն մը յիշատակենք որ իր հետաքրքրական մասն ալ ունի: Գիլբերտ անուանով անգլիացի մը՝ որ Հալիքարտ թագաւորին հետ խաչակրութեան գնացած էր, սարակինոս իշխանէ մը գերեցաւ: Երբ այդ իշխանը մեռաւ, անոր գուստըը՝ խաթուելով իր սրան և կարծելով թէ գթասիրութիւն է ըրածը, գերւոյն ազատութիւնը և կեանքը շնորհեց: Բայց անոր մեկնելէն ետքը՝ օրիորդը կ'իմանայ սրան ցաւը, ու չի կրնար անկէ հեռու ապրիլ՝ զոր կը սիրէր առանց գիանալու: Ար հեռանայ իր հայրենիքէն, ու Անգ-

ղիս գացող նաւ մը մտնելով հոն կը հասնի. սա-
կայն այն անծանօթ երկրին մէջ՝ ուր իրեն չհաս-
կըցած լեզուն կը խօսին, ինչպէս պիտի կարենայ
գտնել զանիկայ՝ զոր փնտռելու համար այնչափ
հեռուէն եկած էր: Մինակ իր սիրելոյն անուըր
և անոր բնակութեան քաղաքն Լոնտրա ըլլալը
գիտէր: Այս երկու անուանքը անգագար յեղյե-
ղելով, անանկով կը ջանայ և կը յուսայ գտնել իր
փնտռածը: Օր մը երբ յուսահատ ձայնով մը այս
անուաները կը կրկնէր, և ահա ձայն մը կը լսէ՝
իրենին պատասխան, և անիկայ Գիլբերի ձայնն
էր: Այսպիսի մեծ սէր մը՝ արժանաւոր էր իր վար-
ձուցը. ուստի և մահամէտական օրիորդը մկրտու-
թիւնն ընդունելով՝ կ'ամուսնանայ Գիլբերի հետ,
և այս միութենէն կը ծնանի անուանի վկայն Թով-
մաս Պէքըթ, Գէնթըրպըրիի արքեպիսկոպոսը,
որուն գերեզմանը՝ Զօսըրի ժամանակ հռչակաւոր
ուխտատեղի մըն էր:

Քերթողը կ'ենթադրէ թէ այլ և այլ ուխտա-
ւորք Սուլթանք եկած են սուրբ վկային գերեզ-
մանը պատուելու, և պանդոկի մը մէջ գտնուած
մէկ գիշերնին զուարթութեամբ անցընելու հա-
մար՝ անոնցմէ ամէն մէկը պատմութիւն մը կամ
վէպ մը կը պատմէ: Եւ որովհետև այս անձինքը
ընկերութեան այլ և այլ վիճակի կը վերաբերին,
ուստի իրենց պատմութիւնն և ոճն ալ զանազան
կերպարանք ունին. ոմանք ուրախ նիւթերու կը
վերաբերին, այլք սրտաշարժ. երբեմն հեգնական
ոմանք ալ ազատական: Քիչ անգամ կը պատահի
որ քերթողն՝ տեսարանին վրայ երեցուցած մար-
դուն կերպարանքն առնու. որով իր բանաստեղ-
ծութիւնն՝ նկարագրական է և թատերական: Իր
պատկերներուն ամենէն մեծ գեղեցկութիւնը՝ ի-
րենց ճշգրտութեանը մէջ է. բնութեան համե-
մաս է իր նկարը, և բնութիւնն է իր արուեստին

Հոգին: Քիչ են քերթողք որ Չօսըրի նման հետեւող եղած ըլլան բնութեան. բայց նմանողութեան ցուրտ մոխրէն կը ցայտէ՝ ստեղծող կայծը: Կարծես թէ միանգամայն կը վերաբերի բանաստեղծութեան երկու դպրոցներուն՝ որ գրական աշխարհը կը բաժնեն:

Չօսըրի մէկ տարաբաղդութիւնն է որ անգլիական լեզուի անկերպարան եղած ատենը գրեր է. և այս պատճառաւ է, կ'ըսեն իր հայրենակիցքը, որ անոր գրուածներն հիմայ չեն կարգացուիր, և անոր բազմաթիւ երկասիրութեանց մէջ՝ միայն Քէնթըրպըրիի վէպերն են իր փառացը նիւթ: Իր ժանգոտ ոճոյն պատճառաւն է՝ եթէ կարելի է այսպէս ըսել, որ իր գրուածները մատենագրանոցը մէջ այն գիրքն ունին՝ ինչ որ զինարաններուն մէջ նախնի ժամանակաց և դարուց գործածական սուրերը. յարգանք անոնց վրայ կը նայինք, բայց գործածելը մտքերնէս անգամ չանցնիր:

Չօսըրի վրայ ըրած այս համառօտ ատեւութիւններնէս ետքը, որ միջին դարուց անգլիացի մատենագրացը մէջ միակ անձն մըն է մատգրութեան արժանաւոր, հարկ է որ մէկէնիմէկ անցնինք նոյն ազգին դպրութեանցը փառաւոր ժամանակներուն, և անոնց մէջ երեցող անուանի հանճարներուն:

Ազգաց մատենագրութեանը մէջ դարեր ու ժամանակներ կան յորս մէկէնիմէկ կ'երևան այլ և այլ նշանաւոր հանճարներ: Ասանկ են մեր ազգին մէջ Թարգմանչաց ժամանակը, 'ի Յունաստան՝ Պերիկլէսի դարը, 'ի Հռովմ՝ Աւգոստեանի դարը, 'ի Քաղղիա Լուդովիկեանի դարը, և յԱնգլիա Եղիսաբեթի Թագաւորութեանը ժամանակ: Այս վերջնոյն վրայ է մեր խօսքը. և զանիկայ փառաւորող մատենագրաց անուանց մէջ պիտի յի-

չատակենք Անգղիացւոց ամենէն մեծ քերթուղին անուհր :

Անգղիացւոց ազգը մասնաւոր և գրեթէ միայն իրեն յատուկ բնաւորութիւն մը ունեցած է միշտ . և այս ազգային բնաւորութիւնը՝ որ գրեթէ բոլոր անգղիական դպրութեան վրայ իր ազդեցութիւնն ունի, յատուկ կերպով մը կը ատենուի թատերականին վրայ, որուն Շէյքսպիրի հանճարը այնչափ նշանաւոր երկասիրութիւններով՝ կամահաճոյ և անկախ կերպարանք մը տուաւ :

Ար հանգիպի երբեմն որ աննման հանճարներ՝ տխորժակը ձեւացընող ու դատմունքը կարգաւորելու յատուկ կրթութենէն զերկ կը մնան . ուստի և անոնց շարագրած երկասիրութիւններն՝ թէպէտև աննման ու զարմանալի գեղեցկութիւններ ալ բովանդակեն, սակայն այնպիսի թերութիւններ ալ կը նշմարուին անոնց քով՝ որ ուսմանց պակասութեանը և բնն գեղեցկին անգիտութեանը արգասիք են . նման այն բարեբեր ու անմշակ երկիրներուն, ուր հաւասար կ'աճին թաւոստեան և գեղեցկուղէչ կաղնիք՝ ու անոնց վրայ պլլուող գաղձը : Գեղեցկին ու պակասաւորին, ուժոյ և տկարութեան, վսեմին և ծաղրականին խառնուրդը՝ համեմատ գալով վիպասանական դպրոցին սկզբանցը հետ, այս զօրաւոր՝ բայց անմշակ հանճարները առաջնորդ և գլուխ կը կենան այն դպրոցին, և կը ջանան ցուցընել այն յարաբերութիւններն՝ որ կրնան գտնուիլ իրենց վիպասանական գրուածոցը և այն մեծ մատենագրաց գրուածներուն մէջ : Ասկէք է որ հիմա արուեստ կ'ուզենք ենթագրել զայն՝ որ առջի ժամանակաց խոշոր և անհրահանգ բարուցը արգիւնք են : Սպանիական թատերախաղին առաջնորդը՝ Լոփէ աէ Վէկա անկեղծաբար կը խոստովանի զայս . նոյնը անշուշտ կրնայինք յուսալ նաև Շէյք-

սբիրէն, որ թէպէտև արժանապէս մասնաւոր դպրոցի մը գլուխ է, բայց թերևս առանց իր ուզելուն և գիտնալուն:

Իր վարուցն ու գրուածոց խօսքը չըրած, համառօտիւ մը նկատենք թէ ինչ վիճակի կամ որ աստիճանի մէջ էր իրմէ առաջ թատերական արուեստն յԱղղիա:

Քաղղիոյ մէջ այնչափ նշանաւոր եղած Խորհուրդ (Mystères), Մեծին Բրիտանիոյ մէջ ալ մտած և փայլու պայծառութիւն մըն ալ ունեցած էին. բայց քիչ ատենէն՝ բողոքականութեան երկնալուր՝ բողոքովին կորսնցուցեր էին յարգելին, ինչպէս նաև ՚ի Քաղղիա: Արօնական եղերերգութեանց ներկայացուցումը ալ ժողովրդական ու հասարակաց չէր այն երկու աշխարհաց մէջ. և անոնց յաջորդեցին այնպիսի տեսարաններ՝ յորս հաւասար պարսաւելի էր արուեստն ու բարոյականը, ոչինչ ընդհատ այն անարուեստ և անհաճոյ ժողովրդային համարուած ներկայացումներէն՝ որ ինչուան այս օրս տեղ տեղ արևելեան ազգաց մէջ գործածական են, և անոնց ըզբօսանացն ու զուարճութեանը առիթ: Սակայն անկարելի էր որ անոնցմով կարենան գոհ ըլլալ թագակիր գլուխք և արքունական իշխանք. անոր համար ազնուականաց բերդերուն մէջ թատերաբեմներ շինուեցան, ինչպէս նաև համալսարանաց դպրոցներուն մէջ, և աշակերտք և իշխանաց ծառայք խաղեր և տեսարաններ կը ձևացընէին:

Անոնց հետևողութեամբ՝ ժողովրդականաց մէջ ալ շրջող կատակերգուաց ընկերութիւններ հաստատուեցան, որոնք քաղաքէ քաղաք ու գեղէ գեղ կը քայլէին, և ժողովրդեան զբօսանքը իրենց համար շահավաճառի նիւթ ըրած էին: Սակայն հաւանական կ'երևնայ որ անկարգութիւնն ալ անպակաս եղած ըլլայ մէջերնին, որովհետև

1572ին Եղևսաբեթ թագուհին՝ գողոց ու դատարկաշրջիկ անձանց դատուն մէջ զանոնք ալ կը համարէր. բայց երկու տարի ետքը Լիչէսթրի կոմսին մարդկանցը հրաման տուաւ որ այլ և այլ թատերական խաղեր ներկայացընեն՝ իր հպատակաց զուարճութեանը համար: Մաքրակրօնից աղանդը (Puritans) որ այն ատեն շատ զօրացած էր Լոնտրայի մեծամեծաց մէջ, հասարակաց թատերաց հաստատութեան փնասակար սովորութեան դէմ բողոքեց. մանաւանդ թէ նոյն ատեններն Անգլիոյ մէջ երեցած և մեծամեծ փնասներ ընող ժանտամահն ալ անոր արդիւնք սեպեց. ուստի և հարկ եղաւ քաղքէն դուրս շինել տալ այն թատերաբեմքը: Իշխանաց ու քաղաքացւոց մէջ եղած այս տարածայնութեանն ատեն՝ հասարակ ժողովուրդը ազնուականաց կողմն եղաւ, ու երկու տարի կռուելէն ետքը՝ թագաւորական արտունութիւնը պահուեցաւ, ու 1576ին արուարձանի մը մէջ թասար մը բացուեցաւ: Քիչ ատենէն ետքը՝ ու անոր մօտ ուրիշ թատր մը բացուեցաւ, ու Վարաֆոյր կոչեցին զայն. որովհետև այն առջի անգամուն վարագոյր դնելու սովորութիւն մտաւ, հանդիսականքը դերասաններէն բաժնելու համար: Ամաց կամաց անոնց ժողովրդական կրթութեան վրայ ըրած օգուտները տեսնելով, տասնրեօթնի հասաւ թատերաց թիւը. թէպէտև պէտք չէ մեր ժամանակաց նման շէնքեր ենթադրել զանոնք, այլ անպաճոյճ և տախտակամած:

Սակայն այն թատերաց մէջ ներկայացընելու համար թատերական խաղերու կարօտութիւնը կը զգացուէր. վասն զի անկարելի ալ էր եղած ներով գոհ ըլլալ, կամ անոնց պակասութիւնը չսեսնել. ուստի ժամանակին քերթողացը այլ և այլ նմանօրինակ երկասիրութիւններ յանձնուե-

ցան, և քիչ ատենուան մէջ Լոնտրայի Թատերք լէցուն էին անոնցմով: Գպրոցական ուսմունքնին հազիւ աւարտող աշակերտներ՝ սկսան իրենց ապագան և համբաւը Թատերական փառաց մէջ փնտռել. և քերթող մը կը նմանցընէ զանոնք այնպիսի տղայոց որոնք առանց ՚ի ստենէ կարուած ըլլալը՝ քալելու կը բռնադատուին: Այսպիսի գրիչներ՝ զարմանք չէ որ կարգէ դուրս հանձարոյ տէր անձինք չըլան. սակայն իրենց երկասիրութիւնները սիրով և մտադիւրութեամբ ընդունելի էին թէ ժողովրդեան՝ և թէ զանոնք զբօսեցընելու պարտքը վրանին աւնող անձանց: Այլ երկասիրողք և ոչ Թատերաց տեսուչք՝ ամենևին ապագային վրայ չէին մտածեր. վասն զի իրենց համար ապագայն՝ նոյն օրը կամ շատ շատ երկրորդ օրը կը համարէին:

Այս արհամարհ և անօգուտ արգասաւորութիւնը կը տեսնուի նաև ՚ի Սպանիա և ՚ի Գաղլիա՝ Թատերական արուեստին մանկութեանը ժամանակ: Ասոր պատճառն այն է որ Թատերական քերթութիւնը դեռ արուեստի մը կերպարանք աւած չէր. այլ Թատրը կրպակ մը կը համարուէր, ուր ինչպէս ամէն վաճառք՝ ասանկ ալ Թատերական բանաստեղծութիւններ կը ծախուէին, և ուր որ աւելի շատ էր այն ապրանքը՝ հոն էր նաև ժողովրդեան յաճախութիւնը:

Հարկ չէ յիշեցընելը թէ ամէն գրիչք իրարու հաւասար կամ նման չէին հանձարով. այլ կը գտնուէին մէջերնին այնպիսի անձինք ալ՝ որք իրենց հանձարովն ու երկասիրութեամբք ուրիշներէն վեր կը սեպուէին արժանապէս. ուստի և ժամանակաւ իրենցմէ կրասերագոյնք ալ, ինչպէս նաև ինքն Շէյքսպիր, ամօթ չէին սեպեր այն աղբիւսին մէջ, եթէ կարելի է ծանօթ առականորդուրցուածքը դործածել, մարգարիտ փնտռել:

Անոնք եղան որ իրենցմէ առաջ ապրող անուանեալ քերթողաց մէկ քանի գրուածներուն նոր փայլ մը և պայծառութիւն տալով, ինչուան առ մեզ հասնելուն պատճառ եղան. ապա թէ ոչ՝ իրենց ժամանակը ոչ միայն զիրենք չմեծարեց ու չյարգեց, այլ նաև շատ անգամ հեղինակներէն աւելի պատիւ ու մեծարանք ցըցուց զանոնք ներկայացընող անձանց: Մենք ալ հաւասար մոռացութեան մը արժանի սեպելով անոնց յիշատակը, անցնինք մէկ քերթողի մը վրայ խօսելու որ վեհատասաներորդ դարուն մէջ երևցող բանաստեղծից մէջ ամենէն աւելի նշանաւորն է և համբաւեալ նոյն իսկ Անգլիացուոց մէջ: Ասիկայ է Քրիստափոր Մարլու:

1562ին ծնած էր Մարլու, և Քէյմպրիձի համալսարանէն ելած ատենը կատակերգութեան ետեւէ ըլլալով, անուանի եղաւ թէ զեղծ վարքովն ու թէ միանգամայն քերթողական հանճարով: Յայտնապէս անաստուածութիւն դաւանելէն ետքը, որպէս զի կարող ըլլայ համարձակ իր ախտիցը հետեւիլ, սպաննուեցաւ ծառայէն՝ զոր ինքն ուղեր էր զարնել մեռցընել, թատերական արուեստին մէջ իրեն նախանձորդ երևնալուն համար: Սակայն քերթող էր Մարլու. և եթէ իր կենաց զառածանացը մէջ՝ քիչ գիտութիւն ունեցեր էր մարդկային սրտի, սակայն բոլորովին ալ կորսընցուցած չէր այն բեղնաւոր և մեղամաղձոտ երեակայութիւնը՝ որով զարգարուած էր՝ ի բնութեանէ: Այս երեակայութիւնը գրեթէ միշտ ճշմարտութենէ անդին անցնելու պատճառ եղաւ իրեն, ուստի և աւելի է իր գրուածոցը մէջ կարգէ դուրսը (extravagant) քան թէ վսեմը. սակայն իր ուժին մէջ հաւասար կը նկատուի ազնուականն, գորովալից և ահաւոր. և եթէ գիտնար աւելի չափաւորութիւն պահել՝ ի կիրառութեան, տարա-

կոյս չկայ որ իրաւամբ աւելի յարգի պիտի ըլլային իր գրուածներն ու անունը :

Մարտոյի գլխաւոր երկասիրութիւններն են Երուսաղէմ, Հրէայն Մալթայի և Պալեստինայի բժշկական պատմութիւնը : Այս վերջի ողբերգութիւնը՝ որ իր գրուածոցը մէջ ամենէն աւելի սկզբնատիպ և գեղեցկագոյն կրնայ սեպուիլ, նոր կերպարանք և ձև մը առած է նշանաւոր գերմանացւոյ մը, Կեթէի, գրչով և հանճարով :

Պարսկի ողբերգութեանը նիւթն է՝ իմաստուն մը որ իր հոգին սատանայի կը ծախէ, պայման գնելով որ ութսուն տարուան միջոց անսահման իշխանութիւն մը ունենայ երկրիս վրայ : Այսպիսի սակարկութիւններ խիստ սովորական են միջին դարուց վիպասանութեանց և առականերուն մէջ, և յորս ստանան մեծ դեր մը կը խաղայ : Մեփիստոփել, գժոխային ոգի մը, ծառայ կը սահմանուի բժշկին, և հետը աշխարհքէ աշխարհք կը քալեն, և ուղած ամէն անառակութիւննին և անկարգութիւննին կը կատարեն : Վերջապէս ութսուն տարին կը լրանայ, և Պարսկ գեռ իր փափաքած երջանկութեան հասած չէ. և սակայն կը հասնի այն ժամանակն՝ յորում սատանայն իր սակարկութեանը համեմատ՝ անոր հոգին կը պահանջէ : Պարսկ կէս գիշերուն պիտի մեռնի. և ժամացոյցն՝ արդէն հնչած է մետասաներորդ ժամը. վախը և տագնապը, խղճի խայթը միանգամայն զինքը կը չարչարեն : Այն ատեն թշուառ բժիշկը կը սկսի աղաղակել .

« Ո՛վ Պարսկ, ժամ մը միայն մնացած է քեզի ապրելու, և անկէ վերջը յաւիտեան պիտի դատապարտուիս... Երկնից անդադար շարժման մէջ եզող գունտեր՝ զկայ առէք, որպէս զի ժամանակը առաջ չերթայ, և կէս գիշերը երբէք չհասնի : Ել աստուածայինդ արեգակն, պայծա-

Generated on 2016-05-23 07:02 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

ապեղ ակն բնութեան, եւ մեզի անվախճան օր
 մը պարգևեց զհամար. կամ այս ժամս՝ ասորի մը
 ըրէ, ամիս մը, շաբաթ մը, օր մը, որպէս զի Տա-
 ըսթ ասեն ունենայ զլջալու և իր հոգին փրկե-
 լու... Սակայն աստեղք կը շարունակեն իրենց
 ընթացքը, ժամանակը գահավիժելով առաջ կ'եր-
 թայ, ժամացոյցը պիտի զարնէ, վրայ հասնի դեռ,
 և Տարսթ պիտի դատապարտուի... Ա՛հ, դիմեմ
 յերկինս՝ խաղտելու անոր ձեռքէն... Սակայն
 որուն ձեռքն է որ զիս վար կը նետէ մերժելով:
 Նայէ, հաստատութեան որ կիտին վրայ կը փայ-
 լէ Քրիստոսի արիւնը. այն արեանը մէկ կաթիլը
 զիս կրնայ փրկել... Ո՛վ աէր իմ Քրիստոս... Մի
 գիշատեր իմ սիրտս, ո՛վ Արուսեակ, Քրիստոսի՝
 անունը առուս համար. կ'ուզեմ վերստին կրթի
 նել, ու ինծի օգնութեան կանչել... Ո՛վ Արու-
 սեակ իմայէ ինծի... Այլ ո՛ր է նա. միթէ մեկ-
 նեցա՞ւ... Ահաւասիկ իր սպառնալից բազուկը,
 իր թշնամի երեսը... լերինք և բլուրք, եկէք թօ-
 թափեցէք իմ վրաս, ծածկեցէք իմ գլուխս եր-
 կնքին բարկութենէն... Երկիր, բացուէ. որպէս
 զի քու անդնդոց մէջ ծածկուիմ... Բայց զիս
 չուզեր ընդունիլ... Եւ դուք, աստեղք, որ կա-
 րապետ եղաք իմ ծննդեանս, որ ինծի բաժին
 առիք զմահ և զգժոխս, դէպ'ի առ ձեզ ձգեցէք
 զՏարսթ, ինչպէս ամպի մը քովերէն ամփոփուած
 թեթև գոլորչի մը որ կը մեծնայ հեռուէն, որ-
 պէս զի երբ զիս օգոց մէջ ժայթքէք՝ պատառա-
 առն անգամներս ձեր բոցակէզ բերնէն իյնան,
 և իմ հոգիս կարենայ բարձրանալ և վերաչուել
 յերկինս. (ժամացոյցը կը զարնէ): Ո՛հ, կէս ժամն
 անցաւ. քիչ մը ասեն, և ահա ամբողջ ժամն ալ
 պիտի լրանայ: Ա՛հ, եթէ իմ հոգիս մեղացս հա-
 մար պիտի պատուհասի, գէթ չափ մը դիր իմ
 պատիժներուս... Թող գժոխոց մէջ հազար տա-

րի, տասը հազար տարի կենայ Պարսթ, բայց վերջապէս կարենայ փրկուիլ... Այլ աւանդ, վասն զի դատապարտեալ հոգիներուն պատուհասիցը ժամանակ որոշուած չէ... Ա՛լ Պարսթ, ինչո՞ւ համար անհոգի արարած մը չըստեղծուեցար. կամ ինչո՞ւ քեզի արուած հոգին անմահ է... Անիծեալ, որոնք իմ կենացս պատճառ եղան... Ահաւասիկ ժամը, տհա առեներ: Ելիր, սլացիր յերկինս մարմին իմ, ապա թէ ոչ՝ պիտի դայ սատանան Գժոխոց անգուշը զքեզ ասնելու համար... Ա՛լ հոգի, ջրոյ շիթ մը դառնալով՝ Ավկիանոսին մէջ ինկիր, որպէս զի կարելի չըլլայ զքեզ գանել»:

(Ժամացոյցը կը զարնէ. կ'որոտան կայծակուշք, և սատանաները ներս կը մտնեն):

Այնպիսի մեծութիւն ու կորով կայ այս մատածութեան մէջ՝ որ նոյն իսկ իրմէն ետքը եկող ու կերպով մը իրեն նմանելու և զինքն գողափարել ուզող քերթողաց մէջ հաւասարող քիչ գտնենք: Սակայն Մարտի գլխաւոր պարծանքն այն է որ Երեսարդ Բ պատմական ողբերգութեան յօրինմամբ այնպիսի նոր ասպարէզ մը բացած է՝ յորում այնչափ և այնպիսի փառքով Շէյքսպիրի նման անձ մը պիտի անմահանար:

Սակայն Շէյքսպիրի և իր երկասիրութեանցը վրայ չխօսած, հարկ է որ աչքերնիս դարձրնենք ուրիշ ժամանակակից քերթողի մը վրայ ալ՝ որ առջնիս կ'ելէ: Այս քերթողն է Բենիամին Ճոնսըն, որ 1574 տարւոյն սկիզբները ծնած է: Իր մայրը՝ տղուն աշխարհք գալէն առաջ այրի մաւրով, երկրորդ անգամ՝ ամուսնացաւ որմնագրի մը հետ, որն որ ուզեց իր արուեստին աշակերտել նաև զԲենիամին. բայց անիկայ յանձնառու չեղաւ, քերթողութեան մասնաւոր բերում ու ասորժակ մը տեսնելով իր վրայ: Ընտանեացը բարեկամներէն մէկը տղուն վրայ ձեռք դրաւ, ու

նախ Վէսթմինսթրի դպրոցը ու ետքը Գէյմպրիձի
 համալսարանին աշակերտաց թուոյն մէջ խոթեց .
 բայց ուսմանց ընթացքը լմրնցընելով, աղքատու-
 թեանը պատճառաւ ստիպուեցաւ ժամանակ մը
 նիւթական աշխատանքով իր ոգեպահիկը հայթ-
 հայթել, բայց ոչ երբէք ձեռքէն իրեն սիրելի հե-
 ղինակաց՝ Հոմերի ու Որատիոսի գրքերը ձգելով,
 որոնք իր տառապանացը մէջ գլխաւոր մխիթա-
 րութիւնն էին: Այսպիսի կեանք մը իրեն շա-
 անտանեղի երեւալով, կամաւոր զինուոր գրուե-
 ցաւ այն տանններն Փլանդրիա գանուող անգլիա-
 կան բանակին. ու պատերազմի մը մէջ՝ երկու
 բանակաց աչքին առջև իր ձեռքովը թշնամի սպայ
 մը սպաննեց: Սակայն այս յաջողութիւնն ալ բա-
 ւական չեղաւ զինուորական կեանքը իրեն սիրելի
 ընելու. և տեսնելով թէ իր աներոջ մահուընէն
 ետքը յետին աղքատութեան մէջ ինկաւ իր մայ-
 րը, անոր ասրուսա ճարելու համար՝ կատակեր-
 գակ քերթողաց դասուն մէջ խառնուեցաւ: Հոն
 ալ չկրցաւ յարատուել. վասն զի մենամարտու-
 թեան մը մէջ իր ընկերակիցներէն մէկը սպաննե-
 լով, հարկ ելաւ որ թատերաբեմէն մեկնի, ու
 չկրնալով այլ ևս դերասան ըլլալ, ուղեց կատակ-
 երգակ քերթողութեան պարապիլ: Այլ և այլ
 գժբալդ ճաշակներէն ետքը՝ Ամէն Տէլս էր Բնաս-
 րութեանը Տէլ (Every man in his humour) կոչուած
 կատակերգութիւն մը շարագրեց, և որ առջի
 անգամ ներկայացուելով՝ ի 1596, իմացան Անգ-
 ղիացիք թէ նշանաւոր թատերական քերթողի մը
 հանձար ունէր ճոնսըն: Իր այս տաղանդը ճանչ-
 ցողներուն մէջ յետին չէր Շէյքսպիր, որ այն ա-
 տենները Պլէքֆրիէրսի թատեր գերասաններէն
 մեկն էր, և յորդորեց իր ընկերակիցքը մտադիւր
 սիրով ընդունիլ թէ քերթողը և թէ անոր երկա-
 սիրութիւնը: Անով քաջալերուեցաւ ճոնսըն, ու

հետզհետէ այլ և այլ յիսունևչորս խաղեր շարա-
գրեց, յորս մաադրութեան արժանաւորագոյն-
ներն են Աղա-էս, Կին լեւալ և Ալփիփս կոչուած-
ներն: 1619ին պսակեալ քերթողի հասոյթ ստա-
նալով, հազիւ կրցաւ աղքատութեան տառա-
պանքէն խալըսիլ: Մեռաւ 1637ին՝ կենացը վաթ-
սունուիրեք տարուան հասակին մէջ, ու Ուէսթ-
մինսթրի արքայարանին մէջ թաղուելով, վրան
այս պարզ ու անպաճոյճ տապանագիրը գրուե-
ցաւ. « Ո՛վ անուանիդ Պէն Ճոնսըն »:

Ճոնսըն՝ որուն հանճարը խիստ չափաւոր էր
ողբերգութեան մէջ, շատ աւելի նշանաւոր երև-
ցաւ ՚ի կատակերգականին. բայց անոր մէջ ալ
ունենալով այլ և այլ թերութիւններ, զորս ոչ
այնչափ փրեն՝ որչափ սպրած ժամանակին յա-
տուկ սեպելու է: Իր գլխաւոր արդիւնքն անոր
մէջ է՝ որ իրմէ ետքը երևցող կատարելագոյն քեր-
թողաց, և մանաւանդ Շէյքսպիրի, առաջնորդ ե-
ղած է. և որչափ ալ իրարմէ հեռու ըլլան այս
երկու հանճարները, սակայն անով իր յարգը և
արդիւնքը չպակսիր: Առաջնութիւնը՝ իր թե-
րութիւններովն հանդերձ ունի նաև իր արժա-
նիքը:

Շէյքսպիրի գրաւորական կենաց վիճակը՝ մա-
տենագրական պատմութեան մէջ գրեթէ միակ
տեսարան մը կը ներկայացընէ: Իր սգգին և դա-
րուն՝ ամենէն նշանաւոր քերթողը սեպուած է
հիմա արժանապէս. բայց այդ փառաւոր համ-
բաւը չստացած՝ հարկ եղեր է որ իր յիշատակը
այլ և այլ կերպարանափոխութիւններ կրէ: Վասն
զի իրեն նման քերթող մը չենք կրնար գտնել որ
այնչափ այլազան կերպով քննադատուի՝ Անդ-
ղիոյ ամենէն աւելի գերագոյն և հմուտ քննարան-
ներէն. և ոչ լոկ իր հանճարոյն և գրուածոց վրայ
եղած են այս տարաձայնութիւնները, այլ նոյն

իսկ իր կենացը հանգամանքներուն և մինչև անգամ՝ իր անուանը վրայ:

Այս միայն յայտնի է որ իր ծննդեան տեղը՝ նաև մահուանը տեղն եղաւ. և այս պարագայն նշանակ մը կրնայ սեպուիլ, եթէ ոչ ապացոյց, իր ընտանեկան բարեբաստութեանը: Այս տեղը՝ զոր Շէյքսպիրի ծնունդը այնչափ անմահացուց, պզտի քաղաքաւան մըն է Ուարվիքի կոմսութեան՝ Սթրէթֆրա-Աւոն կոչուած: Հաւանական կ'ենթադրուի թէ ծնած ըլլայ 'ի 1564 ապրիլ ամսոյն 23ին: Իր հայրը, Յովհաննէս Շէյքսպիր, բրդեղէնի վաճառական մըն էր, և խուզած ոչխարներն ալ կը մորթէր, ու այս ծառայութեան իրեն օգնական ունէր որդիքը: Յովհաննէս Շէյքսպիր տասնըմէկ զաւակ ունէր. ասոնց մէջ չորրորդ էր Ուիելմ (Գուլիելմոս): Կ'երևնայ թէ մասնաւոր դաստիարակութիւն մըն ալ ընդունած չըլլայ, այլ առ առաւելն գիւղական կրթութիւն մը՝ որչափ իր վիճակին և աստիճանին կը պատշաճէր: Իայց երբ Աստուած նշանաւոր կ'ընէ մէկ ճակատ մը հանձարոյ կնքովը, այդ ճակատը կը մեծնայ, կը բարձրանայ և ամենուն վրայ կ'իջևէ, որչափ ալ անշուք կամ ապաստոհմ ըլլայ իր ծնունդը:

Շէյքսպիրի կենացը ծանօթ պարագաներուն մէջ ամենէն առջինը իր ամուսնութիւնն է. վասն զի տասներութր տարուան հասակին՝ իրեն կին առաւերկրագործի աղջիկ մը, ուսկից մէկ մանչ մը ու երկու օրիորդ ունեցաւ: Իր առջի պարապմունքն եղաւ ուսուցչութեան զբաղիլ. բայց անով ալ չկարենալով իր ոգեպահը հայթհայթել, ստիպուեցաւ քսանուերկու տարուան հասակին Լոնտրա երթալ: Փնտռած բաղդը ձեռք ձգելու համար ունէր զերիտասարգութիւն, զհանձար և զազասութիւն. առիթը միայն կը պակսէր, այն ալ շուտով Շէյքսպիրի դէմն ելաւ:

Պէջքֆրիէրսի թատեր դերասանաց մէջ՝ Շէյքս-
սբիրի երկու հայրենակիցք կը գտնուէին այն ա-
տենները. Հալքարա Պըրպէճ՝ և Թամաս Կրին.
ասոնք զինքը սիրով ընդունեցան, և առաջարկե-
ցին որ իրենց արուեստակիցն ըլլայ: Շէյքսբիր
ընդունեցաւ անոնց սլայմաններն, և երեք տարի
անցնելէն ետքը, իր փութոյն քան թէ հանճարոյն
համար՝ սկսաւ բաւական դրամ վաստըկիլ: Ինքը
որչափ ալ չափաւոր դերասան մըն էր, այնչափ
ալ գերազանց ուսուցիչ արուեստին. ուստի և
ընկերակիցներէն շատերը իր խորհրդովն ու թե-
լագրութեամբ՝ ստացան այնպիսի համբաւ մը՝ ո-
րուն համեմէն ինքը շատ հեռի էր: Ինչպէս
յայտնի եղաւ իր հանճարը: Իր ընկերներուն մէ-
կուն նախանձը՝ յայտնի կերպով կը հաւատար-
մացընէ մեզի զայն: Թատրին մէջ խաղցուած
շատ հատուածները խեղճ բաներ էին. յաճախ
զանսնք սրբագրել կամ մասամբ նորէն շինել հարկ
էր, երբեմն մէկ տեսարանը ղեղչէլ, ուրիշ մը ա-
ւելցընել, և շարագրութեան ու ոտանաւորին
վրայ տեսնուած թերութիւնները սրբագրել:
Շէյքսբիր՝ թատեր տէրերէն մէկն ըլլալով, այն
անձև ու անկերպարան գրուածները աչքը կ'ան-
ցընէր, ժողովրդեան ու հանդիսականաց աւելի
հաճոյական ընծայելու համար: Երբեմն ալ հին
ատենուընէ մնացած ու մոռցուած խաղերը նոր
ձևի ու կերպարանքի մը մէջ խօթելով, իբրև բո-
լորովին նոր գրուածք մը հասարակաց կ'ընծայէր:
Թատերական մատենագրաց մէջ՝ որոց այս ծա-
ռայութիւնը կը մատուցանէր՝ Հասբերգ Կրին
անուանով անձ մըն ալ կար, որ չհանդուրժելով
իր հանճարոյն և գրչին այսպիսի խիստ ու անա-
չառ քննադատութեան տակ իյնալուն, իր ըն-
կերակից հեղինակաց բողոքեց Շէյքսբիրի դեմ.
նմանցուց զանիկայ ուրիշներու փետուրներովը

զարդարուող ու պճնող ճային, և յորդորեց զիրենք որ ամէնքը մէկ ըլլալով այդ գրաւորական բռնաւորութեան լուծը թօթափեն: Իր խօսքն ու առաջարկութիւնը մտադրութեան արժանաւոր սեպուեցաւ, և ոչ միայն քերթողք՝ այլ նաև բոլոր Անգղիա սկսան տարակուսիլ իր հանճարոյն վրայ, և զինքն աննշան անձ մը սեպել: Շէյքսպիր բոլորովին ձեռք քաշեց այն գործէն և սկսաւ առանձին աշխատիլ, ու իր անուամբը թատրերգութիւններ հրատարակել: Սակայն հասարակաց կարծիքն այնչափ երկմիտ էր իր վրայ, որ զանոնք կարդացած ու վրանին զմայլած ասեմներն ալ չէին ուզեր հաւտալ թէ այնպիսի հանճարոյ մը տէր ըլլայ Անգղիա: Շէյքսպիր ամենևին չխռովեցաւ. մանաւանդ թէ Ապուլի և Արանիս կոչուած քերթուած մը հրատարակելով Սուրամիթրնի կոմսին նուիրեց, ու ընծայականին մէջ կը նշանակէր թէ անիկայ ըլլայ իր հանճարոյն նախկին պիտար, թէպէտև արդէն վեց ուրիշ գեղեցիկ թատրերգութիւններ յօրինած էր անկէ առաջ, բայց ամենևին բանի տեղ չգնելով զանոնք, կամ չուզելով որ ժողովրդեան կարծեացը հակառակելով, իրեն գէմ՝ նոր թշնամութիւններ յարուցանելու առիթ տայ: Յաջորդ տարին (1594) նոյն իշխանին նուիրեց իր Լուիբիա կոչուած քերթուածը, և յարգանք կը զրուցէր թէ « Ինչ որ գրեր եմ՝ քուկդ է, և գրելիքներս ալ քեզի կը պատշաճին »: Ա՛աւանդեն թէ երիտասարդ իշխանը հազար լիրա սթեռլին օսկի հասոյթ կապած ըլլայ քերթողին, և անանկով յայտնի ըրած իր սերն ու բարեկամութիւնը: Այս կրկին քերթուածներուն պատճառաւ մեծ անուն և համբաւ ստացաւ Շէյքսպիր. մանաւանդ երբ քիչ ատենէն ըսկսաւ այլև այլ համառօտ քերթուածներ ու տաղեր հրատարակել: Բայց ինքն այն աստիճան ան-

տարբեր էր իր համբաւոյն, որ և ոչ իսկ մաքէն կ'անցընէր իր քերթուածները ապադրուածեամբ հրատարակել. թէպէտև այնպէս ալ մեծ էր իր յարգը ժողովրդեան առջև: Տարակոյս չկայ որ իր ժամանակակից քերթողք պիտի չկարենային հանդուրժել. ուստի և ամէն ջանք բանեցուցին զինքը նուաստացընելու, և երբոր զիրար գովելու համար անթիւ քերթուածներ կը շարագրէին, չէ թէ միայն գովուածեան խօսք մը չէին ուղղեր առ Շէյքսպիր, այլ մանաւանդ զինքը ծաղր ու արհամարհ երևցընելու կ'աշխատէին:

Անկարելի էր որ այս ամէն բաները ազդեցութիւն չունենային Շէյքսպիրի զգայուն սրտին վրայ. ուստի և մտադիւրութեամբ ձգեց հեռացաւ այն աշխարհաքաղաքէն, ու իր ծննդեան աւանը դարձաւ: Հոն գտաւ իր կինն ու դստերքը, զորս ամուսնացուց. և 'ի յիշատակ իր դարձին տնկած թթենեոյ ծառը՝ երկար առէն մեծարանաց նիւթ եղաւ իր քաղքին մէջ: Ինչուան 1755 կանգուն կեցած էր Շէյքսպիրի տունը և անկած ծառը: Տունը մեծ ու ընդարձակ էր, և ծառը՝ որ ինչուան հեռու տեղուանք իր ճիւղերը կ'արձրկէր, բոլոր գեղաւանին թուլ կը մատակարարէր: Հետաքրքրութեան համար հոն եկող այցելուաց թիւը բազմաթիւ էր. սանտէրը մալձոտ մտրդ մը ըլլալով, տունը փլցուց և ծառն ալ կտրել հրամայեց: Ոսկերիչ մը գնեց թթենին, և անոր փայտէն քթախոտի տուփեր շինելով այնչափ ծանր գնով վաճառեց՝ որ քիչ ատենուան մէջ մեծ հարստութեան սէր եղաւ: Շէյքսպիրի հանձարը այն ատեն աշխարհածանօթ էր. բայց երբ 1616ին իր ծննդեանը տարեկանաց օրը մեռաւ մեծ քերթողը իր կենացը յիսունուերկու տարուան հասակին՝ ոչ ոք զգաց այնպիսի հանձարոյ մը անդարման կորուստը. ոչ ոք 'ի քերթողաց՝ անոր չլրմին

վրայ գովութեան խօսք մը զրուցեց կամ ծաղկէ պսակ մը գրաւ : Անանկ անձի մը սուգն ու ցաւը՝ միայն իր ընտանեացը մէջ ամփոփուած մնաց : Եւ ոչ ինքն իսկ Շէյքսբիր՝ յոյս մը ունէր ապագային վրայ . իրեն կ'երևնար թէ աշխարհիս վրայ ունեցածը՝ անզարգ գերեզման մը պիտի ըլլայ :

Անտարակոյս նոյնը պիտի հանդիպէր, եթէ իր մահուընէն եօթն տարի ետքը, իր թասեր ընկերակից երկու դերսմաններ Հէմինճս և Գընտէլ Շէյքսբիրի ուղբերգութեանց, կատակերգութեանց և պատմական մանր գրուածոց առջի հրատարակութիւնը չընէին, ծանուցանելով թէ անոր յիշատակը անմահացընելու համար այս աշխատութեան ձեռք կը զարնէին : Անշուշտ մտքերնէն չէր անցնէր թէ օր մը բոլոր Անգղիա երախտապարա պիտի ըլլար իրենց, և Տրայտընի, Միլգընի, Փոփայ և Էտիսընի նման անձինք՝ Անգղիոյ ամենէն աւելի մեծ քերթող պիտի հռչակէին ըզ-Շէյքսբիր :

Այս կարծիքը ընդհանուր պիտի ըլլար ոչ միայն յԱնգղիա, այլ և ընդ ամենայն Եւրոպէ . վասն զի ուր որ հասան Շէյքսբիրի թատերական գրուածները, ինչուան երբեմն անյատուկ թարգմանութիւններով և յապաւմամբ կամ յաւելուածով, ամէն տեղ հռչակուեցաւ ու մեծարուեցաւ իր գերագոյն հանճարը . և անգղիացի բազմաթիւ և ընտիր մատենագրաց մէջ՝ իբրև հսկայ մը երևեցաւ Շէյքսբիր, զարմանալի ու աննման իր հանճարովը և մտաց ճոխ արգաստւորութեամբը : Հոմերոսէն ետքը երևցած քերթուլաց մէջ՝ թերևս ամենէն աւելի արժանաւոր ազդային բանաստեղծի մականունը կրելու . և անոր պէս ընդհանրապէս զարմացուած ու զգածուած ամէն օտար ժողովուրդներէն . վասն զի ամէն ժամանակաց և ամէն երկրի մարդիկ՝ կը ճանչցուին և կը գտնուին

այն բնաւորութեանց մէջ զորս տուած են իրենց ներկայացուցած անձանցը, ու անոնց այլ և այլ՝ բայց ճշգրիտ բարուց նկարագրութեան մէջ՝ բոլոր մարդկութիւնը անձնաւորել կու տան: Իր նկար- ներուն այժը և դոյներուն կենդանութիւնը այն աստիճանի է որ անոնց պատրանքը ճշմարտու- թեանէ հեռու չմնար: Ամէն անձ իրեն յատուկ ու մասնաւոր բնաւորութիւն ունի, որ կարգէ դուրս տալաւորութիւն մը ընելով մեր սրտին վրայ՝ ան- կարելի կ'ըլլայ շփութել զինքն ուրիշի մը հետ: Կը ճանչնանք ու կը տեսնենք զինքը. թէ խօսելու ըլ- լայ և թէ գործէ, միշտ նոյնն է. և այնպէս ճիշդ, որ անկարելի կ'ըլլայ ուրիշ կերպով նկատել զին- քը: Ստիկայ է Շէյքսբիրի գլխաւոր արդիւնքը, և որուն չէին կրցած հասնիլ իրմէ առաջ ելող քեր- թողք. վասն զի ինքը միայն յաջողեցաւ չէ թէ միայն ձեւացընել ու կերպաւորել իր մէջ բերած անձինքը, այլ նաև կարծես թէ հոգի մը տալ ա- նոնց: Բուն և ճշմարիտ հանճար ունեցող անձանց յատուկ է այսպիսի կերպով տեսնել, զգալ և նկարագրել զբնութիւն:

Եւ յիրաւի, գժուարին պիտի ըլլայ գտնել քերթող մը այնպիսի թատերական անձինք ներ- կայացընող, որպիսիք ոմանք են խանդաղակաթն Ռոմէոյ, տիրազգածն Համլէ, թշուառ թագա-ւորն Լէար, փառասէրն Մէքպըթ, նախն- ձայոյն Ութէլլոյ և քաղաքագէտն Հոլիքարա Գ: Այս նկարագիրներէն ոմանք բուն պատմական են, այլք հին աւանդներէն փոխ առնուած, ու մանք առասպելախառն և ուրիշներն ալ իրմէն առաջ թատերական քերթողաց հետևողութիւն. բայց հիմա ամենքն ալ Շէյքսբիրի կը պատկանին: Սակայն ամենէն աւելի յատուկ է իրեն այն շը- նորհքը, փափկութիւնն ու մեծվայելութիւնը՝ զոր մէջ բերած գեղեցիկ սեռին կու տայ: Այս

ամէն յասկուծիւններն անով աւելի զգալի ու զարմանքի նիւթ կ'ըլլան եթէ քերթօղին ժամանակը նկատենք. վասն զի իր քնարը՝ բարբարոսութեան գէս 'ի քաղաքակրթութիւն անցքն է: Ո՛րչափ քաղցր ու խանգաղատական է Յուլիէզ, որ իր պարզութեանը մէջ չկրնար հաւատալ՝ թէ ինչպէս սերը կրնայ յանցանք ըլլալ, և սիրոյն ըզմայլմանը մէջ՝ չկրնար լսել ներքին ձայնին որ կը վկայէ թէ հարսանեկան առագաստը իրեն գերեզմանը պիտի ըլլայ: Ո՛ւր գտեր է զՄիրանաա, որ Եւայի ու Կալադէայի մը նման՝ սուրբ և ողջախոհ սիրոյ մը ազգեցութեամբն՝ նոր կեանք մը կը զգենու, և շնորհաց, ազնուութեան և բարութեան սակաւագիւտ դանձերն իր վրայ կը միացըցնէ: Եթէ Սոփոկլի Սնտիգոնէն ազգած է Շէյքսպիրի զգարմանալին Կորաեւիա, որ իր գեղեցիկ անձնանուիրութեամբն չզարհուրիր ոչ յարհամարհանաց, ոչ 'ի ձախորդութենէ կամ յաղեալից և յապաշնորհութենէ, ուսկից առած է այնչափ նորանոր բարուց առաջին գաղափարը. ինչպէս են Տեամոդէն, Իմոգէն, Եսսիքա, Ոֆելի: Զգանգաղինք ըսել թէ միայն Շէյքսպիրի սրանն: Ինքն իսկ քերթօղն կը խոստովանի թէ որչափ զգայուն և դիւրազգած եղած է առ սէր. և այն ամէն չընորհքն ու առաքինութիւններն՝ զորս նկատեր կամ յերազեր էր երկրիս վրայ, կը փոխադրէին զինքը այն տեսարանին վրայ՝ զոր կ'ուզէր ներկայացընել. նման այն նկարչին որ պատասառի վրայ կ'ուզէ անցընել՝ իր սրտին մէջ գրոշմուած ու միշտ աչքին դիմացն կենդանի եղող առարկաները: Որչափ զօրաւոր է տպաւորութիւնը, այնչափ ալ կենդանի ու ճշգրտանման իր պատկերը:

Բարուց նկարագրէն զաս՝ զարմանալի են 'ի Շէյքսպիր՝ մտածութիւնք և բացատրութիւն: Իր գրչին սակ հինցած ու սովորական մտածութիւն

մը բացատրութեան կերպովը այնպէս կ'առուգանայ ու կ'ազնուանայ՝ որ բոլորովին նոր ու բանաստեղծական զուրցուածքի մը կերպարանք կ'առնու: Բայց ասոր մէջ ալ իր թերութիւնը՝ երևակայութեան բերմանն անսալն է, որով զարտուղի կը մոլորի երբեմն. վրայէ վրայ կը խուկէ գաղափարներ, նկարագրութիւններ ու բացատրութիւններ. իր մտայ հարստութեան արդիւնքն է՝ որ զեղանեւով գուրս կը թափի, և զարմանք չէ որ չիկրնար ամէն անգամ չափ, ընարութիւն և սխորժակ պահել:

Շէյքսպիրի հանճարը այլ և այլ աստիճանով կ'երևնայ իր յօրինած թատերագութեանցը մէջ, որոնք ընդ ողբերգութիւն և ընդ կատակերգութիւն երեսունեւեկեց են թուով: Անոնց ամենուն մէջն ալ առաջին կարգի գեղեցկութիւնք կը նշմարուին. սակայն շատին մէջ ալ՝ բազմաթիւ և աչքի զարնող թերութիւններ: Տարակոյտ չկայ որ գեղեցկութեանցն նմանել արժան է, բայց միանգամայն զգուշանալ՝ պակասութիւնները յատկութեան տեղ ընդունելէն. ապա թէ ոչ՝ զարմանքը կոյր նախապաշարման մը կերպարանք կ'առնու:

Շէյքսպիրի հանճարոյն վրայ այս համառօտ ատեւութիւնն ընե՛նէս ետքը, մեր ընթերցողաց աչքին առջև դնենք իր գրուածներէն մէկը՝ յորում ամենէն աւելի ցըցուցած է իր մտայ տարօրինակ մեծութիւնը. այսինքն Համլէթի ողբերգութիւնը:

Խաղին սկզբնաւորութեանը մէջ կը նկատենք զինուորներ որ Տանիմարքայի Էլսինոր բերդին քով կը հսկեն, ու զարհուրանօք մը առջի գիշեր իրենցմէ մէկուն երևցած ստուերի մը վրայ կը խօսին: Եւ ահա միւսանգամ կ'երևնայ իրենց ստուերը, և կը ճանչնան յայտնապէս անոր վրայ՝

երկու տարի յառաջ մեռնող թագաւորներնուն կերպարանքը: Երբ անիկայ կ'աներևութանայ՝ առանց պատասխան մը տալու իրենց հարցմունքներուն, Որատիոս՝ հոն կեցող սպայից մէկը կը խօսի իր ընկերակցացն հետ ու կ'ըսէ.

« Հռովմէական կայսերութեան փառաւոր ու ծաղկած ասեմները, Յուլիոսի Կեսարու սպանմանէն քիչ առաջ, յանակնկալս գերեզմանները բացուեցան, ու սաւաններու մէջ պլլուած մեռեալք՝ ցաւոց ու հառաչանաց ձայներով լեցուցին բոլոր Հռովմայ փողոցները: Բոցահոլը գէսեր ունեցող աստեղք երեցան, արեան ցօղեր ու բիծեր արեգական վրայ. և աստղն խոնաւ՝ (լուսին) որուն ազդեցութեան տակն է Պիսիդոնի թագաւորութիւնը մթապաւ այնպիսի խաւարմամբ մը՝ ինչպէս որ պիտի հանդիպի դատաստանին օրը: Եւ ահաւասիկ ասոնք ահաւոր դիպուածոց գուշակութիւնք են, արիւնալից աղէտից նշանակներ. երկինք և երկիր միանգամայն կը սպառնան մեզի »:

Աքաղաղը կը խօսի. օրուան հետ ատեսարանն ալ կը փոխուի, և կը տեսնենք ինքզինքնիս էլլսինորի արքունեացը մէջ, ուր Կլոդիոս թագաւորը՝ որ իր թագաւոր մեռեալ հարազատին այրւոյն հետ ամուսնացած է, կ'իմացընէ թագուհւոյն ու իր եղբորորդւոյն Համլէի առջև՝ Նորուեկիոյ իշխանին իրենց դէմ ունեցած թշնամական խորհուրդները, ու անուշութեամբ մը կը յանդիմանէ զՀամլէ՝ հօրը մահուանէն ետքը վրան երեցած արտմութեան համար: Համլէ հազիւ կը պատասխանէ. բայց մինակ մնացած ատեն կը յայտնէ իր սրտին ցաւը մօրը անարժան վարմանցը համար, որ երկու ամսուան մէջ մոռցաւ իր ամուսինը ու Տանիմարբայի նոր տէր մը տուաւ. « Ա՛հ, կ'ըսէ, դեռ մաշեցուցած չէ այն ոտքի ամանը՝ որով իմ

խեղճ հօրս դիակին ետևէն գնաց, բոլորովին արտասուած լից ու անմխիթար՝ ինչպէս Նիսբէ մը... Ո՛վ երկինք, գազան մը՝ որ բոլորովին զիրկ է՝ ի բանականութենէ, աւելի երկար ատեն ցաւ կը զգայ... Եւ իմ հօրեղբորս հետ ամուսնացած, իմ հօրս եղբորը հետ՝ որ այնչափ նման է հօրս, որչափ ես Հերակլեսին»։ Նոյն միջոցին Որատիոս կու գայ կը պատմէ Համլէթ՝ երեկոյեան տեսիլը որուն ականատես եղած էր, ու Համլէ մտքը կը դնէ որ ինքն ալ երթայ հօն և սպասէ հօրը ըստուերը տեսնելու։ Կէս գիշերուն կ'երևնայ ըստուերը, և թէպէտ իր ընկերակիցքը կ'ուզեն արգելուլ զինքը՝ բայց Համլէ՝ ի ծածուկ հօրը ստուերին ետևէն կ'երթայ, և իրմէն կ'իմանայ թէ գաւաճանութիւն մը առիթ է անոր մահուանը. վասն զի Կլոդիոս, իր եղբայրը, իր պարտաւոր ամուսնոյն հետ խօսքը մէկ ըրած, քնոյն մէջ մահու տեղ արբուցեր է իրեն, միանգամայն յափրշտակելով իրմէ թագաւորական պսակը, ամուսինն ու կեանքը։

« Եթէ դու սիրա ունիս, որդեակ իմ, — կ'ըսէ, առանց վրէժխնդրութեան մի թողուր իմ մահս։ Սակայն ինչ ալ ըլլայ մտքի խորհուրդդ, մօրդ դէմ բան մի մտածեր. ձգէ զինքը երկնային վրէժխնդրութեան ձեռքն, և այն փուշերուն մէջ որ կ'աճին իր սրտին մէջ զինքը խոցոտելու և պատրուտելու համար։ Ողջամբ մնա, այլ զիս մի մոռնար։ — Յիշէ՛լ զքեզ, կ'աղաղակէ Համլէ. ահ, այո՛, թշուառ հոգի. պիտի յիշեմ զքեզ ցորչափ յիշողութիւնը տեղ մը ունենայ այս տագնապեալ գլխոյս մէջ »։

Այն օրուընէն՝ Կլոդիոսի կասկածներէն ինքզինքը ճողոպրելու համար՝ խենթ կը ձևանայ. նոյն իսկ իրեն սիրուհւոյն Ոֆելիայի աչքին առջև, Պոլոնիոսի գեղազէշ գստերը՝ Կլոդիոսի

գաւակցին: Անիկայ կ'իմացընէ իր հօրը Համէլի վիճակը. իսկ Պօլոնիոս՝ այն յիմարութիւնը դրստերը վրայ ունեցած սիրոյն արգասիք սեպելով, թագուհւոյն և թագաւորին կը ծանուցանէ: Խիլճը զիրենք կը ստիպէ ծածկել ինքզինքնին Համէլի տեսութենէն, որ խառնափնդոր ու պատրուած զգեստներով հոն կը հասնի, և զՊօլոնիոս ձկնավաճառ մը կը համարի: Բարեկամները վրայ կը հասնին. իսկ ինքը անոնց կը սկսի խրատներ տալ. և կարծեցեալ յիմարութեանը մէջ՝ բերնէն ելած իմաստասիրական ուղիղ տեսութեանց և խօսքերուն վրայ կը սքանչանայ Պօլոնիոս. « Բարեկամք իմ, կ'ըսէ Համէլ, քիչ մը ատենէ 'ի վեր է՝ չեմ գիտեր ինչ պատճառաւ կորսընցուցեր եմ իմ ուրախութիւնս և ինծի սովորական դարձած կրթութիւններն. երկիրս, այս հրաշալի մենքենայս, այնչափ ծանր ու անտանելի կու գայ ինծի՝ ինչպէս անարգաւանդ հրուանդան մը: Այս հրաշալի երկիրնքն, այն գեղեցիկ հատաառութիւնն որ մեր գլխոցը վրայ կախուած է, այդ փառաւոր կամարը՝ ուր այնչափ ոսկեղէն կրակներ կը փայլին, այս ամէնը զսգրահաս շոգիներուն նման են իմ աչքիս առջև: Ա՛րչափ գերազանց է մարդս. մեծ իր իմացականութեամբը, զօրաւոր՝ բարեմասնութիւններովն, զարմանալի իր ձևովն ու շարժմամբք: Հրեշտակ մըն է գործելու ատենը, մտածելուն ժամանակ աստուած մը: Հրաշալիք է աշխարհի, հրաշալիք արարչութեան. և սակայն իմ աչքիս առջև ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ ափ մը փոշուոյ »: Բարեկամներէն մէկը զինքը զբաղեցընելու համար՝ մօտ ակզուանքը հանդիսացած կառակերգակ գերասաններու վրայ կը խօսի: Բերել կու տան զանոնք, և Համէլ անոնց առջև կը շարունակէ իր յիմարութիւնները: Հոն կը ձեռացընեն անոնք Հեկուբէ կոչուած ող

բերգութեան մը քանի մը տեսարանները. իսկ երբ կը մեկնին, մեզադրելով իր վրէժինդրութեան կատարմանը համար ցըցուցած վատութիւնը, Համլէ կը սկսի խօսիլ. « Լսեր եմ, կ'ըսէ, թէ յանցաւոր մարդիկ՝ թատերական տեսլեան մը ներկայացմանը հանգիստատես գանուելով, այնչափ սրտերնին շարժեցաւ՝ որ մէկէնիմէկ խոստովանեցան իրենց չարութիւնները. վասն զի սպանողը, թէպէտ և լեզու ալ չունենայ, ձայնը պիտի բարձրացնէ և գերբնական լեզու մը խօսի... Այո, կ'ուզեմ որ այդ գերասանք հօրեղբօրս առջև՝ իմ հօրս սպանման նման գէպք մը ձևացընեն. այն ատեն՝ ուշի ուշով պիտի նկատեմ իր անարկիքը, պիտի մտնեմ անոր սրտին մէջ. եթէ թալկանայ, եթէ գունաստի՝ այն ատեն գիտեմ իմ ընելիքս »:

Սակայն այս որոշիչ փորձէն առաջ՝ կը մտածէ ինքզինքն սպաննել. ծանր կ'երևնայ իրեն կեանքը, ու ալ աւելի դժնդակագոյն վրան ծանրացած հարկն ու պարտքը. մահը՝ անոր առջև քուն մը, մանաւանդ թէ արթնութիւն մը կ'երևնայ. բայց ահաւոր ապագայի մը դիմաց՝ ինչպէս անձամբ կը խոստովանի, կը սառի՝ կ'ընդարմանայ իր քաջասրտութիւնը, ու առջի մտածութեանը կը դառնայ:

Թատերական ներկայացումը կը կատարուի իր հօրեղբօրն առջև. փորձը՝ ալ տարակոյս չի թողուր Համլէի սրտին մէջ՝ անոր և իր մօրը յանցանացը: Ալոգիոս ինքզինքը կը մասնէ՝ խաղը դարեցընել առլովն ու աստուածային գթութեան օգնութիւնը խնդրելով: Համլէ ետևէն կ'երթայ զինքը սպաննելու համար, բայց ատենելով զինքն աղօթքի կեցած՝ ՚ի կախ կը ձգէ վրէժինդրութիւնը, վախնալով որ չըլլայ թէ զինքն երկինք խրկէ: Նոքր մօրը քով կ'երթայ որ զինքը կանչած էր:

Իսկ Պողոնիոս ծածուկ ատղ մը պահուրտած՝ մը-
տիկ կ'ընէ անոնց խօսակցութեանը :

ՀԱՄԼԵ

Ահաւասիկ եմ մայր իմ, ընդէր արդեօք կո-
չեցեր զիս :

ԹԱԳՈՒՀԻՆ

Ձի դառնագոյն նախատինս ածեր, Համլէ, 'ի
վերայ հօր քոյ :

ՀԱՄԼԵ

Ձի դառնապէտ արհամարհանս ածեր, մայր իմ,
'ի վերայ հօր իմոյ :

ԹԱԳՈՒՀԻՆ

Անմատութեամբ խօսիս :

ՀԱՄԼԵ

Ամբարշտագոյնս բարբառիս :

ԹԱԳՈՒՀԻՆ

Եւ ընդէր իցէ քեզ, Համլէ, չճանաչել զիս :

ՀԱՄԼԵ

Այո՛, ստուգութեամբ երդուեալ 'ի խաչն սուրբ,
զի թագուհի ես դու, կ'ին եղբօր առն քոյ... և
երանի թէ չէիր այդպիսի... նաև մայր իմ ես :

Generated on 2016-05-23 07:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

ԹԱԳՈՒՀԻՆ

Քաջ է. գիտացից խօսել ընդ որոց կարիցեն
նկուեն առնել զքեզ:

ՀԱՄԼԵ

Ոչ. կաց մնա. բազմեաց աղաչեմ: Ոչ ելցես դու
աստի, մինչև տեսեալ իբրև 'ի հայելուջ, զոր
յանդիմանն արարից քեզ, զամենայն նենգագործ
գաղանիս սրտի քոյ:

ԹԱԳՈՒՀԻՆ

Զինչ խորհուրդք իցեն մտացդ. մի արդեօք կա
միցիս սպանանել զիս... Հնապա, հասէք յօգ-
նութիւն:

ՊՈԼՈՒԻՈՍ 'ի Բառապէսէն

Զինչ իրք իցեն: Յօգնութիւն:

ՀԱՄԼԵ Ձերիաջեալ զսոսերն

Ո՞ր դա. բայց մուկն մի չնչին: Միւն զսոսերն՝ ոսպի
լեւի լինի յայն: Մեռաւ նա: Ստուգութեամբ
ասեմ զի եհաս դմա մեռանել:

ՊՈԼՈՒԻՈՍ Վերաբար

Ահ, արդարև մեռայ ես:

ԹԱԳՈՒՀԻՆ

Զինչ գործեցեր:

Generated on 2016-05-23 07:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

ՀԱՄԼԷ

Չգիտեմ ինչ ամենևին: Միթէ թագաւորն իցէ:

ԹԱԳՈՒՀԻՆ

Որպիսի գործ դժնդակ և արիւնուուշա:

ՀԱՄԼԷ

Այո՛, արիւնուուշա... և այնչափ դժնդակագոյն որչափ ոք զի սպանանէ զթագաւոր, և լիցի կին եղբօր նորա:

Այն ատեն Համլէ կ'իմացնէ թագուհւոյն թէ ինչպէս ծանօթ է իրեն այն յանցանքը՝ որուն դաւակից է. և թշուառ մայրը ամօթահար կը մնայ իր որդւոյն արդարացի յանդիմանութեանը սակ: Թատերական տեսլարանայ մէջ ամենէն գեղեցիկն է այս. հօրը ստուերն ալ վրայ կը հասնի և աւելի սրտաշարժ կ'ընէ այն տեսարանը. բայց ինչպէս Շէքսպիրի ուրիշ այլ և այլ տեսարանները, ասիկայ ալ թերի կը մնայ:

Համլէ կը մեկնի Անգղիա երթալու. իսկ Ոֆելի իսկը կորսնցնելով ինքզամահ կը մեռնի: Սըրտաշարժ է այն ճշմարիտ յիմարութիւնը, զոր քերթողը անշուշտ դիտամաբ կ'ուզէ Համլէի կեղծ յիմարութեան դիմացը դնել: Այն օրն՝ յորում օրիորդին յուղարկաւորութիւնը կը կասարուի, Համլէ կը դառնայ, ու գերեզմանատունէն անցնելով կը տեսնէ գերեզման փորողները ու անոնց հետ կը խօսի: Հոն է Շէքսպիրի ներկայացուցած փիլիսոփայական տեսարանը, որուն համար շատերէն մեղադրուած է, և սակայն մարդու սիր-

տը մեծամեծ ու գեղեցիկ մտածութեամբ կը լեցընէ: Արնայ ըլլալ որ այն իտրհրգածութիւններն ու ծաղրաբանութիւնները՝ զորոնք կ'ախորժի ընել Համէ մեռելոց գանկերը տեսնելով, որոնք հողերու մէջ կը թաւալին, կարգէ դուրս և ողբերգութեան մը անպատշաճ երևնան: Սակայն Շէյքսպիրի սովորութիւնն է թատերական հանգոյցը լուծելու չփութալ. այլ մանաւանդ թէ իր կամահաճոյ և անստոյգ քայլերուն մէջ շատ անգամ կանկ կ'առնու. նման այն տղայոց որ իրենց շրջագայութեանը մէջ կը զուարճանան ամէն թուփերէ ծաղիկ ժողվելով, այսպէս ալ քերթողը կ'ուզէ ամէն բանով զբաղեցընել իր ընթերցողը և ուշ գրած նպատակէն հեռացընել: Վերջապէս հանգոյցները՝ որ մահուամբ, դեղատուութեամբ և սպանութեամբ կը կատարուին, յայտնապէս կը ցուցընեն թէ Շէյքսպիրի անձանօթ էր արուեստի գեղեցկութիւնը և կատարելութիւնը, ու գրեթէ առանց փնտուելուն՝ թատերական զարմանալի արդիւնքներ և տեսարաններ իր գրչէն կ'ելլէին, իր կարգէ դուրս և իսկատիպ հանճարոյն արդեամբ:

Շէյքսպիրի նշանաւոր թատերականներէն մէկն ալ Յուլիոս Կեսարու ողբերգութիւնն է, որուն վերջին գեղեցիկ տեսարանները մէջ բերենք:

Հռովմէական պատմութիւններէ ծանօթ են մեծին Կեսարու քաջագործութիւններն ու իր փառասիրական դիամունքն: Արդէն ժողովրդեան սիրելի, բազմաթիւ կուսակիցք ալ վաստրկած է իշխանաւորներէն, որոնք Կեսարու մեծութեան ու փառացը մէջ՝ իրենց ալ փառքն ու մեծութիւնը փնտուելով կուսակիցք ու թեակիցք են անոր: Ասոնց մէջ գլխաւորներէն էր Մարկոս Անտոնիոս չիւպատոս: Սակայն ծերակուտին մէջէն շատերն ալ՝ մասնաւորաց մեծութեանը

մէջ հասարակաց ազատութեան ու հայրենեաց վտանգ տեսնելով, հարկ ու հայրենասիրութիւն սեպեցին դաւաճանել զԿեսար: Ասոնց ալ առաջ նորդ էր Բրուտոս, Յուլիոսի սիրելին ու անոր անհարազատ որդին: Հանգիսաւոր օր մը՝ երբ Կեսար բազմեր էր 'ի Կապիտոլինի 'ի ժողով խորհրդեան ծերակուտին, դաւակիցք յարմար ժամանակ սեպեցին, ու յանկարծակի յարձակելով Կեսարու վրայ, զարկին սպաննեցին զինքն: Բրուտոս կը փութայ առ ժողովուրդն. արիւնազանգ սուրը ձեռքը, բռնաւորէ մը ազտաեղին կ'ի մայրնէ. վրայ կը հասնի Անտոնիոս, ու բռնամահ Կեսարու գովեսար կ'ընէ.

ԲՐՈՒՏՈՍ

« Եթէ իցէ ոք 'ի ժողովիս բարեկամ Կեսարու և սիրելի, ասացից առ նա՝ եթէ Բրուտոսի առ Կեսար սիրելութիւն ոչ դոյզն ինչ էր քան զնորայն. իսկ եթէ հարցանիցէ թէ առ ինչ սպա ընդդէմ Կեսարու յարեաւ Բրուտոս, այս է իմ առ նա պատասխանի. Ոչ եթէ զԿեսար նուազ ինչ սիրեցի ես, այլ զՀռովմ՝ առաւել: Զոր առաւել ընարելիք, աղէ սոսացէք. զի կեայր Կեսար, և մեք ամենեքեան մեռանէաք 'ի գերութեան, եթէ՛ Կեսարու և եթ մեռանելովն՝ կեցցուք յազատութեան մեք ամենեքին: Յորչափ Կեսար սիրէր զիս, արտասուէի խանդաղատանօք. ցորչափ նա բարեբաստիկ էր՝ խնդացի. մինչ քաջայաղթն՝ մեծարեցի. այլ յորժամ փառամոլախախն զառաժեցաւ՝ սպանի զնա: Արտասուէք՝ ընդ սիրոյ նորա. իրն դութիւն՝ ընդ բաղդն, պատիւ արութեանն, և մահ փառասիրութեանն: Ո՞վ իցէ 'ի ձէնջ այնպէս անարդ զի սարկութեան կեանս վարել յօժարեսցի. եթէ գուցէ ոք՝ աղէ պատասխանի

տացէ, զի անիրաւեալ իսկ է իմ առ նա: Ո՞րք յորոց ստատ կան այնպէս վատ իցէ՝ զի չկամիցի Հռովմայ լինել քաղաքացի. եթէ կայցէ որ, հաստատացէ պատասխանի. զի և նմա անիրաւեալ է իմ. ո՞րք այնչափ վատթար՝ զի ոչ ջեռանիցի սիրով հայրենեացն իւրոց. եթէ իցէ որ, ալէ ձայն առնիցէ զի նմա իսկ անիրաւեալ է իմ: — Դադարեմ ես զի յարիցէ որ տալ պատասխանի »:

Ու մինչ ամէնքը կը լռեն, ու իրենց լռութեամբը կ'արդարացընեն սպանութեան գործը, և ահա Անտոնիոս Աեսարու գիակը ներս բերել կը հրամայէ: Այն աղետալի տեսարանով կ'ուզէ գրգռել ժողովրդեան սիրտը, ու դաւաճանաց մահուամբը անոր վրէժը խնդրել:

Սակայն ժողովուրդը առջի բերան ոչ միայն անաարբեր կը մնայ այն տեսարանին առջև, այլ մանաւանդ լիաբերան զԲրուտոս և իր դաւակցաց գործը կը դրուատէ: Անոնցմէ մէկը կը գոչէ.

« Կեցցէս, Բրուտոս, կեցցես ».

Միւս մը.

« Ի տունն տարայք յալթանակաւ .

Երրորդ մը.

« Անդրի նրմա ընդ նախահարց իւր կանգնեսցի »:

Ժողովրդեան այն յուզման առջև կը լռէ Անտոնիոս. ոչ անոնց ձայնը և ոչ աղաղակը կը խափանէ: Ու երբ անոնք երանի կու տան Հռովմայ՝ որովհետև

« Փըրկեալ 'ի լըծոյ աղատապանծ խընդայ »

ինքն ալ կը վաղէ կ'ելլէ 'ի բեմն. աչքին առջևն է

ժողովուրդ մը, ու նոյն ժողովրդեան ու իրեն բարերարին դիակը: Բազմութիւնը կը մտնայ իր զայրոյթը. մէկէնիմէկ կը լռէ ատելութիւն. ու կարծես թէ ամէնքը աչք և ականջ փարձած են՝ ատենէլ զԱնտոնիոս, լսել իր խօսքերուն. իսկ անիկայ ներուժն կը խնդրէ, որովհետև խօսքը ալ պակասած է իր բերնին մէջ. կ'ըսէ

... « Սիրտ իմ անկեալ ընդ Կեսարու Յայս դադաղ հանգչի մահու »...:

Ու երբ ժողովուրդը կը բռնադատէ զինքն խօսիլ, երբ ամենուն մտաց մէջ կ'արթննան Կեսարու և անոր ըրած բարեաց յիշատակը, Անտոնիոս ճարտար ու եռանդուն խօսքերով կը յաջողի ՚ի յուզել զբազմութիւնն ընդդէմ թշնամեաց Կեսարու. ու կը սկսին ազազակել.

« Ո՛վ գերագոյն այր Կեսար ».

ուրիշ քաղաքացի մը.

« Ո՛վ սեաւ օր.

երրորդ մը.

« Ո՛վ մտանիչք ապաշընորհ.

միւս մըն ալ.

... « Մահո՛ւ տեսիլ,

Վրէժխնդրութիւն, օն, զի կամք... »

Հապա ի զէն, ի հուր, ի մահ »:

Ասանկով կը ըմբոսնէ Շէյքսպիր ողբերգութեան տեսարանը:

ԺԶ.

ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԷ ԴԱՐ)

ԼՈՒԴՈՎԻԿԵԱՆ ԴԱՐ

Վեշտասաներորդ դարուն երկրորդ կէտը 'ի Քաղղիա՝ կրօնից անուամբը սրուած դժնդակ ու ահաւոր պատերազմաց տխուր տեսարաններով ծածկուած էր, յորս ընտանի երկպառակու թեանց և անմիաբան գրգռութեանց յաճախ աւելի դիմակ ու պատրուակ մըն էր կրօնքը քան թէ պատճառ: Վասն զի թագաւորական սոհմէ ու կիզ և Շաթիյեօն ցեղերու իրարու դէմ ունեցած հակառակամարտ փառասիրական նպատակներ, — արքունական գահու մը առջև՝ յորում յանուն իր որդւոցը բուռն ու վրէժխնդիր կին մը կը թագաւորէր, — բաւական էին 'ի յուզել զթագաւորութիւնն և մղել զժողովուրդն յարհաւիրս քաղաքական մարտի: Ուստի և կոյր կատաղութեամբ ու՝ վայրագ մոլեգնակրօնութեամբ ինկան իրարու վրայ, մինչ դեռ իրենց առաջնորդքը՝ սեղ մը ուղղափառութեան դրօշը կը պար-

զէին, և ուրիշ անդ նորաղանդութեան, բայց իսկապէս ուրիշ նպատակ մը չունենալով՝ բայց արքունական պատմութեանը ծուէն ծուէն պատառել, ու այնչափ արեամբ անկէ ձեռք ձգուած մաս մը իրենց յաղթանակ սեպել:

Մահուան այս ձայներուն մէջ՝ հարկ էր որ լռէր բանասիրութիւնը. ու երբ Իտալիա՝ հին դարերու արժանաւոր հանճարներ կ'երեցընէր, Անգլիա պանծանօք կը ցուցընէր զՆէյթօբեր, Լուսիտանիա և Սպանիա իրենց անմահանուն քերթողներն ու վիպասանք, Փաղլիոյ մէջ կը լռուէին մուսայք. ու հազիւ քանի մը բանասիրական ու բարոյական ուսմանց պարապող անձինք կ'երեւնային: Ասոնց մէջ յիշատակութեան արժանաւորք են Ամիոյ՝ թարգմանիչ Պլուտարքոսի Զուգակիչութեանց, Մոնթէյնը բարոյագէտ և իմաստասէր, Պրանթոմ, Ռոնսար, և մանաւանդ անուանին Մալէրայ:

Կարօտ էր Փաղլիա անուանի անձի մը, քաղաքագէտ մաքի ու ծանր ձեռքի մը՝ որ լռեցընէր զպատերազմունս, միանգամայն պարգևելով երկրին զխաղաղութիւն, բարեբաւասութիւն, մեծութիւն ու հանճար: Այս անձն երեցաւ յեօթնևատաներորդ դարու. և պատմութիւնը երախտագէտ զարմանօք կ'արձանագրէ Ռիչըլիոյի անունը:

Բայց մենք եօթնևատաներորդ դարուն մէջ գաղղիական հանճարոյն նշանաւոր արդեանցը վրայ խօսք չըրած, հարկ է որ կանկ առնունք այն զարմանալի ժամանակաց սեմոյը քով, և միանգամայն աչք մը ձգենք անոնց ամենուն վրայ: Անով միայն կրնանք խելամուտ ըլլալ անոնց պայծառութեանը վրայ ընդհանրապէս:

Փաղլիա Նիմէկի հաշտութենէն Լաքը Ֆրանչքոնթէի, Ֆլանսարիոյ և Ալաասի օրրելով, կրնար

իրաւամբ իր Թագաւորին Ած տիտղոսը տալ, զոր արգէն իրմէ առաջ կրեր էին Կարոլոս Մեծն և Հենրիկոս Գ: Բայց Լուգովիկոս ԺԴ միայն իր յաղթութիւններովն չստացաւ այս պատուանունը. ուստի և արժան է որ ջանանք մեր ընթերցողաց աչքին առջև գնել այն փառքը՝ որով յայտ ժամանակի սոյն ժառանգաւ թէ Գաղղիա և թէ իր վրայ իշխող Թագակիր անձը: Տարակոյս չկայ որ գլխաւոր պարծանքը՝ իր ատենը երևցող հանձարներուն պարտրիան է. բայց իրեն ալ ոչ իրախուսել ու կերպով մը առիթ ըլլալ անոնց բարձրութեանը:

Գաշնակցութեան (Ligue) և Ֆրոնտի կրօնական և քաղաքական յեղափոխութիւններն ոչ սակաւ արգելք եղեր էին՝ հնգեաասաներորդ դարուն մէջ սկսած ու բաւական զարգացած ուսմանց յառաջագիմութեանը: Սակայն երբոր վերջապէս ընտանի կախերէն խալըսեցաւ Գաղղիա, մարդկային հանձարոյն ասպարիղին մէջ՝ յամբ բայց յառաջագիմական աշխատանք մը ըրած էր, և որ յանակնկալս արգիւնաւոր ձոխութիւններ ունեցաւ: Կարծես թէ նոր աշխարհք մը անգունդէն դուրս կ'ելէր: — Մալհերպ և Ռէնիէ նոր բանաստեղծական լեզու մը կը ստեղծեն, առջինը իր անմահական տաղերովն ու միւսը շարագրած երգիծաբանութիւններովը: Տէքարթ (Կարդեսիոս) դպրոցաց փոշին իր վրայէն թօթափելով, իր լոկ հանձարովն կը լուսաւորուի և կ'օժանդակի ՚ի գիւտ ճշմարտութեան, և թէպէտ երբեմն կը մոլորի, սակայն անով ալ բնական ու իմաստասիրական գիտութեանց մէջ ըրած յառաջագիմութիւնն անուրանալի է. վասն զի իր մեծ հանձարոյն վրիպանքն ալ օգտակար կ'ըլլան մարդկային մտաց յառաջագիմութեանը: Մինչև

նոյն ատեններն Մոնթէյնը միայն փորձ փորձեր էր գաղղիական արձակ լեզուին այնպիսի կերպարանք և փառք մը տալ՝ որ ոչ հռովմէական էր և ոչ յոյն. Պալլասք և Վրժըլա ետեէ ետե կ'երևնան, մէկը լեզուին յստակութեանը համար աչխատելով, իսկ միւսը կանոններ սահմանելու. բայց անիկայ կատարելութեան և յստակութեան ծայրը հասցընողն եղաւ Փասքալ Պլէզ անունով չափագէտ մը, որ 'ի պաշտպանութիւն իր ՓորՌուայալի բարեկամացը գրած է հռչակաւոր Գաւառական Բողբերը, և որոնք գաղղիական լեզուի անմահանուն յիշատակարան մը կրնան սեպուիլ: Փասքալի հետ կը տեսնենք՝ քրիստոնեայ մեծ ճարտարախօսին փառաւոր անունը, որ իր ճառերուն և արձանականներուն համար իրաւամբ Մոյի աբժիկոչուած է: Եւ յիրաւի վասն զի սրբազան ճարտարախօսութիւնը երբէք այնպիսի քաջայանդուպն և վսեմական թուիչ մը ունեցած չէր. և երբ կը տեսնենք զնոյն ինքն Պոսիւէ՝ որ հռետորական արուեստին վերջի ծայրը հասած, իր ընդհանուր պատմութեան վրայ ըրած Խռփին մէջ մտածութեանց այնպիսի վսեմութիւն մը կու տայ և անհամեմատ գեղեցիկ ու աննման ոճ մը, անկարելի է որ չսքանչանանք այն մեծ հանճարոյն վրայ, ինչպէս ուղևոր մը՝ բարձրագագաթ լեւան մը դիմաց՝ որուն ծայրերը ամպերու մէջ խառնուած ըլլալով, անտես են յաչաց: Փասքալէն ու Պոսիւէէն ետքը՝ քրիստոնէական կրօնքը ինչ գեղեցիկ մտածութիւններ ու խօսքեր կ'ազգէ Պուրաալուի, Տլէչիէի և Մասիլիոնի: Անոնցմէ մէկը մէկալին շնամանիր, և սակայն զիրենք քաջալերողը՝ Աստուծոյ հոգին է: Ո՛րչափ փափուկ և հրատուրիչ է Քամպրէի կարապին՝ Տենելոնի քաղցր ու ներգաշնակ ձայնը. առաքինութիւնը երբէք այնպիսի հրատուրողական լեզու գործածած չէ:

Generated on 2016-05-23 07:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

Սակայն ճշմարտութիւնը քարոզելը միայն նուիրական բեմերուն վրայ չսահմանուիր: Արքունեաց նշանաւոր անձերէն մէկը, դուքսն Ռոշֆուքոյի, մարդկային սրաին՝ զոր մօտէն նկատելու առիթ ունեցած էր, ախտերը կը հրապարակէ: Իսկ Լա Պրիւէյեր աւելի ծիծաղելի ոճով մը կը նկարագրէ իր ժամանակին մարդկանց ու մարդկութեան ախտերը:

Քաղցրիական արձակ լեզուն՝ որ այնչափ վսեմ է Պոսիւէ, կծու ՚ի Լա Պրիւէյեր և ներդաշնակ ՚ի Տենեյըն, կնկան մը գրչին տակ ուրիշ գեղ ու փափկութիւն մը կ'առնու, զոր ոչ Վուաթիւր և ոչ Պալզաք կրցեր էին տալ. աը Սէվինիէ աիկինը՝ նամակագրութեան ընտանի ոճը կը ստեղծէ. ու գրեթէ սուանց իր գիտնալու իր կամ ետեւէ ըլլալուն՝ իր մեծ գարունն մեծ մատենագրաց զուգապատիւ կը հաջակուի: Բայց նոյն ժամանակը դըպրութեանց մէջ հաջակաւոր եզոզ կանանց մէջ ինքը միայն չէ: Թէպէտև Ռամպուլիէի սրահներուն մէջ հաջակուած գրիչք՝ բոլորովին կը կորսընցընեն իրենց փառքը աը Սէվինիէ աիկնոջ գիտաց, սակայն օրիորդ Սքուաէրիի և ԼաՓայէթ աիկնոջ մը վրայ այնչափ անտարբեր չենք ըլլար ու անոնց ժամանակը ծաղկող անձանց, Պէնսիւանի, Մէնաթի կամ Շափրէնի, երբ այն երկրորդական կամ աւելի նուազ արգիւնք ունեցող անձանց մէջ կարող ըլլանք գտնել այնպիսի անձ մը՝ որ իր հանձարովը զամէնքը կը մոռցընէ. Գուանէյլի պէս մատենագիր մը:

Գուանէյլի անունը նոր ողբերգութեան ներկայացուցիչն է, ինչպէս Համբրոս հին վիպասանականին: Եւ ինչ են իրմէ առաջ եզոզ թատերագակ քերթողաց երախայրիքն՝ իր անմահանուն գրուածոցը քով, ինչպէս են Սիա, Արատիոս, Աիննա և Պոլիկատոս: Գուանէյլ միշտ յայլթական

երեցած է մարդկային կարծեաց ու դատաստան-
ներու անհաստատութեանն կամ մոռացութեան.
և միշտ մեծ է և մեծ պիտի մնայ: Սակայն իրմէ
ետքը պիտի հասնի Ռասին, և իր խանդաղա-
տական ու սրտաշարժ խօսքերովն ու տեսարան-
ներով պիտի գործէ այն սրտերը զորոնք զարմա-
ցուց Գոռնէյլ, և ինչպէս այս վերջինս մտածու-
թեանց վսեմութիւնը՝ ասանկ ալ ինքը զգացմանց
վսեմութիւնը պիտի ծանօթացնէ: Ռասին իր
մէկ ձեռքը զԱնդրոմաք և զԲրիտանիկոս բռնած, և
միւսովն զՓեդրա և զԳոթոլիա՝ իրմէ ետքը եկող
գարերուն կը ներկայանայ խաղաղ ու հանգարա,
ինչպէս յաղթող մը որ աներկիւզ ասպարէզը
կ'իջնայ, վստահ ըլլալով թէ յաղթութիւնը իր-
մէն յափշտակելու համար հեար մըցող մը պիտի
չգտնուի:

Գոռնէյլ, Պոսիւէ և Ռասին. կարծես թէ այս
անուանի անձանց քով անկարելի պիտի ըլլայ
զուրիշ մը դնել. և սակայն իր տեսակին մէջ ան-
համեմատ անձ մը կ'ելլէ առջևնիս Յովհաննէս
Մկրտիչ Փոքրէն աը Մոլիէն, աղքատ ու աննշան
մարդու մը զաւակ, և որուն նման ու հաւատա-
րող անկարելի կ'ըլլայ մեզ գտնել թէ հնութեան
և թէ նոր ժամանակաց մէջ: Իրմէ ետքը ուրիշ
երկու քերթողք ալ կու գան, որ իրենց հետևո-
ղութեանը մէջ ալ սկզբնականութիւննին չեն
կորսնցրներ, և ստեղծող հանճարներու հետ կը
փառաւորուին. Լաֆոնթէն և Պուալը. մէկուն
ոճը լի գեղով և քաղցրութեամբ, իսկ միւսը
խտուութեամբ, ուղղութեամբ և ախորժակով.
երկուքն ալ փառաց կը հասնին, թէպէտև իրա-
րու հակառակ ճամբաներով:

Ասոնք քանի մը անձինք են՝ այն բաղմամբիւ
անուաններուն քով որոնք Լուգովիկեան գարը կը
փառաւորեն, նշանաւորք ՚ի գիտութիւնս և ՚ի

գրաւորականին. և որոնք խիստ երկար կ'ըլլայ յիշատակել:

Եթէ ուզենանք տեսարանը փոխել, գարձեալ զարմանքի նիւթ մը կ'ելլէ աւջանիս: Ռիչըլիէօ զօրաւոր և կարող ըրած էր զՔաղղիա. Գոլլէր ուղեց մեծ, հարուստ և փառաւոր ընել զայն: Քիչ տարուան մէջ Ովկիանոսն ու Միջերկրականը երկու հարիւրէն աւելի գաղղիացի պատերազմիկ նաւերով կը լեցուին. հարուստ նաւարաններ կը շինուին, ընդարձակ աւազաններ կը փորուին Պրէսթի, Ռոշֆորի, Թուլոնի, Հավրի ու Տուն-բերքի նաւահանգիստներուն մէջ. ու ալ այնուհետև Անգղիա չկրնար իրեն միայն սեպհականել ծովուց Թագաւորութիւնը: Հասարակաց հարըստութեան համար՝ նոր և ինչուան այն ատեն անծանօթ միջոցներ կը հնարուին. Լանկաոքի ջրանցքը՝ որ երկու ծովերը իրարու հետ պիտի միացնէ՝ Ռիքէ ճարտարապետին ատշուածեամբը գլուխ կ'ելլէ. Վենետից պապիկները, Հոլանտից պատառներն, Իտալից դիպակներն ու արեւելից հարուստ կապերաները ալ իրենց փնտառներ չեն գտներ 'ի Քաղղիա. վասն զի հայրենեաց արուեստը կը սկսի ամէն բան մատակարարել աւնոց. ու Կոպրլէնի կապերաները և Լիոնի մետաքսները անհակառակելի առաջնութիւն և յարգ մը կը ստանան բոլոր աշխարհի մէջ:

Ամենայն ինչ կը յառաջադիմէ և ոգի կ'առնու 'ի Քաղղիա. վաճառականութիւն, ճարտարութիւն, գիտութիւնք և արուեստք: Քաղղիական ճեմարանը (Académie) որ Ռիչըլիոյի հաստատութիւնն է, անբուական կ'ըլլայ յամփոփել այն ամէն մեծ հանճարները որ կ'երևնան ընդ բովանդակ Քաղղիա. ուստի նոր ճեմարան մըն ալ հարկ կ'ըլլայ հաստատել, և անոր մէջ ընդունիլ ճմտութեամբ նշանաւոր անձինք, որ կը կո-

չուի Ճեմարան Արձանագրութեանց և Գեղեցիկ դպրութեանց (Académie des Inscriptions et des Belles-Lettres), և տէրութեան ծախքովը օրագիր մը կը սկսի հրատարակուիլ, անցեալէն խալցուցած փալտնիքը՝ ապագային աւանդելու համար: Նկարչութեան Ճեմարաններ բացուեցան 'ի Փարիզ և 'ի Հռոմ, մէկուն մէջ սորվելու և մէկաւրին մէջ սորվեցնելու համար. Լուվրը՝ ինչպէս Պրանսուա առաջնոյն ժամանակ՝ համարձակ ապաստանարան մըն էր հանճարոյ. Փաղղիոյ դպրոցին մէջ (Collège de France) տասնուինն ուսուցիչք ձգի կը դասախօսէին՝ հոն գիմող երիտասարդութեան իրենց հմտութիւնը և գիտութիւնը հաղորդելով. արքունի Մատենադարանն և 'Իրամոց Հաւաքումը՝ ինչուան այն ատեն իրենց անձանօթ հարստութիւններ ստացան: Բայց ասոնք բաւական չէին. թոշակներով ու այլ և այլ բարերարական նպաստներով իմաստուն և գիտնական մարդիկը կը փնտռէին իրենց առանձնութեանը մէջ, որպէս զի քաջալերուին իրենց սիրելի ուսմանցը սրարապել առանց վախնալու յաղեփց աղքատութեան: Վարձատրութիւնը հետեանք կ'ըլլայ աշխատութեան, երբեմն ալ նաև նախընթաց կարապետ: Լուգովիկոս չորեքսասաներորդի վեհանձն պաշտպանութիւնը՝ Փաղղիոյ սահմաններուն քով կանկ չ'առնուր. այլ ինչուան օտարազգի իմաստուններ կը փնտռէ. և գաղղիական մատենագրութեան պատմութիւնը ինամքով կը պահէ Փոլպերի գրած հետեեալ խօսքերը առ անուանի իմաստունն հոլանտացի Իսահակ Վոսսիոս. « Թէպէտև թագաւորը քաւ իշխանդ չէ, այլ կ'ուզէ բարերարդ ըլլալ »:

Երբոր Լուգովիկոս ԺԴ ամէն հանճարոյ և փառաց թագաւոր կ'ուզէ ըլլալ, իր ամէն գործերուն՝ նոյն իսկ իր տկարութեանցը վրայ մեծութեան

գրոշմը կը տպաւորէ: Փարիզու մէջ նոր հրատա-
րակներ, ընդարձակ փողոցներ ու շէնքեր կը շի-
նուին: Հասարակաց ճամբաները սաւայատակ
կ'ըլլան և գիշերները կը լուսաւորուին. Սէն-Տը-
նիի ու Սէն-Մարթէնի դռները՝ Գաղղիոյ աշխար-
հակալուծիւններն կը պատմեն ժողովրդեան.
Լուվրի կամարակապներն Փէրոյի հանձարը կը
հռչակեն. Իիտարանը՝ առիթ կու տայ Քասսինիի
տիեզերաց ու երկնից ընդարձակութեանը մէջ
նկատելու. Անկարող զինուորաց Ապաւէնը՝ իր
փառաւոր դռները կը բանայ պատերազմաց մէջ
հայրենեաց համար խեղ ու ապիկար կտրիճին:
Վերջապէս թագաւորին աչքին տակ կը բարձրա-
նայ այն հոյակապ Վէրսայը, և որուն փառաւոր
արքանեակները կրնան սեպուիլ Մէօսոնի, Մար-
լիի և Թրիանոնի դղեակները. Մանասը՝ ուրուա-
գիծը կը շինէ և ինքը կ'ըլլայ շէնքին վրայ կեցող.
Լընոթր փակարաններուն (pare) և պարտէզին
ձևը կու տայ. Փուժէ, Ժիրարտոն սրահներն ու
անտառները իրենց արուեստին հրաշալի քանդակ-
ներովն ու արձաններով կը լեցընեն. Լըպրէոն և
Վանտէրմուլէն՝ վրձինով կը պատմեն գաղղիական
բանակաց յաղթութիւնները. վերջապէս ամէն
արուեստաւորք և հնարագէտք իրենց բոլոր ջանքն
ու հանձարը կը թափեն՝ որպէս զի յետագայք
միայն Վէրսայը տեսնելով ալ կարող ըլլան հաս-
կրնալ թէ ինչ էր Լուգովիկեան դարը, և անոր
մէջ ապրող թագաւորին մեծութիւնը: Կը թո-
ղունք յիշատակել անոր զինուորական փառքը,
և որ մեր նպատակէն դուրս է, և զոր անմահա-
ցուցին Քոնաէ, Թիւրէն, Լիւքսանպուր, Վո-
պան, Վիլտր, Գաթինա, Տիւքէսնը, Թուրվիլ,
Էսթրէ, Տիւկէ-Թրուէն և անոնց նման անձինք:
Այսպիսի դարու մը վրայ կ'արժէ համառօ-
տիւ առանձին տեսութիւն մը ընելը. որովհետև

մեծ է իր ազդեցութիւնը ոչ միայն Գաղղիոյ , այլ նաև ընդհանուր եւրոպական դպրութեանց վրայ :

Գաղղիա՝ որ Հենրիկոս չորրորդին մահուամբը կրկին ընկեր էր ընտանի կախներու և պատերազմաց մէջ, Մարիամ աէ Մէտիչի խնամակալուի մը և Լուգովիկոս ԺԴի պէս թագաւորի մը օրով չէր կրնար զինուորական և մանաւանդ մատենագրական փառաց յուսալ : Անոր տկար ձեռքին ու գաւազանին տակ՝ բոլորովին պիտի կորսընցընէին իրենց Հենրիկոս չորրորդին ջանքովը ստացուած փառքերնին , եթէ վրայ չհասնէր մէկը որ իր հանձարովն և ուշիմութեամբ անրեց նաև արքունի իշխանութեան , իր մեծ ազդեցութիւնն բանեցընելով անոր վրայ : Այս մարդն էր , ինչպէս յառաջագոյն ալ ակնարկեցինք , Ռիչըլիոյ : 1685 սեպտեմբերի հինկին ծնած , քսանըհինգ տարուան հասակին Լուսոնի եպիսկոպոս էր , և իր ծառայութիւններն վարձատրուած էին ծիրանաւորական փառքով և սէրութեան առաջին պաշտօնէի իշխանութեամբ : Բայց ինքն կարծես թէ այնչափով գոհ չէր . այլ կը փափաքէր թագաւորէն աւելի թագաւոր ըլլալ , և եղաւ :

Պատմութեան կը վերաբերի նկատել զինքը իբրև քաղաքագէտ , իսկ մեր դիտմունքն է մատենագրական ուսմանց ըրած ծառայութիւնները նշանակել : Տարակոյս չկայ որ մատենագրութիւնն ու քաղաքագիտութիւնը իրարմէ շատ հեռու կը մնան , մանաւանդ երբոր Ռիչըլիոյի այս վերջին նկատմամբ ունեցած գերազանցութիւնը և մատենագրականին անբաւականութիւնը տեսնենք : Եթէ Ռիչըլիոյ՝ իր դպրութեանց և գիտութեանց վրայ ունեցած սէրը չուզէնար ուրիշ կերպով հաստատել , բայց եթէ Փլէսսիս դպրոցը կանգնելով , Սորպոնի շէնքին վերանորոգութեամբը , որ

սրբոյն Լուգովիկոսի ժամանակէն էր, և Պաղղիոյ ճեմարանին հաստատութեամբ, ու բաւական սեպելու ըլլար արքունական առատամութեան արժանաւոր անձանց ըրած պաշտպանութիւնը, ճշմարիտ Մեկենաս մը պիտի սեպուէր: Բայց Ռիչըլիոյ ոչ միայն ուղեց քերթողաց պաշտպան ըլլաւ, այլ նաև քերթող սեպուել, և կ'աւանդէն թէ իրեն ամենէն աւելի ախորժած և փափաքելի գովութիւնն՝ իբրև քերթող մեծարուելն էր: Ըրուա աը Կոմպերվիլ՝ մեծ փոխարէն և հատուցմունք ընդունեցաւ իրմէ, որովհետև նուազ մը շարագրելով՝ քաղաքապետութենէն աւելի գովէր էր իր քերթողական հանձարը:

Թատերական քերթութեանց մասնաւոր ախորժ մը ունէր ծիրանաւորը: Զէ թէ միայն գոհ չէր ըլլար արիւնուուշա ողբերգութեամբք՝ որոնց խեղճ դիւցազունքն էին Շալէ, Մարիյեսաք, Մոնմորանսի և Սէնք-Մար, այլ կ'ուզէր նաև որ իր առանձին թատերաբեմին վրայ, զոր արքունեացը մէջ շինել տուէր էր, ներկայանան այն սաղերգութիւններն՝ որոնց հեղինակ կը սեպուէր, որովհետև Տէմարէ աը Սէն-Սորլէն, որ իր քերթողական պարապմանցը գլխաւոր գործակաւորն էր, ծիրանաւորին տուն սալովը գրած կը հուշակէր: Եւ յիրաւի, ինքն էր նիւթը և շատ անգամ կ'մտխքն ալ տուողը, որոնց մէջ երբեմն ալ իր շարագրած քանի մը տողերը կը խառնէր: Այսպէս իրեն կ'ընծայուին Միբաճ, Թիւլլըրի, Կոյրն դիւանայի և Մեծ հովանի կոչուած թատերախաղերն, որոնք ամէնն ալ իրենց արժանաւոր մոռացութեանը գատապարտուած են. Միբաճը ներկայացընել տալու համար գրեթէ միլիոնէն աւելի ֆրանք ծախեց. այնչափ մեծագործութիւն և առատամտութիւն երկցուց: « Լսեր եմ, կ'աւանդէ Պոնթընէլ, թէ այս քերթուածին համար

ընդունած ծափահարութիւններն՝ գրեթէ ինք-
իրմէ դուրս հաներ են զծիրանաւորն . երբեմն
երբեմն սաք կ'ելլէր , ու գլուխը օթեակէն դուրս
հանելով կ'երևնար ժողովրդեան . երբեմն ալ կը
հրամայէր որ ամէնքը լուռ կենան մէջի ընտիր հա-
տուածներուն գեղեցկութիւնը ըմբռնելու . ան-
շուշտ անոնց՝ որոնք ինքն էր շարագրողը » :

Ռիչըլիոյի գործակցաց մէջ մինակ չէր Սէն-Սոր-
լէն . Պուլարոպէր , Գոլըթէ , Տըլէթուալ , ու ին-
չուան Ռոթրու և Գուռէյլ արժանացած են նոյն
պատուոյն : Բայց Ռիչըլիոյի գլխաւոր պարծանքն
եղած է Գաղղիոյ ձեմարանին հիմնարկութիւնը ,
թէպէտև գաղափարը իրենը չէ . 1629ին քանի մը
գրագէտ և ուսմանց պարապող անձինք՝ իօսք
գրին շաբաթը մէյմը իրենցմէ մէկուն սուկը ժող-
վուիլ , մատենագրութեան վերաբերեալ խնդրոց
վրայ խորհրդակցելու նպատակաւ : Ասոնք առջի
բերան ինը հոգի էին . Կոտոյ , Կոմպոյ , Փէրի ,
Շափըլէն , Հասէր , Տըսերիզի , Գոնրար , Տըսէ-
րիզէ և Տըմալըվիլ , և որոնց հետ քիչ ետքը միա-
բանեցան Ծարէ , Տէմարէ և Պոարոպէրթ՝ ծիրա-
նաւորին ընտանի անձինք : Անոնցմէ իմացաւ Ռի-
չըլիոյ , և պետութեան մարդու շրջահայեցու-
թեամբը հասկըցաւ թէ որչափ օգտակար կրնար
ըլլալ իրեն ուսումնական և գրագէտ անձանց
ձեմարան մը հաստատելը՝ արքունի հրամանաւ և
իր պաշտպանութեանը ասկ : Ռիչըլիոյի պաշտ-
պանութիւնը՝ բանաւորութիւն ըսել էր . և փա-
ռասէր պաշտօնեայն կ'ուրախանար այս կերպով
իր զօրաւոր ձեռքին ասկ բանել Գաղղիոյ ամենէն
աւելի նշանաւոր հանձարներն , ինչպէս արգէն
իշխած էր մեծամեծաց վրայ . բայց իբրև բարե-
կամ ու կաճառակից մը ուղեց ներկայանալ ա-
նոնց , ու իրենց հաճութեամբը ոչ միայն ընդու-
նելի եղաւ առաջարկութիւնը՝ այլ նաև Գաղղիոյ

Ճեմարանին պաշտպանի օրհուշոսը սկսաւ կրել: Թագաւորական հրամանագրով որ 'ի յունուարի 1635, հաստատուեցաւ ճեմարանը. բայց խորհրդարանի մէջ երկար հակաճառութիւններէ ետքը՝ հազիւ երկու տարի վերջը պաշտօնական կերպով հաստատուեցաւ: Բայց ճեմականք անոր չէին սպասած իրենց աշխատանքն սկսելու համար. այլ 1634 մարտի 20էն իր կաճառակցաց մէկուն առաջարկութեամբը ժողովը որոշեւ էր թէ իրենց գլխաւոր պարտքերէն մէկը պիտի ըլլար՝ Գաղղիական լեզուին յստակութեան համար աշխատիլ. և թէ « այս բանին համար հարկաւոր էր ընդարձակ բառարանով և ընտիր քերականութեամբ մը բառերն և ոճեր ճշդել, և անանկով իրեն հարկաւոր եղած զարդերը տալէն ետքը՝ ձեռք զարնել ճարասանութեան ու քերթողական արուեստի մը, որպէս զի ոտանաւոր կամ արձակ գրողներուն համար կանոններ սահմանուին »:

Ասոնք էին՝ Գաղղիոյ ճեմարանին վրան աւած պարտքերը: Յունական մատենագրութեան պատմութենէն գիտենք թէ այլ և այլ բանաստեղծական նշանաւոր երկասիրութիւններ երևնալէն ետքը՝ Արիստոտէլ իր Քերթողականը յօրինեց. իսկ 'ի Գաղղիա բոլորովին հակառակը հանդիպեցաւ. վասն զի հռետորաց ձեռքով կանոնները հաստատուելէն ետքը երեցան սնմահական գրուածներ: Ասիկայ եթէ ունի իր օգուաներն, ունի միանգամայն նաև իր անպատեհութիւններն. վասն զի քերթողք հարկ եղաւ որ զիւրանսաց ըլլան այն գրաւորական օրինամատենին՝ որ Ռիչըլիոյի և Շափըլէնի տեսչութեանը տակ և գիտութեանց չափովը կը յօրինուէր: Այսպէս իրենց հանձարոյն առջև պատուար մը դրուեցաւ՝ որ թէպէտ արգելք մըն էր մոլորելու, բայց երբեմն նաև ազնուական ջանքերու ընդդիմամարտ մը:

Յիշատակեցինք զՇափրլէն, որն որ նշանաւոր օրինակ մըն էր թէ ինչպէս անբաւական են քերթողական կանոններն քերթող մը հանելու համար: Փարիզի մէջ ծնած էր 'ի 1595, ու մայրը Ժան Գորպիէր՝ երիտասարգութեանը ժամանակ ճանչցած էր զՌոնսար. ու տեսնելով անոր ընդունած պատիւներն, կ'ուրախանար տեսնելով իր որդւոյն վրայ ուսմանց սէր, մայրենի խանդաղատանացը մէջ չուզելով տարակուսիլ թէ անոնցմով մեծ ապագայ մը պիտի պատրաստուէր իր որդւոյն. մասամբ մըն ալ չխաբուեցաւ իր ակնկալութեանը մէջ: Շափրլէն յունարէն, լատիներէն, սպանեոլ և իտալական լեզուները սորվելէն ետքը՝ սկսաւ մեծամեծաց սղոցը դաստիարակութեանը պարապիլ, և այն զբաղմանցը մէջ այնչափ նշանաւոր եղաւ իր գիտութեամբն և կրթութեամբը, որ մէկէն ոչ միայն ճեմարանի անդամ եղաւ, հասրա նաև անոր կանոնագրութիւններն շարագրողներէն մէկն: Այս զբաղմանը պատճառաւ յաճախ վերաբերութիւն ունենալով Ռըշըլիոյ ծիրանաւորին հետ, այնչափ հաճոյացաւ իրեն բնաւորութեամբն ու դասողականին ճշգրտութեամբը, որ աէրութեան գրաւորական գործոց ընդհանուր աեսողջ կարգեցաւ: Իսկ երբոր 'ի գովեստ ծիրանաւորին երկայն քերթուած մըն ալ յօրինեց, ալ բոլորովին անոր վստահութեանն ու սիրոյն արժանի եղաւ: Սակայն որչափ ալ իր ոտանաւորներուն մէջ կը շողոքորթէր զինքը, բայց հարկաւոր եղած ատենն ալ չէր քաշուէր ճշմարտութիւնն զրուցելու, մանաւանդ երբ պէտք կ'ըլլար հասկըցընել անոր մատենագրականին մէջ ունեցած բուն և իսկական արժէքը:

Չարմանք չէր որ Շափրլէնի ծիրանաւորին առջև ունեցած համարմունքն յօգուտ 'ի կիր գործածէին ժամանակին ամէն քերթողքը, և իրենց

Generated on 2016-05-23 07:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

ամէն պիտոյիցն մէջ իր խորհրդոյն և ձեռնառու-
ութեան դիմէին. և ինքն ալ աննախանձ ձեռքէն
եկած ամէն օգնութիւնն չէր դանդաղեր անոնց ը-
նելու: Նոյն միջոցին Լուգովիկոս Ժ'ի ամուսնու-
թեան հանդէսն առիթ եղած էր այլև այլ բա-
նաստեղծական յօրինուածներու. անոնց մէջ նը-
շանաւոր երեցաւ իրեն Յաւերթհարն Սիէնայ կոթ-
ջուածը, որն որ անծանօթ երիտասարդ քերթողի
մը, Յովհաննէս Ռասինի, երկասիրութիւնն էր.
Շափրլէն՝ Գոլպէր պաշտօնէին հետ խօսելով,
քերթողին համար հարիւր ոսկի վարձատրու-
թիւն և տարուէ տարի վեցհարիւր լիրայի թո-
շակ ընդունեցաւ: Տարակոյս չկայ որ այդպիսի
փոխարինի մը արժանաւոր չէր այդ քերթուա-
ծը. բայց եթէ Շափրլէն արհամարհոտ մտա-
ցութեան մը գտաապարտեր քերթողին մտաց
նախընծայ արդիւնքը, թերևս յուսահատեր Ռա-
սին և քերթողական ասպարեզէն ետ կենար. և
անանկով առանց Շափրլէնի այսօրուան օգս դադ-
ղական մատենագրութիւնը զրկուեր Փէդրա և
Գոնտալիա հռչակաւոր ողբերգութիւններէն: Իր
զլիւաւոր արդիւնքն այն եղաւ որ ժամանակին
ամէն անուանի գիտնոցը հետ վերաբերութիւն
ունենալով, ոչ միայն անոնցմէ՞ մէկուն նախան-
ձորդն չեղաւ, այլ ամենուն բարեկամն ու խոր-
հրդականը, անոնց ուսմանցը տեսուչ և աւան-
դապահ շահիցը. մարդ մը՝ որ փառասիրութեան
ետեէն չբահաճիւթեցաւ, մեծամեծաց ձեռնառու-
ութեամբն չչլացաւ, հարստութեամբ իր առջի
վիճակը չմուցաւ, ու երգիծաբանութիւններով
ալ չզառնացաւ. այսպիսի անձ մը արժանի էր
ամէն սիրոյ և մեծարանաց:

Իր միակ դժբաղդութիւնն ու թերութիւնը
անոր մէջն էր որ ինքզինքը ոչ միայն համառօտ
երգեր ու նուագներ յօրինելու բաւական քեր-

Թող մը կը համարէր, այլ նաև վիպասանական երկար քերթուած մը: Ասոր նիւթը պիտի ըլլար Գաղղիոյ փրկութիւնն ժան Տ' Արգի ձեռքով. և Լոնկվըլի գուքսը՝ որ այն քերթուածին մէջ յիշատակուած Տիւնուայի սերունդն էր, զինքը խրախուսելու համար վեց հազար Ֆրանքի թոշակ կապեց իրեն, և որ ճիշդ հատուցուեցաւ ամբողջ երեսուն տարի, ցորչափ քչեց այն քերթուածին յօրինումը, և լմննալէն ետքն ալ կըրկին թոշակ սահմանուեցաւ: Այս ազգային քերթուածին յարգն այնչափ մեծ եղաւ՝ որ ետևէ ետև վեց անգամ սպառքել պէտք եղաւ հասարակաց հետաքրքրութիւնն գոհ ընելու համար, և քերթողին հանձարոյն վրայ ընդհանուր դարձած նախապաշարումը այնչափ շատ էր՝ որ երկար ժամանակի կարօտ եղաւ իր պատրանքը հակընալու համար: Վանսի եպիսկոպոսի Աոսոյ, որ հանձարի տէր անձ մը և ճեմարանի անգամ էր, Օւլէանի օրիորդին վիպասանականը՝ Իլիականի ու Էնիականին կը նմանցընէ՝ առ իւր կաճառակիցս դրած մէկ ոտանուոր նամակի մը մէջ: Սարրազէն և Մէնափ, նոյն ժամանակին ոչ աննշան անձինք՝ արևուն ճառագայթներէն աւելի պայծառ կը հուշակեն Շափրլէնի հանձարը: Քերթողն ալ այդչափ ու այդպիսի գովութեանց առջև՝ ալ չէր տարակուսեր ոչ մտացը զօրութեանը և ոչ գրուածքին անհամեմատ գեղեցկութեանը վրայ: Սակայն դանուեցան քանի մը ախորժակի տէր անձինք որ այս հասարակաց գովութեան մէջ իրենց ձայնը բարձրացընելով, թէ գրողին և թէ գրուածքը ընդունողներուն պատրանքի մէջ գտնուիլն հասկըցուցին. և ասոնց մէջ գլխաւոր եղաւ Պուալոյ:

Իիջըլիոյի արքունեացը մտերիմ քերթողներէն մէկը, և որ՝ ինչպէս յիշատակեցինք, Գաղղիոյ

Generated on 2016-05-23 07:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

Ճեմարանին հիմնադիրներէն մէկն է՝ Շափրըէնի համբաւոյն հաւատար պատիւ ունեցաւ: Ասիկայ էր Ֆրանսուա Լըմէթէլ աը Պուասրուպեր: Ոչ այնչափ իր տողերուն պարարկան է այս համբաւը՝ որչափ զանոնք արտասանելուն. ուստի երբ բարեկամները կը յորդորէին զինքն որ տպագրութեամբ հրատարակէ զանոնք, կը պատասխանէր որ կրնայ ըլլալ թուղթի վրայ կորսնցընեն այն յարգը՝ զոր ընթերցմամբ կու տար անոնց: Այնչափ սիրելի էին Ռիչըլիոյի իր քերթուածներն, որ հիւանդութեանն ատեն սովոր էր բժիշկն զրուցելու թէ « Մեր ամէն դեղերն անօգուտ կ'ըլլան՝ եթէ չուզենաս անոնց մէջ քիչ մը Պուասրուպեր խառնել »: Քերթուղին բարեկամաց թուոյն մէջ էին Վալանթէն Գոնրար և Ժան-Լուի Կէզ աը Պալլաք. երկուքն ալ հին և ազնուական ցեղի սերունդք և մտաւորական արուեստը մշակելու զողներուն օրինակ տրուելու անձինք:

Գոնրար Գաղղիոյ ճեմարանին հայրը կրնայ սեպուիլ. վասն զի անոր առջի սկզբնաւորութիւնը իր տանը մէջ եղած է: Ոչ յոյն և ոչ լատին լեզուի տեղեկութիւն ունէր. բայց իր բարուցը քաղցրութիւնն, սրտին ուղղութիւնն և հաճոյական կենցաղավարութիւնը՝ ուրիշ ամէն գիտուններէն աւելի արժանաւոր սեպեցին զինքն ճեմարանին ընդհանուր քարտուղարն ըլլալու: Թէպէտ և հին լեզուաց անտեղեակ, բայց կատարեալ հմտութիւն ունէր սպանեոլ, իտալացի և մանաւանդ գաղղիական լեզուաց: Իր սունը ժողովատեղի մըն էր ամէն հանճարաւոր անձանց, ինչուան իշխանագործնք և մեծամեծք կ'ախորժէին անոնց թուոյն մէջ խառնուիլ. և քանի որ իր սուղութիւնը թոյլ կու տար ճեմարանի աշխատութեանց պարապելու, Գաղղիոյ ճեմարանը ոգի մը ունէր և կենդանութիւն. իսկ երբ հիւանդութեան պատ-

Ճառու առիպուեցաւ առանձնանալ 'ի գիւղ, Եափըլէն կ'ըսէ թէ նոյն ատեն սկսան Պարսպոր-
 րայ ճեմարան (Académie des fainéants) կոչել
 զայն:

Անկուէմ քաղքին մէջ ծնած էր Պալզաք
 1594ին, և արձակ գրութեան նոյն ծառայու-
 թիւնը մատուցած՝ ինչ որ Մալհէրպ քերթողա-
 կանին. վասն զի ինքը տուաւ գեղեցկութիւն,
 ճշգրութիւն և ուղղութիւն, որոնք իրեն կը պակ-
 սէին. բայց միանգամայն ուղեւիղ զարգարել զլե-
 զուն՝ այնպիսի ճոխ ու հարուստ զգեստներ գրաւ
 վրան՝ որ համարձակ քայլելու արգելք եղաւ:
 Պալզաքէն առաջ այնչափ հարկաւորութիւն մը
 չէր տրուեր արձակ լեզուի: Ասենական ու սըր-
 բազան ճարտարիտութիւնը հազիւ թէ մասե-
 նագրութեան մասն կը համարուէր. և անուանի
 փաստաբանն Փագրու ճեմարանի անգամ եղաւ
 ոչ այնչափ իրեն ճարտասանական հանձարոյն,
 որչափ իր արուեստէն գուրս բանաստեղծական
 մէկ քանի երկասիրութեանցն համար: Փագրու
 եղաւ առջինը որ ճեմարանը ընդունուած օրը՝
 մտից (réception) ճառը կարդաց, և այս սովո-
 րութիւնն անկէ ետքը հաստատուն մնաց: Իր
 ճարտարիտութիւնն սեթեթեալ է և զարդա-
 րուն, լեզուն ալ Պալզաքի բանեցուցածին կը մօ-
 տենայ:

Այդ լեզուն կամաց կամաց կը սկսի ուռիլ՝ ա-
 ռանց կարենալու իր նպաստակին հասնիլ. վասն զի
 կրնար սանելի՝ կամ ինչուան երբեմն գովելի ալ
 սեպուիլ բարոյականի վրայ ճառող գրուածնե-
 րու մէջ. բայց անհանգուրժելի ու ծիծաղական
 կ'ըլլայ բարեկամաց հեա թղթակցութեան ժա-
 մանակ: Իրու է որ Պալզաքի ժամանակ դեռ ե-
 րեցած չէր Սէվինիէ, նամակագրութեան ոճոյն
 հեղինակն ու ընտիր օրինակագիրը, ու մասնաւո-

րի մը գրուած թղթոյն սճոյն և լեզուին վրայ այն տասիճան կը յոգնէին՝ ինչպէս հասարակաց դատաստանին ներկայացուելու կարևոր գրուածի մը համար: Վասն զի Պալզաքի թուղթերը անոնց գրուած չէ միայն՝ որոց համար ուղղուած է. այլ ձեռքէ ձեռք կ'անցնէր, քաղաքէ քաղաք. ու բոլոր գաւառի մը զարմանքը պատճառելէն ետքը՝ իր նախկին ատրոջը քով կը դառնար: Մեծ բարեբաստութիւն սեպուած էր Պալզաքէն թուղթ մը ընդունիլ. ուստի ազնուականք և իշխանազունք գոյզն առիթ մը կը փնտռէին թուղթ մը գրելու, որպէս զի իրմէն պատասխանն ընդունին: Այս նամակներն՝ հազիւ կրնան այսօր կարգացուել. բայց ժամանակակիցք ուրիշ կերպով կը դատէին, և անոնց տուած չափազանց ցովութեանն արդիւնք են անշուշտ իր թերութիւններն:

Պալզաքի բոլոր կեանքը նամակագրութեամբ անցաւ. և թէպէտ պետութեան խորհրդական և պատմագիր սեպուած էր, բայց անոնք միայն պատուոյ ախարսներ էին. ու չուզէց ոչ Մարիամ տէ Մէտիչի և ոչ Ռիչըլիոյի ետեւէն երթալ: Ինքն իսկ կը գրէր բարեկամներէն մէկուն. « Իմաստութեան ճաշակն առնողին համար քիչ բան հարկաւոր է ». ուստի և այն վախճանաւ առանձնացաւ իր նախնեացը սեպհական բերդ մը: Սակայն հոն ալ չկրցաւ հասարակաց հետաքննութենէն խալըսիլ. Անկուլեմի, Փէլէնայի ու Սէն-Ժան-ա՝ Անժէլի գիտունները խուռն կը գիմէին իրենց գրուածներն իրեն աչքէ անցընել տալու համար. հեռու տեղերէն ալ թղթով իր կարծիքը կը հարցընէին: Այն իր առանձնութեանը մէջ շարագրած է Պալզաք Սոլբաք Գրիպոսի կոչուած բարոյականի ընտիր գիրքը, և Արիստոփանոս կամ Պալփոսիայ Գրիպոսի քաղաքագիտական ճառը, որ ոչ Ռիչըլիոյի և ոչ ալ Մազարէնի չաճոյ անցաւ:

բայց Շուեռաց Քրիստինէ թագուհին մտադիւր ընդունեցաւ անոր ընծայականն :

Պալզաք որ պատուաւոր ու փառօք լի կեանք մը անցուցած էր՝ տեսնուեցաւ զուարթամիտ նա և մահուան առջևը . « Ես այնչափ քիչ գոհ եղած եմ աշխարհէս , — կը գրէր իր բարեկամներէն մէկուն , — որ ինձ մէ պահսելուն համար քրթմըն ջէլէն կը զգուշանամ » : Իր ստակովը ճարտարիւս սական մրցանքի մը գրամագլուխ հաստատելէն ետքը , որպէս զի երկու տարին մէյմը վարձատրութիւն արուի , տասուերկու հազար Ֆրանք ձգեց Անկուլէմի հիւանդանոցին , և հասարակաց ալքատաց գերեզմանատան մէջ թաղուիլ կուսկելով , մեռաւ վաթսուն տարուան հասակին :

Ժամանակակից քերթող մը , որ բանաստեղծութեան մէջ նոյն թերութիւններն ունէր ինչ որ Պալզաք յարձակ շարագրութեան , և որ այսօրուանս օրս բոլորովին մոռացութեան մը մէջ ինկած է , մեծ պատիւ ունեցաւ նոյն ասեանին : Ասիկայ էր հայրն Լրմոէն յիսուսեան՝ որ սրբոյն Լուդովիկոսի վրայ քերթութեան մը հեղինակ է : Իր ասեանի քերթողներէն մէկը ասանկ կը գրուածէ զինքը՝ առ մատենագիրն գրած նամակի մը մէջ . « Ո՛րչափ մեծ ու գեղեցիկ է քու հանձարդ , ո՛վ Լրմոէն . ո՛րչափ նորանոր գիւտեր , առատութիւն մտածութեանց , ընարութիւն խօսքի . բայց մանաւանդ ինչ ուժգնութիւն և եռանդ , որպիսի փառաւորութիւն և մեծվայելչութիւն , և քանի հաւասարապատիւ մեծութիւն ընդ հաստատութեան . . . Այս երրորդ անգամն է որ այդ քերթուածը կը կարգամ , և տակաւին անկարելի կ'ըլլայ ինծի յագենալը » : Գունէյլ ալ կը խոստովանի որ եթէ Լրմոէն յիսուս տարի ետքը երևցած ըլլար՝ բոլոր գաղղիացի քերթողաց ուսուցիչ պիտի ըլլար : Գաղղիացի թատրերգակ մեծ

քերթողին այս դատաստանը բաւականէն աւելի կը հասկըցընէ Լըմոէնի արդեանց չափը. և զարմանք չէ եթէ իր յատկութիւններովն ալ չկարենայ օրինակագիր մը սեպուիլ:

Իրմէ աւելի յարդի են նոյն ժամանակի քերթողաց մէջ Հոնորա ար Պուէյլ, Պրէպէօֆ, Լուկանոսի Փարսալեան քերթուածին թարգմանիչը և Յակոբ ար Վալէ Տէպարոյ, որ քիչ մը ետքը մէջ բերուած գեղեցիկ նուագին հեղինակ է: Պուալոյ իրաւամբ զրուցած է թէ Պակասութիւն չունեցող նուագ մը՝ երկար քերթուածէ մը աւելի կ'արժէ: Իմաստէն կը հասկըցուի թէ քերթողին նախընթաց կեանքը՝ խղճի սուգտանքէ զերծ չէր. կենացը վերջի օրերուն այդ անաչառ դատաւորը՝ կրկին կը լսեցընէ իր զօրաւոր ձայնը անոր յուզեալ սրտին մէջ. և դարմանը ուրիշ բանի մէջ չիգտներ՝ բայց եթէ աստուածային ողորմութեան գիրկն իյնալով. և այն սրտահար մխիթարութիւնը՝ հեռեւեալ տաղը կ'ազդէ իրեն.

« Ուղիղ են, Տէր, եւ ճշմարիտ են դատաստանք քո Աստուած.

Այլ դու քաւիչ գոլ ախորժես քան դատաւոր մահացուաց.

Սակայն եղեան անօրինիս այնքան զեղեալ բարդ ի բարդ՝ Ձի ինձ ներել արդարութեամբ՝ քում բարութեանդ ոչ է մարթ:

Այո՛, այո՛, լեռնահանգէտ չարիքս իմ ոչ առնեն թոյլ Ամենակալ ձեռինդ այլ ինչ, բայց պատուհաս յիս հեղու:

Երանութեանս իմում դառնան փառք եւ պատիւ քո ընդդէմ,

Ողորմութիւնդ իսկ քո սպասէ զի ես իսպառ կորիցեմ:

Կատարեսցին յիս կամք քոյին. զի փառքդ ըզնոյն պահանջեն.

Մի՛ յարտասուս իմ ողորմիր աղբերացեալ ուղխօրէն,

Որոտա , հար զիս շանթընկէց , որ ընդդէմքո առի զէն .

Երկրպագեմ ի կորընչելն իմում ձեռին քո վրիժակ .

Այլ զոր յիս կէտ հարկանիցենն ահեղ շանթից քոց

սլաքք ,

Որ Յիսուսին քո յարենէ չիցէ ծածկեալայն համակ » :

Քաղղիոյ ճեմարանին հաստատութիւնը , իր փառաւոր և արդիւնական կենացը մէջ արհամարհեց իրեն հակառակորդաց խիստ լեզուն և նախատական սողերը : Ռիչըլիոյի նման մեծ պաշտօնէի մը , և Լուդովիկեայ չորեքտասաներորդի պաշտպանութեամբը ամրացած , և աւելի զինքը փառաւորող հանձարներուն համբաւովը , այն հզօր ամրոցներուն ուղեց նմանիլ զոր անկարելի է յարձակմամբ առնուլ , այլ միայն իբրև պատերազմաց մէջ բռնուած գերի մը ներս մտնել : Այս պէս իրեն դէմ ուղղուած ամէն երգիծանողական սաղերը ուրիշ բան չըրին՝ բայց անոր դարաւոր փառացը հեա զարնուելով խորասկուիլ :

Սակայն նոյն բաղդը չունեցաւ ուրիշ ժողովատեղի մըն ալ որ եօթնևաասներորդ դարուն մեծ մասին մէջ՝ գաղղիական լեզուին և մատենագրութեանը վրայ ճեմարանին հաւասար կամ անկէ ալ աւելի իշխանութիւն բանեցուց : Այս ժողովատեղին էր Ռամպուլլէի բնակարանը . Պուալոյի քանի մը սողերը ու Մոլիէրի մէկ կատակերգութիւնը բաւական եղան ծիծաղելի ու արհամարհցուցընել զանիկայ : Բայց անով ալ կ'արժէ որ քանի մը խօսքով անոր համառօտ պատմութիւնն ընենք :

Հենրիկոս չորրորդին թագաւորութեանը ժամանակ (1600) Ռամպուլլէի մարգիզը չկարենալով Սիւլլիի եղած արժանաւոր մեծարանացն հանդուրժել՝ կուսակից եղեր էր անոր հակառակորդ Էփէւնոնի դքսին : Բայց չկարենալով իր

վախճանին հասնիլ՝ ինքը հէռացաւ յարքունիէ աց, ու իրեն և ընտանեաց կարևոր պարապմունք մը ըլլալու նպատակաւ՝ սկսաւ այլ և այլ անձիւք հրաւիրել իր տունը, և որոնց գլխաւոր զբաղմունքն պիտի ըլլար իրենց օրինակովն ու խօսքերով թէ ժամանակին բարուց և թէ լեզուին ուղղութեանը աշխատիլ:

Հենրիկոս Գ և Սիւլլի, Լուգովիկոս ԺԳ և իր պաշտօնեայքը վնասակար բան մը չէին սեպած այն գումարմունքն՝ որոց գլխաւոր պարապմունքն էր բարոյականն ու մատենագրութիւնը. և Ռիչըլիոյ ոչ միայն անտարբեր՝ այլ նաև ախորժ աչքով տեսաւ անոնց շարունակելը նաև իր իշխանութեանը ժամանակ. վասն զի օգտակար սեպեց նաև իր քաղաքագիտական տեսութեանցն ու գիտմանց համար: Ուստի ինչ մտածութեամբ որ հիմնարկեր էր Գաղղիոյ ճեմարանը՝ նոյն խորհրդով օժանդակ եղաւ Ռամպուլլէի սրահներուն մէջ եղած ժողովներուն. մանաւանդ թէ երբ անորութեան հոգերէն պարապ կ'առնուր, կուգար ինքն ալ կը խառնուէր անոնց հետ, կը կենակցէր ու կը խօսէր, ու անոնց բարեկամութիւնն ու միութիւնը ոչ այնչափ կը վախցընէր՝ որչափ յոյս կու տար լեզուով ու գրչով իրարու հետ տրուած պատերազմներէն: Այսպէս քաղաքագէտ անձ մը՝ ամեն բան իրեն օգտակար ընելու գաղտնիքը գիտէ:

Ռամպուլլէի բնակարանը Ռիչըլիոյի պաշտպանութեամբն ալ աւելի ոյժ առնելով, գրաւորական աաճար մը եղաւ՝ որուն մուտքը բաց էր ամեն գլխաւոր հանճարներու. և այն ազնուական տան մէջ մուտ գանուելու համար՝ կարօտութիւն չկար հարուստ կամ մեծազգի ըլլալ. այլ դարութեանց մէջ անուն ունեցող սոսկական մը՝ անոնցմէ աւելի կամ հաւասար պատիւ ունէր, անխափր մեծարանք ընդունելով այն ազնուականը՝ որ հայ-

րենեաց համար արիւն կը թափէր պատերազմի դաշտին մէջ. ու անոր քաջութիւնը իր երգերովը դրուատող քերթողը:

Այս ընտանի յարաբերութիւնք՝ իրենց արդիւնքն և օգուտը ունեցան. անոնցմով կազմուեցաւ Քաղզկոյ մէջ ընտիր ընկերութիւն մը՝ որ ժամանակ անցնելէն ետքը իրեն փառացը և օտար ազգաց նմանողութեանը պատճառ եղաւ: Այս ընկերութիւնը Ռամպուլէի բնակարանին մէջ ծնաւ՝ գրական ու արքունի մարդկանց իրարու հետ ունեցած և ըրած աեսութիւններէն:

Թէպէտև այլ և այլ աեսութեամբք օգտակար եղաւ այս ընկերութիւնը, այլ ունեցաւ նաև իր մշտաները. վասն զի բաւական չսեպելով Մալէրպի կարգի դրուած լեզուին ոյժն ու ազնուականութիւնը՝ փափկութեամբ և գեղով զարգարել, արուեստակութեան կերպարանք մը տուաւ անոր, և զոր իրաւամբ կը ծաղրէր Մոլիէր իր մէկ կատակերգութեանը մէջ: Այսպէս օրինակ իմն հայելին՝ Խորհրդաբոս գեղջ կը կոչէին, և ուրիշ ասոր նման բացատրութիւններ, որ բնականէ դուրս են և իմաստակութիւն կը հոսին: Լուգովիկեան դարուն անուանի մատենագրաց ու ախորժակի աէր հանձարներուն՝ բնականաբար անհաճոյ պիտի երևնային սճոյ և մատժութեանց այն զուածանքը. ուստի ոչ Ռամպուլէի սրահներուն և ոչ ալ հոն յաճախող անձանց համբաւն յերկարատև կրցան ըլլաւ:

ԺԷ.

ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԷ ԴԱՐ)

Գ Ո Ռ Ն Է Յ Լ

Թատրը, կ'ըսէ գաղղիացի անուանի մատենա-
գիր մը, մարդկային հանձարոյ ամենէն աւելի ազ-
նուական ու օգտակարագոյն գիւտն է՝ անոր
բարբը կազմելու և յարգարելու համար. և որ
իր կատարելութեանը յետին աստիճանին միայն
այն ատեն կը հասնի՝ երբ ընկերութիւնը քաղա-
քականութեան ամենէն աւելի բարձր աստիճա-
նին հասած է: Ասիկայ է Թատերական արուես-
տին ծանր ու դանդաղ բարգաւաճելուն պատ-
ճառը, մինչդեռ վիպական ու քնարերգական բա-
նաստեղծութիւնք աւելի կորովով և ուժով կը
յայտնուին ազգաց մանկութեան քան թէ հա-
սունութեան մէջ: Քնարերգակ ու վիպասան բա-
նաստեղծք կրնան ինքզինքնին բոլորովին ձգել ի-
րենց հանձարոյն յանդուգն բերմանը, և անով
յաւաջագէմ ընթանալ քան զդարս. իսկ Թատե-
րական քերթողք՝ որովհետև իրենց մասնաւոր

նպատակ ունին հրահանգել զբազմութիւն, և ազնիւ կիրքեր զարթուցանել 'ի սիրտս նոցա, ուստի և բունագատուած են յարմարիլ իրենց դարուն ու ժամանակին սովորութեանցը: Ասոր բնական հետեանք է որ քանի որ ընկերութիւնը մեծ յառաջադիմութիւններ ունի կատարելիք, իր մատենագրութեանը մէջ երկրորդական տեղ մը կը գրաւէ թատրը. իսկ երբ կը հասնի հասունութեան, մտաւորական աշխատանաց մէջ իրեն արժանաւոր առաջին տեղը կը բռնէ: Ինչ որ երկու հազար տարի յառաջ 'ի Յունաստան' նոյնը կը հանդիպէր 'ի Գաղղիա յեթնևտասներորդ դարու: Վասն զի Յոյնք իրենց Եսքիէսը, Սոփոկը, Եւրիպիդէան, Արիստոփանն ու Մենանդրը չունեցած, Թեսպիս մը երեցաւ մէջերնին, Փրինիկոս ու Կրատինոս մը. այսպէս Գաղղիացիք՝ Գոսնէյլի, Ռասինի ու Մոլիէրի երևնալէն առաջ՝ ունեցան զՓոսէլ, զՊայիֆ, զՀարաի:

Փոսէլի հանճարոյն արգասիք է ողբերգութեան և կատակերգութեան ծնունդն 'ի Գաղղիա: Իր թատերական առաջին երախայրիքն՝ որ այնչափ հաշակ և գովութիւն ընդունեցան Հենրիկոս երկրորդի արքունեաց մէջ, հիմա սոսկ մատենագրական հետաքննութիւնք սեպուած են: Նոյնը հարկ է զրուցել իրմէ ետքը երեցող ուրիշ թատերական մատենագրաց համար ալ, բաւական սեպելով միայն անոնց անուան յիշատակութիւնն. և են Լափէրուզ, Լաթայլ, Պայիֆ, Կառնիէ և Հարաի: Եթէ մտածենք լոկ թէ Ռոնսարի, Մալհէրպի ու Ռէյնիէի ատենը կը գրէին, աւելորդ է ըսելը թէ ուրիշ բանաստեղծական գրութեանց համեմատութեամբ որչափ ետ մնացած էր թատերականը: Ռասին՝ Գոսնէյլէն առաջ եւ զող Գաղղիոյ թատերական բանաստեղծութեան վրայ խօսելով « Ոչ արտրժակ կար, կ'ըսէ, և ոչ

ալ թատերական ճշմարիտ գեղեցկութեան տեղեկութիւն, որոց հաւասարապէս անգէտ էին թէ հեղինակք և թէ հանդիտականք. նիւթերէն շատը կարգէ դուրս և զուրկ 'ի ճշմարտանմանութենէ. ոչ բարք, և ոչ բարուց մասնաւոր յատկութիւնք. վերջապէս թէ արուեստին և թէ ընտիր քաղաքակրթութեան կանոններն անխտիր արհամարհուած »:

Վերջապէս երեցաւ Գոռնէյլ: Զօրաւոր ու ընդարձակ հանձար մը, որ ոչ միայն մոռցուց իրմէ առաջ երեցողներուն անուանքը, այլ նաև ժամանակակիցացն ալ փառքը շքացուց և գովութիւնք նանրացուց. թէպէտև առջի յիշատակածներէս անհամեմատ էին իրենց ոճովն ու թատերական արուեստի հմտութեամբ: Ասանք են Մէրէ, Քրիսթան և Ռոթրու, որոնք այլ և այլ ուղբերգութեանց կամ հնոց նմանութեամբ յօրինուածներու հեղինակ կամ թարգմանիչք են:

Երբոր թագաժառանգ մը ծնանի, ուրախութեան և թնդանութենէրու ձայներ ինչուան հեռաւոր ժողովրդոց կը ծանուցանեն այն մեծ դէպքը. և հին առեւտներ աստեղահամայք՝ կը ջանային ինչուան աստեղաց շրջաններուն մէջ փնտռել անոր ապագայ կենաց յաջողութիւնն ու բաղդը: Իսկ երբ հանձարաւոր անձն մը ծնանի՝ ոչ ոք գիտէ կամ կ'իմանայ, բայց յԱստուծոյ՝ որ անոր ճակտին վրայ կը դրոշմէ իւր աստուածային կնիքը, և մարդկային ազգին մէջ անոր համար սահմանուած նախախնամական պաշտամունքը կը նշանակէ: Միայն երբ իր հանձարը կը յայտնուի ու փառքը կը հռչակուի, այն առեւտ իր մանկութեան և պատանեկութեան հանգամանաց մէջ՝ իր ապագայն գուշակող ու մեկնող զարմանալի նշանակքը քննութեան կ'առնուին: Հարկ է ըսելք թէ 1606 թուականին յունիս ամսեան վեցերորդ օրը, յո-

Generated on 2016-05-23 07:45 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

րու մ' ծնաւ Պետրոս Գոռնէյլ, չունեցաւ իրեն որոշիչ նշանակքը, և որոնք յայանի ընէին թէ այդ աննշան սեպուած մանուկը որչափ և որպիսի մեծ փառք պիտի ըլլար գաղղիական դպրութեանց և թատերախաղին:

Ընտիր ծնողաց զաւակ էր Գոռնէյլ, և մանկութեան հասակէն Յիսուսեանց դպրոցը մանկը վ, բարեկարգ ու հաստատուն դաստիարակութիւն մը ընդունեցաւ այն մեծ ահամբաւ ուխտին վարժարանացը մէջ, և ինչուան վերջը երախտապարտ մնաց անոնց: Մնողքն ուղեցին որ առեւական ուսմանց պարտապի. ուստի և հնազանդեցաւ. բայց որովհետեւ կոչում չունէր, ուստի և զարմանալի յառաջագիմութիւն մը չունեցաւ անոր մէջ: Անակնկալ դէպք մը պատճառ եղաւ անոր քերթողական հրահանգաց պարտապելու, և անոնց մէջ նշանաւոր ըլլալու: Իր բարեկամներէն մէկը ուղեւոր սրբորդի մը հետ ամուսնանալ, ըրած ընտրութեանը վրայ վստահ ըլլալու համար՝ Գոռնէյլի հետ այցելութիւն մը ըրաւ անոր, փափաքելով բարեկամին կարծիքն ու գառաստանը հասկրնալ: Գոռնէյլ ոչ միայն հաւնեցաւ անոր, այլ բարեկամին նախանձորդն երեւնալով, օրիորդին սէրն ու համակրութիւնը իր վրայ դարձուց: Այսպիսի դիպուած մը այնչափ արտոբական եղաւ իրեն՝ որ առանց ամենեւին անգիտութիւն մը ունենալու բանաստեղծական կանոններու, սկսաւ կատակերգութիւն մը յօրինել միայն, ինչպէս ինքն ալ կ'ըսէ, ուղիվ բանը իրեն առաջնորդ ունենալով: Ետքը յօրինած կատակերգութիւնը գրպանը դրած Փարիզ եկաւ, լոկ իր անծանօթ անունն և յօրինած քերթուածը հետը բերելով. ուստի և չհամարձակելով ներկայացընել զայն ժամանակին հուշակաւոր գերասանացը, Փըթի-Պուրպոն փուրցին մէջ գեւ նոր կազմուել սկսող ընկերու-

Թեան առաջարկեց : Այս կատակերգութիւնը Մէլիքոս կը կոչուէր : Իեռ քսան տարուան երկտասարդ մըն էր Գոռնէյլ՝ և նոր կը սկսէր երևնալ քերթողական ասպարիզին վրայ . և որչափ ալ անծանօթ անձ մըն էր անոր պատճառաւ ներկայացած անձը, սակայն մէկէնիմէկ սկսաւ հրաշակուիլ իր գիւտերուն և հանճարոյն համար, որուն չէին կրնար հաւասարիլ նոյն ատեններն Քաղղիոյ թատերաբեմին վրայ նշանաւոր Կաանիէ և Հարաի և անոնց նմաններն : Սակայն ժողովուրդը վարժած ըլլալով Սպանիական ու Լոփէտէ Վէկայի հետեղութեամբ յօրինուած կնճիւններուն և հանգուցից, խիստ պարզ ու բնական գտաւ Մելիատի նիւթը . ուստի և Գոռնէյլ զերենք հաճեցնելու համար Կլիքանդրա կատակերգութիւնն յօրինեց՝ հանդիսականաց ուղած և վնասած ոճովն ու կնճիւններով : Անոր նման շարագրութիւնք են Այբի, Մաքնիլ, Սրահակ արտանի, Արտանի հրապարակ և ուրիշ քանի մը կատակերգութիւններ, որոնք մեծապէս հաճոյացան, և սկսաւ քերթողին անունը զուրցուիլ և հաշակուիլ :

Բայց Գոռնէյլ կատակերգակ արուեստին մէջ ունեցած յաջողութիւններովը գոհ չըլլալով, ու Մերէի Սոֆոնիստա ողբերգութեան ընդունելութեամբը վառուած, կը կարծէր Սենեկայի յօրինած Մէդէայի մէջ գաղղիական թատեր համար յաջող աշխարհակալութիւն մը գտնել : Սակայն կը խաբուէր : Կին մը որ իր անարժան էրկանէն վրէժ ինդրելու համար զուկրները կը սպաննէ, ոչ միայն չի կրնար գորովել ուրիշներուն սիրտը, այլ իրեն դէմ արժանաւոր ատելութիւն և նողկանք մը արթնցնելու պատճառ կ'ըլլայ . և քերթողական արուեստին ամէն ձևերն ու հնարադիտութիւնք անբաւական կ'ըլլան այնպիսի յուսա-

Generated on 2016-05-23 07:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

հատուծիւն մը 'ի չքմեղս հանելու : Ուստի և ան-
կարելի էր որ Գոռնէյլի յօրինածը , որչափ ալ
Սենեկայի երկասիրութենէն կատարեալ ըլլար ,
կարող ըլլար իր վախճանին հասնիլ :

Մէդէայի ուղբերգութիւնն որ 1635ին թատեր-
վրայ հանդիսացաւ , Պուասրոպէրի և իրեն նմա-
նեացն յօրինած ողբերգութեանց քով անհամե-
մատ քերթութիւն մըն էր . սակայն ունեցած յա-
ջողութիւնն քիչ եղաւ , և ուրիշ օգուտ չունեցաւ՝
բայց եթէ իր վրայ դարձընելու Ռիշըլիոյի աչքը ,
որն որ ինչպէս առաջ ալ յիշատակեցինք , թա-
տերական քերթողութեանց զբաղելով , ժամա-
նակին անուանի մարդկանց դրչոյնն ու սատարու-
թեամբը կ'ուզէր փառաւորուիլ : Անով Գոռնէյլ
շնորհք գտաւ ծիրանաւորին առջև , և բաւական
եկամուտ մը :

Գոռնէյլ իր առջի գրուածներուն մէջ ջանա-
ցեր էր հետեւող ըլլալ սպանիական տաղերգու-
թեանց , և գասական կանոններու ճշգրութենէն
ալ դուրս չելլել : Բայց քիչ ատենէն տեսաւ որ
այս երկու հակառակ սկզբանց միաւորութենէն
անկարելի էր բարւոյ ակնկալութեան մը սպա-
սել . և թէ լուազոյն էր կամ երկու միութեանց
կանոնին հետեւիլ , կամ բոլորովին արհամարհել
զանոնք , ինչպէս ըրած էր Լոփէ սէ Վէկա 'ի
Սպանիա և կամ ինչպէս կ'ընէր Շէյքսպիր յԱնգ-
ղիա : Այս վերջնոյս անունն ու երկասիրութիւն-
ներն դեռ նոյն ատեն անծանօթ էին 'ի Քաղցիա ,
մինչդեռ սպանիացի քերթողաց վրայ մեծ էր սէրն
ու համարումը : Սպանիական մտանադրութիւ-
նը՝ իտալականէն աւելի արտապետած էր 'ի Քաղ-
ղիա , և ոմանց առջև նախամեծար և պատուա-
կան սեպուած քան զայոյն և զլատին դպրու-
թիւնս :

Կ'աւանդեն թէ Գոռնէյլ հարկ սեպեր էր Ռի-

չըլլայի յօրինած ԹԻՆԼԵՐԻ Թատրերգութեան մէկ քանի հանդէսներուն մէջ փոփոխութիւններ մտցընելով՝ այնպէս հանդիսացընել. ծիրանաւորն այս անոր համարձակութեանը վրայ նեղացած, իրեն աշխատակից ըլլալու պատուէն զրկեց զինքը, և անով ստիպուեցաւ քերթողը Արուան իր ընտանեացը քով առանձնանալ: Հոն գրեթէ բոլորովին որոշած ըլլալով մտքին մէջ հեռու կենալ այն գրաւորական ասպարիզէն՝ յորում ինչուան այն ժամանակ չէր կրցած յաջողիլ, պատահմամբ ծանօթութիւն ըրաւ Մարիամ աէ Մէտիչի Թագուհւոյն նախկին պաշտօնակալներէն մէկուն հետ: Անիկայ յորդորեց զինքն աւելի կերպով մը հետամուտ ըլլալ սպանիական դպրութեանց և Թասերականին, և իրեն նիւթ առաջարկեց զՍիտ, որ ոչ միայն 'ի Սպանիա' այլ նաև գաղղիական ազգային վիպասանութեանց մէջ ալ հռչակուած էր, և ուրիշ երկու հռչակաւոր ողբերգութիւններ՝ զՏոն Խուան Տիամանթ և զԿուիլչեմ աէ Գասթրոյ: Քոստէյլ կարգաց այն երկու գրուածներն, և անոնց շարագրութեանն և ոճոյն անյատուկ բացատրութեանց և զուրցուածքի նորօրինակ կերպին մէջ ալ՝ նկատեց ու սքանչացաւ սրտաշարժ աեսարաններուն և գեղեցիկ մտածութեանցը վրայ:

Եւ յիրաւի, ինչ աւելի արժանաւոր բանաստեղծին գրչին՝ ինչպէս անոր մէջ մեզի ներկայացած գիւցաղնը: Սպանիոյ տարեգրութեանցը մէջ ամենէն աւելի հռչակաւոր պատերազմող մը ու Մաւրիտանացոց վրայ տարած յաղթութեամբքը ամենէն մեծարուած¹: Հետաքրքրական էր նաև նիւթը. — Սիտի առաջին սէրը, առաջին պատերազմը, առաջին փառքը և առաջին ձա-

¹ Տես երես 142.

խորդութիւնը: Իսկ գործողութիւնը՝ բոլորովին
 թաաերական. վասն զի Սիտ՝ կը զօհէ իր սէրը
 հօրը պատուոյն համար. նոյնպէս ալ Քիմենէ կը
 զօհէ իր սէրը՝ որպէս զի չըլլայ թէ հօրը վրէժ-
 խընդրութեանը խափանարար ըլլայ. և երկուքն
 ալ այնպիսի սիրով մը կը սիրեն մէկզմէկ, զոր բան
 մը չի կրնար շեջուցանել, և ոչ իսկ արիւնը: Նկա-
 տենք ՚ի Գոռնէյլ այս զարմանալի մարտը՝ սիրոյ,
 պատուոյ և պարտուց մէջ:

Քիմենէ կ'իմանայ Էլլիբրայէն թէ իր հայրը,
 Կորմասի կոմսը, ուրախութեամբ պիտի ընդունի
 Տոն Տիէկոյի առաջարկութիւնը, որ իր որդւոյն
 Ռոարիկի, զոր կը սիրէ և ուսկից կը սիրուի,
 հարս պիտի ուզէ զինքը: Կորմաս՝ ծերունւոյն
 Տիէկոյի գովութիւնն ընելէն ետքը կը յաւելու.
 « Հայրը՝ վստահութիւն մըն է որդւոյն լաւու-
 թեանը. և իմ գուտարս կրնայ սիրել զինքն և
 ինձի հաճոյ ըլլալ »:

Այս խօսքերով կը խրախուսի Քիմենէ, և կը
 յայտնէ Ռոարիկի վրայ զգացած սէրը. բայց տը-
 խուր նախազգածութիւն մը աակնուվրայ կ'ընէ
 իր սրտին ուրախութիւնը: Այս նախազգածու-
 թիւնը առանց հիման չէ: Կորմաս ետեւէ էր որ
 Կասաիլիոյ քաղաքապետութիւնը իրեն արուի-
 բայց թագաւորը նոյն իշխանութիւնը Ռոարիկի
 հօրը Տիէկոյի յանձնեց: Այս գէպքը այնչափ ՚ի
 խոր խոցեց Կորմայի անձնասիրութիւնն, որ ա-
 նիկայ բաւական եղաւ Տիէկոյի առաջարկու-
 թիւնը մերժելու. և անով ալ գոհ չըլլալով, սկը-
 սաւ թագաւորական ընտրութիւնն ալ արհամար-
 հել. փոխանակ զի անկարող ծերունի մը իրմէն
 աւելի նախամեծար սեպեր էր. ու արհամար-
 հանքէ ալ նախատինքի անցնելով, Տիէկոյի ապ-
 տակ մըն ալ կը զարնէ ու զինաթափ ընելով սուրը
 ձեռքէն կ'առնէ:

Տարակոյս չկայ որ երկու ծնողաց մէջ եղած
 ատելութիւնն՝ ալ անկարելի պիտի ընէր Ռոտրի-
 կի ու Քիմենէի զուգութիւնը: Արպիսի՞ կերպա-
 րանք մը պիտի աւնու անոնց սէրը. և իր ամօ-
 լծոյն ու սկարութեան վրայ արտասուող ծերու-
 նին՝ որո՞ւն ձեռքը պիտի զինուորէ այն զէնքերսւլը՝
 որ ծանր ու անհանդուրժելի են իր սկար բազ-
 կացը. ո՞վ պիտի խնդրէ իր պատուոյն վրէժը:
 Ռոտրիկ կը դիմէ սա հայրն իւր, լի յուսով և ու-
 րախութեամբ. և իր լսած առջի խօսքերը ասոնք
 կ'ըլան.

Ո՛վ Ռոտրիկէ, ունիցի՞ս սիրտ...

— Ոչ այլ ոք, այլ հայրդ իմ՝

Վաղվաղակի աւցէ ըզփորձ...

պատասխան կու տայ մէկէնիմէկ երիտասարդը,
 զարմանք ցուցնելով այնպիսի տարակուսի մը
 վրայ որ իրեն նախաօրինք էր: Այն սառն կ'իմա-
 նայ թէ հայրը ապտակի մը հարուած ընդուներ
 էր. և որչափ մեծ է սրտին ուրախութիւնը որ
 պիտի կարենայ վրէժ խնդրել և պատուհասել այն
 յանգուգնը: Մեռի՞ր կամ սպաննէ, — կը պա-
 տուիրէ իրեն ծերունին: Քանի անհամբեր է որ-
 գւոյն սիրար՝ և կ'ուզէ հնազանդիլ հայրենի ձայ-
 նին: Բայց զո՞վ պիտի սպաննէ... Վարի՞ճ զինուո-
 րէ մը, մեծ զօրագլխէ մը աւելի է իրմէ պահան-
 ջուածին կեանքը:

Է նա...

ՌՈՏՐԻԿ

Ասա, 'ի քէն խընդրեմ

ՏԻԷԿՈՑ

Նա ինքն է հայր Քրիստոսեայ .

ՌՈՏՐԻԿ

Չինչ . . .

ՏԻԷԿՈՑ

Անսա՛ ինձ . ոչ անծանօթ է ինչ յինէն սէր քոյին .

Բայց անպատիւ որ սիրէ կեալ, նա անարժան է կենաց :

Այսպէս պատիւը կ'ուզէ որ Ռոտրիկ սպաննէ իր սիրուհւոյն հայրը . վասն զի կասալիւեան պատիւը չհանդուրժեր ոչ գեղելի և ոչ զանցառութիւն : Սակայն Ռոտրիկ վայրկեան մը կը գեղելի . և իր սրտին մէջ տեղի ունեցած պատերազմը յայտնի կ'ըլլայ հեակեալ խօսքերուն մէջ՝ յորս հօրը յիշած անունը անդադար կը հնչէն իր ազանջներուն մէջ Քրիստոսեայ հօրը անունը : Բայց վերջապէս կը յաղթանակէ պատիւը . « Ամէն բան իմ հօրս պարտըկան եմ, կ'աղաղակէ . թէպէտև պատերազմի մէջ, թէպէտև տրամութենէ մեռնիմ, հարկ է որ իրմէ ընդունած մտքուր արիւնս իրեն գործընեմ » : Ա՛լ չխնայածեր թէ Քրիստոսեայ հայրն է նախատողը . բաւական է որ իր հայրն է նախատինքն ընդունողը :

Թէ հին և թէ նոր ազգաց թատերական տեսարաններուն վրայ չենք կրնար գանել ողբերգութեան առաջին հանգէս մը՝ յորում գործողութիւնը այնչափ բնական , այնչափ կենդանի և այնպիսի սրտաշարժ կրքերով ձևացած ըլլայ : Քանի զիպուածներ անցան՝ քանի որ տեսանք զՔրիստոսեայ

Generated on 2016-05-23 07:52 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

իր սիրոյն յուսացուցած բարեբաստիկ մտածու
 թիւններով լեցուած . և որչափ ապաւորութիւն
 կ'ընէ մեր վրայ իր թշուառութիւնն , որուն դեռ
 ինքն անտեղեակ է : Պէտք է որ իր սիրելին կամ
 իր հայրը՝ իրարու հարուածին տակ իյնան : Ահա
 լոր ընտրութիւն մը , ուսկից անկարելի է Քիմե-
 նեայ խոյս տալ : Իսկ Ռոտարիկ բուլտրովին անձնա-
 նուէր կ'երևնայ որդիական պարտուցը և ընտա-
 նեկան պատուոյն : Այլ որչափ ծանրագոյն է իրեն
 այս յաղթութիւնը : Սակայն այնչափ և այնպիսի
 դժուարութեանց մէջ ոչ առաջագրութենէն և ա
 կը կենայ և ոչ ալ սրտին քաջութիւն տեղիք կու
 տայ : Նկատենք զինքը Կորմայի կոմսին առջև , և
 լսենք մէջերնին անցած զուցասարութիւնը .

ՌՈՏՐԻԿ

Յիս աղաչեմ, անսա . .

ԿՈՐՄԱ

Խօսեաց

ՌՈՏՐԻԿ

Ըզտարակոյս բարձ յինէն .
 Ճանաչիցես դու ըզՏիէկ

ԿՈՐՄԱ

Այո ,

ՌՈՏՐԻԿ

Մեղմով խօսեսցուք .
 Եւ գիտիցես թէ ծերունին է զօրութիւնն
 իսկ համբուն

Նա քաջութիւն, նա եւ պատիւ, թէ գիտի-
ցեա, իւր աւուրց.

ԿՈՐԾԱ

Իցէ թերեւս

ՌՈՏՐԻԿ

Եւ զոր յաչս իմ նշկատես զայս եւանդ
Գիտես արդեօք արդիւնս արեան գոլ քաջ-
արի ծընողիս.

ԿՈՐԾԱ

Իսկ զինչ ինձ փոյթ

ՌՈՏՐԻԿ

Արագարագ ըզլափ առնուլ հասցէ քեզ.

ԿՈՐԾԱ

Վա՛յ քեզ յանդուգն պարմանի

ՌՈՏՐԻԿ

Մի նախատանօք բարբառիր .
Երիտասարդ եմ հասակաւ այլ բարեսոյճ
ոչ ոգիք
Թըւովք ամաց ըստանայցեն զանդիմադարձն
սրութիւն.

Ամբողջ տեսարանը սոյն զրուցատրութեանց կո-
րովք և բացատրութեանց ոյժը կը պահէ . անանկ

որ և ոչ իսկ աւելորդ անց զուրպուած բառ մը
կրնաս գտնել. կարծես թէ արդէն պատերազմի
մէջ են, և այն կենդանի և ուժով խօսակցու-
թեանց մէջ սուրերուն շաչելն ու շառաչելը կը
լսես.

ԿՈՐՄԱ

Աղէ, 'ի բաց երթ յինէն.

ՌՈՏՐԻԿ

Օ՛ն, խաղամք յառաջ.

ԿՈՐՄԱ

Մի թէ տալտուկ իցէն քեզ կեանքդ

ՌՈՏՐԻԿ

Ի մահուանէ՞ երկընչիս :

Կորմաս կը մեռնի: Ա՛լ անմիտութար է Քիմենէի
թշուառութիւնը. վասն զի միանգամայն կը կոր-
սընցընէ իր հայրն ու սիրելին, և միայն մահուամ-
բը կը սեպուի միւսոյն մահը պահանջել: Իժնգակ
պարտք մը, և սակայն կատարելու քաջութիւնն
ու սիրաբը չպակսիր իրեն. կու գայ թագաւորին
ոտքը կ'լնայ, ու իրմէն արգարութիւն կը պա-
հանջէ. ոչ ևս Ռոտրիկ իրեն սիրելին է, այլ հօրը
արիւնը մտած վայրկենէն բոլորովին կերպարա-
նափոխ եղած իրեն համար. յանդուգն երիտա-
սարգ մըն է, և հարկ է որ իր յանդգնութեան
արժանաւոր պատուհասը կրէ.

Սպան նա զհայրն իմ,

— Ըզվրէժ խնդրեաց հօր իւրոյ

կ'աղաղակէ ծերուենին Տիէկոյ, և հրաշալի ճարտարխօսական կռիւ մը կը բացուի մեռելոյն դրատերը և սպանողին հօրը մէջ, յորում հաւասար կը փայլեն զգածմունք, գեղեցիկ մտածութիւններ, նկարագրութիւններ և բանաստեղծութիւն, անանկ որ թագաւորն ինքնին կը տարակուսի որ կողմը բռնելուն համար: Վերջապէս Քիմենեայ արգարութիւն կը խօստանայ, և զՌոտրիկ փրնառող խնդրակներ կ'արձրկէ: Քիմենէ բոլորովին ցաւոց մէջ ընկզմած կ'առանձնանայ իր սենեակը. և հան Սանչ՝ Ռոտրիկի նախանձորգը ինքզինքը կ'առաջարկէ սրով վրէժխնդիր ըլլալ, առանց թագաւորական արգարութեան սպասելու: Քիմենէ յանձն չառնուր. և երբ մինակ է Էլվիրայի հետ, ու իր բարեկամին կը մերկանայ սրտին գաղանիքը, կը խոստովանի թէ սիրով միայն լեցուած է այն սիրաւ. թէ ինչպէս Ռոտրիկի մահը կ'ուզէ, և կը վախէ որ չըլլայ թէ փափաքը կատարուի. և երբ Էլվիրա կը հարցունէ և կ'ուզէ իմանալ իր միտքը, կը պատասխանէ.

Կամիմ պահել զիմ ըզփառս, եւ տալ վախճան իմ ցաւոց.

Հալածական ըզնա վարեւ, կորուսանել եւ մեռանել ընդ նրմա.

Այս խօսքերն զրուցելու վրայ է, և ահա Ռոտրիկ անոր առջևը կ'ելլէ. կ'իմանայ անոր միտքը և կու գայ նուիրել իր արիւնը, որպէս զի երկար ասեն իր վրէժը խնդրելու հետամտութենէն իսլըսի: Քանի փափուկ և սրտաշարժ է այն սեսա-

րանը յորում Ռոտրիկ կը խոստովանի իր յան-
ցանքը և ինքզինքը Քրիստոսի բարկութեանը նշա-
ւակ ընելով, միանգամայն կ'արգարացընէ թէ ինչ-
պէս իր պարտքը կատարած է: Այն տեսարանին
մէջ Քրիստոսն յաղթուելով 'ի սիրոյն, կ'ըսէ իր
սիրելւոյն.

Թէպէտ ըզդոււի քո ինձ տայցես, այլ կա-
րիցեմ զայն սունուլ.
Ինձ հետամուտ հարկ է պընդել, իսկ քեզ
պաշտպան կալ անձին:

Իր սրտին զգածմունքը հեակեալ խօսքերուն
մէջ կը համառօտէ օրիորդը.

Հնաւա, երթ աստի, ըզքեզ ատել ոչ կարեմ

ՌՈՏՐԻԿ

Զայդ պահանջիս

ՔՐԻՍՏՈՍ

Այլ ոչ կարեմ:

Այս տեսարանին մէջ յայանապէս կ'երևնայ Գու-
նէյլի հանճարը. վասն զի տեսարան մըն է որուն
առջև սիրտ մը անզգայ չիկրնար մնալ և ոչ աչք
մը անարտօսը դիմանալ:

Այսպէս Քրիստոսն կը շարունակէ հալածել ըզ-
Ռոտրիկ, և իր միակ փափաքն է անոր չարիք մը
չկարենալ հասցընել: Եւ ահա անակնկալ դի-
պուած մը անկարելի կ'ընէ այն վրէժխնդրու-
թիւնն զոր կը պահանջէ և ձեռք ձգելու վախով

կ'աճաբեկի: Մաւրիտանացիք գիշերն իրենց օգնական անըով՝ ցամաք կ'ելէն, և Սևիլիա անոնց ձեռքը պիտի իյնար, եթէ կտրիճ երիտասարդ մը իր ընկերակցացը գլուխ չկեցած՝ զանոնք ծովին մէջ նետած չըլար: Ո՛վ է այս յաղթող անձը: Անիկայ է Ռոտրիկ, զոր Մաւրիտանացիք Սիտ կը կոչէն, և որ անձամբ իր բերնովը կը պատմէ թագաւորին իր ըրած քաջագործութիւններն:

Այդպիսի քաջութեան մը դիմաց՝ որովհայտե նիքը թշնամեաց ասպատակութենէն փրկեր էր, անկարելի էր պատուհասել զՌոտրիկ: Բայց իր յաղթութեանը հետ դործ չունի Քիմենէ. իրեն արդարութիւն խոստացած են, և ինքն այնչափ աւելի ստիպմամբ կը պահանջէ զայն՝ որչափ աւելի վստահ է որ իրեն պիտի չարուի: Թագաւորը որ կ'ուզէ ստիպել զՔիմենէ ինքզինքն յայտնելու կը ձեւացնէ թէ Ռոտրիկ պատերազմի մը մէջ մեռած ըլլայ. և երբ օրիորդին երեսաց թաղկութենէն և թափած արցունքէն կ'իմանայ թագաւորը անոր սրտին բուն վիճակը, կը փութայ պատրանքը յայտնել: Այս խաբէութիւնը՝ ողբերգութեան հանգոյցը կը դիւրացնէ, որով թագաւորը աւանց իր տուած խոստմանը ստելու, թէ իր և թէ օրիորդին կամքը կատարել կ'ուզէ: Բայց այդ շնորհումը Քիմենէի զգացմունքը կը վերաւորէ, և ուժգնագոյնս կը պահանջէ իր հօրը սպանողին մահը, և ինքզինքը կը խոստանայ անոր որ ուզենայ վրէժխնդրութիւն ընել: Զուր տեղ թագաւորն այս դեղեցիկ տողով պատասխան կու տայ իրեն.

Շոյտ փախըստեամբն Մաւրիտանիք դյան-
ցանս նորա քաւեցին.

Քիմենէ՝ արքունի խոստմանց կատարումը կ'ուզէ. և Սանչ առաջ կ'անցնի Ռոտրիկի հետ ալատերազմելու համար: Թագաւորը յանձն կ'առնու պայման դնելով որ յաղթողը Սանչ կամ Ռոտրիկ, երկուքէն որն ալ ըլլայ, Քիմենէի փեսայանայ. և կ'ուզէ որ պատերազմը երկրորդ օրը տրուի: Բայց ծերունին Տիէկոյ չիկրնար և չուզեր սպասել. Պէտք չէ, կ'ըսէ ուշացընել. վասն զի քաջ մարդը միշտ պատրաստ է: Իսկ երբ Թագաւորը կ'ըսէ թէ պատերազմէ դեռ նոր ելած է և դժուարին է կրկին 'ի պատերազմ խրախուսելը, պատասխան կու տայ հայրը. Ռոտրիկ յոգնութիւնը առաւ քեզի պատմելուն ատեն:

Մարտը՝ երկու ժամէն ետքը պիտի տրուի. և Ռոտրիկ կարծելով թէ անկարելի է որ Քիմենէ ներէ իրեն, կ'իմացընէ թէ ուզելով աւելի մեռնիլ քան թէ առանց իր սիրոյն ապրիլ, միտքը դրած է ինքզինքը չպաշտպանել Սանչի գէմ: Այս տեսարանը կրնար նման ըլլալ արդէն երկու սիրելեաց մէջ անցած տեսարանին. բայց Քոունէյլի հանձարը անսպառ փանձի մը նմանութիւնն ունի: Ռոտրիկ կը ձևացընէ թէ թող պիտի տայ իր նախանձորդին սրոյն տակ կամուտորապէս իյնալ. — գէթ այնպէս կը զրուցէ զՔիմենէ ահաբեկել տալու համար: Այս սպառնալիքն՝ բոլորովին իր սիրոյն կը դարձընէ զՔիմենէ. և այնչափ սաստիկ է սրտին խանդաղատանքն որ նոյն իսկ իր հօրը յիշատակին մէջ պատճառներ կը գտնէ ինքզինքն պաշտպանելու Սանչի գէմ: Բայց երբ կը տեսնէ որ Ռոտրիկ անոնցմով չհամոզուիր, վրայ կը բերէ.

. . . Երթ դու հնազանդ, պաշտպան լինել
բում անձին

Եւ զիս այնպէս բռնադատել ի պարտըս իմ եւ
լըուութիւն.

Թէ սիրես զիս, թէ ի սրբախոյ գործով զինէն հընչիցէ
 Լէր յաղթական ի գոռ մտրտին՝ ում գինք լիցին
 քեզ Քիմենէ :

Զգայմամբ և գեղեցիկ բացատրութեամբ լե-
 ցուն ատղեր, որ կը ցուցնեն Քիմենէի կրից սասա-
 կութիւնն և յորս գրուած է Սիաի յաղթու-
 թիւնը :

Այնչափ աննման և անհամեմատ ատղերուն և
 իմաստից քով կը լսեն քանի մը քննադատից սուր
 դատաստաններն, ինչպէս նաև կ'անհետանան
 Գուանէյլի մէկ քանի թերութիւններն : Գաղղիա՝
 իր թատերական բանաստեղծութեանը անանց
 փառք մը և գլուխ գործոյ կը սեպէ իրաւամբ Սի-
 աի ողբերգութիւնը . անոր համար ոչ Ռիչըլիոյի
 և ոչ ալ քերթողին հակառակորդաց ձայնէն ու
 դատաստաններէն վախցաւ, կամ իր հայրենա-
 կան փառացը վրայ տարակուսիլ ցըցուց . նոյն
 իսկ Գաղղիական ճեմարանը, որ ծիրանաւորին
 անմիջական ազդեցութեան տակն էր, գովեց ու
 փառաւորեց քերթողը . ու առակ եղաւ որ և իցէ
 գեղեցիկ բանի մը համար զրուցել թէ Գեղեցիկ է
 Իբրէն զՍիա . և Պուաշոյ հետևեալ գովութեան խօս-
 քերն կը նուիրէր .

« Զուր ընդ Սիաայ մըրցեսցին դէտք ռիսերիմ,
 Համայն Փարիզ ընդ Քիմենէ հայի աջօք
 Ռոտրիկեայ » :

Անկարելի պիտի ըլլայ մեզի Գուանէյլի ամէն
 ողբերգութեանցը վրայ երկարօրէն խօսիլ . բայց
 չենք կրնար Սիաայ հետ անյիշատակ թողուլ՝ և
 երկու խօսք չնուիրել Կիննայի և Պուլիատոսի .
 Սիաայ գլխաւոր յաակութիւնն է սէրը, Կին-
 նայի՝ քաղաքագիտութիւնը, իսկ Պուլիատոսի

կրօնքը : Սէր , քաղաքականութիւն և կրօնք , մարդկային սրտի եռախօսութիւնն կամ երէք ձայներն են :

Քերթողին հակառակորդներէն ոմանք հաշակեր էին թէ Սիտայ մէջ գանուած գեղեցկութիւնք իրեն յատուկ չէին , այլ Աուելլէմ Գաթրոյի : Գոռնէյլ վշտանալով այս բանին վրայ , և որովհետև Գաղղիական ճեմարանն ալ մէկալ կողմանէ անյարմար նիւթ մը ոլբերգութեան դասեր էր զայն , ուզեց պատմութեան այնպիսի նիւթ առնուլ որ յարմար ըլլայ ոլբերգութեան , և ընտրեց Որատեանց և Աուրատեանց պատերազմը , Տիտոսի Լիւիոսի գրքէն քաղած : Լիւիոս Հռովմայեցիքը մեծցուցեր էր իր Տարեգրութիւններովը , Գոռնէյլ մեծցուց զանոնք իր ոլբերգութեամբը : Իր նկարագրած Հռովմայեցիքը գրեթէ ուրիշ ու մասնաւոր իրենց բնութիւնն ունեցող անձինք են . այնպիսի առաքինութիւններ ունին՝ որ կարծես թէ մարդկային բնութենէ դուրս են . և քերթողը զանոնք մեզի ներկայացընելու ատեն այն արձանագործներուն կը նմանի՝ որ իրենց գործերուն գերբնական ընդարձակութիւն մը կու տան , սակայն անոնց մէջ կատարեալ ներդաշնակութիւն մը պահելով : Գոռնէյլ անոնց այս ստորագրութեանը մէջ աւելի Լիւիոսի հեռեկեղած է քան թէ Սուեատոնիոսի . և թէպէս հիմակուան գիտութիւնը Լիւիոսի հին Հռովմայեցուց վրայ պատմածները ընդհանրապէս առասպելախառն կը սեպէ , բայց սարակոյս չկայ որ եթէ սուտ ալ սեպենք , պէտք է խոստովանինք թէ գեղեցիկ սուտեր են , և կրնար Գոռնէյլ իբրև ճշմարիտ աւանդել զանոնք , հին Հռովմայ պատմչաց հետ զանոնք համաձայն գանելով : Ահաւասիկ նոյն ոլբերգութեան նիւթը :

Երկու ընտանիք , մէկն Հռովմայեցի և միւսը

Աւբայեցի իրարու հետ վերաբերութեան մէջ էին՝
 Հռովմայեցի Որատիոսի ընդ Աւբայուհի Սաբի-
 նային ամուսնութեամբը, քիչ օրէն ալ աւբայե-
 ցին Կուրասիոս պիտի պսակուէր Հռովմայեցի
 Կամիլլային հետ: Իրենց մեծ թշուառութիւնը
 վերահաս պատերազմի մը վախն էր՝ որ երկու
 հայրենեաց մէջ կրնար յուզուիլ: Ո՛րչափ մեծ
 կ'ըլլայ իրենց ուրախութիւնն երբ լուր կ'առնուեն
 թէ թագաւորներն իրենց ժողովրդեան արեանը
 խնայելու համար՝ կը սահմանեն որ երկու կող-
 մանէ ալ երեք երեք ախոյեանք ընտրուին, և ա-
 նոնց իրարու հետ մրցանացն արդիւնք ըլլայ որ
 կամ Հռովմ հպատակ ըլլայ Աւբայի և կամ Աւ-
 բա Հռովմայ: Երբ երկու ընտանիք այս ուրա-
 խութեան վրայ են, Հռովմայեցիք իրենց ախոյեան
 կ'ընտրեն զՈրատեանս, և քիչ ատենէն կը հասկը-
 ցուի թէ Աւբայեցւոց կողմանէ ալ ախոյեան ըն-
 տրուեր են Կուրասիոսեանք. որով այս երկու
 ընտանիք՝ որ քիչ մը առաջ այնչափ բարեբաստիկ
 էին, զժուարին վիճակի մը մէջ կը գտնուին զի-
 րար փձացընելու: Բայց Հռովմայեցին և Աւբայե-
 ցին իրարու չեն նմանիր: Որատիոս բոլորովին ի-
 րեն հայրենեացն անձնատուր, կ'ըսէ Կուրա-
 սիոսին.

Ըզքեզ ընտրեաց Աւբայեցին. ոչ եւս զքեզ
 ճանաչեմ.

Իսկ Կուրասիոսեանը կը պատասխանէ.

Այլ ես ըզքեզ լոկ ճանաչեմ, այս զիս ի
 սիրտ հարկանէ.

Ասկէ առաջ կու գայ այն զարմանալի հակապատ-
 կերը՝ որ մեծապէս կը գորովէ զսիրտ. անանկ որ

դժուարին կու գայ մեզի Կուրատեանին կուսուկից չըլլալ, մանաւանդ երբ որ դաւնացած սրտով զրուցէ.

« Այլ զաստուածոց ես գոհանամ հռովմայեցի ոչ ծընեալ,
Զի չեմ ի սպառ զիրկ թափուր ի մարդկայնոցն զգածմանց »:

Ահաւոր և որոշիչ մեծ մարտը կը տրուի. և կին մը՝ հեռուանց հանդիսատես, կը փութայ ծանուցանել Որատիոսեանց հօրը թէ իր երեք որդւոցմէ երկուքը մեռան, և երրորդն ալ փախըստեայ է թշնամեաց առջև: Ազնուական ծերունին բոլորովին ցաւոց մէջ կ'իյնայ, չէ թէ իր երկու որդւոց մահուանը՝ այլ երրորդին փախըստեանը վրայ: Կամիլա իրենց քոյրը կ'ազազակէ արտասուօք.

« Ո՛վ եղբարք իմ ».

Իսկ ծերունին Որատիոս վրայ կը բերէ.

« Գուսար իմ սիրուն, մի՛ զերեսին աշխարեր.

Ընդ երկոցուն նոցա նըսէ՛ հօր ծերունւոյ սիրտ կայտուէր.

Շիրիմք նոցա թող յերփնունակ ի հոյլ ծաղկանց ծածկեսցին.

Զի փառաւոր իւրեանց մահուամբ մոռացուցին ինձ զկորուստ.

Այլ լաց զերրորդն. դու զանդարման զնախատինան արտասուեա

Յամօթատարտ փախըստենէն ի մեր ի գըլուի ժամանեալ:

Հեղ գու լալիս ընդ անպատիւ արհամար-
հանս մեր առհմին .

Ընդ անմուռաց շառագունանս քաջի անուան
Որաաին :

Իսկ երբ գուսարը կը հարցընէ

Իսկ զինչ մընայր ընդդէմ երից միոյն գործել .

Կարիճ ու հայրենասէր ծերունին կը պատաս-
խանէ .

Մեռանել :

Հոս Գուանէյլ մտածութեանց և բացատրու-
թեան գերագոյն վսեմ լեզուն կը բանեցընէ . վասն
զի այս վերջին խօսքը՝ զոր ծերունի հօրը բերնին
մէջ գրուած է , փայլակի նման կը փայլէ , կայ-
ծակի մը պէս կը զարնէ . և ուստի գտած է այդ
բացատրութիւնը . արդեօք Տիտոսի Լիւիոսի
գրքին մէջ : Ոչ . այլ իր հանձարոյն և իր սրտին
մէջ :

Պատերազմին ելքը դեռ անստոյգ էր : Քիչ ա-
տենէն կը հասկըցուի թէ Որաաիոս անոր համար
փախուսա կեղծեր է , որպէս զի իր թշնամիքն
իրարմէ հեռացընէ . և այնպէս յաջողեր է երեքն
ալ ետեւէ ետեւ սպաննել . Սլքա կը յաղթուի , և
Կամիլա կը կորսնցընէ իր ասրփաւորը : Կարծես
թէ ասով հարկ էր վախճան տալ ողբերգութեա-
նը : Բայց Գուանէյլ կարգացեր էր Լիւիոսի գրոցը
մէջ թէ կրտսերն Որաաիոս յաղթական փառօք
տուն դարձած ատենը լսեր էր որ իր Կամիլա
քոյրը կ'անիծանէր և ասուածոց բարկութիւնը
կը մտղթէր Հուովմայ վրայ . ու չկարենալով հան-
դուրժել այն նախատանաց , զարկեր սպաններ
էր զանիկայ սրովը . ու իբր մարդասպան Տուզլիոս

Թագաւորին առջևը հանուելով, ծերունին Որատիոս պաշտպանութիւն ըրեր էր որդւոյն, և ճարտարիսուսութեամբն անոր ազատութիւնը ձեռք ձգած. ուստի և Գոռնէյլ կերպով մը գրել խաւորեր էր իր ողբերգութիւնն ուրիշ ողբերգութեամբ մը, որ միայն Կամիլլայի մահուամբը առջինին հետ կապ ունէր. որով իրօք երկու ողբերգութիւն էր, յորում միայն գործոյ միութեան կանոնին զանցառութիւն կար: Ինքն իսկ Գոռնէյլ անկեղծութեամբ կը խոստովանի իր այս թերութիւնը:

Որտապէս ողբերգութեան մէջ հին Հռովմայեցիքը սատրապրած էր Գոռնէյլ, երբ հիւզերու տակ այրական առաքինութեանց հաւաստիքը կուտային. իսկ ի Կիննա կամ Գլուսիւն Ագոստայ կոչուածին մէջ՝ նոյն զիւցազանց սերունդքը պիտի ներկայացընէր մարմարիտնեայ արքունեայ մէջ. և որոնց առաքինութիւնները կրնանք նկատել, թէպէտև մերձաւոր ապականութեան մը վերահաս վտանգին մէջ:

Կիննան՝ Գոռնէյլի ամենէն կանոնաւոր ողբերգութիւնը կը սեպուի: Տարակոյս չկայ որ նոյն կարծեաց կուսակից պիտի ըլլայինք մենք ալ՝ եթէ Թատերական գրուածոց յարգը միայն մտածութեանց և ոճոյ գեղեցկութեանը վրայ հաստատուած ըլլար. բայց որովհետև աւելի ազդեցութիւն կ'ընէ վրանիս Միան ու Պոլիկատոս, ուստի և նախամեծար կ'ուզենք սեպել այս երկու ողբերգութիւններն: Սակայն որպիսի գեղեցկութիւններ կրցեր է տալ Գոռնէյլ Սենեկայի Յաղթս Գլուսիւն կոչուած ճառին մէկ կտորին: Համառօտիւ մը քննենք:

Հոկտաւիոս եւապեար՝ Ագոստոս կայսր կ'ըլլայ. կը ծերանայ արքունական ծիրանեաց մէջ, առանց կարող ըլլալու քանել ոչ զանգորրութիւն

և ոչ զբարեբաստութիւն: Այն խոնջ միաքն ու
 թառամեալ սիրտը փափաք մը կը զգայ հեռի յար-
 քունեաց՝ առանձնութեան մէջ փնառել զանոնք.
 և ահա իր կենացը դէմ դժնդակ ու գաղանազործ
 դաւաճանութիւն մը կը յայանուի. և որուն հա-
 զորդ են ոչ միայն իր մտերմագոյն սիրելիքը Կիննա
 և Մաքսիմոս, հապանակ իր որդեգրեալ դուստրն
 Էմիլիա, որուն Տորանիոս հայրը զո՛ր եղեր էր Աւ-
 գոստեայ փառասիրութեանն: Քսան տարի կ'անց-
 նի վրան, և այն եղերան յիշատակը Էմիլիայի
 սրահն ելած չէ. և Աւգոստեայ բարերարութիւն-
 ներն ալ անկարող եղած են առ այն իբրև զշարս
 ամաց: Անոր վրէժը խնդրելու համար Կիննա, որ
 կը սիրէ զԷմիլիա և անկէ կը սիրուի, հին հասա-
 րակապետականաց ատելութիւնը կը գրգռէ Աւ-
 գոստեայ բռնաւորական կառավարութեանը դէմ:
 Հռովմայ ազատութիւնը գաւակցութեան և դա-
 ւաճանաց նպատակն է. իսկ Էմիլիայի վրէժխն-
 դրութիւնն անոր ծածուկ պատճառը: Ողբեր-
 գութեան առաջին տեսարանները կը յայանեն
 մեզ զայն: Կիննա կու գայ Էմիլիայի իմացընելու
 թէ ինչ խօսքեր անցած են դաւաճանաց ժողովոյն
 մէջ, յորում որոշուեր և սահմանուեր է Աւգոս-
 տեայ մահը: Գեղեցիկ տողերով կը նկարագրէ
 Հռովմայ ընտանի և արտաքին պատերազմներէ
 կրած ազէտքը, և թէ այնչափ բռնութեանց և
 անիրաւութեանց վախճան մը տալու համար՝
 անհրաժեշտ է մէկու մը մահը. և թէ Կիննա իր
 վրայ առած է մէկ հարուածով մը ոչ միայն ըզ-
 Հռովմ փրկել, այլ նաև Էմիլիայի արդարագատ
 վրէժը պահանջել: Այսպէս Էմիլիայի հաճոյա-
 նալու համար է որ Կիննա դաւաճանաց թուոյն
 մէջ կը մտնէ: Ուրիշ գաւակիցք գործիք ևեթ են
 Էմիլիայի ատելութեանն ընդդէմ Աւգոստեայ
 և սիրոյն Կիննայի առ օրիորդն:

Այս գեղեցիկ ու քերթողական նկարագրէն ետքը, — որուն նմանը չենք կրնար գտնել 'ի պատմութեան, — և ահա կու գան կ'իմացընեն Կիննայի թէ զինքն և Չաքսիմոս կ'ուզէ տեանել կայսրը: Կիննա և Մաքսիմոս, դաւաճանաց երկու գլխաւորներն են: Արդեօք յայանուեցաւ նենգը: Ոչ: Աւգոստոս յոգնած իր կայսերական իշխանութենէն՝ կ'ուզէ հրաժարիլ. ուստի և իրեն կը կանչէ այս երկու անձինքն, զորս ամենէն աւելի հաւասարիմ կ'ենթագրէր, անոնցմէ խորհուրդ հարցընելու: Աւգոստոս իրենց առջև դնելով իշխանութեան հոգերն, այս նշանաւոր և մտադրութեան արժանաւոր խօսքերը կը զրուցէ՝ որոնք փառասէր մտաց ընդունայնութիւնը կը հասկըցընեն.

« Այն ինչ ի գահն վերամբարձ, եւ փափաքէ իջանել »:

Ինչ ընելուն վրայ մտաց դեգեմանը մէջ, Աւգոստոս խորհուրդ կը հարցընէ Կիննայի և Մաքսիմոսի: Կիննա՝ իր մտաց խորհուրդն առաջ առնելու համար խորհուրդ կու տայ Աւգոստոսայ իր իշխանութիւնը պահելու, որպէս զի պատճառանք մը ունենայ զինքն սպաննելու: Իսկ ընդհակառակն՝ Մաքսիմոս որ միայն Հռովմայ փրկութիւնը նպատակ ունենալով դաւաճանաց մէջ մտած է, թելագիր կ'ըլլայ Աւգոստոսայ որ թագաւորութիւնը թողու: Կայսրը Կիննայի խորհուրդին կը հեակի. ակրութիւնը կը պահէ, բայց զինքն ալ իրեն օգնական առնելով, և նոյն ժամանակն Էմիլիայի ձեռքն իրեն կու տայ: Երբ երկու դաւաճանք մինակ կը մնան, կը հարցընէ Մաքսիմոս.

« Իսկ զինչ խորհուրդք մըտացդ իցեն յես
զայսպիսիս լուեալ բանս » .

պատասխան կու տայ Աիննա .

« Նոյն զոր ունէի, եւ պահեցից զայն ի
սպառ . . . »

Քայց Մաքսիմոս վերջապէս կը հասկընայ թէ ա-
զատութեան համար չէ որ Աիննա իր բարերա-
րին գէմ կ'ելլէ, և թէ իրեն օգնելով՝ չէ թէ հայ-
րենեաց, այլ նախանձորդի մը սիրոյն ձեռնաու-
պիտի ըլլար . վասն զի ինքն ալ կը սիրէ զԷմիլիա,
և կորսուած է իրեն համար այն յոյսն՝ եթէ դա-
ւը յաջողի: Եւ փորպէ իր ազատագրեալը՝ կը
ստիպէ զինքը որ դաւաճանութիւնը յայտնէ Աւ-
գոստեայ . և թէ անով միայն կրնայ յաջողիլ կայ-
սեր ձեռքէն ընդունիլ զԷմիլիա: Մաքսիմոս չի-
կրնար առջի բերան յանձնառու ըլլալ՝ մասնել
իր բարեկամը: Սակայն նոյն միջոցին առիթ կ'ու-
նենայ Աիննա իր ընելիք չարեաց վրայ խորհրդա-
ծելու . յաճախ իր մտացը մէջ կը յեղյեղէ Աւ-
գոստեայ խօսքերը .

Քոյով, Աիննա, թելագրութեամբք ինձ պա-
հեցից զպետութիւնս,
Այլ պահեցից ես մըտագիւր մասնաւորեալ
զայն ընդ քեզ .

Ինչո՞ք կ'արթըննայ իր սրտին մէջ . և որչափ ա-
ւելի ժամանակը կը մերձենայ, այնչափ ալ կը
սկսի դեգլել խորհրդոցը մէջ: Աիննայի այս ստա-
նապներէն՝ կը քաջալերուի Մաքսիմոս Եւփոր-
պեայ խորհրդոյն անսալու . և Աւգոստոս արդէն

ամէն բանի տեղեակ է՝ երբ անողոքն էմիլիայի աղաչանացն ու ձայնին անսալով՝ կը հաստատուի Կիննա իր խորհրդոցը մէջ զԱւգոստոս սպաննելու:

Իսկ Աւգոստոս Եւփորպէի բերնէն լսելով դաւաճանութեան խորհուրդը, կը հարցընէ և անկէ իմանալ կ'ուզէ թէ արդեօք ներէ՞լ թէ պատուհասեւարժան է զյանցաւորն: Մերթ ինք իր անձին մեղաւոր կ'ըլլայ, մերթ Կիննայի ապերախտութեան վրայ կը զարմանայ. սակայն պատուհասին յիշատակն ալ ախուր ազդեցութիւն մը կ'ընէ վրան. վասն զի փորձով տեսեր է թէ մէկ կարուած դիտայ մը տեղ հազարաւորներ կրնան ելլել, և թէ բիւրաւորաց թափուած արիւնը չունին ուրիշ արդիւնք մը՝ բայց աւելի թշուառ և աւելի վճատնգալից ընէլ իր օրերը:

Վերջապէս կը հրամայէ որ իր առջևը բերուի Կիննա: Իեւ ոչ ոք գիտէ թէ ինչ է կայսեր մասածմունքը. ու մանկութենէն ՚ի վեր իրմէ ընդունած ամէն բարիքն իրեն յիշեցընելէն ետքը, վրայ կը բերէ.

« Դու զայգոսիկ յիշես, Կիննա. զի այդպիսի
 ժամք փառաց
 Ոչ թէ արագ անհետանան ի քաջայուշ քոյ
 մըտայ.
 Այլ որ ի վեր քան զամենայն մահկանա-
 ցուաց է խորհուրդ,
 Զի մոռացօնք չեն Կիննայ, և սպանութեան
 միտս ունիս »:

Կիննա կ'ուզէ ուրանալ. սակայն Աւգոստոս անուրանալի ապացոյցներ մէջ կը բերէ, և կը ցուցընէ իր յանցանաց ընդունայնութիւնն և փառասիրութեան անբաւականութիւնը: Կիննա չի-

կրնար ուրիշ կերպով պատասխան մը տալ՝ բայց եթէ իր պարտաւոր գլուխը ներկայացնելով կայսեր վրէժխնդրութեանը: Այն միջոցին վրայ կը հասնի Էմիլիա. կը խոստովանի թէ ինքն է գաւառաւորութեան ոգին, ինչպէս Մաքսիմուսի ալ իր բարեկամը մասնելը՝ չէ թէ առ կայսր հաւատարիմ մնալու, այլ նախանձորդի մը ներկայութեանէն խաղտելու համար է. այն ատեն Աւգոստոս ներողամիտ կ'ըլլայ այնպիսի յիշատակաց խօսքեր զրուցելով, որոնք մեծն Գոնտէի արտասուէքը չէին կրնար բռնել, և որոնց համար ըսած էր Լուգովիկոս ԺԵ, Կիննայի մէկ ներկայացուցումէն ետքը, որ եթէ նոյն վայրկենին և այն տողերուն իր վրայ ըրած ազդեցութեանը ժամանակ Ռոհան ասպետին կեանքը իրմէ խնդրէին, անկարելի պիտի ըլլար իրեն գէմ կենալը:

Սիտ ու Կիննա ողբերգութիւններէն ետքը՝ ա՛լ աւելի չէր կրնար բարձրանալ Գոռնէյլի հանձարը. սակայն նոյն բարձրութեան մէջ մնալն ալ մեծ պարծանք էր իրեն. Կիննայէն տարի մը ետքը հանդիսացուց Պոլիկատոս:

Յանգզնութիւն մը չենք սեպեր Գոռնէյլի մտածութիւնն՝ որով թաաեր վրայ կը մուծանէ ըզքրիստոնէութիւն, և մարտիրոս մը ողբերգութեան զիւցալն մը կ'ընէ: Իրմէն առաջ ուրիշները փորձեր էին զայն և բաւական յաջողած, առանց իր հանձարը ունենալու: Դեկիոս կայսեր ասենն էր Պոլիկատոս, Քրիստոսի 250 թուականին. ազգաւ հայ, բարեկամ Նէարքոսի և փեսայ Փելլիպի, որ կայսրէն հրաման ընդունած էր քրիստոնէից գէմ հանած հրովարտակաց գործագիր ըլլալ: Նէարքոս զինքն յորդորելով քրիստոնէութիւնն ընդունիլ, Պոլիկատոս արքունի հրովարտակները պատրուակեց, կուռքերն ու անոնց բազմինները փշրեց կործանեց, չկակրղցաւ Պաւլինայի իր կնո-

Չը արտասուհիքէն՝ որուն ձեռքով կը յուսար Փե-
լիքս միւսանգամ դարձընել զինքն՝ ի պաշտօն աւ-
տուածոց, և իր աներոջ հրամանաւ կեանքը կոր-
սընցուց, իր արեամբը մկրտուելով: « Ահաւասիկ,
կ'ըսէ Կոռնէյլ, ինչ որ վկայագրաց մէջ աւան-
դուած գասց, մնացածը իմ գիւտս է »:

Մնացածը ողբերգութիւնն է. վասն զի մահ մը՝
որչափ ալ եղերերգական ըլլայ՝ ողբերգութիւն
մը ձեւացընել չկրնար. այլ պէտք է գործողու-
թիւն մը, տագնապներ որ պատրաստեն և դէպ
'ի հոն առաջնորդեն. հարկ է կրից մարտ մը, բա-
րոյական պատերազմ մը անձանց սրտին մէջ.
պէտք է որ գանուին այնպիսի դիւքեր որ մերթ-
երազեն ու մերթ ուշացընեն գործոյն ընթացքը,
որպէս զի հանդիսականք այլ և այլ զգածմունք-
ներէ անցնին երթան մինչև ի լուծումն: Այս ա-
մէն պայմանները գեղեցիկ կերպով կը գանուին
Պոլիկատտի ողբերգութեանը մէջ:

Փելիքս քաղաքատես է Հայաստանի. իր վի-
ճակին բարձրութիւնը թոյլ տուած չէ հաւանիլ
որ Պաւլինէ օրիորդին հետ ամուսնանայ Սևերոս
անուևով հռովմայեցի երիտասարդ մը՝ անինչ և
ապաստհմ: Իրենց փոխադարձ սիրոյն առջևն ալ
անողոք կը գանուի Փելիքս. ուստի և Սևերոս բա-
նակին հետ կը մեկնի՝ պատերազմաց դաշտերուն
մէջ իր մահը փնտռելով: Լուր կը հռչակուի թէ
յաղթական փառօք դարձեր է Իեկիոս կայսեր
կեանքը փրկելով: Պաւլինէ իր հօրը հետ Հայաս-
տան գալով, իր գեղովը կը յափշտակուի Պոլիկ-
ատտ, երկրին ազնուականաց ասհմէն, ու Փելիք-
սէն խնդրելով կ'ընդունի զայն իւր կնուութեան:
Տամըհինգ օրուան ամուսին է անիկայ հայկազ-
նոյն: Ինքը Պաւլինէ կ'իմացընէ զայն, երբ անսած
երազը կը պատմէ, և թէ ինչպէս ներկայացեր էր
իրեն ամուսինը՝ քրիստոնէից ձեռքով իր նախկին

ամուսնոյն առջև նետուած և հօրը ձեռքով սպաննուած: Կը խոստովանի թէ Սևերոսի յիշատակը իր սրտէն ելած չէր, երբ Փելիքս իրեն կ'իմացընէ թէ Սևերոս մեռած չէ, և թէ կայսեր առջևը շնորհք գտած է, և թէ անշուշտ կու գայ իր ձեռքն սրահանջելու. իսկ Ճանապարհորդութեանը պատճառանք դրած է աստուածոց զոհ մը ընելը: Հարկ չէ ըսելը թէ սրչափ մեծ կ'ըլլայ Սևերոսի սրտին ցաւը, երբ կ'իմանայ թէ արդէն ամուսնացած է Պաւլինէ. ինքն իսկ Պաւլինէ կու գայ այս լուրը տալու Սևերոսի, և առանց իրմէն ծածկելու սէրը, կը յորդորէ փախչել, որովհետև ինքն իր պարտուցը հաւատարիմ մնալ որոշած է: Այն միջոցին տաճարը կ'երթան զոհագործութեան համար. և Պոլիկատոս՝ որ արդէն քրիստոնէութիւնն ընդունած է, իր նոր հաւատոց եւ ուսնդեամբը վառուած՝ ինքն ալ տաճարը կ'երթայ, անսալով Նէարքոսի աղաչանաց: Հոն Սևերոսի և Փելիքսի աչքին առջև՝ երկու բարեկամները կը նախատեն Հռովմայեցւոց աստուածներն, կը փշրեն կը տասալէն Արամազդոյ արձանը, և քրիստոնէից աստուծոյն վրայ ունեցած հաւատքնին կը դաւանին: Փելիքս կը հրամայէ տանջանօք պատուհասել զՆէարքոս, և իրեն մասնակից սիւսի ըլլայ նաև Պոլիկատոս՝ եթէ ըրած սրբապիղծ յանդգնութիւնն չուզենայ քաւել: Բայց Նէարքոսի մահը ալ աւելի կը յուզէ Պոլիկատոսի եւ ուսնդը, և կ'ուզէ անոր մահակից ըլլալ: Պաւլինէ կու գայ բանալին մէջ զինքը գանելու և Հռովմայ աստուածոց պաշտամանը դարձընելու, յիշեցընելով իր ունեցած պարաքերն առ իշխանն և առ հայրենիս: Բայց Պոլիկատոս կը ստատասխանէ իրեն.

« Մըտադիւր ես զայն դնեմ 'ի մահ վասըն նոցա ի մարտի .

Գիտեմ ըզժամն եւ ըզպայման եւ թէ որ
 փառք են անախի:
 Գեկոսի հարց պարծանքն ի գով առեալ
 ահա մեծ ապէս,
 Եւ սիրելի անուան այն ցարդ Հռովմայե-
 ցւոցդ եղեալ ձեզ,
 Վէցեակ գարուց ի գլուխ նա արդ վերամ-
 բարձաւ ինքնակալ:
 Վասն աշխարհի եւ արքայի զարիւնս այո
 պարտիմ սալ:
 Այլ առաւել վասն Աստուծոյ յորմէ առի
 զայն պարգեւ:
 Թէ ի վերայ արքայի մահն է բազդ շքեղ
 արդարեւ
 Քննի՛ն եւս վասն Աստուծոյ թէ զանձն ի
 մահ ոք սացէ:

ՊԱԻԼԻՆԵ

Է՛հ, որ Աստուած...

ՊՈԼԻԿՏՈՍ

Զգոյշ, Պաւլինէ, բանից քոց արդ նա լըսէ.
 Եւ չէ իսկ ինքն հանգոյն կըռոցդ աստուած
 չընչին թարմասար,
 Խուլ անըզգայ, համր եւ անշարժ, յոտից
 ձեռաց ապիկար.
 Ոչ ոսկեձոյլ կամ ի քարէ ըստ քիմըս ձեր
 կոփածոյ:
 Քրիստոնէիցն է նա Աստուած, նա եւ իմ
 է, նա եւ քո:
 Յերկինս ի վեր չէք այլ աստուած եւ ոչ
 յերկիր ի խոնարհ.

Այն ատեն Պաւլինէ կ'ուզէ յիշեցընել այն սէ-
րը զոր իրեն երգուընցեր էր, և զոր կը մտածէր
մեանիլ ուզելովը: Պոլիկատոսի սիրտը կը շարժի,
բայց առանց տեղիք տալու. և առ Աստուած
գառնալով կ'աղաղակէ:

Այո, ո՛վ Տէր, զայդ ի քու մէ բարութենէդ
յուսամ ես,

Զի արժան իսկ քրիստոնէի իւր ուղղութեանցն է
հանգէս:

Բազմահարուստ բարեաց ի ձիրս ի քէն շնորհի-
ւրդ սըճ'նեալ,

Անճանաչող քեզ գող չկարէ, ոչ ի սիրոյդ բա-
ցեաց կալ,

Եւ ոչ անլըծ կալ ի դժօխոց սարիս գերի վաս-
շըւէր

Ծընեալ ընդ խիստ նոցին լըծով եւ ի նըմին մե-
ռանել:

ՊԱԻԼԻՆԷ

Զինչ բանքդ իցեն, ո՛վ վաստաբախտ, եւ զինչ
չըրթուղքդ ինձ մաղթեն.

ՊՈԼԻԿՏՈՍ

Զոր բովանդակ արեանս ի գին ցանկամ աւնուլ
փոխարէն.

ՊԱԻԼԻՆԷ

Նա մանաւանդ

ՊՈԼԻԿՏՈՍ

Մի վայրապար ըստահակիր դըժկամակ.
Անակընկալ շարժէ Աստուած ընկճեալ ըզսիրտըս
վայրագ.

378 ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ձեւ եւս իցէ երանաւէա օրն այն եւ ժամ հա-
սեալ սրգ .

Հասցէ տնջուշա . այլ երբն եւ ուր դիտել այժմէն
չէ ինձ մարթ :

ՊԱԻԼԻՆԷ

Թող ըզցնորս եւ ցոյց ըզսէրգ :

ՊՈԼԻԿՏՈՍ

Ըզքեզ սիրեմ ես այո ,
Ըստորեւ յոյժ քան զաստուածն իմ , այլ քան
զինքնըս գեր ի վերոյ .

ՊԱԻԼԻՆԷ

Երգմնեցուցեալ ըզքեզ յայդ սէր , մի զիս ան-
խնամ լըքաներ .

ՊՈԼԻԿՏՈՍ

Երգմնեցուցեալ ըզքեզ յիմ սէր , լիջիր ուղւոյս
իմ ընկեր .

ՊԱԻԼԻՆԷ

Ո՛չ շատ իցէ թողուլդ այսպէս , պատրեւ իսկ զիս
հընարիս

ՊՈԼԻԿՏՈՍ

Ոչ շատ է եւս միայն յերկինս , ցանկամ լինել
քեզ ընդ իս .

ՊԱԽԼԻՆԷ

Զատ անցելոյ ևն այդ ցընորք

ՊՈԼԻԿՏՈՍ

Ճըշմարտութիւն անարատ .

ՊԱԽԼԻՆԷ

Ո՛վ կուրութիւն տարօրինակ

ՊՈԼԻԿՏՈՍ

Երկնանըջյլ ճառագայթ :

Ի՞նչ հրաշալի տողեր . որպիսի փափուկ խօսակ-
ցութիւններ , սրօնց նմանը գրեթէ անկարելի է
գաննել հին ու նոր քերթողաց քով , և միայն Գոու-
նէյլի հանճարոյն , սրաին ու մտացը յատուկ :

Պոլիկտոս կ'ուզէ ատենել զՍևերոս : Ի՞նչ կըր-
նայ ուզէլ այն մարգէն՝ որուն Պաւլինէի վրայ ու-
նեցած սէրը դիակ : Քրիստոնէական անձնուրա-
ցութիւնը անկէ անդին չկրնար երթալ . միտքը
դրած ըլլալով մեռնիլ , կ'ուզէ որ գէթ իր մա՛հը
առիթ մը ըլլայ միացընելու այն երկու սրտերը
որ զիրար սիրելու համար եղած են :

Կու գայ Սևերոս . կը գանէ զՊոլիկտոս և զՊաւ-
լինէ , ու իր մեծ զարմանքովը առաքինի ու վե-
հանձն քրիստոնէին բերնէն հեռուեալ խօսքերը
կը լսէ .

« Արժանաւոր գոս դու փեսայ . նա հարսըն
քեզ արժանի .

Մի՛ յամուսնոյն ձօնեալ ձեռաց՝ քեզ ար-
համարձ թուեսցի » :

Հեթանոս սիրա մը՝ որ չբաեր երկրաւորէն անդին տանիլ սիրոյ սահմանը, կը շուարի կը մնայ սյուպիսի հրաժարման մը և առաջարկութեան առջև: Իսկ Պոլիկատոս այն վերջին զոհն ալ կատարէին ետքը, ալ ուրիշ մտածելիք չունի՝ Բայց զերկինս և զԱստուած. ուստի և անխառով կը դառնայ առ պահապանսն ու կ'ըսէ.

« Հայա տարայք զիս առ 'ի մահ, չըմնայ ինձ այլ ինչ ասել »:

Բայց Պաւլինէ բոլորովին հաւատարիմ իր ամուսնական պարտուցը, չուզեր ու չիկրնար իր սէրը բաժնել. ուստի և կը խնդրէ 'ի Սկերէ փրկել զնա՝ սրուն մահուանը պիտի փափաքէր նա սրտովը.

« Կեցո զոսոխ քո նախանձորդըդ լեալ անձին յաղթական.

Առաքինի այս հանգէս քեզ է միայնոյ սեպ հական »:

Սկերոս ալ արժանաւոր կ'երևնայ իր սիրելւոյն, իր նախանձորդին ազատութիւնն ու կեանքը խնդրելով 'ի Փելիքսէ: Բայց Փելիքս կասկածելով Սկերի այս խնդիրքին անկեղծութեանը վրայ, և մանաւանդ փառասիրութեամբը կուրնալով՝ որ զնա ինքն Սկեր իրեն փեսայ պիտի ունենայ, առանց անսալու Սկերոսի աղաչանաց, արհամարհելով զարտասուս դասերն, նորէն կը վճռէ Պոլիկատոսի մահը՝ եթէ յանձն չառնու քրիստոսական հաւատքէն հրաժարիլ. Պաւլինէ կ'աղաչէ ու կ'արտասուէ որ իրմէ սրահանջուածը կատարէ. իսկ Պոլիկատոս անտեղիտալի կը մնայ անոր արտասուացն ու թախանձանսց առջև: Կ'ըսէ.

« Ըզմին միայն պաշտեմ էս Տէր, տիեզերաց
 արարող,
 Յորմէ սարսին երկինք լ' երկիր, սանդարամեաք
 կան ի դող,
 Ըզմի աստուած, որոյ սիրեալ ըզմեզ ի սէր
 անըստառ՝
 Ձանարգանաց մահ վասըն մեր ինքնայօժար
 յանձն էառ.
 Եւ որ մեծի սիրոյն զեղման հրաշագործեալ յի-
 շատակ՝
 Օր ըստ օրէ հաճի տալ զանձն ընդ մեր մեղաց
 պատարագ :
 Այլ ինձ զայնց մեղք են ձեզ ճառել, ոյց ոչ կա-
 րէք գող հասու :
 Իսկ որպիսեանց ատեւք ցնորից կայք դուք պաշա-
 պանք զաչացու .
 Ի զազրագործ ոճիրս անլուր նըշաւակէք ըզդիս
 ձեր .
 Պատուհասեալք ի ձէնջ ոճիրք յերկինս համայն
 ունին ատէք .
 Պառնիկն եւ շուն, առեւանդեալն եւ ազգապիղծ
 մըծղընեայն ,
 Գողն, աւազակ, եւ որ ինչ այլ եւս գարշելիքն
 են համայն ,
 Յանմահ ի դիս ձեր նախասիպ ունին իւրեանց
 օրինակ .
 Զորոց մէհեանսըն պըզծեցի, զբագինս եզի հարթ-
 յատակ ,
 Որ թէ եւ այժմ ինձ առաջի կային՝ ըզնոյն առնէի
 Յայտ յանդիման քեզ Փելիքսի, եւ յանդիման
 Սեւերի ,
 Եւ ծերակոյտ մեծ առենին, դէմ յանդիման իսկ
 կայսեր :

ՓԵԼԻՔՍ

Արդար ցասման իմում ոչ եւս արդ ժուժեն կամք
մարդասէր .
Նոցին պաշտօն տար , կամ մեւիր .

ՊՈԼԻԿՏՈՍ

Քրիստոնեայ եմ .

ՓԵԼԻՔՍ

Անօրէն .

Քեզ ասեմ , դիցըն պագ երկիր , թէ ոչ՝ ընարեա .

ՊՈԼԻԿՏՈՍ

Քրիստոնեայ եմ .

ՓԵԼԻՔՍ

Քրիստոնեայ ես , ուլ իւրստասիրտ դու յամառ
Օն , զօրականք , ածէք զառեալդ յինէն հրաման
ի կատար .

ՊԱԻԼԻՆԷ

Յո՞ զնա տանիք .

ՓԵԼԻՔՍ

Ի մահ .

ՊՈԼԻԿՏՈՍ

Ի փառս : Ո՛վ Պաւլինէ սիրելի ,
Ողբամք կացջիր , եւ զիշատակս անջինջ կալցիս
ի սըրտի » :

դեցութիւն մը ունենալ քերթողաց հանճարոյն վրայ, անոնց վրայ նշանակուած հակառակ թերութեան մէջ ձգելով զիրենք: Պոլիկոտոսի համար զրուցեցին թէ չափէն աւելի պարզ, բնական և ընտանի է անոր սփը. ուստի և քերթողը կամաւ ուռուցիկ, ճապաղ ու չափազանցական լեզու մը գործածեց երբ թատերական լեզուով ու տեսարաններով ուզեց ներկայացընել Աեսարու Պոմպէի վրայ յաղթանակելուն պատմական մեծ դէպքը: Նոյն ինքն Գուռնէյլ համոզուած էր ասոր, երբ այս նոր ուղեքերթութեան կանխաբանութեանը մէջ կը զրուցէր.

« Ոճոյն նկատմամբ՝ աւելի բարձր է ասոր մէջ քան իմ ուրիշ քերթուածներու». և առանց տարակուսի՝ յօրինածներուս ամենէն աւելի ճոխաբանը: Սակայն պարծանքը բոլորովին իմն չէ. այլ իմ նիւթիս յարմար ինչ որ գտայ Լուկանոսին մէջ թարգմանեցի »: Կարծես թէ Լուկանոսի վիպասանականէն փոխ աւելով, հարկ սեպեր է լատին քերթողին չափազանց մտածութեանցն և ոճոյն հետևիլ. չուզելով անգրագաւնաւ թէ անոր պակասութիւններն ալ իրենը կ'ըլլան, և աւելի դուրս կը ցատքեն այնպիսի մասենագրի մը գրչին տակ՝ որ Ուրաբիոսն ու Կիննան յօրիներ է:

Պոմպէի մա՜ջ աւելի վիպասանական քերթուած քան թէ թատրերգութիւն կրնայ սեպուիլ. գրեթէ բոլոր խաղը պատմական է, կամ դէթ այն ամէն մեծ դէպքերը՝ որոնց վրայ կը հանդէս, պատմուած են և ոչ ներկայացուած: Թատերական դէպքերու բացակայութեամբն հանգերձ՝ զանիկայ տանելի ընելը, Գուռնէյլի հանճարոյն արդիւնքն էր: Պոմպէոս չերևնար տեսարանին վրայ, և թէպէտ մեռած, սակայն ինքն է դիւցազնը: Իր այրին Կուռնէյլիս՝ որ տեսարանին մէջ կը մասնէ, ձեռքին մէջ ունենալով այն սա-

փորը յորում իր սիրելի ամուսնոյն ոսկերքն ամփոփուած են, ալ աւելի ազդեցութիւն պիտի ընէր վրանիս եթէ իր ցաւը աւելի բնական կերպով բացատրէր: Չափազանցութեան արդիւնքն է առաջուց փճացրնել այն սպաւորութիւնը որ ըստ ինքեան կրնար տեղի ունենալ: Նատանգամ անբարբառ յուսահատութիւն մը աւելի կը յուզէ և կը գորովէ մեր սիրտը՝ քան թէ ճարտարասան ցաւագին ողբեր. իսկ երբ այդ ճարտարասութիւնը բացագանչութեան կերպարանք կ'առնու, բոլորովին կը սառեցընէ՝ փոխանակ խանդաւատեցընելու: Սակայն այս թերութիւններովն հանդերձ Պոմպէի մահը մեծ և գեղեցիկ գրուածք մըն է, և յայտնի կ'երևցընէ Գոռնէյլի հանճարը. և միանգամայն կը ցուցընէ թէ որչափ կրնար բարձրանալ՝ առանց իր մեծութիւնը կորսնցընելու: Այս զրուցածնուս ուրիշ ապացոյց մըն ալ կրնանք մէջ բերել:

Գոռնէյլ բուն նոր ողբերգութեան գեղեցիկ օրինակ մը ընծայեր էր Սիտովը, և որուն նիւթը կիլիճեմ աէ Գասթրոյէն փոխ առած էր. քիչ ետքն էր որ ուզեց կատակերգութեան ալ օրինակ մը ընծայել, Լոփէ աէ Վէկայի գրուածոց մէջէն անոր նիւթերը քաղելով: Սպանիոյ համար մեծ պարծանք է որ ազդեց Գոռնէյլի իր Սիփոս Սփախօսը. բայց երբ սկզբնագիրքն ու անոնց հետևողութեամբ յորինուած երկասիրութիւններն իրարու հետ բաղդատենք, պիտի տեսնենք թէ աւելի դժուարին է Գոռնէյլի պէս նմանիլ՝ քան աէ Գասթրոյի ու Վէկայի նման յորինել:

Սփախօս կատակերգութիւնն թատերական տեսարանին ճշմարիտ յեղափոխութեան նշանակեղաւ. բայց այս ըսածնիս լաւ մը հասկընալու համար՝ հարկ է որ համառօտիւ մը նկատենք թէ

ինչ էր Գոռնէյլի ժամանակէն առաջ կատակեր-
գութիւնն 'ի Գաղղիա :

Հնգետասաներորդ գարէն 'ի վեր Գաղղիոյ կա-
տակերգական տեսլարանին վրայ Փաստաբան Փա-
ռլէն կոչուած զաւելտէն զատ զուարթ , աշ-
խոյժ , սուր ու զուարճացուցիչ տեսարան մը ներ-
կայացուած չէր : Հարախ' իր մտաց ամուլ արդա-
սաւորութեամբը չէր կրցած ուրիշ խաղերու ա-
ռաջ բերել , բայց անկերպարան և անուճ հա-
տուածներ , և որոց գտած ընդունելութիւնը ոչ
այնչափ յայտարար է քերթողին հանճարոյն , որ-
չափ հանդիսականաց գէշ ախորժակին և ընտրու-
թեանը : Գաղղիական զուարթութեան աղօտ
հետք մը նկատելու համար՝ հարկ էր օղմի և հող-
մոց առջև՝ Նոր կամուրջին վրայ Հենրիկոս չոր-
րորդի արձանին առջև կենալ , ուր Մոնտոր և իր
Թապարէն ընկերակիցը կը զուարճացընէին զժո-
ղովուրդն իրենց խեղկասակութիւններովն , ու
միանգամայն մանր առուսուրներ կ'ընէին . և այն-
չափ հաճոյական էր ժողովրդեան , որ ինչուան
ազնուականք ու սոհմիկ աիկնայք անցնելու ա-
տեննին կառքերնին կը կեցընէին , զանոնք մտիկ
ընելու համար :

Իրենց արուեստին հետևողացը մէջ երեք հոգի
գանուեցան , որոնց խեղկասակ ծաղրաբանու-
թիւններն աւելի կերպով կը հաճոյանային ժողո-
վրդեան . Կրոյ-Կիլլով , Կոթիէ-Կարկիլ և Թիւր-
լիւբէն : Ասոնք մասնաւոր թատր մը բացին , ուր
առաւօտը դպրոցի սղոց համար , իսկ երեկոյին
բոլոր ժողովրդեան առջև կը հանդիսացընէին ի-
րենց շարագրած կամ հնարած զաւելտներն , նը-
պատակ գնելով ժողովրդեան ուրախութիւնը : Եւ
որովհետև ամէնքն հոն կը վազէին , արքունի գու-
սանք բողբ ըրին առ Ռիչըլիոյ ծիրանաւոր՝ իրենց
արտանութեան յափշտակուելուն համար : Մի-

րանաւորն ուզէց զանոնք ատենել ու հանդիսա-
ցուցած կատակերգութիւններնուն ներկայ գրա-
նուիլ. և երբ իր պալատին մէջ խաղ մը խաղա-
ցին, այնչափ հաճոյ եղաւ Ռիչըլիոյի՝ որ ոչ միայն
չուզէց զանոնք արգելուլ, այլ մանաւանդ հրա-
ւիրեց արքունի գուսանքն ալ որ անոնց հետ մէկ
ընկերութիւն մը կազմեն:

Միւրանաւորին հրաւերքը հրաման մըն էր. ուս.
տի և մէկէնիմէկ ակնարկութիւնն ու կառքը կա-
տարուեցաւ. ու երկու խումբը՝ մէկ ձևացած
սկսան ողբերգութիւններէն ետքը զաւելաներ
խաղալ: Մատենագրական պատմութեան աւան-
դութեանցը մէջ է միայն այն ժամանակաց զա-
ւելաները, որոնք թերևս կրնային իրենց մասնա-
ւոր յատկութիւններն ալ ստանալ. բայց ձեռուը-
նուս հասած չըլլալուն՝ չենք կրնար որոշ դատա-
տան մը ընել վրանին. այլ այսչափ միայն հաւա-
տարմացընել թէ անշուշտ իրենց կարևոր ազդե-
ցութիւնն ունեցած պիտի ըլլան կատակերգակ
քերթողութեան ապագայ կատարելութեանը
վրայ: Մէջերնէն ամենէն աւելի նշանաւորը սե-
պուած է Սկարրոն, որն որ ընդհանրապէս ջա-
նացած է հեաւող ըլլալ Լոփէ տէ Վէկայի և մա-
նաւանդ հնոց Արիստոփանէայ, Պլաւտոսի և
Տերենտիոսի, թէպէտև սուանց կարենալու անոնց
հասնիլ:

Այս վիճակին մէջ էր կատակերգութիւնն 'ի
Փաղղևա, երբ Գոռնէյլ իր Սփախուց ներկայացը-
նել սուաւ 1642ին, Սիտէն վեց տարի ետքը:

Ինքն իսկ քերթողը կը խոստովանի թէ հեաւող
եղած ըլլայ Լոփէ տէ Վէկայի, ինչպէս 'ի Սիա
ալ Կիլէն մ տէ Փասթրոյի. բայց թէ Կիլէն մ ող-
բերգութիւնն և թէ Վէկայի կատակերգութիւնն
անծանօթ պիտի մնային առանց Գոռնէյլի ողբեր-
գութեանն ու կատակերգութեան: Խիստ հան-

Ճարաւոր գտաւ սպանիացւոյն կատակերգու-
 թիւնը, և գաղղիական տեսարանին յարմարացուց
 այլ և այլ տեղուանքը ձևի դնելով և խաղին շու-
 ծումը փոփոխելով: Խաղին բոլոր դժուարութիւ-
 նը (intrigue) անուան մը մը վրայ է, զոր սխալ
 միտքը դրած է ստախօսը, և այլ և այլ ու բազմա-
 պատիկ արգելքներու և դժուարութեանց մէջ
 որ իր առջևը կ'ելեն, սուտեր յարմարընելով
 կ'ուզէ յաջողիլ. ու այնպիսի բնական ոճ և լեզու
 մը կը բանեցընէ, որ աւանց զարմանալի երկասի-
 րութիւն մըն ալ ըլլալու, այս կատակերգութիւ-
 նը քերթողին մահուընէն երկու հարիւր տարի
 ետքն ալ իր յարգը և ժողովրդականութիւնը դեռ
 կորսնցուցած չէ: Ստախօսին դերը, Տորան,
 խիստ նշանաւոր և զուարճալի է թատերաբեմին
 վրայ, ինչպէս նաև իր Ալիտոն ծառային. որ իր
 տիրոջը սուտերուն հաւատալով, միշտ ամօթով կը
 մնայ, ու կ'աղաչէ որ նշանով մը յայտնի ընէ իրեն
 թէ երբ չխօսիր զճշմարտութիւն: Տորան կը խոս-
 տանայ իրեն, բայց շուտով մը կը մոռնայ իր խոս-
 տումը, և նորէն կը ստէ իր ծառային՝ իբրև թէ
 մեծ մարտի մը մէջ իր հակառակորդն սպաննած
 ըլլայ. նոյն միջոցին հակառակորդն երբ ներս կը
 մտնէ, չիկրնար ծառայն դիմանալ, ու « Սպաննած
 մարդիկդ, կ'ըսէ, խիստ աղէկ կ'ապրին »: Տորան
 կը խաբէ իր հայրը թէ 'ի Փուլթիէ հօրմէն ան-
 հրաման ամուսնացած ըլլալով, չիկրնար հօրը ե-
 րեն առաջարկածին հետ պսակուիլ: Հայրը կը
 ներէ որդւոյն, բայց որչափ ալ աչք կ'ուզէ գոցել
 անոր պատանեկութեան մէկ զաւածանացը, այն-
 չափ ալ կը դառնանայ՝ երբ որդւոյն սուտը երևան
 կ'ելէ: Այս և ասոնց նման դէպքերով լեցուն է
 այս կատակերգութիւնն, ուստի և իրաւամբ հա-
 ճոյացած իր ժամանակակիցներուն:

Գրանէյլ իր յօրինած առջի կատակերգու-

Թեամբն խրախոյս առած, ուրիշ մըն ալ շարագրեց, անոր ալ նիւթը սպանիական թասարէն փոխ առնելով: Ինքն այս երկրորդ գրուածը առջինէն ընտրելագոյն կը սեպէր թէ զգացմանցը և թէ ուժոյն նկատմամբ. բայց հասարակաց կարծիքն հետևող չեղաւ իրեն յայսմ, միշտ նախամեծար սեպելով զՏորան, անշուշտ վերջնոյն մէջ աւելի խիստ ու դառն լեզու մը բանեցուցած ըլլալուն պատճառաւ: Թերևս իրաւացի ըլլար իրենց այս գատաստանը, եթէ կատակերգութիւնն ուրիշ վախճան մը չունենար՝ բայց եթէ զբօսեցընել զժողովուրդն. բայց Որասիոսի պատուէրն է.

Զամենայն լընու զհաճոյս
Որ զպիաանին խառնէ դ' անոյշ.

և ասիկայ եղած է քերթողին մէկ գլխաւոր նպատակն ալ, գիտնալով թէ ժողովրդեան արուելիք բարոյական դասեր կան, որոնք տղայոց տրուած դառնահամ գեղերու կը նմանին, և դիւրացընելու համար բաժակին շրթունքը մեղրով կ'օծենք:

Գոռնէյլի վրայ բաւական տհաճութիւն ազգեց ժողովրդեան գատաստանը, ուստի և ուզեց կրկին ողբերգութեան նուիրել իր հանձարը: Պոլիկատոսի համար ընդունած ծափահարութիւններէն և գովութեանց խօսքերէն քաջալերուած, մասժեց որ եթէ թատեր վրայ քրիստոնեայ կոյս մը երևցընէր՝ շատ աւելի սրտաշարժ և ազգուկերպարանք մը պիտի առնուր: Սակայն թէ ընտրութեանը և թէ գործագրութեան կերպին մէջ մեծապէս սխալեցաւ Գոռնէյլ. Թէոդորոս ողբերգութիւնը վար ձգեց զինքն այն բարձրութենէն յոր ամբարձեր էր Պոլիկատոսի շարագրութեամբը: Սակայն Ռոդոփունի ողբերգութեամբը մուսուլց այն անկումը, որ իր թատերականաց մէջ

ամենէն աւելի գեղեցիկն կ'ըլլար՝ եթէ առջի չորս արարուածներն արժանաւոր ըլլային հինգերորդին՝ որ այնչափ սրտազգեցիկ է և եղերակաւն ։

Գոռնէյլ կ'ըսէ. « Արքունեաց մէջ շատ անգամ հարցուցեր են ինծի թէ իմ քերթուածոցս մէջ որո՞ւն վրայ աւելի համարմունք ունէի. և կը տեսնէի որ իրենց կարծիքը Կիննայի և Սիտի վրայ էր. և այնչափ հաստատուած իրենց մտայն վրայ՝ որ չէի համարձակեր իրենց հաղորդել ինծի երեցածը. վասն զի ինծի համար ամենէն աւելի ընտիր երեցածն էր Ռոգոգուն » ։ Գոռնէյլ իր կարծեացն ապահովութիւն այն կը սեպէր, վասն զի անոր մէջ միացած կը գտնէր նիւթոյ գեղեցկութիւն, կեղծեաց գիւտեր, բացատրութեան նորութիւն, կրից հուր, սիրոյ և բարեկամութեան գորով ։ Կ'աւելցընէ թէ գործողութիւնը մի էր, մեծ և կատարեալ, և առջի արարուածէն մինչև վերջինը ազդեցութիւնը կ'աւելնար ։ Տարակոյս չկայ որ ըստ մեծի մասին շիտակ են Գոռնէյլի գովութեան խօսքերը, սակայն այլ և այլ բարեմասնութեանցն հետ զանազան թերութիւններ ալ գիտած են քննաբանք ։ Պատմական նիւթին մէջ այլ և այլ փոփոխութիւններ ըրած է քերթողը. սակայն անոր մէջ մեղադրութեան արժանի չսեպուիր. վասն զի բանաստեղծին թոյլ տրուած է երբեմն պատմութեան ճշմարտութենէն խոտորիլ և ճշմարտանմանն ընդունիլ կամ յարմարցընել, և յորում կը կայանայ թատերական ճշմարտութիւնը ։ Ասորուոյ թագաւորին Նիկանովրի Կլէոպատրա այրին երկուորեակ զաւակ կ'ունենայ զԱնտիոքոս և զՍելէւկոս, և որոնք կը հասնին այն հասակին յորում արքունական թագը անդրանկին պիտի տրուի. և ինքը մայրը չուզեր որոշել թէ ո՞վ է անոնց մէջ անդրանիկը, մինչև որ երկու պայազասներէն խօսք չառ.

նուր որ յամենայնի իր կամացը հնազանդին: Երկու հարազատքը սէր կը ձգեն Ռոգոգուն օրիորդին վրայ, որ Պարթևաց Թագաւորին քոյրն է. բայց Ալէոպատրա կը վախնայ արքունի տիկնու-
 Թեան պատուոյն բարձրացընել զՌոգոգուն, ճանչնալով անոր փառասիրութիւնը: Ար կանչէ իր զաւկընէրը ու կը խոստովանի անոնց առջև որ Թէպէտ ինք եղած է հօրերնուն մահուան պատճառը, բայց Ռոգոգուն է այդ եղերան գլխաւոր առիթ. և միանգամայն կ'իմացընէ Թէ արքունի Թագին անիկայ է սահմանուած ժառանգը, ով որ երկուքին մէջէն կը համարձակի հայրենի արեան վրէժը խնդրել. « Երկուքնիդ ալ հաւասար գորովով ու խանդաղատանօք կը սիրեմ, կ'ըսէ, բայց Ռոգոգունի մահը պիտի ըլլայ անգրանկութեան իրաւունքն վճռու »: Ու երբ կը տեսնէ որ անոնք պատասխան չեն կրնար տալ, կը հեռանայ անոնցմէ հեռուեալ խօսքերն ըսելով. « Նորէն ձեզի կը կրկնեմ. ասիկայ է ահաւասիկ արքունի գահոյից գիրը: Իբրև իմ աշխարհակալութիւնս՝ անանկ կրնամ որոշել անոր բաղգը. չկայ Թագաւոր, բայց երբ իմ առջևս դրուի Ռոգոգունի գլուխը »:

Ալէոպատրայի պէս կին մը, որ բոլորովին փառասիրութեամբ և ատելութեամբ լի է, կրնայ այսպիսի հրաման մը տալ. Թագուհի և մայր է, և իրաւունք ունի հրամայելու իր որդւոցը՝ որ անմիջական իշխանութեանը տակն են, նոյն իսկ իրենց սիրելոյն մահը պատուիրելով անոնց: Ասիկայ ըմբռնելը դժուարին չէ: Բայց զարմանալի այն կ'երևնայ որ երբ երկու իշխանազունք Ռոգոգունի կ'առաջարկեն՝ մէջերնէն մէկը Թագաւոր անուանելու, ինքն ալ անոնցմէ Ալէոպատրայի իրենց մօրը մահը կը պահանջէ. « Ռոգոգունը ստանալու համար, կ'ըսէ, պէտք է հօրը վրէժը

Խնդրել: Այս գնով ինքզինքս կը նուիրեմ. համարձակեցէք ինծի արժանի ըլլալ, և նայեցէք թէ ձեզմէ ո՞վ արժանի պիտի սեպէ զիս ընդունիլ»:

Այսպէս արքունական գահոյից վրայ բարձրանալու համար պէտք է որ Անտիոքոս և Սելէւկոս կամ զՌոդոպոլոն սպաննեն, և կամ իրենց մայրը՝ Ռոդոպոլոնը հարսն առնելու համար: Այսպիսի առթի մը մէջ անկարելի կ'ըլլայ գործվել Ռոդոպոլոնի առ Անտիոքոս ցըցուցած սիրովը. վասն զի հաւասարապէս ատելի կ'ըլլայ թէ իշխանազն օրիորդը և թէ թագուհին, և անհանգուրժելի սէր մը՝ որ սպանութեան մը հրամա. նաւ կը յայանուի:

Բայց Կլէոպատրա զայրացած իր որդւոցը դիմադարձութեան պատճառաւ, միտքը կը դնէ զանոնք մեռցնել. համոզուիլ կեղծելով Ռոդոպոլոնի ընդ Անտիոքոսի ամուսնութեանը, կը հրամայէ սպանանել զՍելէւկոս: Անտիոքոս ըստ սովորութեան՝ երբ հարսանեկան բաժակը պիտի խմէ, զոր պատրաստած էր Կլէոպատրա, և ահա թուզթ մը կը հասնի ձեռքը, եղբորմէն գրուած, և յորում կը ծանուցանէ իր մահը.

Վ. . « Որ սիրելին են մեզ ձեռք
Խնդրեն ըզվրէժ զանմարգասէր հարուա.
ծոյն.

Թագաւորեա՛. այլ մանաւանդ, իմ եղբայր,
Լեր անձապահ ի յանողոք այն ձեռաց.
Է նա . . . »

Եւ անակնկալ վերահաս մահը արգելք եղած է Սելէւկոսի որ չկարենայ յանցաւորին անունը նշանակել: Որպիսի մեծ տագնապի մը մէջ կ'իյնայ Անտիոքոս. որուն վրայ կասկածի. Ռոդոպոլ.

նի՞ չէ նէ Ալէսպատրայի: Վասն զի երկուքն ալ իրարու մահը խնդրեցին իրմէ, և երկուքն ալ իրեն սիրելի են. մէկը մայրն է, միւսը սիրուհին: Անկարելի է անկէ անդին տանիլ վիճակին կրաշարժութիւնը, և մարդու ոսկորները դող կ'ելլեն երբ Անտիոքոս եղբորմէն գրուած թուղթը կրկին աչքէ անցընելով թէ « Որ սիրելին են մեզ ձեռք » կը դառնայ առ Ռոդոփոսն և կը հարցընէ.

« Ո՞ր իցեն ձեռքդ, ո՞վ տիկին, մօրս իմ արդեօք եթէ քոյդ »:

Ալէսպատրա Ռոդոփոսնի վրայ կը ձգէ յանցանքը. և նա ինքզինքը կ'արդարացընէ պարտաւոր ձգելով զթագուհին: Թշուառ իշխանը ոչ մէկին և ոչ մէկալին կրնայ հաւատալ: Ռոդոփոսնի, որ կը դանգատի իրեն մտիկ չընելուն համար, կը պատասխանէ.

Ոչ, ոչ լըսեմ. զհարազատիս իմ սիրելւոյ տեսեալ մահ

Չկարեմ երբէք ըզքեզ դատել կամ մեղագիր մօրս լինել.

Հապա հարեալ սպանեք զորդին, խողխողեցէք ըզփեսայն

Ա՛հ, ոչ ի քէն, ոչ ի մօրէս չկամիմ լինել անձնապահ.

Այլ զաչացու արխուր բաղդիս անձուկ է ինձ հանդիպել.

Ի վրտանգաց ես ոչ խուսեմ, տացուք վախճան հարսանեաց.

Ո՛վ անձկալիդ իմ հարազատ, ահա մահուն ինձ ուղի.

Ձեռք որ զքեզ հարին անգութ, խընայեսցեն և ոչ յիս:

Ու կ'ուզէ ձեռքն առնուլ հարստնեկանն բա-
ժակը. բայց Ռոդոգունն չի թողուր ոյ խմէ, և
կ'աղաղակէ.

Կասկածելի է այդ բաժակ, ի թագուհւոյն
պաշտեցեալ:

Այն ատեն Կլէոպատրա ուզելով ամէն տարա-
կոյս վերցընել, ու իր կենաց գնովը վրէժխնդրու-
թիւնը ապահովել, կ'առնու բաժակը, մաս մը
ինքը կը խմէ, ու մնացածը Անտիոքոսի կը մատու-
ցանէ: Երբ Անտիոքոս կ'ուզէ իւ մօրը սիրտն առ-
նուլ Ռոդոգունի կասկածանաց անսալուն հա-
մար, թոյնը կը սկսին երգործել, Կլէոպատրա կը
թալկանայ և ոտքերը կը սկսին դեղել: Անտիո-
քոս կ'ուզէ օգնել. բայց անիկայ զինքը կը մերժէ,
և մահազեկոյց ձայնիւր և կատաղութեամբ լը-
ցուած, այս դժնդակ հրաժեշտի խօսքերով իր
որդւոյն վերջի բարեւը կու տայ.

Ի բաց յինէն, ի զուր ի կեանս կամիս, որ-
դեակ, զիս կոչել.

Ատելու թիւնս ինձ յաջողեալ, հաւատարիմ
օժանդակ.

Թագաւորեա՛. անթիւ ոճիրք հանդերձեցին
քեզ ըզգահ.

Որբ ի հօրէդ ես գործեցի, հարազատէդ եւ
յինէն.

Տացեն երկինք, զձեզ զերկոսին միանգամայն
առնուլ զոհ,

Ի ձեր գըլուխ թօթափել ըզպատուհաս իմ
մեղաց.

Տացեն երկինք ի դժընդակ յայդ ի ձերում
միութեան

Լոկ կորանաց եւ նախանձու կամ արհաւ-
րաց հանգիպել.
Եւ զամենայն ձեզ մաղթելով զգումարտակ
աղեակց,
Մընեալն ի ձէնջ սիրոյ որդի՝ ինձ համանման
լինիցի:

Այսպէս վերջին շունչը կու տայ Ալէոպատրա, և
Անտիոքոս ակամայ կը բարձրանայ այն գահոյից
վրայ՝ որ այսչափ և այսպիսի արեանց մէջ կը թա-
ւալի: Տարակոյս չկայ որ Գոռնէյլի ստորագրած
Ալէոպատրա խիստ վայրագ է, և մարդկային ազ-
գի՝ մանաւանդ իր սեռին մէջ հրէշ մը. սակայն
պատմութեան ալ իրեն ընծայած բարքն ու կրք-
քերը՝ կրնան գէթ ճշմարտանման ընել քերթո-
ղին կեղծիքը:

Գոռնէյլ տեսնելով որ Ռոզոգունի հինգերորդ
արարուածին կնճիւռը բաւական հաճոյ անցաւ
հանդիսականաց, ուզեց նման կնճուեսլ ուրիշ
դէպք մըն ալ թատերաց վրայ ներկայացընել, և
շարագրեց զՀէրակ: Բոլոր ողբերգութեան կապն
է երկու տղայոց դայեկի մը ձեռքով եղած փո-
փոխութիւնը, յորոց մին է Հէրակը որդի Մաւ-
րիաիոս կայսեր, իսկ միւսն Մարտիանոս՝ որդի
Փոկասու՝ որ Հէրակը գահը յափշտակեր էր:
Փոկաս կ'ուզէ կորսնցընել արևելեան կայսերու-
թեան օրինաւոր ժառանգը, բայց չգիտեր թէ
անոնցմէ որն է իր հարուածին նպատակը. վասն
զի անոնցմէ մէկը իր որդին է, և Լևոնգիա՝ զա-
ննք իրարու հետ փոխող դայեակը զրուցած է.

Գուշակեա, եթէ կարես. ընտիր արա՛ թէ
իշխես:

Երբ Փոկաս կը դեղէի և ինչ ընելուն վրայ տա-
րակաւսի մէջ էր, ժողովրդենէն կը սպաննուի, և

Հերակլ արքունի աթոռոյն վրայ կը բարձրանայ : Այս ողբերգութեան զլխաւոր յարգ աուտողն և սրտաշարժ ընողը՝ երկու մանկահասակ իշխանաց իրարու վրայ ունեցած սէրն է . սակայն կնճիւղ մթին է և խառնակ , և ինչպէս ինքն իսկ Գոռնէյլ կը խոստովանի , մէկքանի անգամ ներկայ գըտնուելու է լաւ մը ըմբռնելու համար :

Գոռնէյլ յիշուած ողբերգութիւններէն զատուրիչ քանի մը թատերական քերթուածներ ալ շարադրած է , բայց կարծես թէ հասակին հետ հանձարոյն աշխոյժն և մտաց եռանդն ալ սկսած է նուազիլ . ուստի և հետեւաբար վերջի գրուածներն առջիններուն յարգն չեն կրցած ունենալ : Ասանկ են Անդրոէդ և Նիկոէդէս , և ուրիշ քանի մը ողբերգութիւններն , և Տոն Սանչ Աբա . Գոնադի կատակերգութիւնը : Նմանութեան գըրքին ալ ոտանաւոր յարասութիւններն յօրինած է և . Աղեքսանդր է քահանայապետին նուիրած :

Հանրիէթ Սնգլիոյ , Լուգովիկոս ԺՊԻ քենին , Գոռնէյլի առաջարկեց որ Բերինիկէի վրայ ողբերգութիւն մը շարագրէ . բայց որովհետեւ ծերունի քերթողին մտաց ու հանձարոյն վրայ եղած վարկը սկսեր էր նուազիլ , նոյն առաջարկութիւնն ըրաւ նաև Ռասինի : Այնպիսի սէր մը հանդիսացընելարժան էր որ միանգամայն քաղցր , գորովալից ու խանդաղատական ըլլայ . աւելի վիպասանական քան թէ թատերական սէր մը : Հռովմայեցի ինքնակալ մը , որ Հռովմայ և անոր օրինաց վրայ ունեցած անձնասիրութեամբն , կը հրաժարի 'ի սիրոյ թագուհւոյն՝ զոր կը սիրէ , չէր կրնար ներկայանալ այն թատեր վրայ՝ ուր արդէն հանդիսացած էր Սիտ , և ծափահարութիւն և գովեսաններ ընդունած : Բայց Հանրիէթ իշխանուհին որ զԼուգովիկոս ԺՊ կը նկատէր 'ի

Տիտոս , և ինքզինքն 'ի Բերենիկէ , չէր ստարակուսեր թէ բովանդակ Փարիզ գորովի իր թշուառութեանցը տեսարանին վրայ : Գոռնէյլ չկրցաւ յաջողիլ և իր երիտասարդ նախանձորդն այնպիսի յաջողութիւն մը ստացաւ , որուն առջև ամէն դատաքննիչներու հարկ եղաւ լռել :

Բերենիկէէն ետքը շարագրեց զՊուլտերիա և զՍուբէնա , յորում այնպիսի գեղեցիկ տողեր և իմաստներ կան՝ որ միայն Գոռնէյլի յատուկ կըրնան սեպուիլ : Ասոնք կրնան քերթողին վերջին թատերական գրուածները համարուիլ , վասն զի քանի մը տարիէն ետքը վախճանեցաւ , 1684ին հոկտեմբեր ամսոյն առաջին օրը , կենացը եօթանասունեութ տարուան հասակին . և այնչափ աղքատ վիճակի մէջ , որ կարօտ եղաւ Լուդովիկոս չորեքասաներորդի կողմանէ խրկուած դրամական նպաստիցն և ձեռնտուութեան :

Փաղլիոյ ճեմարանին մէջ իրեն յաջորդն եղաւ եղբայրը Թովմաս Գոռնէյլ , և ընդունելութեանը համար զըուցած ճառին պատասխանը սուաւ Ռասին , յորում այսպէս կը գրուատէ զՊետրոս Գոռնէյլ .

« Թատերական տեսարանը դեռ կը հնչէ այն ծափահարութիւններէն՝ որոնց արժանացան Սիտ , Որատիոս , Ալիննա , Պոմպէոս , այն հրաշալի և անմահանուն գրուածները , որոնք այնչափ թատերական տեսարաններու վրայ ներկայացած են , այլ և այլ լեզուներու թարգմանուած , և որոնք կենդանի պիտի մնան միշտ մարդկանց բերանը : Եւ շիտակը զըուցելով , ո՛ւր կրնաս գտնել այնպիսի քերթող մը որ միանգամայն իր վրայ բովանդակէ այնպիսի մեծ տաղանդ մը և այնպիսի գերազանց արուեստ , կորով , դատաստան և աշխոյժ : Որպիսի ակնուականութիւն և ինչ տնտեսութիւն իւր նիւթոցը մէջ . որպիսի ոյժ կրից

մէջ, ինչ ծանրութիւն 'ի զգացմունս և ինչ մեծ-
վայելչութիւն և 'ի նմին ժամանակի որպիսի՞ զար-
մանալի առասուտութիւն 'ի բարս: Ո՛րչափ այլ և
այլ ազգաց թագաւորք, իշխանք և դիւցազունք
ներկայացած՝ անանկ ինչպէս որ արժան է ուր ը-
լային, և որոնք իրարու ամենեկին չեն նմանիր:
Այս ամենուն մէջ բացատրութեան մեծվայելչու-
թիւն մը՝ համեմատ աշխարհիս իշխողներուն՝ զորս
կը ներկայացընէ. սակայն քաջայարմար 'ի խո-
նարհիլ՝ երբ որ ուզենայ, և ինչուան կատակեր-
գակին փափկութեան իջնալու, յորում դար-
ձեալ աննման է. վերջապէս ինչ որ իրեն մասնա-
ւոր յասկութիւնն էր՝ զարմանալի ոյժ մը, զար-
մանալի վսեմութիւն մը որ կը զարմացընէ, և ո-
րոնցմով իր մէկ քանի թերութիւններն ալ, յո-
րոց անմասն չէ, աւելի յարգի կ'ընեն զինքն քան
թէ ուրիշներուն առաքինութիւններն: Ճշմար-
տապէս փառաց համար ծնած անձ մը, և կրնայ
բաղդատուիլ չէ թէ հնոյն Հռովմայ գերազանց
ողբերգակ քերթողացը հեա, որովհետև ինքն
իսկ Հռովմ կը խոստովանի թէ անոր մէջ այնչափ
բարեբաստիկ եղած չէ, այլ Եսքիլեայ, Սոփոկլի
և Եւրիպիդեայ, զորս մեծանունն Աթէնք կը պա-
սուէ հաւասար Թեմիստոկլի, Պերիկլեայ և Ալ-
կիբիադեսի »):

Քիչ մը ետքը կ'աւելցընէ.

« Նոյն դարը որ կը պարծի Աւգոստեայ ա-
նուամբը, ոչ նուազ կը պարծի որ Որատեայ և
Վիրգիլի նման անձինք երևցուցեր է: Երբ ապա-
գայ դարերուն մէջ զարմանալի յաղթութեանց
վրայ խօսուի, և այն ամէն բաներուն որ մեր գա-
րը զարմանալի պիտի ընեն ապագայից, չսարա-
կուսինք թէ այնչափ հրաշալեաց մէջ Քրոնէյլ ալ
իր տեղը պիտի ունենայ: Քաղցր պիտի ըլլայ միշտ
Քաղղիոյ յիշատակել թէ իր ամենէն մեծ թագա-

ւորին ժամանակ՝ իր ամենէն աւելի նշանաւոր քերթողը ծաղկեցաւ. և մեր վեհափառ արքային փառքը առաւելու պիտի համարուի՝ երբոր յիշատակենք թէ իր բարերարութիւններովն պատուեց այս գերագոյն հանճարը. և թէ անոր մահուընէն երկու օր առաջ, երբ միայն զգայութեան նշոյլ մը մնացեր էր վրան, իր առատամտութեան նշանակները անոր վրայ երեւցընելէն չդադրեցաւ. և թէ Գոռնէյլի վերջին խօսքերը՝ շնորհակալութեան խօսքեր եղան առ Մեծն Լուգովիկոս » :

Գոռնէյլի վրայ ըրած տեսութիւններնուս մէջ՝ միայն իր գրուածոցը խօսքն ըրինք, առանց յիշատակութիւն մը ընելու իր կենացը վրայ: Ասոր պատճառն այն է որ Գոռնէյլի կեանքը միայն գրաւորական եղաւ. չփափաքելով ոչ արքունեաց պատիւներուն և ոչ ալ բաղդի դիւրութեան, հեռու քաղաքական կնճիւղներէ, ուզեց միայն գրոց մարդ ըլլալ և ոչ այլ ինչ: Թողուց Ռիչըլիոյի, Մազարենի և Լուգովիկոս ԺԴի Գաղղիան կառավարելու հոգը, առանց պահանջելու անոնց խորհրդատու ըլլալ. սակայն տարակոյս չկայ որ թատերաբեմին վրայէն այս մեծ մարդկանց քաղաքագիտութեան և խոհականութեան դասեր տրուած չըլլայ, այն դիւցազանց բերնովը զորոնք կը հանդիսացընէր, անոնց օրինակովն ու բերանը գրած խօսքերով: Այս կերպով գրաւորական մարդ մը կրնայ սատարել իր հայրենեաց մեծութեանն ու փառաց:

Նշանաւոր է Նափոլէոնի սրբոյն Հեղինէի արտրանաց ժամանակ զրուցած հետեւեալ խօսքը. « Եթէ Գոռնէյլ իմ ժամանակս ըլլար՝ զինքը իշխան կ'անուանէի »: Սակայն անշուշտ աւելի խոհական երեցաւ Լուգովիկոս ԺԴ՝ զինքը պարզ Գոռնէյլ Գերբող ձգելովը:

ԺԸ.

ԳԱԼՂԻԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԷ ԴԱՐ)

Մ Ո Լ Ի Է Ր

Գրանէյլի և իր Թատերական հանճարոյն վըրայ խօսեղնէս ետքը, հարկ է որ իրեն ժամանակակից անուանի կատակերգակ մատենագրին Մոլիերի վըրայ ալ համառօտիւ խօսինք: Երկուքն ալ նշանաւոր անուանք մատենագրական պատմութեան մէջ, և պարծանք իրենց հայրենեացը և ընդհանուր մարդկութեան:

Աղքատ ու հասարակ արուեստաւորի մը որդի էր Մոլիեր, Յովհաննու Մկրտչի Փոքրէն, և ծնած յամի 1622 յունուար ամսոյն 15ին: Մոլիերի հայրը արքունի տանը պատասառագործ ըլլալով, ուզեց որդւոյն ալ նոյն արուեստը սորվեցընել և անով իր ծերութեան ոգեպահիկը հայթհայթել: Ուստի և պատանին Փոքրէն ինչուան կենացը չորեքտասաներորդ տարին ուրիշ բան չէր գիտեր՝ բայց եթէ կարգալ ու գրել: և այնչափ գիտութիւնը բաւական կը սեպուէր պսս.

տառադործ արուեստաւորի մը որ ետեւէ ինկած էր թագաւորական սենեկապետ ըլլալու : Վերջապէս հօրը ամէն խնամքովն ու փութով կրցաւ այս պատուաւոր ծառայութիւնը ձեռք ձգել :

Մուլիէրի հայրը երբեմն երբեմն Պուրկոյնի թաւերական տեսարանները նկատելու կ'երթար, ուր Վառնիէի, Հարաիի, Ռոթրուի և Գոռնէյլի թատրերգութիւններն կը հանդիսանային. ու հետը կը տանէր իր որդին ալ. որ իրեն արուեստէն աւելի տեսած ու լսած կատակերգութիւններէն կ'ախորժէր : Պատանւոյն ըրած անգրագարձութիւններն և դատաստանները կը զարմացնէին զժերոշին. ուստի և մտքէն կ'անցնէր թէ կրնայ քերթող կամ կատակերգակ մը ըլլալ, և աւելի յաջողիլ յայնմ քան ՚ի պատառագործութեան. բայց միանգամայն կ'ըմբռնէր թէ այն նպատակին հասնելու համար՝ բաւական չէր կարգալ ու գրել գիտնալը : Այն պատճառաւ թէ հօրը և թէ որդւոյն մտածմունքն ուրիշ բան չէր, այլ ջանալ որ Մուլիէր կարենայ դպրոց մը մանել : Արդէն իր արուեստը բոլորովին երեսի վրայ ձգած, միայն կատակերգութեան կը զբաղէր թատերաց մեջ տեսածներն ու լսածները ինքի կողմանէ նորէն շարագրելով, և զորոնք շատ անգամ լաւագոյն կը գտնէր : Վերջապէս շատ ջանալէն և այլ և այլ գծուարութեանց յալթեւէն ետքը՝ յաջողեցաւ իրեն Յիսուսեանց դպրոցը մտնել, որ նոյն ժամանակին Փարիզի ամենէն աւելի հռչակաւոր դպրոցն սեպուած էր :

Վարժարանին սովորական ուսմանց ընթացքը կատարելու համար՝ հինգ տարուան միջոց բաւական եղաւ իրեն : Հոն Մուլիէրի աշակերտակից և ընկեր եղաւ՝ Պէռնիէ, որ ետքը հռչակաւոր ճանապարհորդ համբաւեցաւ, Շաբէլ՝ նոյն ժամանակաց զուարթամիտ քերթողը, Սիրանոյ տը

Պէրժիրաք՝ կարգէ դուրս և իսկատիպ հանձարը .
ասոնց վրայ պէտք է աւելցրնել զԱրման Պուր-
պոնեան, Գոնթիի իշխանը: Նշանաւոր անձ մը,
Կասսանտիի նախանձորդը, անոնց վարժապետն
եղաւ յՍպիկուրեան իմաստասիրութեան. և այն
փիլիսոփայութեան ուսումը զՆարէլ յիմար մը
ըրաւ և զՓոքրէն՝ իմաստուն. մէկուն սորվեցրնե-
լով ամէն բանի վրայ ծիծաղել, իսկ միւսոյն զամե-
նայն ինչ քննադատել: Սրկուքին ալ մտաց երկի-
րը այնչափ իրարմէ զանազանեալ էին, որ նոյն
սերմունքը պիտի չկարենային նոյնպիսի պտուղ
յառաջ բերել:

Սրբ Փոքրէն իր ուսմանց ընթացքն աւարտե-
լու վրայ էր, ստիպուեցաւ իր հօրը ծանրացեալ
հասակին կամ հիւանդութեանցը պատճառաւ
փոխանակել զինքն Լուդովիկոս ԺԳԻ քով վարած
պաշտօնին մէջ, և անոր հետ ճանապարհորդու-
թիւն մը ըրաւ ՚ի Նարբոնիա. ինչուան այն ատեն
Փոքրէն շողմարարներ տեսած չէր, ու տեսաւ
Թագաւորին և անոր առաջին պաշտօնէին շող-
մարարքը. և սկսաւ գուլթ մը զգալ զո՛հ եղողնե-
րուն վրայ, ու արհամարհանք մը զանոնք իրենց
կամացը գործի ընողներուն դէմ, և ամենէն հե-
ռու կենալու փափաք մը. ու երբ աշխարհիս վրայ
գտնուող կատակերգակ դերասանները՝ Պուրկոյ-
նի սրահին (Թատերաբեմին վրայ անսածներուն
հետ կը բաղդատէր, շատ աւելի զբօսեցուցիչ կը
գտնէր առջինները. ուստի երբ Թագաւորին քով
ունեցած ծառայութեան չափը լցուեցաւ, իր
գլխաւոր փափաքն եղաւ կատակերգակ քերթո-
ղութեան պարապիլ: Այս վախճանաւ ծածուկ
ընկերութիւն մը կազմեց քանի մը փարիզացինե-
րէ, կատակերգակ դերասաններու, և որոնց գըլ-
խաւորներէն մէկն ալ ինքը պիտի ըլլար. բայց մե-
ծարեւով իր ազգատոհմին և հօրը անունը, չու-

զեց իր բուն անունովը կոչուիլ. այլ Մոլիէր անուննէլ տուաւ ինքզինքը, որ քիչ տարի առաջ մեռած կատակերգակ դերասանի մը անուն էր, և ոկսաւ Սէն-Փէրմէն արուարձանին մէջ հաստատուած թատեր վրայ խաղալ, և որ իր անունովն և գործակցութեամբ հռչակ ունեցաւ:

Թողուլ ձգել իր ընտանիքը, հայրենի անունէն հրաժարիլ, պատուաւոր դիրք մը և վիճակ մը արհամարհել. — և ինչ բանի համար. — բոլորանուէր յանձնել ինքզինքը կամահաճոյ ամբօխ մը զուարճացընելու, որ յաճախ անմիտ է և միշտ անգութ: Մոլիէրի վախճանը և նպատակն այս չէր. այլ միայն անդիմագարձ բերուծն հանձարոյ:

Սէն-Փէրմէնի արուարձանին մէջ հաստատուած թատրը առաջ չկրցաւ երթալ. անընտիր խաղեր, չափաւոր դերասաններ՝ չէին կրնար Պուրկոյնի թատրին հետ մրցանաց ելլել: Այն ատեն Մոլիէր յորդորեց իր ընկերակիցներն Գաղղիոյ գաւառները երթալ և հոն իրենց հանձարը ցուցընել, ուր մայրաքաղաքին մէջ յարգերնին չճանչցուեցաւ. ուստի 1653ին Լիոն քաղաքը գացին: Մոլիէր երեսունևմէկ տարուան էր այն ատենը. սակայն ընկերակցացն՝ անոր վրայ ունեցած համարմունքն այնչափ մեծ էր՝ որ գլխաւոր տեսչի գործն ու պաշտօնը իրեն յանձնեցին: Մոլիէրի ալ ամէն ջանքն եղաւ անոնց վաստահութեանն արժանի ըլլալ: Բայց թատերաբեմին տեսչութիւնն բաւական չէր սեպեր Մոլիէր, այլ կ'ուզէր նոր ձևի մը վրայ դնել զայն. վասն զի յաճախ իր ձեւացուցած խաղերուն վրայ ինքն ալ կ'ամըջնար, և զիրենք ծափահարող ժողովրդեան վրայ կը ցաւէր: Միտքը կու գային Պլաւտոսի և Տերենտիոսի խաղերը, որոնց թարգմանութեանը կը պարապէր Յիսուսեանց դպրոցն եղած ժամանակ. ու երբ կը քաղաքապէր անոնց գրուածներն, անոնց մէջ երև-

ցած հանձարն, ոճը և բարուց զանազանութիւնը, այն անձև և անկերպարան խաղերուն հետ, կը զայրանար անսնելով այն աստիճանի նուաշտութեան հասած Աթենքի թասրներուն քով, և անհամեմատ Սպանիոյ և Իտալիոյ մէջ եղածներուն. ուստի գրիչն ձեռք առնելով, սկսաւ քանի մը պզտի կատակերգութեանց ճաշակը փորձել, ինչպէս Սիբահար Բժիշկ և ուրիշ նման քերթուածներ: Ասանկով կարծես թէ իր հանձարոյն ոյժը և չափը հասկընալով, Գոռնէյլի հետևողութեամբ՝ որ իրմէ քիչ տարի առաջ Սփախուր շարագրերէր, ինքն ալ հինգ արարուածով և ոտանաւոր չափով Ապուշ (Étourdi) կոչուած կատակերգութիւնն շարագրեց:

Այս կատակերգութեան բոլոր հանգոյցը Մասքարիյլ ծառային հնարագիտութիւնն է, որ իր սմէն ճարտարութիւնը կը բանեցընէ իր Լելիոս ակերը ամուսնացընելու կնկան մը հետ զոր ինքն ալ կը սիրէ, և որուն դէմ կը կենան Լելիոսի նախանձորդ մը և անոր հայրը. իսկ Լելիոս իր ապշուութեամբն և անյաջողութեամբ Մասքարիյլ ծառային ամէն հնարքներն փուշը կը հանէ և կը վրիպեցընէ: Մասայի մը իր տիրոջը վրայ տրուած անհամեմատ խելքն ու հանձարը՝ նոյն ժամանակաց կատակերգութիւններուն գլխաւոր հանգամանքներէն մէկն է: Կատակերգակ բանաստեղծք՝ բոլորովին ճշմարտանմանութենէ դուրս անձինք հնարեր են, ինչպէս Մասքարիյլ, Քրէսքէն, Ֆրոնթէն, Սքաքէն, և զանոնք իրենց յօրինած կատակերգութեան գլխաւոր անձինքն ըրեր: Այս բանս՝ լատինական թատերաց ձախող և անխոհական նմանութիւն մը կրնայ սեպուիլ. վասն զի ինչ որ կրնար ճշմարիտ ըլլալ՝ ի Հռովմ, ուր գերիք և ազատագրեալք այլ և այլ առտնին, ու ինչուան նաև քաղաքական գործերու մէջ հարկաւ:

ւոր և էական անձինք սեպուած էին, ոչ նոյն-
պէս և ՚ի Գաղղիա, ուր ոչ երբէք այնչափ պա-
տուոյ հասած էր ծառայութիւնը: Մովիէր ջանաց
անոնց նոր կերպարանք մը տալ. մտցընել զանոնք
Թաատեր վրայ և ծիծաղաշարժ խօսքել զնել բե-
րաննին, զգուշանալով որ անպատեհ կամ անյար-
մար խօսքեր չըլլան. կատակերգականը փնտռելով
իրենց մէջ անցած ծածուկ խօսակցութեանց և
նենգագործութեանց մէջ: Բուն կատակերգու-
թեան մէջ ճշմարիտ ծառաներ պիտի երևցընէր.
ինչպէս Ալէն և Փէօրժէթ՝ Կանանց Դպրոցին մէջ,
Պապ՝ Մարգարէացիին մէջ, Լաֆլէշ՝ Ագահին մէջ,
Նիքոլ՝ Անտուան Բարապետային մէջ, Բորինէ՝ Թար-
Բի-Քին մէջ, ամէն մէկուն վրայ իշխել, և զանոնք
իրենց պատշաճ կերպարանքովն երևցընել, ասի-
կայ հանճարոյ գաղանիք մըն է. և այս եղաւ Մո-
լիէրի վարպետութիւնը:

Ապուշ կատակերգութեան Լիոնի մէջ գտած
համբաւը բոլոր մերձակայ գաւառաց մէջ ծաւա-
լելով, Գոնթի իշխանը՝ որ այն ատեն Լանկրտոքի
սահմաններուն վրայ կ'իշխէր, հոն կանչեց զՄո-
լիէր, գաւառին մէջ տրուած ժողովրդական հան-
դէսները կարգի դնելու և ուղղելու համար: Մո-
լիէր իր նախկին աշակերտակիցը՝ իրեն հետ եղող
խմբին պաշտպան ու իր անձին բարեկամ գտաւ:
Իշխանը սքանչացաւ անոր կատակերգակ հանճա-
րոյն վրայ, և վկայեց թէ իրմէն առաջ քերթող
մը եղած չէր որ զգացմանց այնպիսի բնականու-
թիւն և զրուցատրութեանց եռանդն և աշխոյժ
երևցընէ. բայց միանգամայն նկատելով թէ որ-
պիսի դժուարութիւններ կրնային հանդիպիլ
Մովիէրի կատակերգակ դերասանի մը կենացը
մէջ, ուզեց իբրև քարտուղար գործածել զին-
քը: Մովիէր իր հանճարոյն վրայ վստահացած՝
չնդունեցաւ անոր հրաւերքը, և ինքզինքը իշխա-

նին առջև արդարացրնելու համար « Ի՞նչ կ'ըլ-
լան, ըսաւ, այս խեղճ մարդիկը զորոնք այսչափ
հեռուէն հետս բերեր եմ, և ո՞վ իրենց պիտի ա-
ռաջնորդէ ետ դառնալու »:

Մոլիէր կատակերգակ ու քերթող մնաց. և
աւելի կերպով մը յայանի ընելու համար իշխանին
իր իմաստուն առաջադրութիւնը, Պափուսկան Ժի-
ծաղաչարժ (Précieuses ridicules) կատակերգու-
թիւնը յօրինեց: Անով նոր ճամբու մը մէջ մտնել
էր, յորում ոչ Սպանիացիք և ոչ Իտալացիք նախ-
ընթաց եղեր էին. գաղղիական բուն կատակեր-
գութիւնն ստեղծել, որուն որոշիչ յասկութիւնն
պիտի ըլլար՝ աւելի զուարթ և միանգամայն հենգ-
նական լեզու մը: Բարուց նկարագիրը կատակեր-
գութեան բուն նպատակն է. ախտերը, կրքերն,
ընկերութեան մէջ պատահած ամէնօրեայ և ծաղ-
րական դէպքեր իր ասպարէզն են, զորոնք իրեն
պարտքն է բոլորովին ուղղել կամ վերցընել: Ուր
որ օրէնքը չիկրնար հասնիլ կամ պատուհասել,
կատակերգութիւնը կրնայ հոն ձեռնհաս ըլլալ և
իր դիտած նպատակին հասնիլ: Կը սորվեցընէ
մարդուս ինքզինքը ճանչնալ. և դատել, և կամ
գէթ ճանչնալ ու դատել զայլս: Թէ որ կրից կու-
րութիւնն կամ ապշութիւնը առիթ կրնայ ըլլալ
մեզի՝ կատակերգութեան մեզի ներկայացուցած
հայելոյն մէջ չտեսնել ինքզինքնիս, օգտակարա-
գոյն կրնայ ըլլալ մերձաւորնիս նկատել իրենց
ախտերուն ամէն տգեղութեամբը: Ասիկայ մեծ
բարիք մըն է որ ծիծաղականի կերպարանքով
կը զգուշացընէ զմեզ յախտից՝ որոնց կրնայինք
զոհ կամ նմանող ըլլալ: Այս օգտակար ծառա-
յութիւնը մատուցած է Մոլիէր իր ժամանակ-
ցացը, յորում բարքն ու սովորութիւնները ա-
րուեստակութեան կերպարանք առնելով, կարօտ
էին այսպիսի ազդարար ձայնի մը. և եթէ ծանր

Քննադատութիւն մը կարող պիտի չըլլար յորդորել զանոնք՝ ի զգուշութիւն, գէթ ծիծաղելի ըլլալու վտիւր զիրենք կրնար զգաստացընել: Յիշեցինք թէ ինչ կերպարանք սկսած էին առնուլ Ռամսուլլէի գումարմունքներն. Մոլիէր որ կը տեսնէր այդ անպատեհութիւններն և ինքզինքն անբաւական՝ արքունական պաշտպանութեանց և պաշտամանց մէջ եղողներուն դէմ կուռիլ, անոնց վարմունքն, կերպերն և իմաստութիւնը ծիծաղելի ըրաւ՝ Յիծաղաշարժ պապականի կոչուած կատակերգութեամբը: Երբ առաջին անգամ հանդիսացաւ այն ի Փարիզ, թատրէն ելլելու ատեննին Ռամսուլլէի գումարմանց մէջ յաճախողներէն երկու հոգի, Մէնաժ և Շաբրլէն, իրարու հետ կը խօսէին: Մէնաժ կ'ըսէր. « Երկուքնիս ալ կը զարմանանք թէ սրախիսի ճարտարութիւն և հանճար բանեցուցեր է քերթողը՝ զմեզ ծիծաղելի ընելու համար. շիտաւր կ'ըսեմ, ալ ժամանակը հասած է որ ինչուան հիմա պաշտածնիս այրենք և այրածնիս պաշտենք »: Կ'աւանդեն թէ այն կատակերգութեան ներկայացուած ատենը՝ ամբօխին մէջէն ծերունի մը ձայնը բարձրացընելով զրուցած ըլլայ. « Ապրիս Մոլիէր, ահաւասիկ ընտիր կատակերգութիւն մը »:

Մոլիէր հինգ տարի մնաց գաւառներուն մէջ իր խմբին հետ մեկտեղ, բայց այն թափառական և յուզեալ կեանքը անշուշտ անօգուտ չեղաւ իր հանճարոյն. վասն զի ամէն տեսակ ու զանազան պայմանի անձինք տեսաւ. և ինքն ալ իր կողմանէ ամէն ներու թիւն և տառապանք քաշեց, և գործնական իմաստասիրութեան այս դասերը մեծապէս սատար եղան իր կրթութեանը:

Մոլիէր իմացաւ թէ գաւառներն արժանաւոր չէին իր թատերական խմբին. ուստի և հարկ եղաւ Փարիզ փոխադրուիլ: Գոնթի իշխանին հետ

ունեցած բարեկամութեամբը՝ Օւլէանի Դ. քսին պաշտպանութիւնն ստացաւ, և անոր միջնորդութեամբը եղբորը Լուգովիկոս ԺԻ ներկայացաւ: 1658ին հոկտեմբեր ամսեան մէջ այն ընկերութիւնը առաջին անգամ հանդիսացուց Գոռնէյլի Նիկոլէէս ողբերգութիւնը Լուգի մէջ ձեւացած Թատերաբեմին վրայ: Ողբերգութենէն ետքը երեցաւ Մոլիէր, և շնորհակալ ըլլալով Թագաւորին ցըցուցած պաշտպանութեանը, հրաման ուղեց իրմէ որ իր ներկայութեանը իրեն յօրինած մէկ կատակերգութիւնը խաղալու հրաման տայ: Թագաւորը հաւանեցաւ. և այն ատեն խաղացին Երէ+ Բժիշկ+ նախանշորդ+ կոչուած կատակերգութիւնը: Լուգովիկոս ԺԻ շատ զուարճացաւ, նոյնպէս աշտարբունի իշխանք. որով Մոլիէրի խըմբին յաջողութիւնը կատարեալ եղաւ: Թագաւորին եղբայրը իր պաշտպանութիւնն և անունը տուաւ այն ընկերութեանը. և քիչ մը ատեն անցնելէն ետքը՝ Թագաւորին հրամանաւր Փըթի-Պուրպոնի Թատեր մէջ հաստատուեցան ու 1660ին ՚ի Փալէ Ռուայալ, ուր որ Ռիշըլիոյ ծիրանաւորն մասնաւոր Թատերաբեմ մը շինել տուած էր իր Միրամ ողբերգութիւնը հանդիսացընելու համար:

Մոլիէր արժանի երեցաւ իրեն եղած ինամոցն ու պաշտպանութեանը: 1661ին յունիսի 24ին Դպրոց արանց կոչուած կատակերգութիւնը ձեւացընել տուաւ, որուն մտածութիւնն ու գաղափարը Տերենտիոսէն և Մենանդրէն առնուած է, բայց գործագրութիւնն, հանգոյցն և ոճը բոլորովին իրենն է: Տերենտիոս երկու եղբարք կը ներկայացընէ, յորոց մին՝ վարպետի խստութեամբ կը դաստիարակէ իր տղան, իսկ միւսը բարեկամի մը ներողամտութեամբ: Մոլիէր՝ Տերենտիոսի նման երկու իրարու հակառակ կար-

Ծիք ունեցող եղբարք թատեր վրայ կ'երևցընէ , որոնք ինամակալ են երկու օրիորդաց՝ որոնց հետ ամուսնանալ կ'ուզեն : Ասոնցմէ մէկը Սկանարէլ արտաքոյ կարգի և արտառոց բնաւորութեան տէր , որ ինչուան իր զգեստներուն մէջ անօրինակ ձևեր կը դործածէ՝ ուրիշներուն շնամանելու համար , իր խնամոցը տակ եղած օրիորդը՝ խսաիւ կը փակէ տանը մէջ իբրև յարգելանի , չթողուր երբէք անէն դուրս ելլել կամ ուրիշի մը այցելութիւնն ընդունիլ , և ամենէն աւելի անմեղ և անվնաս հաճոյքն ալ կ'արդէլու : Իսկ միւս եղբայրը՝ Արիստէոս , բոլորովին անոր հակառակ ոճ մը բռնելով , իր խնամոցը յանձնուած Լէոնորա օրիորդին թոյլ կու տայ որ փառաւոր և նորելուկ ըզգեստներ հագնի , պարերու , կատակերգութեանց յաճախէ , ուզած մարդուն այցելութիւնն ընդունի , և վերջապէս ազատաբար գործածէ իր կամքը . մինչդեռ իր Իզապէլ քոյրը իր խնամակալէն զատ ուրիշ մարդ չտեսներ , և իր ամէն զբաղմունքն և հաճոյքը կար կարելն է : Ուստի չուզելով զինքն այն վիճակին մէջ պահող մէկու մը հետ ամուսնանալ , կ'ուզէ անոր բռնութենէն խսլըսիլ . և այս գործը այնպիսի ճարտարութեամբ ՚ի գլուխ կը հանէ , որ նոյն իսկ իր խիստ խնամակալը օրիորդին բանեցուցած հնարքներուն խելամուտ չբլլալով , զանիկայ գերագոյն իմաստութեան և աւաքինութեան հրաշալիք մը կը սեպէ : Լէոնորա՝ որ իր խնամակալէն ամենեին նեղութիւն մը չքաշեր , երջանիկ կը սեպէ ինքզինքն անոր հետ ամուսնանալու համար . և կը վարձարուի իր սիրովն ու անոր վրայ ունեցած վստահութեամբ : Իսկ Իզապէլ ընդհակառակն՝ ապշութեան մը մէջ բռնուելով պատանուոյ մը քով կ'իյնայ , զոր հազիւ կը ճանչնայ , և հետը կը սլտակուի առանց գիտնալու թէ ով է : Սկանարէլ կը պատուհասի կնկան զինքը

Թողլովը, զոր աւելի կ'ուզէր իբրև գերի քան թէ իբրև կին գործածել. և երբ կ'իմանայ անոր խար. գախութիւնն, իր ընթացքն կամ սխալ գրու. թիւնը վար զարնելու տեղ՝ յանցանքը կանանց ընդհանուր սեռին վրայ կը ձգէ:

Այս կատակերգութիւնը՝ որ այնչափ զուարթ, ոգելից և ճարտար յօրինուած մըն է, և բազմա. պատիկ օգտակար և իմաստուն խրատներ կը բու. վանգակէ, բարոյականին կողմանէ այլ և այլ պա. կասութիւններ ունի: Տարակոյս չկայ որ թէ՛ աս. տուածային և թէ՛ ընկերական օրինաց առջև զը. ժուարաւ կրնայ չքմեղանք ընդունիլ օրիորդ մը որ իր խնամակալին ձեռքէն կը փախչի անոր խըս. տութեանցը պատճառաւ, բայց Մոլիէրի դիտ. մունքն եղած է ցուցնել թէ որպիսի պարտա.ւոր անխոհականութեան մէջ կրնայ ըլլալ փորձ. առութիւն չունեցող օրիորդ մը՝ չափազանց խստութեան մը երեսէն. ուստի և այդ գրու. թեան վտանգը ցուցնելու համար՝ չարը կը մեծ. ցրնէ: Ընդհանրապէս ասանկ է կատակերգու. թեանց ոգին, ստիպեալ ըլլալով զօրաւոր գոյներ գործածել, որպէս զի պայծառ չտեսնող աչքերն ալ աւելի օրոշ կարեւորն նկատել: Նկարիչք և արձանագործք ալ նոյն արուեստը կը բանեցընեն. երբ հեռուէն տեսնելու սահմանուած նկարներ կամ արձաններ շինեն, կը ջանան քանի մը գծե. րուն կամ գոյներուն աւելի կորով տալ, և անով ճշմարտութենէն կ'ելլեն, երբ կը կարծեն կամ կ'ուզեն անոր հաւատարիմ մնալ:

Այս դիտողութիւնը հաւասարապէս կը յար. մարի նաև Իպրոց կանանց (École des femmes) կո. չուած կատակերգութեան, հինգ արարուածի մը մէջ ամփոփուած և ոտանաւոր չափով, զոր ներկայացընել տուաւ Մոլիէր 1662ին գեկտեմ. տեմբեր ամսոյն քսանըվեցին: Քերթողը տեսա.

դը՝ Առնոլֆի մտերիմ բարեկամներէն մէկուն որ-
դին է. որով դիւրին կ'ըլլայ զինքը հաճեցընել,
որպէս զի այս երկու իրարու համար եղած սըր-
տերը՝ իրարմէ չզատուին:

Այսպիսի պարզ գէպք մը, որուն մէջ գործող
անձինք գլխաւորաբար երեք հոգի են, անկարելի
պիտի ըլլար հինգ երկար կատակերգակ արա-
րուածներու նիւթ ընել, առանց Մոլիէրի հան-
ճարոյն և գրչին: Երիտասարդը՝ որ Արատիոս կը
կոչուի, և դեռ նոր Փարիզ հասած է, չգիտեր թէ
Առնոլֆ՝ ուրիշ անուանակոչութեամբ մը Տըլա-
սուշ ալ կը կոչուի. ուստի այս անուանց փոփո-
խութեամբը խաբուած, կը յայտնէ Առնոլֆի
իւր սէրը զոր ունի Աշնեսի վրայ, և ինչուան
ստակ ալ փոխ կու տայ իրեն՝ աղջիկը անոր ձեռ-
քով փախցընելու համար: Առնոլֆ ասով աւելի
առիթ կ'ունենայ իրեն խնամոցը աակ գանուող
օրիորդին վրայ հսկելու, որպէս զի Արատիոսի
հետամտութենէն խալըսէ. բայց մէկուն ագիտու-
թեամբը և մէկտլին ալ հնարագիտութիւններով
պարապի կ'ելլեն իր ամէն հնարքները: Կ'երևնայ
թէ ժամանակակիցքը այնչափ ախորժանօք ըն-
դունած չեն այս կատակերգութիւնը. ուստի և
ինքզինքն արգարացընելու համար՝ փոքրիկ զա-
ւեշտ մը շարագրեց Բափասփան Բպրոյի կանանց (La
Critique de l'École des femmes) կոչուած, յո-
րում առաջ կը բերէ գրուածքին վրայ եղած դա-
տասանները, և անոնց ամենուն պատասխանը
կու տայ:

Երբ Մոլիէր, մէկ կողմանէ կը զբօսեցընէր ժո-
ղովուրդը իր յօրինած երկասիրութիւններովը,
ու միւս կողմանէ ուրիշներ կը պատրաստէր, թա-
գաւորը աւելի կը սկսէր մեծարել զինքը, և ար-
քունի զբօսանաց և պարապմանց կը ծառայեցը-
նէր անոր հանճարը: Լուգովիկոս ԺԴին նախկին

սպասուորը՝ անոր արքունեացը հոգին եղած էր : Այսպէս թագաւորին հաճոյ ըլլալու և արքունիքը զուարճացընելու համար կը շարագրէր *Չանխրա-
յո-յիւ* (Les facheux), *Հաճոյ Գեղեցիկ Կղզոյն* (Les Plaisirs de l'Île enchantée) կատակերգու-
թիւնները, որոնք կէս մը արձակ և կէս ոտանաւոր
լէզուով շարագրուած են, *Իլիանուհին Ելիդէայ*
(La Princesse d'Elide), *Բռնի ամուսնութիւն* (Le
Mariage forcé), *Այլ յայտնի Վերսայլ* (l'Improm-
ptu de Versailles), *Բժիշկի սէր* (L'Amour me-
decin), *Մելիկերտ* (Mélécerte), *Փառաւոր սիրող*
(Les Amants magnifiques), *Փսիք* (Psyché), և
Կոմսուհին Էսքարպայնա (La Comtesse d'Escarba-
gnas) : Ասոնք թէպէտ առաջ յիշատակուածնե-
րուն չեն կրնար հաւասարիլ, սակայն ամենուն
մէջ ալ յայտնի կ'երևնայ հեղինակին հանճարոյն
մեծութիւնը, գիւտերուն վարպետութիւնը և
ծիծաղաշարժ ու զբօսեցուցիչ սճը :

Սակայն հակառակորդքն ալ պակաս չէին, և
ասոր ալ պատճառը ոչ միայն ուրիշի նախանձը
գրգռող քերթողին հանճարոյն առաւելութիւնն
էր, այլ նաև քիչ մը իր անխոհական ընթացքը,
կատակերգութեանցը մէջ ատարանի վրայ հա-
նած անձինքը՝ ծանօթ մարդիկներու բարուց
ճիշդ նկարագիրն ըլլալով : Լուգովկոս ԺԴի առ
Մոլիէր ցուցըցած համարմունքն ալ առիթ էր
իրեն գէմ հանելու ժամանակին այլ և այլ քեր-
թողքն ու մատենագիրներն, ու ինչուան արքու-
նական անձինքը, որոնք արքայէն ընդունած պա-
տուոյն ու ձեռնասուութեանը մէջ իրենց զրկում
մը կ'ենթադրէին ատենել : Մոլիէր ուզելով նոյն
իսկ թագաւորին առջև ամօթով ձգել գիրենք,
յարմար առիթ սեպեց արքային մէկ առաջար-
կութիւնը՝ որ կ'ուզէր արքունի անձանց զուար-
ճութեանը համար խաղարկութիւն մը ձևացը-

նեւ. և իրեն խմբեակին հետ արքունի թատերաբեմին վրայ հանդիսացընել տուաւ մեծ ճարտարութեամբ Ա. Գ. Կոմիտասի Վերսայլ կոչուած կատակերգութիւնը, որն ճշգրիտ գոյներով կատակերգակի մը գտնուած վիճակին դժուարութիւններն մեջ կը բերէ. և անանկով կ'ուզէր արդարացընել ինքզինքն իր հակառակորդաց դէմ:

Համառօտախօսութիւնն իս ջիններէր յերկարել Իշխան-Կիւ Եւթեայ, Տոն Կարսիա նաւարբայի, Մեւթիեր, Փիտէ կատակերգութեանց վրայ, որոնք քերթողին աւելի փառք մը չեն կրնար յաճախել: Սակայն դժուարին է անյիշատակ թողուլ զԲանի աճառնութիւն, որ հարիւրաւոր տարիներէ և գրեթէ ամէն լեզու թարգմանուելով աշխարհահոջակ ըլլալէն ետքն ալ՝ դեռ ևս թատերաց վրայ հանդիսացած ատեն՝ ամենուն ծաղրը կը շարժէ. յորում Սկանարէլ՝ փոփոխակի խորհուրդ կը հարցընէ Բանգրաս ու Մարփուրիոս բժշկաց, անոնց կարծիքն ուզելով իմանալ իր ամուսնանալուն նկատմամբ, և հնարագէտ և հանճարեղ ծաղրաբանութեամբ կը հեգնէ՝ յաճախ մարդկային միտքը զառածեցընող փիլիսոփայական գրութիւններն:

Մոլիէր ճարտար՝ ի տեսչութեան թատերց՝ ինչպէս նաև ի յօրինուած կատակերգական քերթուածոց, ամէն ջանք կ'ընէր իրեն ձգելու հանճարեղ քերթողներն ու ընտիր դերասաններն: Վասն զի չափաւոր հանճարներն են միայն նախանձորգութենէ վախցողներն: Ինքը՝ անհամեմատ քերթող ու կատակերգակ, կ'ախորժէր խրախուսիչ ձեռք երկնցընել անոնց ամենուն որ իր թատերաբեմին յաջողութիւն ու փառաւոր ապագայ մը կը խոստանային: Օր մը, Փոր-Ռուա յալի աշակերտներէն երիտասարդ մը, որ դեռ միայն քանի մը կրօնական քերթուածներովն ու

առ Յաւերթահարսունս Սէնայ կոչուած տաղովը ծա-
նօթացած էր, իր յօրինուած Թէաֆէն ու Խաբէլէ
կոչուած ողբերգութիւնը ներկայացուց Մոլիէ-
րի: Անվարժ ձեռք մը ու դեռ անընտրող ախորժակ
մը նկատեց 'ի նմա Մոլիէր, ինչպէս արդեամբք
ալ անանկ էր. բայց սուր մտքովը՝ անոր թերու-
թեանցը մէջ ալ ապագայ նշանաւոր քերթողի մը
հանճար ու յարմարութիւն տեսաւ. ուստի նոր
ողբերգութեան մը նիւթ տուաւ անոր, ու խրա-
խուսելու համար՝ կանխեց դրամական վարձա-
արուծիւն մըն ալ տուաւ: Վէց ամիս անցնելէն
ետքը՝ քերթողը Թէֆայիդ կամ Եզֆարտ Բնիտի
կոչուած քերթուածը յանձնեց Մոլիէրի. քանի
մը փոփոխութիւններ ու սրբագրութիւններ ան-
հրաժեշտ հարկաւոր էին. թատերաբեմին տե-
սուչն ու քերթուածին հեղինակը աշխատեցան
անոր վրայ. ու հանգիստնալով, հասարակաց գո-
վութեան արժանի սեպուեցաւ այն ողբերգու-
թիւնը. Գաղղիա նոր քերթող մը ստացաւ, զոր
Մոլիէրի պարտըկան էր, և այս քերթողն էր ա-
նուանին Ռասին:

Գարոցի աշակերտի մը աննշան ողբերգութեան
մը մէջ անուանի ողբերգակ հանճար մը տեսնողը,
կատակերգակ դերասանի ամենամեծ յարմարու-
թիւն մը նկատեր էր նաև երկոտասանամեայ տը-
ղու մը վրայ, զոր քովն առնելով կրթեց ու հրա-
հանդեց, ու եղաւ հռչակաւոր դերասանն Պարոն:

Լուգովիկոս Ժ'ի հազար Փրանքի թոշակ մը
կապեց Մոլիէրի, և իր ընկերակցացն ալ տարուէ
տարի եօթն հազար Փրանք ու արտանական խումբ
կոչուելու պատուանունը: Ասով նոր խրախոյս
մը ու քաջալերութիւն առած, ուղեց կատակեր-
գութեան աւելի բարձր յատկութիւն մը տալ
ու աւելի բարոյական նպատակ մը: Մտածեց
տեսարանի վրայ հանել չէ թէ քաղաքացւոց ընդ-

հանրապէս թերութիւններն, ինչպէս մինչև այն ատեն ըրեր էր, այլ ժամանակին ազնուականաց ու արքունեաց մէջ յաճախող անձանց սովորական պակասութիւններն, զորոնք մօտանց տեսեր էր և քններ, և մերձաւոր ապագայի մը մէջ ժողովրդեան մեծամեծ մշտաներ առթելուն վրայ չէր տարակուսեր: Այս վախճանաւ յօրինեց Մարտափետոյ կոչուած կատակերգութիւնը: Քաղաքագէտ, իշխող, պատերազմով՝ ամէնքն ալ այլ և այլ կերպարանքով թատեր վրայ կը ներկայանան. ու քերթովն՝ թափանցող հանձարովն ու սուր լեզուով անոնց ունայնամտութիւնքն ու ծաղրելի փառասիրութիւնը արքունեաց սրահներէն թատերարեմին վրայ հանեց. և այսպիսի զօրաւոր դաս մը օգտակար ընելու համար՝ ուզեց իր չափուն և պարտուպատշաճ մեծարանաց մէջ կենալ: Թէ նպատակովն և թէ ոճով ընտիր երկասիրութիւն մըն էր ասիկայ. բայց ժամանակակցաց մէջ քիչ անձինք գանուեցան անոր ճշմարիտ յարգը ճանչցող. իսկ բազմութեան աւելի ախորժական երևցան իր ուրիշ կատակերգութիւններն, որոնց մէջ խրատէն աւելի ծիծաղաշարժը կը փնտռէին:

Ասանկ էր Բժիշկ Բանի (le Médecin malgré lui) կոչուածը, որուն բուն գիւտը Մուլէրի չէր, այլ ժողովրդական հին վէպերէն առնուած: Հարուստ՝ բայց սգահ գեղացի մը, ազնուականութենէ ինկած օրիորդ մը առած է, զոր իր պարտուցը մէջ պահելու համար սովորութիւն ըրած է ամէն օր գանակոծ ընել անէն դուրս չելած, որպէս զի ցաւոն ու արտասուաց նուիրէ բոլոր օրը: Կնիկն ինքնիրեն կը մտածէ. Անշուշտ, կ'ըսէ, իմ ամուսինս ամենեւին ծեծ կերած պիտի չըլլայ կենացը մէջ, որովհետև եթէ գիտնար թէ ինչ են գաւազանի հարուածները, զիս այնչափ անինսայ չէր ծե.

ծեր: Երբ ինքն այս մտածութեան զբաղած է, և
 ահա երկու արքունի սուրհանգակք վրայ կը հաս-
 նին, որոնք թագաւորին գուստորը բժշկելու համար
 ճարտար բժիշկ մը կը փնտռեն որ ձկան փուշ մը
 կլէր էր: Սկանարէլի կինը, — վասն զի ասիկայ
 է հարուստ ագահին անունը, — յարմար առիթ
 մը չուզեր փախցընել, ու իր էրիկը կը ներկայա-
 ցընէ իբրև հմուտ ու ճարտար բժիշկ, և թէ բժըշ-
 կութիւնն ընելու զինքն ստիպելու համար՝ ծեծե-
 լու է: Սուրհանգակք կը բռնագատեն զՍկանա-
 րէլ որ հետերնին գայ. ու երբ անիկայ կը հակա-
 ոակի, ու բժշկութեան արուեստին անտեղեակ
 ըլլալը կ'ուզէ մէջ բերել, անոնք կնկանը խօսքը
 մտիկ ընելով՝ ստատիկ փանակոծելով թագաւորին
 դիմաց կը հանեն. ուր զիշխանուհին ծիծաղեցը-
 նելով կը յաջողի բժշկել զնա: Անով մեծ համբաւ
 կը ստանայ Սկանարէլ, ու ամէն կողմանէ խուռն
 կը դիմեն առնա ուզելով օգտուիլ անոր տեղեկու-
 թենէն. իսկ անիկայ չգիտնալով ինչ պատասխան
 տալ, մեծ կրակ մը վառել կու տայ, ու իրեն
 խորհուրդի եկողներուն կը զրուցէ թէ մէջերնէն
 ամենէն աւելի հիւանդը առնելու այրելու է, ու
 անոր ձգած մոխիրը ժողվելով՝ ուրիշներուն բժըշ-
 կութեան գեղատալու: Ամէն հիւանդ՝ այս առաջար-
 կութիւնը լսածնուն պէս, տկարութիւննին կը
 մոռնան ու բժշկութիւննին գաած ըլլալնին կը ծա-
 նուցանեն: Թագաւորը Սկանարէլի գիտութեանը
 վրայ զարմացած՝ շատ ընծաներով զինքն առն կը
 խրկէ, և կը խրատուի մէյմ՝ ալ կնիկը չծեծել, թէ
 պէտև կերած հարուածներն իրեն բարեբաստու-
 թիւն բերին:

Այս առասպելէն Մոլիէր իր ամենէն աւելի
 զուարթ ու սթափեցուցիչ կատակերգութեան
 նիւթն առաւ, որ թէ ժամանակակցացն և թէ իրմէ
 վերջը եկողներուն հաւասարապէս հաճոյացաւ:

Մարտափետի կոչուածէն յառաջ ուրիշ կատակերգութիւն մըն ալ յօրինէր էր Մոլիէր, ու Խեղոյ՝ Պէփրոսի (Festin de Pierre) կոչած: Որչափ ալ մեծ ընդունելութիւն մը չդտաւ այս քերթուածը, սակայն համառօտ քննութիւն մը կ'արժէ, որովհետեւ անմիջական վերաբերութիւն ունի քերթողին գլուխ գործոց սեպուած Թարսիւֆ կատակերգութեան հետ: Երկուքն ալ կրօնական ու բարոյական մտածութեան մը ազդեցութեամբը շարագրուած. երկուքին ալ նպատակն հաւասար, ամբարիշտ ցուցնելու զնա՝ որ կրօնական պարուակով անխտիր ամէն շարութիւն կը գործէ, և Աստուծոյ էութիւնն ու մեծութիւնը ուրացող անօրէնք: Մի և նոյն գերդաստանի անձինք են Տոն Խուան և Թարթիւֆ, թէպէտև իրարու բոլորովին հակառակ բնաւորութեամբ. մէկն անպակառ աստուածային ու մարդկային ամէն օրէնքներն կ'արհամարհէ, իսկ միւսն ծածուկ ու բարեպաշտութեան պատրուակաւ. ասոր մէջ է տարբերութիւննին, ու Մոլիէր թէ մէկն ու թէ մէկալը ծաղր ու ծանակ ընելով թատեր վրայ, կատակերգակ քերթողի մը բուն գործն ու պաշտօնը կատարած կը սեպուի:

Սպանիական թատրէն փոխ առնուած Խեղոյ՝ Պէփրոսի կատակերգութեան նիւթը՝ այնչափ հաճոյացած չէր Մոլիէրի. ուստի ընկերակիցքն յորգորեցին զինքն որ Թիրսոյ աէ Մոլինա տաղերգութեան իտալական ու գաղղիական անյատուկ թարգմանութեանց դէմ՝ որ թատերոյ վրայ ներկայանալով յաջողութիւն կը գտնէին, նմանողութիւն մը յօրինէ: Մոլիէր արդէն այնպիսի բարձրութեան մը հասած էր իր հանձարովն՝ որ սպանացի քերթողաց նմանողութիւնն իրեն պատիւ չէր կրնար սեպել. ուստի թէ զիրենք գոհ ընելու, և թէ իր քերթողու հնարագիւտ հանձարոյն նոր

ապացոյց մ'ալ տալու համար յօրինեց զԹար-
 թի-Ք: Որչափ ալ թագաւորին հաճութեամբն ու
 գլխաւոր պաշտօնատեարց տեղեկութեամբն յօ-
 րիներ էր զայն, սակայն քերթողին ու իր բարե-
 կամացն հարկ եղաւ երէք ասրի կռուիլ՝ որպէս
 զի թատերց վրայ հանդիսանալու հրամանը տրուի-
 բայց մէյմը ներկայացուելէն ետքը՝ հակառա-
 կորդքն ու բարեկամք հաւասար վկայութիւն
 տուին թէ գաղղիական թատերց գլուխ գործոյ
 մըն է այն: Որչափ ալ ատելի է ու անօրէն թար-
 թիւ-Քի անձը, Մուլիէր ամէն ջանքն բանեցուցած է
 բողորովին անհանդուրժելի չընել անոր ներկայու-
 թիւնը. ուստի մէկէն թատեր վրայ չհաներ զին-
 քը. արդէն հանդիսականաց ծանօթ է, ու միայն
 երրորդ արարուածին մէջ տեղուանքն է որ կը
 ներկայանայ: Երբէք առանձին չերևնար. ու ամէն
 անգամ որ իրեն խօսել ու գործել կու տայ, այլ
 և այլ կերպարանաց մէջ կը դնէ անոր կեղծաւո-
 րութիւնը՝ համեմատ այն մարդուն որուն հետ
 գործ ունի: Այսպէս Որկոնի հետ խոնարհ է և ջեր-
 մեռանք, Դորինէի հետ համեստ ու ամօթլեած,
 Կլէանթեայ դիմաց խոհականութիւն ու անշա-
 հասիրութիւն կը կեղծէ, ու Ելմիրայի հետ իբր
 տկարութիւնն ու կիրքը կ'երևցընէ: Օձ մըն է որ
 զինքը տաքցընող ձեռքին մէջ կը խաղասպատի,
 որպէս զի մէկէնիմէկ շտկուելով խածնէ իր բա-
 րերարը:

Թարթիւքէն ետքը յօրինեց զԱֆիպրիան, որ
 Պլաւտոսի համանուն ընտիր կատակերգութեան
 նմանողութիւն է. անկէ ետքն ալ զԱֆահ, որ դար-
 ձեալ նոյն լատին քերթողին հետևողութեամբ
 յօրինուած է: Աւելորդ է ըսելնիս թէ Մուլիէրի
 նման հանձար մը ծառայական նմանողութեան
 կարօտ չէր կրնար ըլլալ:

Իր Երևախայտիան հիւանդին չորրորդ ներկայա-

Generated on 2016-05-23 08:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015041462626
 Public Domain, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-google

ցոււմը պիտի տրուեր: Առաւուան դէմ Մոլիէր՝ ստ. վորականէն աւելի կրծոց տկարութիւն զգալով, քովը կանչեց իր կինը ու դերասանաց գլուխը զՊարոն, ու տխուր նախազգածութեամբ իմացուց թէ ինչպէս ալ յուսահատած է իր կեանքէն: Անոնք թէպէտև չէին կրնար կարծել թէ վտանգը քերթովին ենթադրածին չափ մեծ ըլլայ, սակայն կը թախանձէին որ նոյն օրն հանգչի, ու թատեր վրայ չհանդիսանայ: Մոլիէր պատասխանեց. « Ինչպէս կրնամ ձեզի մտիկ ընել, ուր անդին յիսուն աղքատ գործաւորք իրենց օրուան հացը ինծմէ կը սպասեն. և ինչ կ'ընեն անոնք եթէ այսօրուան ներկայացուցումը արգելուի »: Ատենին՝ բռնադատեց ինքզինքն Մոլիէր, ու կարգէ դուրս աշխատանօք իր պարտքն կատարելով, յանկարծ թատեր վրայ զգաց թէ ոյժը կը պակսի. բայց հանդէսը տակնուվրայ ընելու վախովը՝ ծածկեց իր ցաւը, ու բազմականաց ծափահարութեամբն ու ծիծաղովը վարագոյրը վար ինջաւ: Հազիւ կրցան տունը փոխադրել զինքն. ու բժիշկ ու քահանայ փնտուած ատեննին՝ արդէն վերջի շունչը աւալու վրայ էր՝ կենացը յիսունըմէկ տարուան հասակին (1673 փետր. 17):

ԺԹ.

ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԺԷ ԴԱՐ)

Լ Ա Ֆ Ո Ն Թ Է Ն

1683ին երկու քերթուք իրարու հետ կը մըր-
ցէին՝ Գուլպէրի մահուամբը Գաղղիական ճեմա-
րանին մէջ պարսպ մնացած բարձը՝ գրուելու
համար: Ասոնցմէ մէկն էր Յովհաննէս աը Լաֆոն-
թէն, վաթսուներկրէք տարուան, որ այլ և այլ
վէպեր և առակներ հրատարակած էր, իսկ միւսը
Նիկողայոս Պուալլի Տէփրէօ, քառասունևութը
տարուան, որ ոտանաւոր նամակներ, երգիծա-
բանութիւններ և երկու քերթուած շարագրած
էր, Քերթուական արուեստը և Գրականը, և որովհետև
միանգամայն արքունի պատմագիր (historiogra-
phe) սահմանուած էր, ուստի և Լուգովիկոս ԺԴ
պատուիրեց որ Պուալլի արուելի այն աթուը:
Ճեմարանին քարտուղարներէն մէկը, երբոր Ժո-
ղովոյն մէջ երկու առաջարկուածներուն ձրիցը
վրայ խօսք կ'ըլլար, սեղանատախտակին վրայ դրեր
էր Լաֆոնթէնի շարագրած վէպերը, և հարցու-

յեր թէ ինչ կերպով կրնանք այսպիսի անվայել գրուածներու հեղինակն մեր մէջը ընդունիլ: Իսկ հակառակ կուսակցութենէն մէկն ալ Պուալոյի երգիծաբանութիւնները ցուցնելով, կը պատասխանէր. « Կը վայլէ՞ մեզի կաճառակից առնուլ այնպիսի անձ մը՝ որ կենացը մեծ մասն անցուցած է մեզմէ շատը ծաղը ընելու համար »: Այս կրկին յանդիմանութիւններն յայտնապէս կը ցուցնեն թէ ինչ պատճառաւ մինչև նոյն ատեն Քաղղիոյ ճեմարանին անդամ՝ ընդունուած չէին այս երկու անձինքը, ուր արդէն իրենց արդիւնքն ու հանճարը չունեցողք կրցեր էին մուտ գտնել: Բայց վերջապէս անապան արդարութիւնը հասած էր երկուքին համար ալ. միայն հարկ էր ընարութիւն ընել համարձակ ու երգիծաբան քերթողներուն մէջ: Ճեմարանին անդամներուն շատին ընարութիւնը Լաֆոնթենի վրայ էր. և թագաւորը զարմացաւ երբ Ուղղիչը իմացուց իրեն ժողովականաց ընարութիւնն ու կամքը: Միահեծան թագաւորը կրնար իր մէկ խօսքով ընարութիւնը փճացնել. սակայն չբուռ. միայն իր հաւանութիւն սալը ուշացուց. և երբ վեց ամիս ետքը Պուալոյ ալ ընարուեցաւ Պրզոնի աեղ, անոր ընարութեան վրայ իր հաճութիւնը յայտնելէն ետքը, աւելցուց. « Լաֆոնթենն ալ կրնաք ընդունիլ ձեր մէջը. վասն զի խօսք տուաւ որ ապակէ ետքը խելքով շարժի »:

Նաթոյ-Թիէրրի քաղաքը ծնած էր Լաֆոնթէն 1621ին յուլիսի 8ին, քաղաքացի ընտանեաց զաւակ, բայց ազնուականութեան հնութիւն ունեցող: Իր ծնողքը կարգէ դուրս ծուլութիւն մը տեսնելով օղուն վրայ, անհոգ եղան իր դաստիարակութեանը: Հազիւ կարող եղան իրեն լատին լեզուն սորվեցընել, և Սուասոնի կանոնիկոսներէն մէկը շատ աշխատելէն ետքը ու այլ և այլ

դպրոցներ զինքը դնել տալէն, երբ սեսաւ որ ամէն ջանք անօգուտ էր իրեն ազգական օրիորդի մը հետ ամուսնացուց զինքը. և որովհետեւ իր հայրը անատուաց և դետոց տեսուչ և խնամատար էր, նոյն գործը յանձնուեցաւ նաև Լաֆոնթէնի: Իայց թէ պաշտօնը և թէ կինը հաւատար անտարբերութեամբ ընդունեցաւ Լաֆոնթէն. որով քիչ ատենէն պաշտօնէն ձանձրացաւ, ամուսնէն ալ կը նեղուէր. ուստի և երկուքն ալ ձգեց:

Ոմանք կ'աւանդեն թէ ինչուան կենացը քսանը վեցերորդ տարին և ոչ իսկ ինքն Լաֆոնթէն երբեք կարծեր էր թէ քերթողական հանձար ունենայ. և թէ Մալէրպի մէկ տաղը լսելով, զոր Շաթոյ-Թիէրրիի մէջ գտնուող սպայի մը վթայ յօրինած էր, այնչափ ազդեցութիւն ըրած ըլլայ իր մտացը վրայ, որ մէկէն ետեւէ եղեր է սերտելու զայն, և ետքը բարձր ձայնով արտասանած. և թէ անանկով սկսած ըլլայ ստանաւորներ շարագրել: Այս կարծիքը այնչափ հաւանական չէրևնար: Որչափ ալ անտարակուսելի է թէ Մալէրպի տաղերը ունեցած ըլլան իրենց ազդեցութիւնը Լաֆոնթէնի հանձարոյն վրայ, բայց միւս կողմանէ ալ յայտնի է թէ արդէն սկսած էր այլ և այլ մանր քերթութիւններ շարագրել Մալէրպին հետ ծանօթութիւն չըրած, հետևող ըլլալով Մարոյի և Վուսթիւրի:

Երբոր Լաֆոնթէն իր յօրինած քերթուածոցը համար՝ բարեկամացը խրատուսիչ քաջալերութիւնները լսեց, սկսաւ հին օրինակագիրներու ընթերցման տարապիլ, և որոնց մէջ սիրելագոյն էին իրեն Վիրգիլիոս, Որասիոս, Տերենտիոս և Վուինաիլիանոս. նոյնպէս կը յափշտակուէր Հոմերի, Պլատոնի և Պլուտարքեայ դրոցը վրայ. թէպէտև անոնց յունական սկզբնապիւրը կարդալու և հասկընալու վիճակի մէջ չէր: Երբոր յու-

նական և հասկանալի հնու թիւները ճանչցաւ , սկսաւ իտալիոյ քերթողաց վրայ իր ուսումն ընել , և կը սքանչանար Արիտսթոյի , Պոքֆաչչիոյի և Մոքֆիապեւէայ գրուածներուն վրայ : Մէկ կողմանէ ալ իրմէ առաջ ելող Գաղղիացի մատենագրոց և մանաւանդ քերթողաց գրուածները աչքէ անցընելէն չէր դադարեր :

Ուսմանը հետեանք պիտի ըլլար աշխատութիւնը : Լաֆոնթէն սկսաւ Տերենտիոսի Ներթիի կոչուած կատակերգութեանը նմանութիւն մը յորինել ստանաւոր չափով : Այս առջի փորձը այնչափ յաջող չեղաւ քերթողին համար : Այն ատենները Գաղղիոյ գանձուց պաշտօնեայն էր Ֆուքէ : Անոր բարեկամներէն մէկը , որ Լաֆոնթէնի կնոջն ալ ազգական էր , ուղեց ղինքն ալ պաշտօնէին պաշտպանութեան տակ ելող գրագիտաց և քերթողաց թուոյն մէջ խառնել : Լաֆոնթէն Փարիզ գալով ներկայացաւ Ֆուքէի . ան ալ իր պաշտպանութեան տակ առաւ զինքը , և հազար Ֆրանք թոշակ կապեց իրեն , պայման դնելով որ ամէն թաղ՝ ստանաւորի մը գինն ըլլայ : Այս կարգէ դուրս պահանջմունքն ալ յայտնի կը ցուցնէ թէ ատենութեան պաշտօնեայն լաւ ճանչցեր էր քերթողին ծուլութիւնը , և կ'ուզէր կերպով մը իման ըլլալ անոր : Լաֆոնթէն ընդունեցաւ թէ պայմանն և թէ թոշակը . ու հաւատարմութեամբ կատարելով իր յանձն առած պարտքը , վճարքն ալ անխափան ընդունեցաւ քանի որ Ֆուքէ հարուստ և իշխանութեան մէջ էր : Իսոյց երբ արքունի բարկութեամբ՝ հպարտ պաշտօնեայն յանակնկալս աղքատութեան և գերութեան մէջ գահավէժ ինկաւ , Լաֆոնթէնի թոշակն ալ լճնցաւ : Սակայն քերթողն իրմէն տեսած բարեկամութիւնն ու պաշտպանութիւնը չկարենալով մոռնալ , չքննեց անոր յանցաւոր ըլլալը . իրեն առ-

ջև անմեղ էր, վասն զի կը սիրէր զինքը, և այս և րախտապարտ բարեկամութեան ազդեցութեամբը դրեց քերթողը գեղեցիկ տաղերգութիւն մը, որուն նմանը քիչ կը գտնուի ո՛ր և իցէ ազգի մատենագրութեանը մէջ:

Լաֆօնթէն քառասունուերեք տարուան հասակին նորէն գարձաւ իր հայրենիքն՝ ՚ի Շաթոյթիէրրի: Իր պաշտպանին կորստեամբը կարծես թէ բռնադատուած պիտի ըլլար ՚ի լռել և յառանձնութիւն, երբ ուրիշի մը ձեռնառութիւնն ունենալու բաղձն ունեցաւ, զոր ամենեին չէր կարծեր: Մազարէն ծիրանաւորին մէկ քեռորդին, որ Պուլլէոնի դքսին հարսն էր, եկեր քաշուեր էր ՚ի Շաթոյթիէրրի՝ երբ իր ամուսինն՝ հռչակաւորն Մոնթէքուքքոլի առաջնորդութեամբը Տաճկաց դէմ սպառնալու կ'երթար: Որովհետև երեսասարգ դքսուհին քերթողութեան ալ կը զբաղէր, շատ հաճոյք իմացաւ լսելով թէ նոյն քաղաքին մէջ և գրեթէ իր իշխանութեան տակ անուանի քերթող մը կը գտնուի. և այս առթով մտերմութիւն մը հաստատուեցաւ այս երկու անձանց մէջ. և իրեն ինդրանօքն կամ առաջարկութեամբ յօրինած է Լաֆօնթէն իր վէպերը՝ Արիօսթոյի և Պոքքաչիոյի նմանողութեամբ, և որոնց մէջ գործածած համարձակ ոճն ու լեզուն քիչ ատենէն ոչ միայն ամէն ուղղախոհ միտք, այլ նոյն իսկ և քերթողն ալ պիտի ստգտանէին:

Լաֆօնթէնի բուն փառքը և անունը 1668ին հռչակուեցաւ, երբոր իր Առակաց առջի վեց դրքերը հրատարակեց ընծայականով մը առ թագաժառանգն. և յառաջաբանին մէջ կ'ըսէր թէ « Ամենայն ինչ, նաև ձկուղք, կը խօսին իմ այս գրուածքիս մէջ. և իրենց խօսքը մեզի ուղղուած է, վասն զի անբաններն միջոց առած եմ՝ զմարդիկ

կրթելու» . և կը յաւելու թէ իրեն նախագիծ օրինակ առած է Յսովպոս :

Հասարակաց կարծիք մը եղած է թէ Յսովպոս՝ որ Քրիստոսի թուականէն վեց հարիւր տարի առաջ կ'ապրէր, նախկին գոիչ եղած է այն հանձարեղ մտածութեան՝ կրթելու զմարգիկ՝ այլաբանական պատմութիւններով իրենց ախտերը ցուցնելով, որպէս զի կարենան ձանձնալ զանոնք առանց նախատուելու: Մարդկային միտք յաճախ կ'ապստամբին ուղղակի կերպով իրենց տրուած խրատին դէմ, ուր իրեն հպարտութիւնը չլսոնարհեցնող խորհուրդ մը աւելի դիւրաւ կ'ընդունի: Ուստի մարդկանց մէջ օգտակար ճշմարտութիւններ ծաւալելու կարևոր ու զիւրին միջոց մըն է անբան անասնոց մարդկային կրթութիւնը առանց պէս խօսեցնել ու գործել, ու զքօսեցուցիչ կեղծեաց սակ բարոյականի ընտիր խրատներ ու հրահանգներ ծածկել: Սակայն առակին գիւտը Յսովպոսի ժամանակներէն յառաջ ըլլալու է. վասն զի արևելեան հին ժողովրդոց մէջ՝ բանաստեղծութեան 'ի Յունաստան երևնալէն շատ յառաջ՝ այլաբանական սուսկ սովորական էին: Հնդկաց մատենագրութիւնը, որուն հարուստ բովբը գեռ ըստ արժանւոյն քննուած չեն, ամենահին ժամանակներէ մնացած առակներ ու այլաբանութիւններ կ'աւանդէ: Անտարակուսելի կ'ենթագրուի թէ Յսովպոս՝ որ Լիւգիոյ կրեսոս թագաւորին արքունեացը մէջ ապրեցաւ, տեղեակ ելած ըլլայ արևելեան հին այլաբանական առակներու, ու անոնցմէ մեծապէս օգտուած: Նոյն աղբիւրէն օգտուեցան անշուշտ հնդիկն Պիտիայի ու արաբացին Լոքման: Հաւանական կ'ենթագրուի դարձեալ թէ Յսովպոսի ընծայուած առակներն երկար ստեն աւանդութեամբ պատուեցան, անանկ որ երբ ժողովրդեան յիշողու-

Թեան մէջ մնացածներուն հաւաքումն եղաւ, տ. մէկքն հաւասարապէս Եսովպոսի սեպուեցան:

Հռովմայեցւոց մէջ Փեգրոս՝ յոյն առակախօսին ընտիր նմանող մը երեցաւ, ու եթէ գիւտերով զինքն չկրցաւ գերազանցել՝ այլ ոճոյ գեղեցկու. Թեալին անհամեմատ անկէ վեր է. վասն զի ոճոյ գեղեցկութեան, ճշգրութեան և յստակութեան օրինակ է Փեգրոս: Միջին դարուց մէջ յարե. մուսս միակ առակախօս կը գանենք զՄարիամ Գաղղիոյ, որ ջանացած է Եսովպայ ու Փեգրոսի նմանող ըլլալ, և ոչ առանց դոյզն ճարտարութեան: Սակայն Լաֆոնթենի պահուած էր առա. կը այնպիսի բարձրութեան մը հանել՝ որ մարդ. կային հանձարոյ գլխաւոր արտագրութիւններէն մէկն սեպուի:

Սենեկա և Կուինտիլիանոս առակը կը համարին տեսակ մը մատենագրութեան, որուն նպատակն է կրթել զմանկութիւն՝ հրահանգելով: Լաֆոնթէն ալ իր երկասիրութիւնը արքայորդւոյն նուիրելովը, նոյն վախճանը տալ կ'ենթադրուի անոր. բայց ընծայականին մէջ աւելցրնելովը թէ « անասնոց խօսքերովն ու գործելու ե. զանակով կ'ուզեմ հրահանգել զմարդիկ » ուրիշ նպատակ մը ունենալն ալ կը յայտնէ. վասն զի որ և իցէ մարդու, որպիսի դասակարգի և վեճակի ալ վերաբերելու ըլլայ, ընտիր և օգտակար դասեր կ'աւանդէ:

Ամենէն առաջ նկատենք զինքն իբրև իմաստասէր: Կրնանք ըսել թէ այս կողմանէ սակաւաւոր անձանց մէկն է՝ որ գիտցան օգտակար կերպով ծաւալել և ընդհանուր ընել այնպիսի սկզբունքներ որոնց նպատակն է խոհական և բարեբաստիկ ընել զմարդկութիւն: Յաճախ իմաստասիրաց ու բարոյագիտաց գրքերէն՝ մարդկային ուսման ամենաշարկաւոր իրաաները քաղելով:

մեծամեծ հասորներն քանի մը էջերու մէջ համառօտուած կը գտնենք: Աթէ ուղենանք նոյն պիտի աշխատանք մը ընել Լաֆոնթենի առակաց գրքին վրայ, պիտի տեսնենք թէ հարկ պիտի ըլլայ ամբողջ գիրքը դադարեցնել, առանց կարող ըլլալու գրեթէ սող մը խօսք զեղչել. այնչափ խոհական խորհրդատու, ապահով առաջնորդ և խորաքնին մտածող մը եղած է՝ զմարդիկ կրթելու և լուսաւորելու համար: Վասն զի անկարելի է ընկերական գիրք մը կամ առանձնական վիճակ մը գտնել, որոնց համար իր առակաց մէջ չգրանուին խոհական թելագրութիւններ և օգտակար խրատներ: Թագաւորն իր Լուվրի արքունեաց մէջ, ինչպէս արուեստագէտն իր անպաճոյճ տնակին, հարուստն ու աղքատը, զօրաւորն ու տկարը, շաշմուղն ու ագահը, ունայնամիտն ու շողքորթը, իմաստակն ու սգէտը, երիտասարդն ու ծերունին, համառօտ ըսենք՝ բոլոր մարդկութիւնն իր ախտերովն ու զառաժանօք, իր հենգնելու արժանի պակասութեամբն ու ինչուան նաև առաքինութեամբ՝ իբրև 'ի հաւատարիմ հայելու՛ կրնայ ճանչցուիլ Լաֆոնթենի առակաց մէջ և ուղղուելու կերպը սովորիլ: Կրնանք արդեօք տարակուսիլ թէ ինչպէս առակախօսին ժամանակ՝ մեր ատենուան ընկերութեանց մէջ չգտնուին՝ Ագասին նմանողներ՝ որոնք սիրով և ախորժանօք յանձնաւու կ'ըլլան խաբուիլ ամենէն աւելի յայտնի շողքորթութիւններով. խեղճ գորտեր՝ որ եզան մը մեծութեան կ'ուզեն հասնիլ, որոնք երնջին, այժուն ու ոչխարին պէս կ'ընկերանան առիւծուն, ու իրենց վնասովը կը բռնագատուին վերջապէս խոստովանիլ թէ « Զօրաւորագունին պատճառն է ամենէն աւելի ընաիր սեպուածը »: Կամ թէ ամեն օր չէնք տեսներ խումբ մը մարդիկ՝ որ դպրոցի վարժապետին պէս, ժամանակ-

նին խօսելով կ'անցընեն, մինչդեռ գործելու ա-
տենն է. որոնք աղուխաւն պէս՝ ետևէ ըլլալով զա-
մէնքը խաբել, իրենք կը խաբուին. կազնի ծառին
պէս կ'ուռին ամբարտաւանելով, ու չեն ուզեր
մտածել թէ զիրենք աապաւլու մըրիկը հորիզոնին
վրայ կը պատրաստուի, կամ՝ մկանց պէս՝ յան-
դուգն են 'ի աալ զխորհուրդ՝ և վատասիրտք 'ի
գործագրութեան: Կը թողունք յիշատակել ու-
րիշ զանազան առակներն, յորոց շտաք արդէն
ծանօթ են մեր ընթերցողաց, և որոնցմով յայա-
նապէս կը տեսնուի թէ քերթողին գլխաւոր դիա-
մուռնքն եղած է հաճոյանալ ուղղելու համար, և
հրահանգել զբոսեցընելով: Երկայն խօսքեր չի-
բանեցընէր 'ի պախարակել զագահն, որ իր գան-
ձը հողուն տակ կը թաղէ. այլ պարզապէս՝ թէ
նոյն արդիւնքն ունի այնպիսւոյն ոսկւոյ տեղ
քարի մը կտոր դնելը: Եթէ ուզենայ սորվեցընել
աշխատասէր գործաւորին թէ բարեբաստագոյն
է այն աշխատանքովն քան թէ հարուստն իր գան-
ձերովը, չյոգնիր աւելորդ խօսքերով հարստու-
թեան արհամարհ ըլլալը երևցընել. այլ մէջ կը
բերէ իւզի՝ կօշկակար մը՝ որ աշխատանքին զբա-
ղած առաւելունէ մինչև երեկոյ կ'երգէ, ուր իրեն
մերձաւոր ոսկւոյ մէջ թաղուած հարուստը քիչ
կ'երգէ ու հաղիւ կը քնանայ: Ամէն ջանքն ըրած
է Լաֆօնթէն անոյշ ու ընտելական լեզուով բա-
րոյականի կարեւորագոյն իրատներն աւանդել,
բարեկամի մը նման՝ որ քաղցր ժպիտ մը կը
խառնէ սուած յանդիմանութեանցը հետ:

Եթէ ուզենանք նկատել զինքն իբրև քերթող,
հաւասար զարմանք պիտի ազդեն մեզի իր առակ-
ներն: Կարծես թէ Լաֆօնթէն գաղանկքը գտեր
է այն այլաբանական գրութեանց մէջ, որ դեռ
այնչափ նուազ էին 'ի մատենագրութեան, որ
ոչ Որասիոս և ոչ Պուալոյ հարկ սեպեր էին կա-

նոններ սահմանել, ամէն տեսակ բանաստեղծական քերթուածոց հարստութեանը. որով կրցեր է, ինչպէս իր վրայ զարմացողներն կ'ըսեն, փոփոխակի ու գրեթէ մի և նոյն իջին մէջ ըլլալ Հոմեր, Վիրգիլ, Որատ և Մովսէս:

Սուէանի դքսուհւոյն մահուամբը՝ Լաֆոնթէն երեսի վրայ ու աղքատ մնալով, Սապլիէր տիկինը իր տունը հրաւիրեց զինքն սւ քսան տարուան միջոց, որչափ որ ապրեցաւ իր բարերարը, վայելէց անոր հիւրասիրութիւնը: Իսկ երբ մեռաւ, բռնադատեցաւ ուրիշի դուռ զարնել: Իր առակներն՝ որ հիմա այնչափ անյագաբար կը կարգացուին, ու սպագրողաց շատերուն հարստանալու պատճառ եղած են, հեղինակը չկրցան աղքատութենէ խալըսել. մանաւանդ երբ ծերութիւնն ու անոր հետեանք այլ և այլ տկարութիւններն ալ վրայ հասան: Սակայն բարուց ազնուութեամբն և անկեղծութեամբ այնչափ սիրելի էր Լաֆոնթէն՝ որ իրեն օգնականութեան ձեռք կարկառողներն պակաս չէղան: Ասոնց մէջ նշանաւորք էին Սապլիէր և Հերվար տիկնայք, որոնց երախտագէտ երեցաւ քերթողը՝ գրուածներէն շատը անոնց նուիրելով, և սրտէ ազդուած սողերով հասուցանելով իր պարտքը: Այնպիսի գրչէ մը ելած սողերն՝ աւականք են քան զպղինձ և զմարմարիոն, և երախտագիտութեան անոնց մէջ յիշատակած անուանքը՝ մարդկանց մոռացութենէ ալ բոլորովին փրկուած կը սեպուին:

Լաֆոնթէն մեռաւ 'ի 1698 ապրիլ 13: Մահուանէն երկու ամիս յառաջ՝ աննկելով օր օրուան վրայ տկարանալը՝ կը գրէր իր բարեկամներէն մեկուն. « Մեռնելը, կ'ըսէր, աչքիս բան մը չերևնար. բայց Աստուծոյ առջև երևնալը զիս կ'ահաբեկէ: Գիտես իսկ որպիսի վարք և կեանք անցրնելա: Թերևս այս ատմական չընդունած՝ արդէն

յաւիտենականութեան դռները բացուած ըլլան
ինծի համար »: Քերթոյլն նախազգածութիւնը՝
իրականութիւն եղաւ:

Տենելոն՝ ԼաՖոնթենի մահը լսելով՝ հետեւեալ
առղերը գրեց՝ ի լատին, զորս իր արքունական ա-
շակերտին թարգմանել տուաւ ի գաղղիարէն.

« ԼաՖոնթէն ոչ ևս է: Արտասուեն զինքն ա-
մենեքեան որ սիրտ և միտք մը ընդունած են յերկ-
նից զգալու վայելուչ, բնական ու առանց արուես-
տակութեան յօրինուած քերթութեան գեղեց-
կութիւնը: Ոչ ևս է այն անձը՝ որ գիտցաւ նոյն
խսկ արուեստի անհոգութիւնը նախամեծար գոր-
ծել քան զամենայն պերճանս և զյղկութիւն: ...
Ժամանակաւ նոր դարերու կը պատշաճի. բայց
իւր հանճարովը հնութեան կը վերաբերի. վասն զի
անոր ամէն գերազանցութիւնը գիտցաւ իրեն
յասկացընել: Կարգա իր գրուածներն, և պիտի
վկայես թէ Անակրէոն չէ կրցած աւելի շնորհա-
գեղ ընել իր ոճը, Որատիոս՝ պաճուճել զիմաս-
տասիրութիւն և զբարոյական՝ իրմէ աւելի հրա-
պուրիչ և զանազանեալ քերթողական զարդե-
րով: Տերենտիոս՝ ոչ սուաւել բնական և ճշմարիտ
գոյներով նկարագրած է զմարդկութիւն, և ոչ
ալ Վիրգիլ ինքնին իրեն նման սրտազգեցիկ ու
գաշնակաւոր ոճ ունենալ »:

ՎԵՐՋ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՏՈՐՈՅ

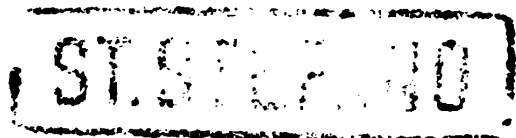

Յ Ա Ն Կ

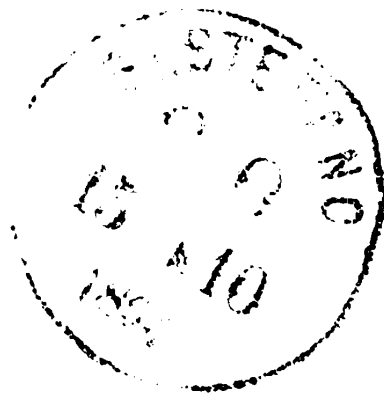

Ա. Կելտական բանաստեղծութիւնք. — Կելտք, Ոսսիան	5
Բ. Սկանտինաւեան քերթութիւնք. — Օտէն, Աքալտք.	34
Գ. Գաղղիական մատենագրութիւն. — Բրետոն քերթողք.	51
Դ. Բոման լեզու 'ի Գաղղիա. — Բոման լեզու	60
Ե. Լատին դպրութիւն 'ի Գաղղիա միջին դարուց մէջ. — Աբելարդ, Սուրբ Բեռնարդ. — Գերսոն	86
Զ. Գաղղիական մատենագրութիւն. (ժԳ և ժԴ դար) Վիլ-Հարտուէն, Ժուանվիլ, Ֆրուասար, Քրիստին Տը Փիզան	101
Է. Գերմանական մատենագրութիւն (ժԳ և ժԶ դար). Նիէպէլունկէն երգք, Հանս-Սաքսի քերթութիւնները.	115
Ը. Սպանիական մատենագրութիւն (ժԲ դար). Սիաի քերթուածը և ըո. մանները	133

Թ.	Իտալական մատենագրութիւն (ժգ դար). Տանթէ	149
Ժ.	Իտալական մատենագրութիւն (ժգ դար) Փեթրարքա, Պոքքաչչիոյ .	186
ԺԱ.	Գաղղիական մատենագրութիւն (ժգ դար) Տէփէրիէ. Յ. Մարոյ, Կ. Մարոյ, Ռապըլէ	208
ԺԲ.	Իտալական մատենագրութիւն (ժգ դար). Միքէլ-Անճէլոյ, Արիոս- թոյ, Թասսոյ	219
ԺԳ.	Լուսիտանական մատենագրութիւն (ժգ դար). Միրանտա, Ֆէրէրրա, Գա- մոէնս	248
ԺԴ.	Սպանիական մատենագրութիւն (ժգ դար). Սէրվանթէս, Լոփէ տէ Վէ- կա, Գալտերոն	265
ԺԵ.	Անգղիական մատենագրութիւն (ժգ դարէն ժԷԸ անցք). Մարլու, Պէն Ճոնսըն, Շէյքսպիր	285
ԺԶ.	Գաղղիական մատենագրութիւն (ժԷ դար). Լուգովիկեան դար	322
ԺԷ.	Գաղղիական մատենագրութիւն (ժԷ դար). Գոռնէյլ	346
ԺԸ.	Գաղղիական մատենագրութիւն (ժԷ դար). Մոլիէր	400
ԺԹ.	Գաղղիական մատենագրութիւն (ժԷ դար). Լաֆոնթէն	421

UNIVERSITY OF MICHIGAN

46 2626

